

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
К. Д. УШИНСЬКОГО»**

На правах рукопису

НІКОЛАЄНКО Наталія Олександрівна

УДК 324:388:392(477)

**АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС ЯК НЕДЕМОКРАТИЧНЕ
ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ**

23.00.02- політичні інститути та процеси

Дисертація на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Науковий консультант:
НАУМКІНА Світлана Михайлівна,
доктор політичних наук, професор

Одеса-2012
ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ.....	13
1.1. Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження.....	13
1.2. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «адміністративний ресурс».....	34
Висновки до розділу I.....	55
РОЗДІЛ II. СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ, ІНДИКАТОРИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА МЕТОДИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ.....	57
2.1. Класифікаційні виміри адміністративного ресурсу в дискурсі аналізу політичних технологій.....	57
2.2. Правові засади виявлення та нейтралізації адміністративного ресурсу.....	95
2.3. Форми застосування, механізми, стилі та сфера реалізації адміністративного ресурсу під час виборчого процесу.....	123
Висновки до розділу II.....	150
РОЗДІЛ III. ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ.....	152
3.1. Витоки, джерела та періодизація використання адміністративного ресурсу в Україні в контексті аналізу політичних технологій.....	152
3.2. Технології адміністративного ресурсу в рамках президентських виборчих кампаній (1999, 2004, 2010 років).....	184
3.3. Проблеми застосування адміністративного ресурсу під час проведення парламентських виборчих кампаній 2002, 2006, 2007 років.....	224
3.4. Вплив адміністративного ресурсу на організацію, проведення та результативність виборів до органів місцевого самоврядування (2002, 2006, 2010 років).....	249
Висновки до розділу III.....	286
РОЗДІЛ IV. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЙ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ В КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ.....	292
4.1. Проблеми застосування та протидії адміністративному ресурсу в Російській Федерації.....	292
4.2. Сфери реалізації адміністративного ресурсу як некоректної політичної технології в Республіці Білорусь.....	324
Висновки до розділу IV.....	341
ВИСНОВКИ.....	345
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	354

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Актуальність даного дисертаційного дослідження обумовлена тим, що процеси демократизації політико-інституційного устрою, системи державної і політичної влади в Україні мають реверсивний характер, що не може не позначатися на особливостях розвитку такого інституту і практики вітчизняної політики, якими є вибори.

Вибори є одним з механізмів легітимації влади, здатним стати інструментом політичної стабілізації та демократизації суспільства. У зв'язку з цим підвищений інтерес представляє застосування адміністративного ресурсу, який, систематично проявляючись на виборах до органів державної влади та місцевого самоврядування, може серйозно деформувати виборчий процес, тому науковий інтерес до даної предметної площини цілком зрозумілий.

Актуальність теми роботи зумовлена необхідністю аналізу ще недостатньо розробленого напрямку прикладних політичних досліджень – з'ясування сутності адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу та вивчення особливостей його впливу на результати волевиявлення громадян.

Наукове осмислення механізмів застосування адміністративного примусу дозволяє громадськості, всім учасникам виборчого процесу здійснювати контроль над організацією та проведенням виборів.

Компетентний демократичний контроль суспільства за діяльністю державних органів влади повинен слугувати основою побудови демократичної держави. Вирішенню даного практичного завдання повинне сприяти це дослідження.

Досвід проведення виборчих кампаній та референдумів, які відбувалися за роки незалежності України, висвітлив проблему застосування адміністративного ресурсу під час організації та проведення виборів.

Даний феномен нерідко класифікують як некоректну політичну технологію, яка перешкоджає рпозиційним силам під час організації та

проведенні виборчої кампанії. Між тим, адміністративний ресурс включає в себе достатній набір форм та механізмів, що використовуються на всіх стадіях виборчого процесу. Він є зряддям влади, за допомогою якого забезпечується вплив на суспільну свідомість та здійснюються фальсифікації результатів виборів.

Використання адміністративного ресурсу завжди має на меті акумулювання кадрів виконавчої гілки влади для отримання бажаного результату на виборах, нелегальних методів впливу влади на перебіг виборчої кампанії. Повністю виключити їх вплив на електорат у сучасних умовах неможливо. Навіть у найбільш розвинених демократіях світу діюча влада володіє конкретними додатковими можливостями на виборах порівняно з опозицією. При цьому актуальними є питання щодо політико-правового захисту всіх учасників виборчого процесу.

В українському політичному житті проблема зловживань із застосуванням адміністративного впливу на виборчий процес займає провідне місце. Аналіз технологій адміністративного впливу необхідний для того, щоб визначити шляхи виявлення та нейтралізації деструктивної складової виборів. Дослідження адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу дає можливість знайти причини його застосування, визначити характер та можливості протидії даній політичній технології. Саме це визначає теоретичну актуальність та практичну значимість дослідження.

Тема адміністративного ресурсу залишається однією з закритих і водночас актуальних, незважаючи на всі спроби окремих політиків, експертів, громадськості надати йому статус порушень виборчого законодавства.

Аналізу використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній присвячена значна кількість матеріалів у ЗМІ та аналітичних статей, в той же час бракує визначення і констатації даного явища, потребують з'ясування, додаткового уточнення технологічні моменти

застосування адміністративного впливу.

Адміністративний ресурс масово використовується на пострадянських просторах, що є характерним для країн перехідного періоду, але найбільшого масштабу у використанні цього виборчого ресурсу досягли Республіка Білорусь та Російська Федерація, в яких завжди перемогу отримує провладна політична сила, або провладний кандидат.

В українській практиці проведення виборів з використанням суб'єктами виборчого процесу адміністративного ресурсу виступає необхідною умовою досягнення перемоги. Відповідно до цього, виникає необхідність дослідження даного явища вітчизняною політичною наукою.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукової теми кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (№ державної реєстрації 0109U000215) та є складовою частиною комплексної проблеми, яку розробляє кафедра політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського «Політичний процес в Україні: історія, сучасність та перспективи розвитку» (державний реєстраційний номер 0111U004671), одним із виконавцем яких є дисертант.

Мета і основні завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є аналіз змісту адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу, виявлення причин його застосування в країнах пострадянського простору, розкриття правових засад нейтралізації цієї деструктивної технології та з'ясування адміністративного впливу на результативність виборів.

Визначена мета обумовила постановку й розв'язання таких **завдань**:

- дати порівняльну характеристику сутності адміністративного ресурсу як багатоаспектного феномену у вітчизняній та зарубіжній політико-правовій думці;
- проаналізувати основні теоретико-методологічні підходи до

визначення поняття «адміністративний ресурс», розкрити єдність та суперечливість його сутнісного наповнення;

- охарактеризувати основні види адміністративного ресурсу та розробити комплексний класифікаційний вимір даної деструктивної політичної технології;
- проаналізувати правові засади виявлення та нейтралізації адміністративного ресурсу як одного із різновидів владних ресурсів і визначити особливості даного явища, які доводять його політично-корупційну сутність;
- виокремити форми застосування, механізми, стилі та сферу реалізації адміністративного ресурсу під час виборчого процесу;
- дослідити витоки, джерела та періодизацію використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні;
- окреслити технології застосування адміністративного ресурсу в рамках президентських, парламентських та місцевих виборів;
- розкрити проблеми застосування та протидії адміністративному ресурсу в Російській Федерації;
- здійснити аналіз використання адміністративного ресурсу як некоректної політичної технології влади в Республіці Білорусь.

Об’єктом дисертаційного дослідження є політичний процес у країнах пострадянського простору.

Предметом дисертаційного дослідження є адміністративний ресурс як недемократичне явище сучасного політичного процесу, особливості його застосування під час виборів в Україні та країнах пострадянського простору.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети застосовано комплекс загальнонаукових підходів, емпіричні та спеціальні методи. Дослідження ґрунтується на принципах структурно-функціонального, біхевіористського, нормативно-ціннісного, інституційного, соціологічного, культурологічного, компаративістського та системного методів і підходів.

Так, використання структурно-функціонального аналізу дозволило виявити причинно-наслідкові зв'язки між суспільно-політичними і державно-правовими умовами проведення виборчих кампаній та впливом адміністративного ресурсу на демократичність і результативність виборів.

Біхевіористський підхід сприяв дослідженню впливу особистісних чинників поведінки представників владних структур, політичної еліти на організацію та проведення вільного волевиявлення громадян.

Нормативно-ціннісний підхід дозволив визначити значення діяльності вищих посадових осіб, керівників політичних структур, представників органів виконавчої влади, місцевого самоврядування в процесі становлення демократичної складової виборів.

Інституційний підхід був орієнтований на дослідження інституту виборів, на який суттєвий вплив здійснюють механізми адміністративного ресурсу.

Соціологічний метод застосовувався при дослідженні впливу форм та стилів адміністративного ресурсу на результативність президентських, парламентських та місцевих виборів. Культурологічний метод, що виступає одним з поширених напрямків соціологічного методу, використовувався з метою виявлення залежності впливу важелів адміністративного примусу від рівня розвитку політичної культури та свідомості як чиновників державного апарату, так і громадян.

Використання компаративістського та ретроспективного методів надало змогу при оцінці демократичності українських виборів використати виборчий досвід пострадянських країн, виокремити періоди застосування адміністративного ресурсу.

Також були використані загальнонаукові методи – системний, історичний та порівняльний. Зокрема, в дисертаційній роботі виборчий процес розглядався як цілісна система. Історико-описовий метод використаний для розкриття витоків, проблем періодизації застосування адміністративного ресурсу під час виборів в Україні. Для виявлення

особливостей використання адміністративного ресурсу в Російській Федерації та Республіці Білорусь використовувався порівняльний метод.

Крім того, використовувалися такі емпіричні методи, як моніторинг засобів масової інформації з приводу застосування адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній 1999-2010 рр. в Україні та контент-аналіз ЗМІ. Вибір методів дав змогу комплексно охарактеризувати об'єкт та предмет дослідження, з'ясувати зміст та функції широкого кола політологічних проблем. У роботі також використовувалися загальнонаукові методи: аналіз і синтез, індукція і дедукція, абстрагування, прогностичний метод.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена проблематикою, яка до цього часу не отримала цілісного, політологічного аналізу адміністративного ресурсу як недемократичного явища сучасного політичного процесу.

Вперше:

- на рівні дисертаційної роботи ґрунтовно досліджено еволюцію застосування адміністративного ресурсу у виборчому процесі: від окремих механізмів використання в кінці 90-х років ХХ ст. до масштабного використання в останніх виборчих каденціях, розкрито причини та основні форми реалізації методів адміністративного впливу;
- доведено, що використання адміністративного ресурсу є одним з механізмів політичної корупції в Україні. Визначено співвідношення понять «політична корупція» та «адміністративний ресурс» у політичному процесі. Обґрунтовується, що політична корупція є підґрунтям, на основі якого формуються механізми адміністративного впливу та використовуються деструктивні засоби боротьби за владу. Одночасно адміністративний ресурс є наслідком політичних корупційних схем провладних політичних сил;
- визначено періодизацію використання адміністративного ресурсу під

час виборчих кампаній в Україні. Зазначено, що застосування адміністративних методів впливу відбувалося циклічно по висхідній. Вершиною застосування адміністративних методів організації та проведення виборів стала президентська виборча кампанія 2004 р. Доведено, що останній виборчий цикл характеризується зменшенням тиску адміністративного ресурсу, але його вплив на політичний процес залишається суттєвим.

Удосконалено:

- категорію «адміністративний ресурс», що експлікується, по-перше, як недемократичне явище політичного процесу, по-друге, – це комплекс заходів органів влади та місцевого самоврядування, які спрямовані на спотворення результатів виборів. Адміністративний ресурс визначається як недемократичне явище сучасного політичного процесу, який є сукупністю застосованих процедур, прийомів, технік та інших засобів владних структур, посадових осіб, спрямованих на найбільш оптимальну й ефективну реалізацію цілей та завдань конкретних суб'єктів політичного процесу у відповідності до поставленої мети;
- класифікаційні виміри адміністративного ресурсу в дискурсі аналізу політичних технологій; за основу було взято етапи застосування, способи реалізації, ступінь прозорості, ставлення до учасників виборчого процесу, до законів та моральних цінностей. Це дало змогу виявити різноманітні форми його прояву під час виборчих кампаній в Україні;
- конкретизацію характерних ознак застосування адміністративного ресурсу як некоректної політичної технології. Наголошується, що на сучасному етапі розвитку української держави відбувається формування та закріплення такої моделі функціонування виборчої інфраструктури, яка не сприяє легітимації принципів політико-владного домінування та, фактично, є інструментом виборчої

інженерії;

- характеристику витоків та джерел виникнення адміністративного ресурсу в Україні. Це дало змогу розглядати недемократичне явище політичного життя як взаємопов'язаний комплекс механізмів застосування та стилів, які мають особливості у вигляді проведення та організації виборчих кампаній. У результаті його використання в роботі дано оцінку впливу адміністративного ресурсу на вітчизняні виборчі кампанії та спрогнозовано перспективи його нейтралізації і протидії в подальшій трансформації політичного процесу;
- аргументацію твердження відносно того, що використання адміністративного ресурсу в країнах пострадянського простору становить загрозу для подальшої демократичної трансформації політичних систем.

Дістали подальшого розвитку:

- характер та результати впливу адміністративних методів політичної діяльності на українське державотворення, що дозволило аргументовано пояснити закономірності сучасного розвитку виборчого процесу країни;
- положення про системний характер застосування адміністративного ресурсу на сучасному етапі трансформаційного процесу;
- обґрунтування позиції щодо ключового впливу адміністративного ресурсу на президентських, парламентських та місцевих виборах в Україні, що деформує легітимність обраної влади;
- політико-правові положення щодо засад виявлення та нейтралізації адміністративного ресурсу;
- визначення, що запровадження суто юридичних механізмів протидії адміністративним важелям впливу на виборчий процес є недостатнім, законодавство України не забезпечує демократичності виборів, більше того, потрібен комплексний політико-правовий підхід у вирішенні даної проблеми.

Практичне значення одержаних результатів. Представлені в роботі відомості, висновки та узагальнення можуть застосовуватися для аналізу публічної діяльності політичних діячів, державних службовців з метою прогнозу соціально-політичного розвитку країни.

Отримані результати можуть бути використані в подальшій науковій розробці проблеми і формуванні практичних засад при створенні й розвитку української національної школи політичної науки. Крім того, зміст і висновки роботи суттєво розширюють спектр наукових знань з практичної політології. Матеріали дисертації можуть бути використані для підготовки підручників і навчальних посібників, удосконалення навчальних програм і спецкурсів з політології та інших соціально-гуманітарних і правових дисциплін.

Результати дослідження доцільно можуть бути використані в навчальному процесі при викладанні курсів з прикладної політології, основ виборчого процесу, конституційного та кримінального права України, правознавства, державного управління та місцевого самоврядування.

Матеріали дослідження були використані автором у процесі розробки й викладання курсів «Практична політологія», «Партологія», «Політична географія», «Політичний менеджмент та політичний маркетинг» у Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського

Виявлена автором в процесі роботи специфіка адміністративного ресурсу дозволяє по-новому поглянути на місце і роль цієї деструктивної технології у політичному процесі, намітити подальші кроки з вивчення проблеми протидії даному недемократичному явищу. порушені в дисертації питання можуть послужити основою для подальшого вивчення причин виникнення та широкого розповсюдження механізмів адміністративного впливу.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи викладені автором у виступах на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Проблеми та перспективи розвитку юридичної

науки в Україні» (Одеса, 2007), «Українська держава і суспільство: проблеми становлення та сучасного розвитку» (Миколаїв, 2007), «Ціннісний вимір політичної діяльності: політична трансформація сучасного українського суспільства» (Херсон, 2011), «Ольвійський форум – 2010», «Ольвійський форум – 2011» (Ялта, 2010, 2011), щорічній науково-методичній конференції «Могилянські читання» (Миколаїв, 2010, 2011), «Від громадянського суспільства – до правової держави» (Харків, 2011) та ін.

Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (2009–2011 рр.).

Ключові питання дослідження розглядалися на навчально-методологічних семінарах кафедри політології Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського та знайшли відображення в ряді авторських публікацій і в повідомленнях на наукових конференціях.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені в індивідуальній монографії, в 31 статті, з них 23 – у виданнях, що визнані фаховими з політичних наук, а також доповідях і тезах на науково-теоретичних і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Структура дисертації визначена метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 4-х розділів, поділених на 11 підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 353 сторінки, список використаної літератури (у кількості 529 найменувань) поданий на 51 сторінці.

РОЗДІЛ I

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ

1.1. Ступінь розробки теми та джерельна база дослідження

Науковий аналіз застосування адміністративного ресурсу базується на основі вивчення широкого кола джерел. Різноманітні джерельні матеріали дозволили дисертанту науково обґрунтувати висновки та уникнути однобічної оцінки фактів і подій.

Оскільки в процесі роботи над дисертаційним дослідженням, присвяченим проблемам застосування адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній, необхідно було для об'єктивного аналізу та розкриття змісту даного явища з'ясувати фактори, що впливали на формування та застосування даного недемократичного явища політичного процесу, то, відповідно, і літературу, задіяну в дослідженні, умовно можна поділити на п'ять груп.

Перша група праць складається з монографій, посібників та досліджень, які вивчають організацію та проведення політичних, виборчих кампаній в цілому та застосування адміністративного ресурсу як особливого виду політичних технологій під час виборів, зокрема.

Друга група складається з дисертаційних досліджень, які виявили особливості використання адміністративного ресурсу в контексті сучасного політичного процесу.

Третя група матеріалів присвячена безпосередньо сутності та особливостям такого явища сучасного політичного життя пострадянських країн, як адміністративний ресурс, досліджують окремі аспекти його застосування.

Четверта група літератури виокремлює фактичні та аналітичні матеріали щодо використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні, Росії та Білорусі.

П'ята група – це законодавчо-правові документи, які розкривають політико-правові аспекти застосування адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній та методи протидії даному деструктивному явищу.

Політичні технології як спосіб алгоритмізації та оптимізації діяльності стали предметом вивчення російської політичної школи. Більшою чи меншою мірою ця тема присутня в роботах М. Г. Анохіна [8, 12], Б. Л. Борисова [37], Ф. Алескерова [7], П. Ордешука [7], В. Гельмана [108, 109], А. Джабасова [135].

Для комплексного аналізу поняття «адміністративний ресурс» необхідно визначити суть «політичних технологій», одним із видів яких він і є. У своїх наукових дослідженнях Н. Мальцева [298], О. Соловйов [449], аналізуючи соціальні (політичні) технології, відзначають, що вони є не лише простою сукупністю прийомів і процедур, а й закріплюють почерговість дій і напрацювання відповідних алгоритмів поведінки суб'єкта. Тобто, до визначальної і генералізуючої ознаки політичних технологій варто віднести здатність за допомогою них керувати соціально-політичними процесами.

Актуальним для української та російської політичної науки став якісний аналіз виборчих технологій. Глибокий науковий аналіз виборчих технологій проведений українськими вченими Г. Почепцовим [417, 418], М. Варієм [67], Л. Кочубей [248-257] та ін. Російські дослідники С. Кара-Мурза [204-205], А. Максимов [293] предметом свого дослідження обрали з'ясування маніпулятивної складової у виборчих технологіях.

Також необхідно виділити роботи українських теоретиків – Ю. Ганжурова [100-102], В. Полторака [415].

До науковців, які займаються даною проблематикою в Україні, слід віднести доктора політичних наук, президента Всеукраїнської асоціації політичних наук, керівника робочої групи із суспільних комунікацій Громадської гуманітарної ради при Президентові України, професора Валерія Бебика. Науковець у монографії «Політичний маркетинг і

менеджмент» [25] відзначає, що «політична практика виявила особливу потребу у розробці проблем політичного менеджменту, розуміючи під ним не тільки управління проведенням виборчої кампанії, а й організацію інформаційного забезпечення, підбір правлячої команди і вибір моделі прийняття управлінських рішень» [25, с.3].

Окремі аспекти існування та попередження впливу ресурсів влади у виборчому процесі Російської Федерації ставали предметом розгляду в роботах Є. Гіззатова [106], О Криштановської [262], О. Кудінова [263, 264] та інших авторів.

До теоретико-методологічного аналізу проблем управління тією чи іншою мірою зверталися такі сучасні дослідники, як, зокрема, І. Поліщук [397], С. Наумкіна [335-338], С. Хаджирадева [492] та ін.

Проблеми виборчих технологій, зокрема медійного ресурсу, як одного з видів адміністративного ресурсу та засобу маніпуляції суспільною свідомістю розглядаються в роботах російських науковців А. Ніколаєва [354], О. Важеніної [66] та інших дослідників, праці яких надали суттєвого імпульсу актуалізації розгляду вищевказаних проблем.

Найбільше проблематика політичних технологій присутня у розробках, присвячених виборчому процесу. І це, мабуть, природно, тому що демократичні вибори, їх технологізація і легітимація – для країн пострадянського простору теми нові, а процеси досить суперечливі. Найбільший акцент російські політологи роблять на технологіях, безпосередньо пов'язаних з акціями політичної мобілізації електорату на період виборів. Цей напрямок простежується у працях В. Амеліна [8], А. Максимова [293] та ін.

Велику методологічну допомогу в осмисленні предмета і завдань дослідження процесу розвитку політичних технологій надають

концептуальні дослідження І. С. Панаріна [364], О. І. Соловйова [449], О. Б. Шестопалової [512], А. Цуладзе [499].

Досліджуючи витoki та джерела застосування адміністративного ресурсу в Україні, автор використовував праці П. В. Кузьміна [265-267], в роботах якого сформульовано передумови результативної політичної діяльності, проаналізовано причини низької ефективності політичної діяльності в Україні та наукові доробки Т. В. Розової [429-430] в яких висвітлено взаємодію інститутів громадянського суспільства та органів влади.

При вивченні впливу адміністративного ресурсу на організацію, проведення та результативність виборів, автор використовував роботи В. Якушика [523], Ю. Шайгородського [510], Ф. Рудича [435], які вивчають різні аспекти сучасного політичного процесу в Україні.

Праця Д. Ф. Ольшанського та В. Ф. Пенькова «Политический консалтинг» [361] присвячена аналізу вироблення політичних рішень, реалізації політико-владних повноважень, прогнозуванню можливих конфліктів та їх врегулювання. Автори систематизують наявну інформацію з теорії, практики, методики та принципів організації консалтингу в сфері політики.

Найбільш узагальнюючою роботою, присвяченою проблемам застосування політичних технологій під час виборів, є праця Є. Д. Малкіна та Є. Б. Сучкова «Основы избирательных технологий» [297]. В цій роботі автори, перш за все, узагальнюють і систематизують досвід проведення в Росії виборчих кампаній та партійного будівництва. Всебічно аналізуючи адміністративний ресурс, дослідники особливу увагу приділяють кампаніям протесту як природної реакції громадянського суспільства на неприпустиме застосування владою даної технології.

Особлива роль відведена технології паралельних виборчих кампаній, які автори вважають найактуальнішою політичною технологією для Росії,

оскільки вони пов'язують в єдине ціле процес партійного будівництва і проведення виборів, що являє собою найбільш потужну зброю проти адміністративного ресурсу. Великий інтерес представляє аналіз виборчих технологій в ракурсі виборчих кампаній. Особлива увага тут приділяється адміністративному ресурсу, як політичній технології, притаманній Російській Федерації.

Виходячи з цього, автори прийшли до висновку, що гіпертрофована в даний час роль адміністративного ресурсу і безпосередньо пов'язані з ним «брудні» технології, – це явище суто тимчасове, через яке проходили всі країни з вільними виборами. В даній роботі також представлені принципи протидії адміністративному ресурсу, зокрема, на погляд авторів, найкращий метод боротьби з адміністративним ресурсом – це прибрати із закону про вибори всі (чи майже всі) обмеження на дії кандидатів, в тому числі і на розміри виборчих фондів, на порядок агітації, заборону на наклеп. Інших способів радикальної протидії на виборах адміністративного ресурсу автори не вбачають. Аналізу брудних політичних технологій присвячена робота Н. М. Мальцевої «Грязные избирательные технологии: мифы и реальность» [298].

Потрібно зауважити, що російські дослідники більш активно, ніж українські вчені, займаються дослідженням форм застосування адміністративного ресурсу на пострадянському просторі. В цьому контексті актуальною є робота Д. О. Парамонова та В. В. Кириченка «Методы фальсификации выборов» [369]. Науковці дослідили технології фальсифікацій, які широко застосовуються під час виборчої кампанії. Перша частина роботи наводить загальні відомості про різноманітні методи фальсифікації виборів, надаючи пояснення причин їх використання. Друга частина розглядає конкретні методи фальсифікації, серед яких особливе місце посідає адміністративний ресурс, який застосовують кандидати від влади. До таких методів вони відносять голосування за наказом, метод молотка, «остання дільниця», «подвійне голосування», «силовий вплив»,

«відривний талон». Аналізуючи ці методи фальсифікації, автори виділяють і механізми їх нейтралізації.

В роботі «Административный ресурс в избирательных кампаниях» Д. О. Пармонов та В. В. Кириченко [368] характеризують не тільки соціально-філософські основи виникнення та існування адміністративного ресурсу, а і конкретні технології застосування даного явища на виборах.

Адміністративний ресурс також зіставляється з таким явищем, як фальсифікація, і з приводу даного питання авторами зазначається, що фальсифікації результатів голосування ототожнюються з «брудними» технологіями. Тобто, адміністративний ресурс і фальсифікація – дуже схожі ззовні, але абсолютно різні стратегії проведення виборів. Також адміністративний ресурс порівнюється з PR- технологіями, і тут автори вбачають розбіжності, вважаючи, що застосування адміністративного ресурсу є кризою політичного консалтингу.

Автори пропонують досить широкий спектр розуміння стилів і моделей застосування адміністративного ресурсу, а також приділяють увагу питанню про природу суперечностей адміністративного ресурсу та його зіткнення з національними і корпоративними ресурсами на виборах. Науковцями представлені не тільки методи здійснення адміністративного ресурсу з точки зору його відповідності сучасності, але й прогноз життєздатності застосування адміністративного ресурсу у виборчих кампаніях.

Таким чином, російські дослідники Д. О. Пармонов та В. В. Кириченко проаналізували найбільш ефективні і практичні поради щодо боротьби з адміністративним ресурсом, методи його нейтралізації та блокування.

Узагальнюючу характеристику політичним технологіям надають в своїй роботі О. О. Матвейчев та В. Ю. Новіков [302]. Монографія «Предвыборная кампания. Практика против теории» аналізує політичні технології, що використовуються на всіх етапах проведення виборчої

кампанії, зокрема, детально розглядається стратегія виборчої кампанії, особливості її вибору та формування, а також одну із найпоширеніших «брудних» технологій – використання підставних, або «технічних» кандидатів.

Особливе місце в роботі автори приділяють використанню адміністративного ресурсу, виділяючи в цьому контексті ресурси місцевого значення, ресурси муніципального, регіонального, загальнонаціонального значення, ресурси бізнес структур, надаючи їм характеристику та аналіз їх використання.

Дослідженню використання адміністративного ресурсу, як специфічного політичного явища, присвячені роботи А. Є. Чуклінова [505-506]. Вчений, в ході аналізу цієї проблематики, намагається вивести зазначену проблематику з публіцистичної площини і проводить науковий аналіз адміністративного ресурсу як управлінського методу, який володіє явною корупційною сутністю. Для цього автор розглядає актуальні в політико-правових науках моделі дослідження корупції та акцентує увагу на особливостях соціально-політичної парадигми. В роботі розкривається специфіка адміністративного ресурсу як різновиду політичної корупції, пов'язаної з використанням владних повноважень у процесі реалізації суспільних інтересів.

Автор приходить до висновку, що проблема актуалізації адміністративного ресурсу, як способу політичного керівництва, закладена зовсім не в законодавстві, а в особливостях устрою російської політичної системи, основу якої становить моноцентризм, відсутність діалогового, компромісного початку. У рамках розробленого А. Є. Чукліновим спецкурсу «Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции» [506] розглядаються основні сфери реалізації адміністративного ресурсу в поєднанні з фактами із сучасного політичного життя Росії. Крім того, порушується тема диференціації адміністративного впливу, виділення

цілого ряду його різновидів, принципово відмінних один від одного, але, в кінцевому рахунку, що складаються в єдине ціле. Окремо пропонується загальна характеристика методології моніторингу адміністративного ресурсу в рамках виборчих кампаній, що розроблена і апробована Центром антикорупційних досліджень та ініціатив «Transparency International – Росія».

Автор розглядає адміністративний ресурс через призму двох методологічних підходів: формально-юридичного та політологічного. В рамках даних підходів автор характеризує адміністративний ресурс, особливості його застосування і визначення ролі органів державної влади у процесі використання адміністративних важелів впливу.

Наступним важливим напрямом досліджень адміністративного ресурсу є аналіз його сутності та основних методів нейтралізації. Вивченню цих питань присвячені праці російських вчених, експертів, політтехнологів.

Так, у царині висвітлення протидії адміністративному ресурсу, важливо звернути увагу на роботу А. Ю. Бузіна «Административные избирательные технологии и борьба с ними» [44] та інші його праці [45, 46]. Монографія аналізує використання адміністративного ресурсу на прикладі російських виборів. Особливу увагу автор приділяє засобам протидії адміністративним виборчим технологіям через участь в діяльності виборчих комісій.

Зазначений автор аналізує вибори через історичний досвід їх проведення в Російській Федерації, визначає технічні складові виборчого процесу. Дослідник узагальнює визначення адміністративного ресурсу і розглядає його як технологію впливу діючих владних структур на результат виборів з метою утримання влади. Автор наводить та аналізує типи адміністративного ресурсу: силовий, регуляторний, законодавчий, інституційний, фінансовий, медійний ресурси.

Дослідник виділяє цілий ряд індикаторів застосування адміністративного ресурсу поза рамками виборчої кампанії. В монографії детально аналізується кожний прояв використання адміністративного

ресурсу в процесі виборчої кампанії, виділяються виборчі комісії як інструмент адміністративних виборчих технологій та аналізується їх місце і роль у виборчому процесі.

Серйозний аналіз дозволив автору трансформувати не цілком чітке поняття «використання адміністративного ресурсу» в більш конкретне поняття «адміністративні виборчі технології». Використання останнього поняття, на думку автора, є більш продуктивним, оскільки дозволяє аналізувати дане явище саме як технології, зіставити його з іншими відомими політтехнологіями, дослідити окремі методи і, в кінцевому підсумку, протиставити їм методи правового контролю та протидії.

У наукових дослідженнях щодо проблем зловживання адміністративним ресурсом на виборах у Росії, важливе місце займає праця О. А. Панфілової та С. М. Шевердяєва «Противодействие злоупотреблению административным ресурсом на выборах: проблемы и перспективы» [367].

Науковці достатньо обґрунтовано здійснюють оцінку впливу адміністративного ресурсу на результати виборів в рамках парламентських виборів 2003 року. Особлива увага приділяється досить дискусійному питанню, а саме: чи може бути адміністративний ресурс виправданим явищем? Аналізуючи застосування адміністративного ресурсу під час виборів, автори приходять до висновку, що намагання виправдати застосування адміністративного ресурсу є у будь-якому випадку хибною думкою в зв'язку з тим, що зловживання адміністративним ресурсом визнається чинним законодавством як кримінальне правопорушення, тобто злочин.

В розділі, який присвячений методам протидії адміністративним виборчим технологіям, цитовані автори розглядають форми протидії і окремо аналізують кожний момент контролю використання владного впливу на вибори, розглядаючи їх на всіх періодах виборчого процесу (початок виборчої кампанії, період висунення кандидатів, організаційні моменти, агітаційний період, голосування та підведення підсумків).

У рамках проекту Центру Трансперенсі Інтернешнл з моніторингу зловживань адміністративним ресурсом під час федеральних парламентських виборів 2003 р. О. А. Панфіловою та С. М. Шевердяєвим було виділено чотири базові напрямки протидії зловживанню адміністративним ресурсом і рекомендації з розвитку виборчого законодавства та вдосконалення практики його застосування.

На загальному фоні визнання адмінресурсу, як девіантної технології влади, можна виокремити роботи російського політтехнолога В. Полуєктова «Чума Едросии – административный ресурс в избирательных кампаниях» [402] та інші його праці [403-405], в яких досліджена проблема використання адміністративного тиску під час виборів. Автор надає чіткі характеристики цьому негативному явищу в російській виборчій практиці, аналізує структуру, основні механізми застосування адміністративних важелів впливу.

Показовим є той факт, що дослідженню проблем застосування та протидії адмінресурсу в російській політичній думці приділено значно більше уваги, аніж в роботах українських дослідників.

Науковців, які сьогодні активно займаються проблемами використання адмінресурсу в Україні, не так вже й багато. При написанні роботи автор використовував дослідження львівської політичної школи, зокрема, посібник «Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації» під редакцією С. Л. Грабовської, Л. С. Скочиляс [4], в якому проаналізовано особливості використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній на Львівщині та способи його нейтралізації.

Ряд авторів вважають, що адміністративний ресурс – це один з різновидів порушення виборчого законодавства. Зокрема, М. Бучин до цих порушень відносять такі явища, як корупція, недотримання законодавства про вибори, про державну службу, про політичні партії та ін. Щодо питання нейтралізації адміністративного ресурсу, то, на думку дослідників, потрібно, перш за все, обмежувати адмінресурс за допомогою політичних реформ.

Вивченню проблем адміністративного ресурсу, як елементу ресурсної бази політичних партій, присвячена робота О. Шумельди [515]. Він розглядає адміністративний ресурс як безпосереднє втручання органів влади у виборчий процес, характеризує його як наявність у суб'єкта виборчого процесу додаткових ресурсів, які дозволяють йому здійснювати законний чи незаконний вплив на виборчий процес та волевиявлення виборців задля досягнення особистих чи групових цілей.

О. Шумельда аналізує різні підходи до визначення сутності адміністративного ресурсу і досліджує питання його використання в контексті проведення виборчих кампаній політичними партіями. Автор аналізує етимологію адміністративного ресурсу і історично розглядає прояви використання цього явища на теренах України, виділяючи декілька його компонентів: організаційний, прямий, психологічний вплив тощо. На прикладі парламентських виборів 2002 року автор визначає мотиви втручання органів державної влади під час виборчої кампанії, аналізує роль суб'єктів адміністративного ресурсу у виборчому процесі на основі даних 2004 року. О. Шумельда, як і інші дослідники цієї проблеми, пропонує способи нейтралізації адміністративного ресурсу, що спрямоване на незалежність ЗМІ, вдосконалення виборчого законодавства країни, залучення незалежних спостерігачів, контроль влади з боку політичних сил, відчуття взаємної відповідальності всіх суб'єктів виборчого процесу, проведення паралельного підрахунку голосів.

В Україні проблематика дослідження застосування адміністративного ресурсу становить сьогодні предмет зацікавленості представників різних суспільних наук: правознавців, політологів, соціологів, спеціалістів з державного управління. Однак, як самостійне поняття адмінресурс більшою мірою розглядаються в політології та державному управлінні і, відповідно, такі дослідження присвячені політико-управлінським аспектам його використання.

На дисертаційному рівні було проведено дослідження О. В. Радченко «Інституційна взаємодія народовладдя та органів державної влади на виборах» [423]. У вітчизняній науці державного управління це питання є одним із ґрунтовніших досліджень ресурсного забезпечення державної влади.

О. В. Радченко у своїх роботах [424, 425] розглядає адміністративний ресурс як силову форму впливу органів державної влади на бюджетні організації, господарські структури, засоби масової інформації, інститути громадянського суспільства та електорат в цілому. Автор також пропонує різного роду класифікації, ознаки і характеристики адміністративного ресурсу (з акцентуванням на виборчому аспекті як визначальному спрямуванні дисертаційного дослідження).

Головною ознакою адміністративного ресурсу в Україні, на думку О. Радченко, є вплив органів державної влади (посадових осіб) на суспільство в цілому, підлеглі структури та окремих громадян з використанням важелів силового, психологічного та адміністративного тиску задля примусу до дій в інтересах влади безвідносно до їх власної волі.

Цитований автор зазначає, що до суб'єктів адмінресурсу відносяться відповідні владні структури та посадовці на центральному і регіональному рівнях, силові структури, фіскальні органи тощо. Об'єктом є соціальні групи, які певним чином перебувають у підлегло – субординованих відносинах з владними органами та виборці країни в цілому. Автор наводить наступну класифікацію адміністративного ресурсу: за своєю юрисдикцією – легітимний, формально нелегітимний, позитивний, нелегітимний, злочинний адмінресурс.

Вітчизняним дослідником адміністративного ресурсу, який багато в чому визначив сучасні тенденції наукових досліджень у цій сфері, є М. А. Бучин. Його дисертаційна робота [48] стала значним внеском у дослідження адміністративного ресурсу як явища виборчого процесу в Україні.

М. А. Бучин розглядає різні підходи до визначення адміністративного ресурсу, трактуючи поняття адміністративного ресурсу наступним чином: адміністративний ресурс – це наявність у суб'єкта виборчого процесу, з уваги на його належність до влади, додаткових ресурсів, які дозволяють йому здійснювати законний чи незаконний вплив на виборчий процес і волевиявлення виборців задля досягнення особистих чи групових цілей. Аналізуючи політичну ситуацію України, М. А. Бучин розглядає події 1991 року в якості прикладу використання адміністративного ресурсу, стверджуючи, що без його застосування Україна навряд чи здобула незалежність. Автор наголошує на тому, що адміністративний ресурс виступає недемократичним явищем політичного життя України.

В монографії М. Бучина [47] «Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні» досліджується сутність ресурсів виборчої кампанії в цілому та адміністративного ресурсу, зокрема.

Наукові статті з досліджувальної проблематики, що заслуговують уваги, представлені російськими авторами, більшість їх розміщується на сторінках Інтернет-видань.

Серед українських джерел найактивніше використовувалися новинно-аналітичні сайти та періодичні видання: «Українська правда», «Версії», «Дзеркало тижня», «День».

З огляду на те, що відсутні комплексні дослідження адміністративних важелів впливу, увагу привертає дослідницький матеріал «Президентські перегони 2004 року: ціна та перспективи вибору» [409] та інші дослідження [497], здійснений недержавним аналітичним Центром Олександра Разумкова

Основними дослідниками проблем використання адміністративного ресурсу під час виборів стали політичні експерти, аналітики, публіцисти, журналісти. Автор даного дослідження спирався на статті таких фахівців, як І. Жданов [149-153], А. Ярошенко [525], О. Сич [440-441], які досліджують питання політологічно-правового роз'яснення адміністративного ресурсу.

В статті «Вибори – 2002. Соло для адміністративного ресурсу?» [149] відомий політичний експерт, президент аналітичного центру «Відкрита політика» І. Жданов аналізує прояви адміністративного ресурсу в період виборчих кампаній, характеризує його вплив на політичний процес. Так, на думку автора, масштабне застосування адміністративного ресурсу, який ним визначається як аморальне явище, найбільш ефективно використовується під час проведення передвиборчої агітації.

Як вважає цитований автор, застосування адмінресурсу в Україні істотно впливає на волевиявлення громадян. І. Жданов зазначає, що таку ситуацію провокує несформованість громадянського суспільства; переважна залежність ЗМІ від влади та лояльних до неї фінансово-промислових груп. Рівень політичної та правової культури і громадян, і посадовців далеко не завжди достатній для забезпечення відповідальної громадянської поведінки [149]. На міжнародній арені Україна втрачає своє обличчя саме внаслідок застосування важелів адміністративного ресурсу.

Дослідниця А. М. Ярошенко в своїй статті [525] дає визначення адміністративного ресурсу та зазначає головну мету його використання у виборчому процесі, характеризує випадки застосування цього явища під час президентської виборчої кампанії 2010 року. Свою увагу автор концентрує на діяльності трьох основних високопосадовців: тодішніх Президента, Прем'єра та Голови Верховної Ради України. Дослідниця не тільки констатує наявність адміністративного ресурсу, а й намагається визначити способи його нейтралізації. А. М. Ярошенко робить висновок, що відсутність адміністративного ресурсу в загальній ресурсній базі політичної сили означає для неї наперед нерівні умови конкуренції на виборах. Це пояснює перетворення адміністративного ресурсу на таку політичну виборчу технологію, що містить у собі серйозну загрозу процесам демократизації українського суспільства/

Івано-франківський дослідник політичних процесів в Україні О. Сич в своїх роботах [440-441], аналізуючи адміністративний ресурс, відносить

його до адміністративної сфері політики, до суто технологічного знаряддя, тобто визначає як політичну технологію.

Ситуацію з адмінресурсом в Україні було достатньо професійно висвітлено Д. Видріним. В своїх роботах науковець проаналізував класифікацію адміністративного впливу, зокрема, виділив прямий, прихований та непрямий адмінресурс [82-83].

Серед статей, що висвітлюють питання адмінресурсу, варто виділити роботу В. В. Логачової «Вибори і адміністративний ресурс: негативні наслідки»[283], в якій автор визначає адміністративний ресурс, як нелегітимне явище та зазначає способи його використання, а саме: зловживання владою, наприклад, використання бюджетних коштів на проведення власної кампанії; «неформальні» стосунки і спілкування влади з певними суб'єктами виборчого процесу, тобто своєрідна «тіньова виборча кампанія». Особливу увагу автор приділив недосконалості українського законодавства, що саме і дозволяє вводити в дію адміністративний ресурс.

Російські науковці А. Б. Воронцова і В. Б. Звоновський [96] аналізують адміністративний ресурс через призму російської політичної дійсності, розуміючи під ним сукупність діючих можливостей у керівників територіальних громад впливати на думки та поведінку виборців. Велике значення для визначення обсягів використання адміністративного ресурсу приділяється масштабам території, а також існуванню та функціонуванню різноманітних каналів інформації.

Цитовані автори виділяють форми прояву адміністративного ресурсу в Російській Федерації. На практиці, стверджують автори, дані форми можуть бути об'єднанні, або використовуватись одночасно.

Серед робіт, присвячених даній проблематиці, пошуком нових підходів до розуміння адміністративного ресурсу виділяється публікація А. Н. Ніколаєва [354]. Автор розглядає адміністративний ресурс як технічно брудну технологію підготовки до виборів, а також як можливість

фальсифікації результатів виборів. Адміністративний ресурс, на його думку, є сукупністю легальних, напівлегальних та явно нелегальних і незаконних методів, які використовуються на всій стадії виборчого процесу.

В своїй роботі А. Н. Ніколаєв виділяє сім етапів виборчого процесу, на яких може бути використаний адміністративний ресурс. Початок використання адміністративного ресурсу починається, на його думку, на стадії розробки виборчого законодавства, коли влада намагається закласти в нормативні акти умови, що сприяють впливати на виборчий процес. Науковець пропонує можливі варіанти нейтралізації адміністративного ресурсу, в основному наголошуючи на вдосконаленні виборчого законодавства.

Серед праць, що висвітлюють дане питання, можна відзначити статтю В. І. Плохих та А. М. Гриськової «Адміністративний ресурс під час виборчої кампанії: сутність, механізми, індикатори застосування» [388]. В цій статті автори визначають адміністративний ресурс як сукупність засобів, яку адміністративний апарат державної влади може використовувати для досягнення поставлених цілей. Автори визначають чинники, що впливають на масштаби застосування адміністративного ресурсу в Україні.

Дедалі більше науковців, практиків цікавить питання адміністративного ресурсу як фактору політичної боротьби на виборах. Так, дослідник А. Дуда [144-145] під адміністративним ресурсом розуміє нелегітимний вплив на підготовку, проведення та підведення підсумків виборів органів державної влади (виконавчої, судової, юрисдикційних органів), адміністрацій державних установ і організацій, державних підприємств, органів місцевого самоврядування з метою підтримки певного кандидата, політичної партії чи іншої політичної групи.

Цитований автор наводить типові приклади порушень у виборчому процесі, що вказують на використання адмінресурсу, аналізує виборче законодавство України з точки зору покарання за його застосування.

При аналізі сучасних підходів та трактувань поняття адміністративний ресурс заслуговує увагу роботи, директора Центру політичного маркетинга В. Стоякіна, дослідник визначає адмінресурс як «ефект мультиплікатора», стверджуючи, що адміністративні важелі впливу збільшують результативність інших ресурсів [455].

Аналізуючи проблеми застосування адміністративного ресурсу під час президентських виборчих кампаній, автор використовував статті В. Сюмар [457], В. Тараненка [459], А. Татарина [461], Ю. Тищенко [467, 468], М. Томенка [470, 471], Н. Трофимової [473, 474], Т. Чорновіл [503]. Досліджуючи проблему впливу адміністративних важелів на результати місцевих виборів, використовувалися статті О. Яцунської [526-529]. Вивчаючи зміст та механізми адміністративних технологій в країнах пострадянського простору, автор спирався на дослідження російських та білоруських дослідників: В. Прибиловського [420], В. Сороченка [451], А. Таласової [458], А. Юрьєва [517], І. Бугрової [40], В. Буслаєва [41], І. Борисова [36] та ін.

Оскільки в дисертації досліджуються правові засади виявлення та нейтралізації адміністративного ресурсу, автор використовував праці українських вчених – правників, які вивчають загальні теоретичні аспекти забезпечення правового захисту громадян. Так, відома дослідниця С. Я. Лихова в своїй монографії «Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України)» [282] комплексно досліджує проблеми кримінальної відповідальності за злочини проти виборчих прав громадян України.

Дослідження цієї проблеми знаходяться на початковому етапі, а їх результати відображені, головним чином, у підручниках з кримінального права, науково-практичних коментарях.

Актуальні проблеми захисту виборчих прав розглядаються у монографії П. П. Андрушка «Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика» [11]. Автор розглядає проблему злочинів проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі у системі злочинів Особливої частини КК України, характеризує зміни та доповнення до КК України щодо відповідальності за вчинення таких злочинів, а також проводить розгорнутий юридичний аналіз складів злочинів, передбачених статтями 157-160 КК України. Значна увага приділена дискусійним питанням про поняття об'єкту злочину, яким автор визнає соціальні цінності, а їх різновидами – потерпілого, права, свободи і правоохоронні інтереси, а також соціальні зв'язки.

Цілісна характеристика злочинів проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі подана у численних наукових працях та публікаціях І. О. Зінченка [184], М. І. Мельника [307], О. В. Скрипнюка [445, 446] та ін.

В контексті дослідження адміністративного ресурсу, як форми політичної корупції, автор використав наукові праці, присвячені актуальним проблемам виявлення та протидії даному явищу в Україні. Вивченням основних проблем існування та попередження корупції, в тому числі політичної, в останні роки займаються такі українські науковці, як М. Корнієнко [241], М. Мельник [305, 306, 308], Ю. Збиранник [178] та ін.

Низку актуальних для політичної науки проблем порушують автори колективної монографії «Корупція в Україні: політико-філософський аналіз» [315]. Робота присвячена дослідженню феномену корупції в політологічному, філософському, історичному, правовому та інших аспектах, що забезпечує міждисциплінарний підхід. Системно і структурно аналізується явище корупції в Україні, реалізується завдання поєднання теорії і практики боротьби з корупцією.

Цей же авторський колектив (В. Журавський, М. Михальченко, О. Михальченко) в іншому ґрунтовному дослідженні [243] аналізує взаємозв'язок корупції в Україні з політикою, економікою, мораллю, правом та іншими сферами суспільного життя, розглядає багатоаспектність корупції, її системний характер в Україні. Але, як доводять автори, вона є не політикою, а антиполітикою, яка роз'їдає державний механізм України, руйнує нормальні суспільні відносини, деформує сучасну українську політику.

Проблемам політичної корупції присвячена робота В. Корж «Електоральна корупція в Україні: проблеми теорії, законодавства і практики» [240]. Автор аналізує теоретичні конструкції та методологічний інструментарій, який може бути використаний для виміру та оцінки електоральної корупції.

Вивчаючи витоки та джерела використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні, автор проаналізувала статтю та монографію М. С. Кармазіної «Президентство: український варіант» [207; 208], в яких особлива увага приділяється становленню та розвитку інституту президентської влади в пострадянській Україні. Зокрема, досліджується специфіка його функціонування у період президентства Л. Кравчука та Л. Кучми; висвітлюється процес перегрупування політичних сил у державі. Дослідниця аналізує кучмізм як спосіб та форму організації влади в Україні.

Законодавство України зазнає постійних змін. Українська практика свідчить, що зміни виборчого законодавства відбуваються завжди напередодні виборів, що негативно впливає на зміст та характер прийнятих поправок. Положення Законів «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» приймалися із врахуванням політичної ситуації, а не покращення законодавчої бази виборчого процесу. Це є особливо актуальним в частині протидії та виявленню порушень під час виборчих кампаній.

Прийнятий 5 жовтня 1995 року Закон України «Про боротьбу з корупцією» із наступними змінами 1998, 1999, 2000, 2002, 2003, 2005, 2006, 2009, 2011 рр. визначає правові та організаційні засади запобігання корупції, виявлення та припинення її проявів, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупційних діянь [173].

Проте суспільна практика породжує нові види злочинів і правопорушень, частина з яких має корупційний характер. Окремі з цих злочинів і правопорушень пов'язані з реалізацією громадянами конституційного права брати участь у референдумі.

Попри те, що постійно вносяться зміни до виборчого законодавства, окремі важливі питання, пов'язані з підготовкою та проведенням місцевих виборів, внесення поправок до статей все ж залишилися неврегульованими. Гостро дискусійним є питання врегулювання всіх законів про вибори та створення ефективної системи протидії адміністративному ресурсу.

В процесі наукового дослідження використані міжнародні документи, які стосуються стандартів виборів в Російській Федерації, Республіки Білорусь, використані окремі положень конституцій цих країн щодо проведення виборів.

Під час аналізу виборчого законодавства автор даного дослідження використовував збірники: «Виборчий процес – 2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості» (укладачі А. Романюк та Л. Скочиляс) [76], «Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів» [482], «Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування» [426] за редакцією Є. Радченка, виданий спільними зусиллями трьох організацій: Лабораторії законодавчих ініціатив, Комітетом виборців України та Школою політичної аналітики. У виданні окреслено основні параметри міжнародних виборчих стандартів, розглянуті ключові проблеми українського виборчого законодавства та вироблено рекомендації щодо імплементації окремих найбільш вдалих механізмів із законодавчого регулювання інших країн.

Виходячи з мети дослідження, а саме – проаналізувати використання адміністративного ресурсу, як некоректної політичної технології влади в республіці Білорусь, автор даного дослідження використовував монографію О. О. Долженкова «Україна – Білорусь: досвід політичної трансформації» [138] та інші його роботи [139, 140] з даної проблематики. Характеризуючи білоруський політичний режим, автор зазначає його специфіку, яка полягає не лише в псевдodemократичному продовженні повноважень президента, а головним чином – у місці президента в системі влади та у особистій харизмі О. Лукашенка. Президентові фактично і юридично належить частина повноважень виконавчої, законодавчої та місцевої влади при непослідовному їх розподілу. Вся система державно-владних інституцій побудована навколо президентської влади. Матеріали та статистичні дані Т. Протько «Выборы президента Республики Беларусь. Результаты независимого наблюдения» [411] слугували основою для дослідження адміністративного ресурсу в зазначеній країні.

Таким чином, у межах пострадянської політичної науки вивчення і категоріальне осмислення адміністративного ресурсу стало актуальним в останні роки. В той же час потрібно зазначити, що дане явище розглядалося лише в контексті політичних технологій. Великий загальний літературний, присвячений застосуванню адмінресурсу, торкається опису конкретних прийомів і технологій організації і проведення виборчої кампанії, окремо звертається увага на ефективність даних технологій щодо отриманих результатів.

Тобто, питання ресурсів виборчої кампанії значною мірою вивчене, разом з тим проблема адміністративного ресурсу все ж потребує подальшого дослідження.

Значний внесок у вирішення зазначеної проблеми зроблений російськими дослідниками Є. Д. Малкіним, Є. Б. Сучковим, А. Н. Ніколаєвим, А. Е. Чукліновим, Є. А. Панфіловою та С. Н. Шевердяєвим, В. В. Кириченко, Д. О. Парамоновим та ін.

Важливу роль для аналізу механізмів адміністративного ресурсу відіграють публікації професійних політичних консультантів, які мають досвід роботи з політичними партіями та окремими кандидатами. Перевагами їхніх праць є включеність авторів у змагальний політичний процес, аналіз прецедентів застосування адмінресурсу – усе це становить сильний бік таких праць.

Теоретико-методологічні, методичні та прикладні питання проблем застосування адміністративного ресурсу під час виборів були й залишаються предметом і об'єктом постійних наукових досліджень вчених України та зарубіжжя. Визначаючи важливість внеску цих та багатьох інших дослідників у розробку різних аспектів даного явища, разом з тим не можна не визнати необхідності самостійного комплексного дослідження питань сутності, механізмів та сфери реалізації адміністративного ресурсу в контексті політичного процесу, що не одержало узагальнюючого концептуального висвітлення в українській політичній науці.

Отже, існує нагальна необхідність продовження наукових розробок з зазначеної теми дослідження, оскільки розглянуті теоретичні напрацювання науковців стосуються тільки окремих аспектів даної проблематики і лише певною мірою розкривають її зміст.

1.2. Основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «адміністративний ресурс»

Адміністративний ресурс загалом є передвиборчою технологією, яка використовується суб'єктами політики для досягнення поставлених цілей. Поняття «адміністративний ресурс» в першу чергу асоціюється із втручанням органів влади у виборчий процес, значними фальсифікаціями волевиявлення громадян. І дійсно, наукові дискусії про роль адміністративного ресурсу в

політичному житті країни ведуться здебільшого в зв'язку з минулими або майбутніми виборами.

Не зважаючи на всі спроби ЗМІ й законодавства про вибори надати адміністративному ресурсу статус порушень виборчого законодавства, тема адміністративного ресурсу, як би це не виглядало парадоксальним, на сьогоднішній день є самою закритою. В українській політичній думці відсутнє комплексне дослідження використання адміністративного ресурсу на виборах, не говорячи вже про спробу теоретично осмислити механізм реалізації адміністративного ресурсу та розгорнуту класифікацію адміністративних методів проведення виборів. Існуючі визначення адміністративного ресурсу найчастіше вичерпуються набором розпливчастих характеристик його застосування:

1. Участь у виборчій кампанії державних чиновників на стороні одного з кандидатів; примус державними службовцями підприємців, керівників підприємств до перерахування певних грошових сум як у різні благодійні фонди, так і безпосередньо у виборчий фонд кандидата.

2. Перешкода представниками влади реєстрації опозиційних кандидатів шляхом тиску на них.

3. Формування списків кандидатів, підтримуваних виконавчою владою.

4. Виключення з інформаційного поля опозиційних кандидатів.

5. Кримінальне переслідування опозиційних кандидатів, обшуки й спецзаходи правоохоронних органів у виборчих штабах.

З метою аналізу науково-теоретичних основ адміністративного ресурсу, слід розглянути, насамперед, етимологію цього поняття. Так, за словником іншомовних слів, термін «адміністративний» (від лат. *administratio* – керування, управління) вживають для ширшого окреслення системи органів державної виконавчої влади, а у вузькому значенні – для означення керівного персоналу установи, підприємства, організації, а термін «ресурс» (від лат. *resurgo* – підіймаюсь, виникаю знову) – для позначення

матеріальних засобів, цінностей, запасів, коштів, котрі, в разі потреби, можна використати [424].

Спираючись на етимологічне походження дефініції, івано-франківський дослідник політичних процесів в Україні О. Сич визначає адміністративний ресурс як сукупність засобів, які застосовує адміністративний апарат державної виконавчої влади для досягнення поставлених перед ним цілей. Тобто, науковець робить висновок, що це дозволяє використовувати державну владу і всі її ресурси як інструмент політичної боротьби, а отже – боротьби за владу і, таким чином, зводить адміністративний ресурс у сфері політики до суто технологічного знаряддя, називаючи його політичною технологією [440, с. 6].

Потрібно зазначити, що термін «адміністративний ресурс» не обов'язково пов'язаний з виборами. Семантику словосполучення «адміністративний ресурс» складають значення двох слів: «адміністративний» і «ресурс».

В слові «адмініструвати» ніяких негативних змістів не закладено: буквально значення дієслова – управляти, керувати (наприклад, комп'ютерне, ділове адміністрування). Ресурсами потрібно назвати джерела, засоби, можливості, а також ресурс – це засіб, до якого можна вдатися у випадку необхідності, тобто те, що використовується для досягнення чого-небудь, будь-якого результату. Таким чином, поняття «адміністративний ресурс» певною мірою синонімічно поняттю «управлінський ресурс», тобто засіб вирішення і досягнення управлінських цілей і завдань. Якщо виходити з такого поняття, то очевидно, що адміністративний ресурс, перш за все, використовується в системі управління, а вже потім у різних його проявах присутній і в інших сферах життєдіяльності людини [66].

Дослідник адміністративного ресурсу О. В. Радченко вважає, що ключовим у визначення адміністративного ресурсу слід вважати вислів «досягнення поставлених перед ним цілей». Цілком очевидно, що поставлені цілі зовсім необов'язково мають бути незаконними чи навіть «брудними».

Розпорядник адмінресурсу може ставити за мету і абсолютно законні вимоги, що працюють виключно на благо суспільства. Тому слід ретельно виявити справжню сутність адміністративного ресурсу [423].

Таким чином, сферою використання адміністративного ресурсу є політичний процес, тобто, адмінресурс – це, насамперед, політичний ресурс.

Зокрема, політологічний енциклопедичний словник визначає політичний ресурс як сукупність методів і засобів для досягнення цілей політичними суб'єктами, укріплення і розширення політичної влади. У широкому значенні політичні ресурси вміщують у собі всі чинники, які мають значення для політичних суб'єктів (компетентність, організованість тощо), особисті якості об'єкта (довірливість, звичка підкорятися тощо), ситуація (економічний розвиток, фінансова стабільність, розстановка політичних сил тощо), матеріальні і неполітичні засоби впливу» [395, с. 296].

Отже, адміністративний ресурс лежить в площині політичного процесу і його можна віднести до розряду політичних ресурсів.

При цьому, як зазначає відомий дослідник О. В. Радченко, природа адміністративного ресурсу не залежить від персональної волі окремих посадовців органів державної влади, а є необхідним і обов'язковим атрибутом державної влади. Відтак, люди, котрі мають мінімальний доступ до ресурсів або не мають його взагалі, автоматично потрапляють у залежність від осіб, що розпоряджаються більш чи менш суттєвою часткою таких ресурсів [424].

Як зазначають дослідники В. І. Плохих та А. М. Гриськова, під адміністративним ресурсом мається на увазі досить широкий набір легальних, напівлегальних і явно незаконних методів, що застосовуються на всіх стадіях виборчої кампанії [388, с. 94].

Поняття адміністративного ресурсу не досить широко використовується в науковій літературі, його основне смислове значення зводиться до технології маніпуляції під час виборчої кампанії. Українські політологи В. Климчук, Б. Кухта розглядають дану дефініцію під кутом

визначення адмінресурсу в контексті характеристики партійно-державної номенклатури [390].

Для означення поєднання політичної влади з кримінальним світом та бізнесом А. Дорошенко вживає термін «колізія» (від англ. «collusion» – змова). Адже за нормальних політичних відносин «тріада» структури управління полягає в наступному: політика диктує умови бюрократії, але її фінансова стабільність залежить від підприємництва; підприємці, у свою чергу, не потрапляють безпосередньо у сферу діяльності політиків, але залежать від бюрократії. Злиття цих трьох компонентів у єдине ціле і становить зміст колізії.

В українських політичних дослідженнях такі синтезуючі політику, бізнес і кримінальний світ угруповання зустрічаються під різними назвами: «Адміністративно-економічні групи» (АЕГ), «Адміністративно-економічні клани» (АЕК), «Фінансово-політичні групи» (ФПГ), а в публіцистиці найчастіше – «клани» й «олігархи». Одним із проявів діяльності тіньових груп є адмінресурс, який став основним інструментом приходу політичних кланів до влади.

Звичайно, що адмінресурс не є явищем, притаманним лише Україні. Тією чи іншою мірою він використовується в усіх країнах, адже будь-яка влада прагне зберегти та продовжити свої повноваження. Ряд політологів відстоює позицію про те, що в демократично розвинених країнах адміністративний ресурс тлумачиться як форма зловживання владою (і, відповідно, усі проблеми вирішуються в межах чинного законодавства), то в українських умовах – це певна форма реалізації влади. Значною мірою така ситуація зумовлена трансформаційними процесами, які проходять в Україні; особливостями менталітету громадян, що проживають на посткомуністичному просторі; амбівалентністю політичної культури та відсутністю традицій вільного волевиявлення громадян; нерозвиненістю інститутів громадянського суспільства тощо [426].

Так, дослідник О. Рафальський одним із перших звернув увагу на неоднозначну структуру адміністративного ресурсу, наголошуючи, що це поняття має два значення. В одному, на превеликий жаль, найпоширенішому, адміністративний ресурс розглядається як здатність представників влади незаконно впливати на волевиявлення громадян під час виборчої кампанії в день виборів на користь певної партії чи кандидата. У другому значенні – це спроможність тієї чи іншої партії в такий спосіб побудувати вертикаль своїх структур, щоб забезпечити їй чіткість і злагодженість у роботі, вплив на громадську думку та відповідальність представників партії, які обіймають владні посади, перед партійцями та виборцями [424].

Таким чином, науковець аналізує адмінресурс як політичну технологію, за допомогою якої, формується партійна вертикаль (наприклад, створення партії СДПУ(о)).

Науковець О. В. Радченко вказує на те, що взагалі, адміністративний ресурс можна розглядати у широкому, власному та вузькому значенні. У широкому значенні під адміністративним ресурсом розуміють здатність органів державної влади здійснювати законний чи незаконний вплив на політичний процес, щоб досягнути особистих чи групових цілей, тобто, адміністративний ресурс є сукупністю методів і засобів, які розкривають можливості владного впливу, оптимізують використання існуючої ресурсної бази. Це ресурсний потенціал будь-якої владної інституції як структури управління. Це притаманний атрибут управлінської структури, який вона має використати для виконання своїх безпосередніх функцій на користь суспільству та водночас може використати задля укріплення власного владного становища (що може бути як на користь, так і принести шкоду суспільству). Просторові рамки та форми й напрямки реалізації владного потенціалу залежать від умов політичного контролю [424].

Тобто, дослідник вказує, що адміністративні важелі впливу на виборця можуть мати лише органи управління.

Як зазначає цитований автор, у власному значенні адміністративний ресурс пов'язаний виключно з діяльністю виконавчих органів владних структур. Саме тут концентруються можливості впливу чиновничо-бюрократичного апарату на громадян, організації, установи тощо. Залежно від рівня владного органу та функціональних обов'язків окремих посадовців, їм для виконання цих повноважень надається певна сукупність владних важелів. У кожному разі вона різна й окреслюється відповідними нормативними документами. Таким чином, обсяг владних повноважень на цьому рівні суттєво обмежений ресурсним арсеналом. В умовах, коли бюрократичний апарат знаходиться в рамках чітко визначеного політичного контролю, котрий регулює та обмежує діяльність виконавчих органів у напрямку реалізації політичної стратегії, цей контроль забезпечує тільки розробку та реалізацію владними органами необхідних управлінських технологій та стримує будь-яке зловживання владою. В умовах відсутності політичного контролю, непрозорості діяльності органів державної влади, бюрократичний апарат завжди (за М. Вебером) виявляє схильність до використання владних ресурсів у власних цілях, насамперед, для продовження та укріплення свого владного становища [424].

Отже, науковець доводить, що основою для застосування адмінресурсу є відсутність контролю суспільства за органами влади та нечітке розмежування їх функціональних обов'язків.

У вузькому сенсі, дослідник О. В. Радченко розглядати окремі складові адміністративного ресурсу – політтехнологічний (що, здебільшого, використовується у виборчому процесі), політичний, юридичний, інформаційний, психологічний тощо. Кожна з цих складових характеризує відповідний сегмент владного впливу на зовнішнє оточення. У кожній країні є своя специфіка переважання певних сегментів адміністративного ресурсу над іншими. Так, у країнах розвинутої демократії це стосується здебільшого інформаційного впливу – затвердження позитивного іміджу влади, юридичний та політичний сегменти обмежені ефективними механізмами

контролю за діяльністю влади, психологічний використовується для маніпулювання масовою свідомістю. Головне, що вони є другорядними й підпорядкованими адміністративному ресурсу в широкому сенсі – розкриттю дієвості влади [424].

Однак найповніше адміністративний ресурс виявляється під час виборів. Тому адміністративний ресурс переважно трактують у вузькому значенні як явище, що стосується дій влади під час виборчого процесу. Зокрема, адміністративний ресурс розглядають як один з ресурсів виборчої кампанії і під ним розуміють комплекс додаткових ресурсів, якими володіє кандидат, що при владі чи якого вона підтримує. Згідно з іншим підходом, адміністративний ресурс – це сукупність адміністративних важелів, які можуть бути використані на користь тієї чи іншої політичної сили з метою забезпечення бажаного результату на виборах. Бажаного результату можна досягати і за допомогою незаконних методів та порушуючи законодавство [4, с.8].

Тобто, як зазначає дослідник С. Баликов, адміністративний ресурс – це політологічний термін, що вживається для пояснення використання органами державної влади та місцевого самоуправління або кандидатами в народні депутати, які є державними службовцями, своїх повноважень задля досягнення політичних або корпоративних цілей шляхом порушення норм чинного законодавства [18].

Під адміністративним ресурсом також розуміють нелегітимний вплив на підготовку, проведення та підведення підсумків виборів з метою підтримки певного кандидата, політичної партії чи іншої політичної групи [4, с. 9].

Експерти проекту «Аналітика та інформування для розвитку демократичних інституцій» УНЦПД за сприяння Національного фонду розвитку демократії (США) визначають адміністративний ресурс як політичну технологію, що становить «сукупність адміністративних важелів, які можуть бути використані на користь тієї чи іншої політичної сили з

метою забезпечення бажаного результату на виборах. Відтак, використання адмінресурсу передбачає використання можливостей і важелів владних структур для нав'язування виборцям своєї волі та протидію вільному волевиявленню громадян» [83].

Адміністративний ресурс – це всі представники обласних, районних, міських адміністрацій, яких використовують для виконання того чи іншого завдання [4, с. 9].

Загалом характеристика адміністративного ресурсу знаходиться в площині ресурсу влади.

Правове визначення адміністративного ресурсу представлено у пункті 22 статті 71 Закону України «Про вибори народних депутатів України» «Обмеження щодо ведення передвиборної агітації», а саме в пункті 22 йдеться мова про те, що забороняється кандидатам залучати для передвиборної агітації підлеглих їм осіб за місцем роботи чи інших осіб, що перебувають у службовій залежності чи адміністративному підпорядкуванні від них (у робочий час), службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси [164].

Досить поширеним є і такий підхід, що трактує адміністративний ресурс як евфемізм, який вигадали для того, щоб незаконні дії назвати нейтральними науковими словами. Адміністративний ресурс – це фальсифікація виборів виконавчою владою [155], безкарне порушення закону, правових норм у ході виборів [494].

Відомий український політолог В. Стоякін трактує адміністративний ресурс як здатність кандидата залучити на свій бік і задіяти у виборчій кампанії органи влади. По суті, це комплекс додаткових ресурсів кандидата, який користується підтримкою влади. Належність влади, у випадку з виборами, дає своєрідний «ефект мультиплікатора», посилюючи результативність більшості ресурсів. Як мінімум (причому без найменших ознак правопорушення), представник адміністрації може заздалегідь розраховувати на підтримку з боку тієї частини виборців, яка систематично

голосує за будь-якого представника влади за визначенням. Число таких виборців коливається залежно від регіону та соціально-економічного становища в країні. Для України середнім є число голосів, отримане на виборах 1998 року двома партіями, що виступали з іміджем «партії влади» (НДП і АПУ) – трохи більше 8,5 %. Найчастіше представник адміністрації, маючи чималий «шлейф реальних справ», може розраховувати навіть на велику підтримку. Так, російські фахівці оцінюють стартову перевагу кандидата від влади в проміжку від 5 до 25 % голосів виборців. Регулярне поява в новинних блоках ЗМІ, що обумовлено необхідністю виконувати певні суспільно значущі функції. Крім того, агітація за представника влади може вестися навіть без його згадки – тільки з інформуванням про діяльність очолюваної ним установи. Наявність значно більшого, ніж у опонентів, часового ресурсу. Якщо звичайна виборча кампанія триває приблизно півроку, то адміністративна має практично перманентний характер. Крім того, представники адміністрації мають певний вплив на призначення дати виборів [455].

Таким чином, існує безліч парадигм визначення адміністративного ресурсу. Так, наприклад, російський дослідник А.Чуклінов виділяє два методологічних підходи до розуміння адміністративного ресурсу, а саме – формально-юридичний та політологічний [506].

Формально-юридичний підхід до визначення адміністративного ресурсу заключається в тому, що, оскільки реалізація адміністративного ресурсу є фактичною монопольною можливістю державних органів і посадових осіб, ця категорія цілком може бути кваліфікована як посадовий злочин [506], (стаття 364 ККУ «Зловживання владою або службовим становищем», стаття 365 ККУ «Перевищення влади або службових повноважень» [261].

Стосовно формально-юридичного підходу, А. Чуклінов зазначає, що, оскільки реалізація адміністративного ресурсу є фактичною монопольною

можливістю державних органів і посадових осіб, ця категорія цілком може бути кваліфікована як посадовий злочин [506].

В той же час, цитований дослідник зазначає, що юридична парадигма таїть у собі одну небезпеку: поняття адміністративного ресурсу тут настільки «невловимо», що в більшості випадків майже неможливо залучити посадову особу до кримінальної відповідальності. Адже словосполучення «зловживання владою» широкі за значенням і не являє собою конкретний перелік дій, які вчинила дана особа [506].

Як приклад, можна привести опис складу злочину в статті 365 Кримінального кодексу України «Зловживання владою або службовим становищем, тобто умисне, з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах або в інтересах третіх осіб використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб» [261].

Оскільки природа виникнення цього явища лежить в площині не юриспруденції, а в особливостях української політичної системи, шлях визнання адмінресурсу лише як зловживання своїм посадовим становищем є тупіковим.

За А. Чукліновим, визначення адміністративного ресурсу в юридичному сенсі повинно виходити з таких постулатів:

- адміністративний ресурс, так чи інакше, пов'язаний з протиправною діяльністю посадових осіб чи державних органів;

- протиправний характер адміністративного ресурсу виражений, швидше, приховано, ніж явно, оскільки його корислива сутність важко визначається з точки зору кримінального чи адміністративного законодавства;

- проблематичність визначення адміністративного ресурсу, як зловживання посадовими повноваженнями, зовсім не означає відсутності в

ході його реалізації порушення правових норм, якщо звернути увагу на норми-принципи, то їх порушення в рамках адміністративного ресурсу є очевидним;

- розгляд адміністративного ресурсу виключно як кримінально – або адміністративно-правової категорії здатне привести до заперечення можливості протистояння цьому явищу, тому даний шлях автором визнається тупиковим [506].

Таким чином, російський дослідник А.Є. Чуклінов визначив парадигму адміністративного ресурсу з точки зору формально-юридичного підходу. На думку науковця, вона може виглядати наступним чином: адміністративний ресурс – це реалізація особою, яка перебуває на державній службі, своїх владних можливостей з метою надання не передбачених законом переваг або обмежень суб'єктам виборчого процесу та суттєвий вплив в силу своїх повноважень на весь хід виборів. Таким чином, застосування таких повноважень приводить до порушення виборчого законодавства та фальсифікацій виборів. Отже, не має значення, який використовується підхід до аналізу адміністративного ресурсу, перш за все, слід брати до уваги те, що зафіксовано в найменуванні самої категорії: йдеться мова про один з ресурсів політичної влади. Однак, на відміну від ресурсів традиційних (матеріального, організаційного, людського, інтелектуального та інших), ситуація з адміністративним ресурсом досить непроста [506].

Дослідник вважає, що логічно застосувати політологічний підхід до визначення адміністративного ресурсу. Адміністративний ресурс є одним з основних ресурсів політичної влади.

Аналізуючи категорію «адміністративний ресурс» науковець А.Є. Чуклінов зазначає, що, визнаючи в якості основної функції держави функцію управління, тобто адміністрування, автоматично визнання природності даного виду ресурсу, його зрозумілості як законодавством, так і

багатовіковими традиціями державного керування, потрібно розглядати в контексті державного управління, тобто адміністрування [506].

Таким чином, російський дослідник аналізує природу адміністративного ресурсу, вказує на доцільність політологічного підходу при аналізі даного ресурсу.

Причому, мова йде не про якусь постмодерністську парадигму, а про типову категоріальну невизначеність. Згідно з даним методологічним підходом, адміністративний ресурс можна визначити як специфічний спосіб державного керування, який надає переваги одним суб'єктам виборчого процесу та обмежує інших. Тобто, мова йде про один з ресурсів державно-владних інститутів. Проте звертає на себе увагу його відмінність від ресурсів традиційних – матеріального, організаційного, людського, інтелектуального та інших, що служать для забезпечення влади легальною конструктивною силою [506].

Якщо дивитися з точки зору управлінської, то оцінка використання службових переваг оцінюється як негативне явище. Якщо ж з точки зору практичної ефективності державного адміністрування, то тут реалізація адміністративного ресурсу може представлятися виправданою. Так, відомо, що в умовах нестабільних політичних систем саме добре налагоджений виконавчий механізм може виконати роль стабілізуючого фактора, нехай і не завжди «чистого». Але така позитивна точка зору не зовсім співвідноситься з ідеями демократії, які закріплені в Конституції.

Між тим, на думку А.Є. Чуклінова, заміна однієї парадигми на іншу абсолютно неприпустима. Говорячи про систему повноважень, слід розглядати тільки той їх обсяг, який передбачений відповідними нормативно-правовими актами без урахування сумнівних нюансів, що виникають у процесі державного адміністрування. Вводячи ж в обіг категорію «адміністративний ресурс», потрібно мати на увазі можливість використання тими чи іншими владними суб'єктами різного роду переваг, які неминуче існують у будь-якого носія влади [506].

Під категорією «адміністративний ресурс» мається на увазі наявність лише у органа управління додаткових важелів впливу на електорат, задяки можливості використання владними суб'єктами різного роду переваг, які існують у будь-якого носія влади.

Саме ці переваги здатні виступити в ролі каталізатора політичних процесів в сфері взаємодії посадових осіб та владних структур з різними сферами в державі. Якщо оперувати принципами управлінської етики, то оцінка використання службових переваг, безумовно, повинна оцінюватися як негативне явище. Якщо ж мислити ідеями практичної ефективності державного адміністрування, то тут реалізація адміністративного ресурсу може представлятися досить виправданою. Адже не секрет, що в умовах нестабільних політичних систем саме добре налагоджений виконавчий механізм може виконати роль стабілізуючого фактора, нехай і не завжди «чистого» з точки зору етики [506].

Таким чином, неоднозначність адміністративного ресурсу, його джерел та двоякість з правової точки зору дає можливість «виправдати» адміністративний ресурс. В даному випадку, на думку автора, потрібно замислитись, що конституційний принцип рівноправності всіх учасників виборчого процесу грубо порушується при застосуванні адміністративного ресурсу. Але це шлях заперечення принципів організації та проведення виборів та конституційних прав громадян.

Саме тому автор погоджується із російським політтехнологом А.Є. Чукліновим і виступає категорично проти визнання адміністративного ресурсу в якості закономірного управлінського засобу і схильний трактувати його як деструктивне політичне явище.

В той же час, аналізуючи методологічну основу поняття «адміністративний ресурс», автор схиляється до думки, що визначення вищевказаного терміна та політичної корупції має однакове підґрунтя.

Дисертант ставить за мету розглянути адміністративний ресурс як один із різновидів владних ресурсів і проаналізувати грані даного явища, які доводять його корупційну сутність.

Основні підходи до розуміння політичної корупції можна звести до наступного – це явище розглядається як використання владного статусу, здійснене з метою впливу на прийняття політичних рішень для задоволення особистого інтересу або інтересів третіх осіб. Тобто, поняття «адміністративний ресурс» і «політична корупція» слід вважати тотожними в контексті досягнення поставлених цілей з метою впливати на політичний (виборчий) процес.

В політичній науці поняття адміністративного ресурсу та політичної корупції є дискусійним – дослідники сперечаються щодо предмету, характерних рис та критеріїв цього явища, хоча воно досить широко вживається як в наукових працях, так і в сучасному політичному дискурсі. Розглядаючи пропозицію відносити до політичної корупції всі корупційні діяння, що мають політичне підґрунтя, дослідники вирізняють серед них сфери суспільних відносин, які є найбільш вразливими щодо корупції й водночас найтісніше пов'язані з політичною діяльністю, – діяльність політичних партій, виборчий процес, законодавчий процес, приватизація, бюджетний процес [434].

Міжнародна антикорупційна організація «Transparency International» визначає політичну корупцію як зловживання політичною владою для приватного блага [396, с. 4].

Проблема політичної корупції – це одна із найбільш актуальних проблем української та політико-правової практики. Це більш соціально-політична категорія ніж економічна. Корупція як правове явище вивчається юристами, як феномен соціально-політичний – політологами та соціологами, як невід'ємний елемент господарського розвитку – економістами. І цей список не є вичерпним.

Та й сама корупція набуває нових форм, захоплюючи нові сфери. Саме такою сферою і стала сфера політичного менеджменту, де в пошуках шляхів підвищення ефективності державного управління розгорнулася боротьба за розширення сфери впливу публічних політиків і посадових осіб. Причому, це розширення практично не виходить за рамки, визначені законом, але явно переходить межу, яка окреслена морально-етичними нормами. Такого роду можливість залишатися безкарним за рахунок нехтування моральними традиціями в управлінні і отримала назву «адміністративний ресурс».

Для цього представляється необхідним подолати традиційну однобокість у сприйнятті самого феномена політичної корупції, розглянувши її не тільки як протиправне діяння, але і у вигляді особливого типу соціально-політичної поведінки із викривленою системою ціннісних орієнтирів.

Такий підхід дозволить розкрити форми і способи прояву корупційної сутності адміністративного ресурсу та визначити можливі шляхи дослідження даного явища.

Політична корупція має мультиплікативний ефект – поширює непрозорі правила гри на всю систему суспільних відносин у державі, зокрема, на економіку. Тіньова економіка, своєю чергою, створює умови для отримання тіньових фінансових ресурсів, які підтримують існування політичної корупції [396, с. 34].

Політолог О. Рудик виділяє декілька основних специфічних рис політичної корупції:

– по-перше, політична корупція має набагато вужче коло тих, хто з нею безпосередньо стикається;

– по-друге, далеко не завжди політична корупція має чітко виражене матеріальне втілення або у вигляді конкретно оговореного грошового еквіваленту, або в обсязі певних послуг, що надаються. Деякі експерти взагалі говорять про відсутність монетарної сутності політичної корупції,

оскільки винагорода використовується не в особистих цілях певної посадової особи, а у владно-політичних цілях (наприклад, підтримка керівництва під час політичних криз або на виборах);

– по-третє, дії, втягнутих у коло політичної корупції осіб – політичних функціонерів, публічних політиків, чиновників – часто є більш тривалими у часі й мають, так би мовити, різновекторну спрямованість;

– по-четверте, на відміну від «звичайної», політична корупція майже легітимна як в оцінках громадської думки, так і в політичних колах [434].

Таким чином, політична корупція досить складне соціально-політичне та соціо-психологічне явище, основу якого складають: недосконала правова база протидії, відсутність політичної волі вищого керівництва держави, нормальне сприйняття цього явища пересічними громадянами. Політична корупція має латентний характер і далеко не завжди є очевидною для пересічного громадянина. Адміністративний ресурс в даному випадку виступає як головний механізм політичної корупції, тим самим підсилюючи мультиплікативний ефект даного явища.

Правознавець М. Мельник визначає політичну корупцію, як дії посадових осіб, які виходять за межі своїх повноважень і мають на меті вплив на політичний, виборчий процес. Дії посадових осіб органів влади та органів місцевого самоврядування, спрямовані на здобуття прихильності громадян напередодні виборів, так само важко кваліфікувати з точки зору їх корупційності. В сенсі законності вони не є зловживанням владою, в сенсі спрямованості – не суперечать інтересам суспільства. Проте, ознаками корупції в них можуть вважатися: наявність особистої зацікавленості посадової особи у збереженні владних повноважень після виборів; використання одним із суб'єктів владних повноважень, що підриває принцип рівності учасників виборів [305, с. 73].

Тобто, адміністративний ресурс – це один із головних механізмів реалізації політичної корупції. Загалом цей механізм можливо використовувати в таких напрямках:

- застосування репресивного апарату правоохоронних органів до опозиційних державних діячів, політиків, головним чином – з політичних міркувань перед та під час виборчої кампанії;

- юридичні механізми усунення політичних опонентів через прийняття відповідної законодавчої бази, шляхом притягнення їх до відповідальності за звинувачення у корупції (інших протиправних діях) за відсутності для цього законних підстав;

- прийняття виборчої законодавчої бази як основи застосування адміністративного ресурсу;

- інформаційний вплив на суспільство методом «вакцинації громадської думки»

- медійна дискредитація опозиційних сил.

Різні форми такого використання адміністративного ресурсу були притаманні практично всім виборам в Україні. Однак, його масштаби постійно зростали й досягли найвищої позначки на президентських виборах 2004 р. Певні прояви застосування адміністративного ресурсу спостерігалися під час парламентських виборів 2002, 2006, 2007 років, місцевих виборів 2002, 2006, 2010 років та останніх президентських 2010 р.

Як доказ того, що адмінресурс є одним із механізмів політичної корупції, є діяльність в 2006 р. міністра внутрішніх справ В. Цушко, який особисто керував захопленням загоном міліції особливого призначення «Беркут» приміщення Генпрокуратури, мало не спровокувавши зіткнення з бійцями Державної служби охорони. З міністром також пов'язується вплив на волевиявлення працівників МВС, зокрема, заклик «орієнтуватися» на виборах на політичну силу, яку він на той час представляв [396, с. 40].

Дослідник адміністративного ресурсу як форми політичної корупції А. Є. Чуклінов, проаналізувавши дискусію з приводу легальності або

протиправності моральної виправданості адміністративного ресурсу, зазначає, що в політико-правовій дискусії намітилось дві тенденції. Перша стверджує абсолютну правомірність адміністративного ресурсу як управлінського методу в силу того, що суб'єкт політичного процесу наділений певним владним, а значить – адміністративним ресурсом. Використання даного ресурсу не виходить за рамки, визначені законодавством, а значить, ні про який його корупційний характер мови бути не може. Моральні ж витрати в розрахунок прийняті бути не можуть, оскільки сам процес владарювання неминуче пов'язаний з неможливістю привнесення в нього суто неетичних методів. Друга позиція ґрунтується на твердженні, що, крім норм спеціально-юридичних, в рамках адміністративної діяльності можуть бути порушені і інші норми, причому не тільки морально-етичні. А будь-який відступ від норм посадовою особою може бути визнано злочинним і корупційним. Мова в даному випадку ведеться про порушення цілого ряду декларативних норм, присутніх у конституційному, адміністративному і кримінальному законодавстві [506].

Оскільки до базових принципів державної служби в Україні відносять принцип пріоритету прав і свобод особистості, принцип рівності прав, принцип верховенства закону, принцип прозорості, тому порушення цих принципів посадовими особами має визнаватися по суті своїй корупційним діянням. Однак і в цьому питанні багато розбіжностей, тому що саме поняття політичної корупції досить неоднозначно.

Справа в тому, що звужуючи розуміння політичної корупції до рівня формально-юридичної позиції, автоматично викреслюється адміністративний ресурс з переліку можливих корупційних діянь в силу проблематичності визначення його юридичного складу. Як зазначає дослідник А. Чуклінов, соціально-політична парадигма надає можливість розглянути адміністративний ресурс в контексті корупційної діяльності владних структур, акцентувавши увагу на його аморальної і протиправної сутності. Тобто, протиправність адмінресурсу базується на порушеннях посадовими

особами правових норм та зневазі з боку владних суб'єктів конституційних принципів та основ демократичного суспільства [506].

В Україні відсутні традиції поваги до норм права та моралі. Саме тому корупційні дії державних структурах часто сприймаються як належне.

Таким чином, принципова позиція полягає у визнанні адміністративного ресурсу корупційним політичним явищем навіть у тому випадку, якщо воно явно не суперечить нормам кримінального та адміністративного права.

Особливість адміністративного ресурсу як явища, що має відношення до корупції, полягає в тому, що в ньому практично завжди відсутня монетарна сутність. Адміністративний ресурс є засобом досягнення політичної вигоди, матеріальна сторона не завжди є домінантною. Це може бути і «корекція» напрямів політичного розвитку в «потрібному» владним суб'єктам руслі. Це може бути і прагнення зняти конфліктність відносин між гілками влади шляхом «потрібного» адміністративної верхівці кадрового наповнення. Це може бути і сприяння зниженню соціальної напруги шляхом «напрямую» інформаційної діяльності ЗМІ [506].

Таким чином, адміністративний ресурс як механізм політичної корупції, задіяний у всіх сферах суспільно-політичного життя.

Вищевказаний автор відзначає, що використання адміністративного ресурсу, що є безсумнівним корупційним явищем, не має виправдовуватися ні громадською думкою, ні представниками влади якимись високими цілями. Переваги використання свого службового становища державними службовцями є небезпечними для держави в цілому та розвитку демократичного інституту, зокрема. Зловживання адміністративним ресурсом, по суті, є використання владними суб'єктами державних інститутів на свій власний розсуд. Тому автор констатує, що важелі адміністративного примусу здійснюються паралельно з іншими формами корупційних діянь. Тобто, адміністративний ресурс перетворюється на метод управлінської

«розплати» за певні послуги та все більше виявляє свою безсумнівну корупційну сутність [506].

Таким чином, парадигма адміністративного ресурсу повинно виходити з таких принципів:

- адміністративний ресурс є одним з ресурсів органів виконавчої влади та місцевого самоврядування;

- адміністративний ресурс є ключовим ресурсом, який застосовує влада під час організації та проведення виборчої кампанії та інших заходів впливу на електорат;

- адміністративний ресурс є способом тиску на об'єктів політичного процесу під час прийняття ними конкретних рішень;

- адміністративний ресурс суперечить конституційним принципам організації влади в цілому та порядку проведення виборів;

- адміністративний ресурс є одним із механізмів політичної корупції.

Отже, підсумовуючи вище викладене, потрібно зазначити, що складність теоретико-методологічного аналізу адміністративного ресурсу викликана багатогранністю цього феномена, різноманітням підходів до його визначення.

Розглядаючи місце й роль такого специфічного й надзвичайно впливового, насамперед в країнах пострадянського простору, явища, слід зауважити, що на сьогодні не має чітких критеріїв визначення цього поняття.

Отже, поняття «адміністративний ресурс» слід розглядати в більш широкому розумінні слова, як:

- можливість забезпечення доступу кандидатів до фінансових, інформаційних та матеріальних ресурсів;

- можливість організаційного використання владних структур;

- можливість організаційного використання регіональної еліти (керівники місцевої влади та адміністрації підприємств).

Проблема використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній – одна з актуальних в нашій державі. Очевидно, що даний ресурс

застосовується не лише під час виборів. Значний вплив адміністративних важелів поширюється на політичний процес. Маштабні фальсифікації владних структур стали причиною проведення повторного туру голосування під час виборів президентської виборчої 2004 році.

Висновки до розділу I

Теоретичною та методологічною основою дослідження адміністративного ресурсу є наукові ідеї і положення, погляди, узагальнення і висновки з досліджуваної проблеми, викладені в працях вітчизняних і зарубіжних вчених, фахівців з управління, політологів, філософів, соціологів, істориків, правників, дослідників з інших галузей знань, які мають принципове значення для осмислення і розв'язання сформульованих завдань дослідження.

Адміністративний ресурс, будучи елементом державного управлінського механізму, з одного боку, цікавить теоретиків політичної науки та державного управління, а з іншого – це явище займає і правознавців, так як справедливо вважається, що використання адміністративного ресурсу пов'язане з порушенням посадовими особами норм законодавства або правил професійної етики з метою впливу як на виборчий процес в цілому, так і на прийняття політичних рішень його учасниками.

Дослідивши значну кількість теоретичних джерел, наукових публікацій, законодавчих актів, дисертант робить висновок про те, що проблема застосування адміністративного ресурсу всебічно не досліджена, залишається багато дискусійних питань, відсутні єдині підходи до визначення його суті.

В українській політичній думці не дано чіткого визначення терміна, типологізації та методів боротьби з деструктивним явищем політичного життя.

На думку автора, поняття «адміністративним ресурс» потребує більш чіткого та комплексного визначення, яке б віддзеркалювало його змістову суть. Отже, адміністративний ресурс – це сукупність різних форм впливу на політичний процес із метою акумулювання інших ресурсів (медійних, бюджетних, фінансових, силових).

Також адмінресурс можна класифікувати як один із механізмів реалізації політичної корупції, це протиправне надання переваг провладним політичним силам посадовими особами державних органів та установ при проведенні виборчої кампанії.

Адміністративний ресурс є одним із багатьох методів та засобів владних суб'єктів, який активно втручається в політичне життя країни. В загальному розумінні він не може розглядатися як прерогатива державних виконавчих органів. Користуються своїм службовим становищем і депутатський корпус всіх рівнів, і представники органів прокуратури, судової влади. Особливістю адміністративного ресурсу, як явища, є те, що в ньому практично відсутня монітарна сутність. Він являється засобом досягнення більш глобальних політичних цілей..

РОЗДІЛ II

СФЕРА РЕАЛІЗАЦІЇ, ІНДИКАТОРИ ЗАСТОСУВАННЯ ТА МЕТОДИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ

2.1. Класифікаційні виміри адміністративного ресурсу в дискурсі аналізу політичних технологій

В сучасному суспільстві дедалі більше уваги приділяють виборам і виборчому процесу в цілому. Вибори є невід’ємною складовою формування правової держави та громадянського суспільства і займають особливе місце в політичному процесі в сучасних демократичних країнах з використанням різних типів технологій.

Тому у даному контексті доцільно розглянути поняття технології в цілому та політичних технологій – зокрема. В цілому політичні технології являють собою сукупність послідовно застосовуваних процедур, прийомів і способів діяльності, спрямованих на найбільш оптимальну та ефективну реалізацію цілей і завдань конкретного суб’єкта в певний час і в певному місці [449, с.285].

Тобто, політичні технології формулюють основні варіанти вирішення тієї чи іншої політичної проблеми, в залежності від очікуваного результату.

Як правило, використання політичних технологій є невід’ємною складовою політики, оскільки будь-які політичні рішення, що приймається політичною елітою, вимагають певної послідовності, логічності і, найголовніше, вони мають бути представлені для суспільства у вигідній для влади позиції.

Основною метою використання політичних технологій є досягнення суб’єктами політичного процесу конкретних завдань та рішень. Технології найбільш точно спрямовані на досягнення конкретних цілей, що

відповідають певним інтересам і меті, визначаючи послідовність дій у вигляді алгоритмів поведінки суб'єктів процесу.

Застосування політичних технологій на практиці залежить від певних особливостей, які притаманні політичному режимові та нормативно-правовій базі. Сукупність даних норм визначає особливості поведінки всіх учасників політичного процесу, забезпечуючи рівні можливості шляхом діяльності в рамках єдиного законодавчого поля.

Політичні технології використовуються майже у всіх видах політичного процесу. Тому можна виділити основні складові політичного процесу, де найбільш ефективно використовуються політичні технології:

1. Виборча кампанія – найголовніша складова політичного процесу, де використання політичних технологій займає провідне місце. Це пояснюється тим, що вибори є кульмінацією публічної боротьби і періодом максимальної конкурентної боротьби. В контексті виборів слід виділити виборчі політичні технології, тобто технології підготовки і проведення виборчої кампанії.

2. Політична кампанія найчастіше спрямована на підтримку тих чи інших дій влади, політичних сил чи окремих кандидатів. Найчастіше політичні кампанії не пов'язані з конкретними датами, порівняно з виборчими кампаніями, але вони є засобом підготовки та проведення виборчої кампанії і займають важливе місце у формуванні політичного іміджу кандидата чи партії.

3. Політичні проекти, діяльність і результати яких використовуються в публічній політиці. Форми проведення політичних проектів можуть бути різними, найчастіше вони є засобом підготовки до виборчої кампанії [449, с. 23-24].

Таким чином, політичні технології використовуються не тільки під час виборчої кампанії. Політичні технології застосовують в політичному процесі легальні та нелегальні засоби та методи, серед яких центральне місце займає адміністративний ресурс у всіх формах та проявах

В залежності від характеру та масштабів діяльності суб'єкта політичні технології можуть бути різними за своїми параметрами: ресурсами, оцінками, методами діяльності. Аналізуючи політичні технології, варто звернути увагу на їх структуру, в яку входять три компоненти:

– знання посідають вагоме місце в структурі політичних технологій, оскільки вони несуть в собі досвід вирішення конкретних проблем, що надає технологічному знанню власну логіку відбиття і пояснення подій та явищ. Політичне знання є складовою політичної інженерії, яка займається політичним проектуванням (прогнозуванням, плануванням, програмуванням) та організацією практичної діяльності інститутів влади;

– конкретні прийоми, процедури та методики дій. Зміст конкретних вмінь та навичок, які виражаються у використанні певних прийомів, процедур, технік і методик діяльності, визначається безпосередньо метою або особливостями конкретної сфери політики, де вони використовуються;

– різноманіття техніко-ресурсних компонентів – це сукупність ресурсної бази суб'єктів, що дає можливість використовувати певні політичні технології в конкретних умовах [449, с. 287-288].

Відомий російський вчений О. І. Соловйов розрізняє політичні технології на загальні і фундаментальні, що лежать в основі організації політичної і виборчих кампаній і показують, як саме буде використаний той або інший електоральний ресурс [449, с. 293].

В будь-якому разі політичні технології спрямовані на суспільство і основною їхньою метою є маніпулювання свідомістю, а відповідно і вибором громадян, тому можна говорити й про те, що волевиявлення народу не є повністю і цілковито самостійним і незалежним, що на нього можна так само легко вплинути, знаючи певні технології і засоби їх впровадження та реалізації.

Необхідно зазначити, що межі між різновидами політичних технологій дуже тонкі і вони легко можуть трансформуватись і поєднувати в собі

особливості декількох, навіть не сумісних видів, що призводить до створення нових механізмів та засобів впливу на громадян.

Незважаючи на такий великий спектр класифікацій політичних технологій, найбільшої уваги вчених – теоретиків, політичних технологів – практиків та суб'єктів виборчої кампанії привертають так звані «чорні», «брудні», «некоректні» політичні технології, всі вони у даному контексті є словами – синонімами.

На сьогоднішній день не існує однозначного, загальноприйнятого терміну «брудні», «некоректні», «девіантні» технології. До такого виду політичних технологій відноситься використання застосування адміністративного ресурсу.

В системі некоректних політичних технологій адміністративний ресурс займає головне місце, саме в силу широкого спектру застосування та значного поля впливу.

Об'єктом адміністративного ресурсу виступають виборці та опозиційні кандидати і їх політичні сили. Головною метою використання некоректних політичних технологій є забезпечення обрання конкретного кандидата, або використання методів недопущення обрання іншого кандидата (конкурента).

Застосування адміністративного ресурсу у виборчих кампаніях може здійснюватися в різних напрямках. У першу чергу адміністративний ресурс дозволяє мобілізувати інші ресурси для досягнення цілей виборчої кампанії, зокрема організаційні, інформаційні, фінансові й людські ресурси. Політичні еліти володіють широкими можливостями залучення ресурсів, як через власну ієрархічну систему, так і шляхом тиску на комерційні й суспільні структури, такі як, школи, вузи, лікарні, військові частини. При цьому використання людських ресурсів у такому випадку може проводитися різними способами: від добровільно-примусової участі у виборчій кампанії

конкретного кандидата до нав'язування кандидатури, за яку потрібно голосувати в день виборів [6].

З підвищенням конкурентності політичного ринку зростає попит на використання некоректних та девіантних політичних технологій. На думку автора, вищенаведені напрями використання некоректних технологій не є вичерпними. Проблему використання «брудних», або «некоректних» політичних технологій досліджує велика кількість політологів, тому і можна зустріти велику кількість різноманітних класифікації науковців.

Так, на думку автора, найбільш повнішою є типологія за І. Б. Борисовим та Ю. Ю. Комісаровим:

1. За етапами (стадіями) виборчого процесу:
 - підготовчий етап (акумулявання сил та засобів за межами виборчого фонду);
 - агітаційний період (маніпуляція суспільною думкою, підкуп виборців);
 - в день голосування (вплив на волевиявлення);
 - після виборчий період (оскарження отриманих результатів виборів, або перегляд результатів виборів).
2. За об'єктами, на які спрямовані виборчі технології:
 - кандидат (створення позитивного образу кандидата);
 - кандидат – конкурент (створення негативного образу конкурента).
3. За спеціальними суб'єктами реалізації «чорних» виборчих технологій:
 - технології, які реалізуються учасниками виборчого процесу та їх представниками;
 - технології, що реалізуються засобами масової інформації, за винятком «політичних» (зареєстрованих кандидатами, або партіями);
 - технології, які реалізуються адміністраціями організацій всіх форм власності, а також органами державної або муніципальної влади (використання адміністративного ресурсу);

4. За методами реалізації:

- маніпуляційні технології (являють собою «недобросовісну» рекламу, мета якої видати бажане за дійсність);
- з використанням прогалин в законодавстві;
- юридичні (блокування дій команди суперника шляхом «юридичних війн»);
- комплексні технології (поєднують всі вищезгадані методи і, як правило, одночасно).

5. За джерелами фінансування:

- «чорні» технології, ініційовані та фінансовані з національних джерел;
- технології, ініційовані та фінансовані за рахунок іноземних джерел відповідними зацікавленими суб'єктами;
- технології, що фінансуються за рахунок змішаних джерел (національних і міжнародних) [36, с.95-96].

Дана класифікація всебічно і водночас стисло розкриває основні види і засоби використання некоректних політичних технологій.

На погляд російських дослідників Є. Малкіна та Є. Сучкова, поняття «політична технологія» досить важко відділити від поняття «публічна політика», яке добре відомо мало не з часів Перікла. Саме тому потрібно вживати не політичні, а виборчі технології; тобто специфічні технології організації виборчого процесу [297, с. 16].

Російський політолог О. І. Соловйов зазначає, що з точки зору ступеня і характеру регламентації діяльності розрізняють нормативні та девіантні технології. Нормативні технології обумовлені існуючими в суспільстві (організації) законами, нормами, традиціями чи звичаями. Девіантні технології протилежні їм, це відхиляються від такого роду вимог і стандартів способи діяльності. До їх числа відноситься, наприклад, цілий спектр «сірих» і «чорних» технологій, які суперечать закону або нормам суспільної моралі. Як показала практика, в критичних точках політичного процесу, а саме під

час виборів до органів вищої державної влади, зовнішньо-та внутрішньополітичних криз, спостерігається небувалий розквіт подібного роду технологій [449, с. 298].

Класифікація Є. Малкіна та Є. Сучкова аналізує некоректні(девіантні) політичні технології з двох боків – підкупу і обману.

1. Підкуп виборців, або «гуманітарні проекти» (різноманітні акції надання «допомоги» громадянам у міжвиборчий період. Використання даної технології по суті не залишає виборця без права робити власний вибір. Перед «покупцем голосів» постають дві тяжкі проблеми: як обійти закон і як гарантувати, що проплачений виборець дійсно проголосує за потрібного кандидата).

2. Технологія обману або дезінформація:

- викид компроматів на конкурентів;
- висунення двійників (політтехнолог В. Полуєтков виділяє три типи двійників: «тихоня», його задача просто бути у виборчому списку; «провокатор» – проводить активну агітацію, але такими засобами, що в результаті не буде ніякого ефекту, а його прізвище просто надійсть виборцю;
- «свій двійник» – висувається для того, щоб продемонструвати, що проти кандидата застосовуються «брудні» технології, для того щоб сформувати образ «страждаючого за правду»);
- імітація підтримки від статусних людей (використання листівок з обличчям відомих і впливових людей, які нібито підтримують кандидата);
- імітація діяльності від імені конкурента (дзвінки виборцям від імені конкурента вночі і т. д.);
- імітація небажаної підтримки конкурентів (організація ряду заходів, на яких про свою підтримку конкурента заявляють бомжі, сексуальні меншини) [295, с. 431-432].

Політичні кампанії останніх років наводять приклади того, що застосування технології обману найбільш ефективна, ніж технологія підкупу.

Об'єктивно оцінюючи некоректні політичні технології, потрібно зазначити, що це спроба скомпрометувати непотрібного політика, партію або організацію в очах суспільної думки та налаштувати проти них масову свідомість. Як правило, для цього використовується або відносно правдива, або навпроти, абсолютно неправдива інформація. Найчастіше це провокації спрямовані проти масової свідомості і конкурентів. Вони просто змушують противників виправдовуватись, що автоматично негативно впливає на їх імідж [295, с. 229].

Найбільш розповсюдженими некоректними політичними технологіями під час виборів є: компромат на опонента, погрози непотрібному кандидату, поширення різних слухів, що можуть нашкодити конкуренту, розкол електорату, технологія заплутування та використання владних важелів впливу (адміністративного ресурсу).

Найбільш брудні методи у виборчих кампаніях пов'язані з використанням адміністративного ресурсу, як девіантна політична технологія впливає на електорат, з метою проходження провладної сили чи кандидата.

На ефективність застосування некоректних політичних технологій впливає ряд факторів: заполітизованість всіх сфер суспільного життя, що в свою чергу призводить до посилення конкуренції між політичними силами та лідерами, оскільки їм потрібно все більше вигадувати чогось нового для отримання підтримки серед населення; низький рівень політичної культури серед населення; не високий рівень професіоналізму політичних технологів, особливо на місцях; прогалини в законодавстві країни, що надає змогу політичним технологам, партійним юристам користуватись не доскональністю законів України. Все це дозволяє використовувати не лише білі (законні) технології, але і технології темного кольору.

В Україні некоректні політичні технології є досить ефективним способом отримання влади, оскільки їх результативність доведена все більшим обсягом їх використання у виборчому процесі, що частіше відображається в засобах масової інформації.

З кожним роком та з кожними виборами використання владних ресурсів у всіх їх проявах дедалі збільшується. Тому питання дослідження цієї політичної технології, що відноситься до некоректних політичних технологій, має важливе значення для будь-якої правової, демократичної держави світу, а особливо для такої політизованої держави, як Україна.

Адміністративний ресурс на пострадянському просторі має глибокі традиції радянської командно-адміністративної системи. Часткове збереження цих механізмів впливу на суспільство робить ефективним використання влади з метою маніпуляції громадською думкою та порушення виборчого законодавства [2, с.4]

Кожна виборча кампанія надає приклади використання адміністративного ресурсу провладними кандидатами та політичними силами, але в законодавстві не зустрічається трактування, або хоча б яесь визначення даному явищу чи технології.

Адміністративний ресурс є недемократичним явищем сучасного політичного життя України, яке на сучасному етапі має різноманітні форми прояву під час виборчих кампаніях. Класифікувати адміністративний ресурс дуже складно. Це пов'язано з тим, що існує безліч різноманітних форм прояву цього явища, влада розробляє і втілює в життя усе нові і нові види адміністративного ресурсу. Крім того, у вітчизняній та зарубіжній політологічній науці класифікація адміністративного ресурсу не розроблена належним способом, немає чіткої типології цього явища. Тому існує потреба здійснити класифікаційний вимір адміністративного ресурсу в залежності від різних критеріїв [51].

Використання будь-яких класифікаційних типів адміністративного ресурсу залежить від умов та особливостей виборчої кампанії, правил та порядку проведення виборчих процедур.

Кожна класифікація розкриває певну грань даної технології та масштаб її прояву в конкретному вимірі. Динамізм і суперечність протікання

політичних процесів обумовлює необхідність нових підходів до визначення та класифікації адміністративного ресурсу. Отже, можна виявити кілька підстав для класифікації даного явища.

Найпростішою класифікацією адміністративного ресурсу, як політичної технології, є поділ на білий та чорний, або на позитивний, або на коректний та некоректний. Білий припускає активне, але законне використання своїх повноважень для бажаного результату виборчої кампанії. Чорний також передбачає активне використання свого положення, але вже з можливими наслідками, перерахованими в статтях адміністративного й кримінального кодексів. У політичному сезоні 2010-2011 роках домінував білий адміністративний ресурс, чорний, у порівнянні з 2004 роком, здає свої позиції і має латентний характер.

Якщо в основу типологізації покласти рівень влади, на якому використовується адмінресурс, можна виділити наступні типи:

- ресурс місцевого значення, яким володіють органи місцевого самоврядування через надання інформації про активність опонентів на території населеного пункту; залучення місцевої адміністрації на агітаційну роботу, забезпечення оптимальних умов для зустрічей з колективами підприємств, що знаходяться на території населеного пункту тощо);

- ресурс муніципального значення, який використовують органи місцевої влади для надання інформації про активність опонентів на території муніципальних організацій; забезпечення оптимальних умов для проведення зустрічей кандидата з колективами муніципальних бюджетних організацій; надання всіх можливих рекламних місць для щитів і розтяжок, наявних на території муніципальних організацій; рекомендації журналістам і редакторам ЗМІ працювати з провладним кандидатом; залучення комітетів і служб типу санітарно-епідеміологічної служби, пожежників та інших для дестабілізації роботи конкурентів з пропагандистським супроводом);

- ресурс регіонального значення, яким володіють обласні органи влади та самоврядування для надання інформації про всі заходи (наради, семінари,

акції), що проводяться в регіоні в цілому; залучення лідерів громадської думки (заслужених вчителів, лікарів та ін.) в якості довірених осіб або для виступу в ЗМІ, а також для супроводу кандидата в бюджетних організаціях відповідного профілю; робота силових відомств (податкова інспекція, міліція, прокуратура, УБОЗ,) для дестабілізації штабу суперника з пропагандистським супроводом; забезпечення лояльності виборчої комісії та проходження в ній потрібних рішень, контроль за низовими комісіями; забезпечення потрібних рішень з виборчих процесів в регіональному суді) [66].

В залежності від ступеня легітимності засобів, що використовуються в рамках адміністративного ресурсу, можливо виділити:

а) легітимний адміністративний ресурс – це використання посадовими особами або державними органами виконавчої гілки влади легальних владних повноважень з метою отримання додаткових можливостей і гарантій у процесі реалізації своїх політичних інтересів. До цього ж виду адміністративного ресурсу можна віднести кадровий резерв, запасні кадри адміністративних працівників. Тобто, запас людей, здатних до керівництва, людей, постійно підвищуючих рівень знань (причому, не лише в системі державного управління);

б) нелегітимний адміністративний ресурс – сукупність різних адміністративних технологій (в основному нелегальних), що дозволяють добитися при мінімальних фінансових і взагалі матеріальних витратах максимального впливу на людей, забезпечити їх «добровільну» підпорядкованість. Він пускається в хід, як правило, в тому випадку, коли у виборчому процесі з'являється реальний конкурент та серйозний суперник [66].

Класифікація О.В. Радченка, використовує аналогічний підхід до його розуміння. За своєю юрисдикцією адміністративний ресурс можна кваліфікувати як:

1. Легітимний адмінресурс – дії, спрямовані на примушення виконавців-державних службовців точно й своєчасно виконати свої службові функції та повноваження, які з тих чи інших об'єктивних чи суб'єктивних причин не виконуються. Наприклад, тиск голови обласної ради на керівника підлеглого району, що відмовляється надати приміщення кандидату в депутати для зустрічі з виборцями, з вимогою забезпечити дотримання закону, є, безперечно, проявом адміністративного ресурсу. Однак його спрямування слід визнати легітимним та позитивним.

2. Формально нелегітимний (позитивний) адмінресурс – дії, спрямовані на використання владних важелів для забезпечення здійснення окремих функцій та повноважень, що не підкріплені відповідним законним ресурсним забезпеченням. Наприклад, це вимога виконати на території району, міста, програми «Діти України», на яку в районний (місцевий) бюджет не закладено коштів. У виборчому процесі – це може бути організація політико-правових семінарів з вивчення виборчого законодавства як членами виборчих комісій, так і безпосередньо виборцями, організація харчування виборчих комісій в день виборів, організація підвозу виборців з віддалених невеличких поселень чи хуторів тощо.

3. Нелегітимний (негативний) адмінресурс:

– аморальні дії, що не виходять за рамки чинного законодавства, пов'язані з виконанням своїх безпосередніх службових обов'язків, але виконаних в інтересах забезпечення власної виборчої кампанії. Наприклад, поїздки високих посадових осіб по регіонах у службових відрядженнях під час виборів, будівництво доріг, газопроводів, надання вагомих держзамовлень, кредитів, інвестицій ведучим підприємствам регіонів, в яких балотується чиновник, тощо;

– дії, що є морально неприпустимими й межують з порушенням законодавства, або ж навіть порушують його. Наприклад, морально-психологічний тиск на підлеглих, примус до вступу в партію (виходу з партії), надання переваг учасникам виборчого процесу чи ненадання рівних

можливостей, наприклад, на отримання інформації, затягування з реєстрацією, забезпечення (незабезпечення) аудиторії для зустрічей кандидатів з виборцями.

4. Злочинний адмінресурс:

– дії, що порушують законодавство про вибори, про державну службу і є зловживанням службовим становищем. Наприклад, втручання в діяльність виборчих комісій, порушення принципів їх формування на користь певних політичних сил, переслідування кандидатів-опозиціонерів та членів їх сімей на роботі, численні перевірки фіскальними органами підприємств, власниками яких є представники опозиції, тощо;

– дії явно злочинного характеру, що підпадають під дію Кримінального кодексу. Наприклад, фальсифікація результатів виборів, прямий підкуп членів комісії чи виборців, підлог документів тощо [423].

Виходячи із цієї класифікації, можна простежити, що сутність адміністративного ресурсу зосереджується в системності та організованості державної влади, яка позитивно впливає на використання адміністративного впливу на політичний процес.

Дослідник ресурсів виборчої кампанії М. Бучин вказує на переваги класифікаційного виміру адміністративний ресурс за принципом інтенсивності (сили) та характеру застосування адміністративного ресурсу: стартовий (стартова перевага), м'який, жорсткий і тотальний адміністративний ресурс [51].

1. Стартовий адміністративний ресурс полягає у тому, що кандидат, який займає певну адміністративну посаду чи підтримується владою, державними службовцями, вже завдяки цьому має багато переваг порівняно зі своїми конкурентами. Також кандидат, який є належним до влади, має менше проблем зі спонсорами, не відчуває браку кадрів та має можливість сформувати кваліфіковану команду. Будучи посадовцем, суб'єкт виборчого процесу має можливість здійснювати публічну діяльність і одночасно доводити свою позицію виборцям, причому практично безкоштовно. Крім

того, знаходячись при владі, кандидат може акцентувати увагу на тому, що він вже здійснює конкретні заходи для покращання рівня добробуту громадян, в той час, як його опоненти лише можуть це обіцяти. Тобто, навіть не порушуючи законодавства, кандидат, що є представником влади, має значно більше переваг на початку виборчої кампанії, ніж його конкуренти [503, с. 28].

2. М'який адміністративний ресурс існує тоді, коли здійснюється певний опосередкований вплив на підлеглих чи виборців без порушення (принаймні – явного) законодавства. М'яким адміністративним ресурсом є також виконання владних функцій відповідно до закону, але з чітким розрахунком впливу на певні категорії громадян з метою досягнення не передбачених владними повноваженнями цілей [4, с. 83-84].

М'який адміністративний ресурс (як і стартовий) практично не піддається законодавчому регулюванню і контролю. З іншого боку, вищезгадані способи використання адміністративного ресурсу не здійснюють істотного впливу на виборчий процес.

3. Жорсткий адміністративний ресурс використовується владою для досягнення певних цілей з порушенням законодавства. Він проявляється у формі прямого жорсткого тиску з боку органів влади на виборців чи підлеглих посадовців за допомогою примусу чи певної винагороди.

4. Тотальний адміністративний ресурс існує тоді, коли влада вже зосередила в своїх руках такі колосальні ресурси, що може здійснювати адміністративний тиск у всіх сферах життєдіяльності суспільства, нехтуючи законодавством і моральними нормами. У цьому випадку адміністративний ресурс є повноцінною пірамідою, яка має свою базу, свою вершину, і коли кожен наступний камінь тримає і нижній камінь, і верхній камінь стримує [503, с. 29].

Як приклад можна навести випадки погроз кандидатам, які балотуються на посаду мера, тобто, зняття опозиційних кандидатів з

виборчих перегонів шляхом ультиматуму та ризиків щодо подальшого майбутнього бізнесу, кар'єрного зросту.

Як зазначає науковець М. Бучин, два останні способи застосування адміністративного ресурсу здійснюють значно вагоміший вплив на хід виборчої кампанії, ніж стартовий та м'який адміністративний ресурс. І коли з жорстким адміністративним ресурсом ще можна певною мірою ефективно боротись за допомогою демократичних методів, тотальний адміністративний ресурс можна нейтралізувати лише у разі кардинального зламу суспільної свідомості шляхом активних протестних дій чи навіть із застосуванням сили. Протидіяти даному виду можливо, лише об'єднавши зусилля всіх опозиційних сил та громадських об'єднань. Перевагою названої класифікації є те, що вона дає змогу судити як про характер політичного режиму у державі, так і про можливі наслідки використання адміністративного ресурсу в цілому. У той самий час слабкою стороною цієї класифікації є відсутність чіткої можливості для дослідження різноманітних форм прояву адміністративного ресурсу на виборчій практиці [51].

За суб'єктами адміністративний ресурс поділяють на:

- а) адміністративний ресурс у законодавчій сфері;
- б) адміністративний ресурс у виконавчій сфері;
- в) адміністративний ресурс у судовій сфері;
- г) адміністративний ресурс органів місцевого самоврядування;
- д) адміністративний ресурс державних підприємств та установ [51].

Політолог Д. Видрін поділяє адміністративний ресурс на прямий (звичайні командно-наказові методи, коли підпорядкованим центру чиновникам на місцях указується, як і за кого голосувати, кого підтримати, а кого загальмувати на виборах), прихований (маніпуляції вже з результатами голосування – з бюлетенями, підрахунками тощо) та непрямий. На думку Д. Видріна, саме на непрямий адмінресурс припадає понад 80 % потужності загального ресурсу і він має кілька напрямів, серед яких найголовнішими є бюджетне фінансування підтримуваних владою виборчих проектів та вплив

влади на мас-медіа через систему контролю (ліцензування, податки, держтаємниця, оренда тощо) та контролю доступу до найсвіжішої, найцікавішої та найзначимішої політичної (економічної, соціальної тощо) інформації. [82].

Дослідники О. Панфілова та С. Шевердяєв класифікують адміністративний ресурс на такі складові:

1. Регуляторний ресурс, він припускає використання владних повноважень щодо прийняття управлінських рішень, які прямо або опосередковано спрямовані на просування конкретних політичних інтересів.

2. Інституційний ресурс передбачає використання праці підлеглих, тобто осіб, які перебувають у службовій залежності, для підтримки керівництва.

3. Медійний (інформаційний) ресурс являє собою використання засобів масової інформації з метою односторонньої агітації на користь проурядових політичних сил.

4. Фінансовий ресурс передбачає використання для передвиборчих цілей провладних політичних сил, бюджетних коштів або коштів позабюджетних фондів.

5. Силовий ресурс розуміється як можливість використання правоохоронних органів з метою ліквідації опозиційних сил.

6. Законодавчий ресурс пов'язаний з використанням домінуючими політичними силами своїх можливостей в участі в законодавчому процесі з метою прийняття законів, які сприяють просуванню їхніх політичних інтересів, тобто, створення законодавчих бар'єрів, які б перешкоджали участі альтернативних кандидатів у виборах, створення такої системи призначень у виборчі комісії, яка сприяє встановленню контролю над ними з боку однієї політичної партії.

7. Кадровий та матеріальний ресурси [367, с. 10-12].

Громадська організація Центр антикорупційних досліджень та ініціатив «Трансперенсі Інтернешнл-Р», займається моніторингом

зловживань адміністративним ресурсом на виборах, виділяє такі типи адміністративного ресурса:

1. Силовий ресурс – використання правоохоронних, силових, наглядових органів.
2. Регуляторний ресурс – використання владних повноважень щодо прийняття управлінських рішень.
3. Законодавчий ресурс – використання можливостей впливу на законодавство в напрямку створення переваг певним політичним силам.
4. Інституційний ресурс – матеріальні та кадрові ресурси, надані адміністрації для виконання її повноважень.
5. Фінансовий ресурс – безпосереднє використання бюджетних грошей для створення переваг одному з учасників виборів.
6. Медійний ресурс – незаконне використання ЗМІ, які перебувають під контролем або впливом адміністрації [44, с. 67].

Класифікацію видів адміністративного ресурсу залежно від різновиду застосовуваних ресурсів наводить російський науковець А. Чуклінов, вона дещо подібна з вищенаведеними. Він виділяє чотири основні види адміністративного ресурсу: інституційний, інформаційний, бюджетний та силовий [506].

1. Інституційний ресурс, пов'язаний з різноманітним використанням потенціалу державних організацій та інституцій у ході виборів. Для нього характерні такі прояви: залучення місцевої адміністрації на агітаційну роботу, використання посадових осіб у якості помічників кандидата; безпосередня підтримка кандидатів з боку посадових осіб; надання службових приміщень виборчим штабам; надання інформації про активність опонентів на певній території; залучення вчителів, студентів для роботи в якості агітаторів, на платній основ виробництво агітаційних матеріалів за рахунок державних кампаній; організація заходів, зустрічей з керівництвом та колективом підприємств; створення перешкод у роботі опозиційних виборчих штабів (відключення телефонів, світла). Також існує декілька типів

такого адміністративного ресурсу, який використовується під час самих виборів:

- організація масового дострокового голосування;
- внесення до списків неіснуючих виборців;
- маніпуляція з відкріпними талонами;
- махінації при підрахунку голосів [506].

2. Інформаційний або медійний ресурс, пов'язаний з використанням державних засобів масової інформації в інтересах тих чи інших кандидатів і партій. Владні структури активно використовують медійний ресурс в своїх цілях. Через ЗМІ сьогодні в Україні проводиться в життя політика впливу на прийняття політичних рішень, а не лише тільки вплив на виборця. Мас-медіа виступають в ролі не тільки каналу інформації, а й каналу політичної пропаганди. В умовах відсутності незалежних медійних структур адміністративні структури, посадові особи мають можливість провести інформаційну блокаду опозиційного кандидата і навпаки висвітлити діяльність провладної особи в кращих традиціях радянського телебачення. Прикладом може слугувати президентська виборча кампанія 2004 року, під час якої провладний кандидат суміщав виконання прем'єрських повноважень із виборчою агітацією, яка повномаштабно висвітлювалася на телебаченні, в пресі [506].

Таким чином, інформаційний (медійний) адміністративний ресурс – це незаконна реалізація владою можливостей державних ЗМІ для здобуття перемоги певної політичної сили на виборах.

А. Чуклінов визначає наступні типові прояви медійного адміністративного ресурсу: громадськості повідомляються лише про ті внутрішні та міжнародні події, які вигідні органам влади, адміністративному апарату; переорієнтація суспільства на вирішення неактуальних, незначних проблем; пряме порушення правил передвиборчої агітації, наприклад, у вигляді непропорційного надання ефірного часу; дискредитація опонентів на основі незначних або недоказових фактів; прихована реклама, у вигляді

появи провладного кандидата в новостійних програмах, створення постійного інформаційного приводу, участь в різноманітних програмах; повідомлення про подію випереджається її політичною оцінкою; проведення «на замовлення» журналістських розслідувань і показ їх у прайм – таймі; війна компроматів з упередженою оцінкою опонента [506].

До речі, використання державного ефірного ресурсу – ще одна перевага кандидатів від влади. На відміну від президента чи прем'єра, інші кандидати не отримують таку розкіш як двогодинні трансляції святкування дня місцевого самоврядування за участю прем'єра чи читання президентом лекції студентам якогось університету. А між тим під час президентської виборчої кампанії 2010 р. одна секунда ефірного часу для передвиборчої агітації на Першому національному у вечірній час коштувала від 312 до 655 гривень. Таким чином, якби протягом передвиборчого тижня УТ-1 транслювало б Ю. Тимошенко і В. Ющенко за гроші, то заробило б щонайменше 4 мільйони гривень [237].

Засоби масової комунікації залишаються наймогутнішим каналом політичної комунікації, адекватної заміни якому поки немає. Найбільшу небезпеку для громадян і демократичного устрою представляє використання ЗМІ для політичного маніпулювання – схованого керування політичною поведінкою та свідомістю людей з метою примусити діяти їх всупереч власним інтересам. ЗМІ є основним інструментом політичного маніпулювання, оскільки мають фактично необмежені ресурсні можливості. Все залежить від того, хто володіє даними ресурсами.

Сьогодні засоби масової інформації – це не тільки інформаційне джерело, а й засіб створення новостійного ряду, можливість конструювання політичної реальності. Ці обставини спонукають владу найчастіше використовувати медійний адміністративний ресурс.

3. Бюджетний ресурс, пов'язаний з використанням бюджетних коштів в електоральних цілях. Під бюджетним адміністративним ресурсом дослідник розуміє використання органами державної влади різноманітних бюджетних коштів з метою забезпечення позитивного результату на виборах для певного кандидата чи політичної партії. Це один із самих дієвих видів адміністративного ресурсу, через те, що кандидати мають різний доступ до бюджетних ресурсів. Найбільше він проявляється під час виборчих кампаній. Державні структури та посадові особи, маючи монополіне право розподіляти бюджет, завжди мають змогу надати допомогу провладному кандидату [506].

Виборчі кампанії надають приклади найбільш типових проявів бюджетного адміністративного ресурсу, серед яких найбільш розповсюдженні порушення порядку фінансування виборчої кампанії; перевищення обсягу витрат і оплата передвиборчої агітації, крім виборчого фонду; нецільове використання бюджетних коштів на вибори; початок реалізації національних проектів, в основі яких покладено бюджетне фінансування; особлива «турбота» про різні категорії населення; разові надбавки (підвищення заробітних плат та пенсій); прямий підкуп виборців за рахунок бюджету; тиск на потенційних спонсорів кандидата; тиск на опонентів через органи фінансового контролю [506]. Дуже яскраво цей вид адміністративного ресурсу проявився на виборах Президента України 2010 року.

Так, під час президентської виборчої кампанії 2010 р. більше десяти разів тодішній прем'єр поєднувала свої агітаційні заходи з роботою. З точки зору часу, Ю. Тимошенко дорікнути нічим – вона перебувала на концерті по завершенні робочого дня. Але літала вона на ці заходи за державні кошти. Вартість чартеру Ту-134 по Україні складає близько 100 000 гривень. Тобто виборча каса Ю. Тимошенко втратила не один мільйон, якби на свої концерти вона літала в неробочий час і своїм транспортом. А так ці гроші взяли з кишень українських платників податків [237].

4. Силовий адміністративний ресурс – це є використання владою силових структур під час виборів у власних цілях [506]. Він у повному обсязі застосовується зовсім недавно. Особливістю цього типу є те, що він може застосовуватися не лише під час виборчої кампанії.

Основними проявами силового адміністративного ресурсу можуть бути:

- організація силовими структурами стеження за кандидатом;
- притягнення до кримінальної, адміністративної відповідальності політичних опонентів, їх арешт;
- безпосереднє втручання у справи опозиційних кампаній, ЗМІ, політичних партій з боку МВС, Прокуратури, СБУ;
- забезпечення потрібних рішень у судах;
- робота силових відомств для дестабілізації роботи штабу;
- остійні незаплановані перевірки.

Залежно від того, яку мету ставить перед собою влада, можна виділити економічний та політичний адміністративний ресурс. Під час використання політичного адміністративного ресурсу влада має на меті досягти певного бажаного результату в політичній сфері (зміцнити свої посадові позиції, здобути перемогу на виборах тощо). Коли ж використовується економічний адміністративний ресурс, то його метою є нагромадження певної фінансової бази, отримання певної економічної вигоди [51].

Наводять свою типологію використання адміністративного ресурсу і відомі російські науковці Є. Малкін та Є. Сучков. В основу їх типології покладено такий критерій, як спрямованість адміністративного ресурсу на певні об'єкти. Згідно з зазначеною типологією, можна виділити такі три основні способи використання адміністративного ресурсу: прямий тиск на виборців, порушення органами державної влади виборчого законодавства; тиск на конкурентів та тих, хто їх підтримує; використання адміністративного ресурсу для ефективного побудови провладними суб'єктами виборчого процесу власних виборчих кампаній [296, с. 436].

1. Прямий адміністративний тиск на виборців, порушення органами державної влади виборчого законодавства. Суть цього тиску полягає у тому, що уся адміністративна вертикаль працює на відповідного кандидата чи політичну партію, перетворюється на своєрідну територіальну команду. Крім того, усі інституції, які певною мірою залежать від влади (силові структури, освітні та медичні заклади, державні ЗМІ, органи місцевого самоврядування тощо) теж починають працювати на провладного кандидата чи політичну партію (блок).

В межах цього способу можна виділити такі форми прояву адміністративного ресурсу:

- насильницьке втягування громадян до лав відповідних політичних партій (чи навпаки, примушування людей вийти зі складу опозиційних політичних сил);

- прямий підкуп виборців з боку влади, доволі часто – за рахунок державних коштів;

- погрози застосування сили, репресій проти виборців у разі, якщо вони не проголосують за відповідного кандидата чи політичну партію;

- порушення закону під час формування списків виборців, зокрема, до списків вносяться ті громадяни, які вже не проживають на території цього виборчого округу чи ділянки, особи, що ще не досягнули 18 років, померлі та інші види [51].

2. Тиск на конкурентів та тих, хто їх підтримує. Цей вид характеризується такими рисами:

- пропозиції кандидатам певних посад, місць (чи інші заохочення) для того, щоб ті зняли свої кандидатури;

- створення різних труднощів у роботі виборчих штабів конкурентів (відключення телефонів, струму, рейди податківців та інших структур);

- ненадання опозиційним кандидатам під будь-яким приводом приміщень для організації зустрічей з виборцями;

- зняття кандидатів чи політичних партій з виборчих перегонів на незаконних чи частково законних підставах;
- тиск на спонсорів опозиційних кандидатів чи на політичні партії та на організації, що підтримують цих суб'єктів виборчого процесу;
- побиття чи арешт на вулиці активістів, які агітують за невігідного владі кандидата чи політичну партію;
- інформаційна блокада, суть якої полягає в тому, що під тиском влади ЗМІ відмовляють певним кандидатам чи політичним партіям у наданні ефіру чи газетних площ;
- закриття невігідних ЗМІ, арешти тиражів газет [51].

3. Використання адміністративного ресурсу для ефективної побудови кандидатом від влади чи провладною партією власної виборчої кампанії. У межах цього способу можна виділити такі форми прояву адміністративного ресурсу:

- використання державних ЗМІ для підтримки провладних суб'єктів виборчого процесу та протидії опозиційним кандидатам чи політичним партіям;
- проведення провладним кандидатом чи політичною партією різних заходів (концертів, благодійних акцій, святкувань тощо) під час виборчої кампанії за рахунок коштів Державного бюджету;
- реалізація під час виборчої кампанії заходів, спрямованих на покращення життєвого рівня населення (виплата заборгованості, ремонт доріг тощо);
- використання потенціалу державних підприємств, установ, науково-дослідних центрів, громадських організацій для допомоги у веденні виборчої кампанії провладній політичній силі;
- приписування важливих соціальних заходів чи програм в заслугу певним суб'єктам виборчого процесу;

- організація службових поїздок під час виборчої кампанії, які активно висвітлюються ЗМІ і за які кандидати, що є державними службовцями, отримують ще і грошове відшкодування за витрати;

- використання кандидатом чи політичною партією службового обладнання, транспорту, приміщень, засобів зв'язку, підлеглих працівників для ведення власної виборчої кампанії;

- офіційна підтримка органами державної влади певних суб'єктів виборчого процесу;

- одержання провладними кандидатами чи політичними партіями достовірної закритої аналітичної інформації від органів державної влади про перебіг виборчого процесу.

Третій спосіб застосування адміністративного ресурсу є найбільш ефективним. Під час його використання ведення кампанії передається команді спеціалістів, у розпорядження яких надається весь комплекс ресурсів. У такому випадку стартова перевага кандидата використовується найбільш грамотно [296, с. 435].

Дещо іншу типологію адміністративного ресурсу пропонує А. Етціоні, який аналізує типи адміністративного ресурсу відповідно до трьох основних форм панування: утилітарні, силові, нормативні [423].

1. Утилітарні – це використання владними структурами матеріальних і інших соціальних благ, що пов'язані з повсякденними інтересами та потребами людей (різного роду соціальні акції, благодійні допомоги).

2. Силові ресурси – залучення силових органів влади і засобів покарання та примусу в інтересах певних політичних кіл (різноманітні незаплановані перевірки опонентів, втручання правоохоронних та інших силових органів у діяльність політичних опонентів).

3. Нормативні – це засоби впливу на внутрішній світ, ціннісні орієнтири й норми поведінки людей, змінна та коригування законодавства [423].

Науковець О. В. Радченко пропонує розглядати адміністративний ресурс у широкому, власному та вузькому розумінні.

У широкому розумінні адміністративний ресурс є сукупністю методів і засобів, що розкривають можливості владного впливу, оптимізують використання існуючої ресурсної бази. Це ресурсний потенціал будь-якої владної інституції як структури управління. Це притаманний атрибут управлінської структури, який вона має використати для виконання своїх безпосередніх функцій на користь суспільству та, водночас, може використати задля укріплення власного владного становища (що може бути як на користь, так і принести шкоду суспільству). Просторові рамки та форми й напрямки реалізації владного потенціалу залежить від умов політичного конторою [423].

У власному значенні адміністративний ресурс, на думку О. В. Радченко, пов'язаний виключно з діяльністю виконавчих органів владних структур. Саме тут концентруються можливості впливу чиновничо-бюрократичного апарату на громадян, організації, установи тощо. Залежно від рівня владного органу та функціональних обов'язків окремих посадовців їм для виконання цих повноважень надається певна сукупність владних важелів. У кожному разі вона різна й окреслюється відповідними нормативними документами. Таким чином, обсяг владних повноважень на цьому рівні суттєво обмежений ресурсним арсеналом [423].

У вузькому сенсі дослідник розглядати окремі складові адміністративного ресурсу – політтехнологічний (що, здебільшого, використовується у виборчому процесі), політичний, юридичний, інформаційний, психологічний тощо. Кожна з цих складових характеризує відповідний сегмент владного впливу на зовнішнє оточення. У кожній країні є своя специфіка переважання певних сегментів адміністративного ресурсу над іншим [423].

В залежності від масштабів поширення дії адміністративного ресурсу його можна поділити на локальний, регіональний і загальнонаціональний.

Локальний адміністративний ресурс використовують органи місцевої влади та місцевого самоврядування в межах невеликих населених пунктів. Регіональний адміністративний ресурс застосовується на рівні областей чи інших адміністративно-територіальних одиниць такого рівня. Суб'єктами регіонального адміністративного ресурсу є представницькі та виконавчі органи регіонального рівня [51].

Регіональний та локальний адміністративний ресурс можливо охарактеризувати наступними проявами:

- використання посадовцями регіонального та місцевого рівня державних коштів для фінансування власних (тимчасових програм);
- прискорене вирішення проблем, які не вирішувалися протягом тривалого періоду (видача актів та інших документів);
- заборона приватним підприємцям на місцях фінансувати опозиційних кандидатів, партій (використання фінансового тиску на них).

Що ж стосується загальнонаціонального адміністративного ресурсу, то його методи відрізняються лише масштабом впливу та дії. Суб'єктами даного виду виступають центральні органи, їх керівники державної влади, які можуть здійснювати адміністративний тиск на території всієї держави [51].

Яскравим прикладом вищевказаного виду слугують елементи виборчої кампанії кандидата в Президенти України Юлії Тимошенко (на той час прем'єр-міністра України). Так, зокрема, 5 вересня 2009 року прем'єр, зустрічаючись з представниками органів місцевого самоврядування, заохочувала місцевих голів, роздаючи молоковози , обіцяючи перерозподіл фінансових потоків (Тимошенко пообіцяла у 2010 році збільшити видатки бюджетів сіл, селищ та міст районного значення з 6,7 до 11,2 мільярдів гривень) [237].

Таким чином, за допомогою важелів влади посадова особа прагнула збільшити ряди прихильників, перетворивши явних або потенційних політичних супротивників і опонентів, якщо не в союзників, то хоча б у нейтральний контингент. Цьому і мала сприяти вищевказана всеукраїнська

нарада керівників обласних, районних, селищних і сільських рад, голів і депутатів органів місцевого самоврядування (більше тисячі чоловік), що відбулася в Києві. На ньому прем'єр-міністр обіцяла в держбюджеті 2010 року передбачити значні суми (у два рази більше, ніж в 2009 році) на користь місцевих рад, сільських і міських громад, зорієнтувати податкове законодавство для наповнення коштами місцевих бюджетів на їхній розвиток. На те, щоб зібрати всіх представників органів місцевого самоврядування, було кинуте весь наявний ресурс виконавчої влади: в газеті «Урядовий кур'єр» (яка обов'язкова до передплати у кожній сільській раді) було дано оголошення з закликом взяти участь у зібранні. Також, для супроводження автобусів з делегатами, що прямували до Києва, обласна міліція виділяла машини ДПС. Міністр МВС України Луценко підписав наказ, яким зобов'язав охороняти колони з делегатами. (біля «Експоцентру» в той день можна було побачити «скромний» автопарк ДПС – середня ціна автомобіля – 20 тис. доларів). Навіть для того, щоб довести голів до місця, були використані «шкільні автобуси» 18 вересня 2009 року Ю.Тимошенко в Дніпропетровську обіцяла пролонгувати дію антикризової програми уряду в металургійній галузі [339].

Таким чином передвиборча кампанія Ю. Тимошенко базувалась на основах бюджетного адміністративного ресурсу.

Десяток разів за останні місяці 2009 року прем'єрка особисто вручала ключі від квартир бюджетникам, а також роздавала безкоштовні акти на землю селянам. Останнє, до речі, Комітет Виборців України розцінив як найбільший адміністративний ресурс президентських виборів 2010 року. Адже, акти, на які було витрачено понад 807 мільйонів зі стабілізаційного фонду, роздавалися з портретами Юлії Тимошенко і подавалися як її особиста заслуга. 1 грудня 2009 року прем'єрка побувала на Львівщині, де запустила рейсовий автобус із промовистою назвою «краянам від прем'єр-міністра Тимошенко» [339].

Особливо активізувалася її діяльність та її соратників у напрямку використання бюджетного адмінресурсу на заключному етапі виборчої каденції.

В державах з федеративним устроєм можна виділити федеральний адміністративний ресурс, носіями якого є органи державної влади суб'єктів федерації і дія якого поширюється та територію цих адміністративно-територіальних одиниць [51].

Російські політтехнологи О. А. Матвейчев та В. Ю. Новіков вказують на те, що виборча кампанія – це тотальна війна в якій задіяні найрізноманітніші ресурси та класифікують адмінресурс під час виборів на:

1. Ресурси містечкового значення:

- надання інформації про активність опонентів на території населеного пункту;
- залучення місцевої адміністрації на агітаційну роботу;
- забезпечення оптимальних умов для зустрічей з колективами підприємств, що знаходяться на території населеного пункту;
- залучення працівників пошти для розповсюдження агітаційних матеріалів;
- залучення вчителів для роботи в якості агітаторів;
- залучення лідерів громадської думки в якості агітаторів;
- консолідоване позитивне голосування на закритих ділянках (лікарні, будинки престарілих)

2. Ресурси муніципального значення:

- надання інформації про активність опонентів на території округу;
- залучення місцевих жителів для агітації на підтримку кандидата;
- забезпечення оптимальних умов для проведення зустрічей кандидата з колективами муніципальних бюджетних організацій;
- надання усіх можливих рекламних місць для щитів і розтяжок, наявних на території округу;
- надання зручного і оснащеного приміщення під місцевий штаб;

- надання ексклюзивної можливості для розміщення рекламної продукції в міському транспорті;
- забезпечення консолідованого позитивного голосування на закритих ділянках (лікарні, СІЗО);
- за допомогою муніципальної міліції блокування можливостей «брудної кампанії» з боку опонентів;
- рекомендації для учителів працювати в штабі дружнього кандидата на платній основі;
- звільнення усіх, кого можливо, від основних обов'язків на час виборів;
- рекомендації для бізнесу по участі у виборчих фондах владних кандидатів;

3. Ресурси регіонального та федерального значення:

- надання інформації про усі заходи (наради, семінари, акції), що проводяться в регіоні в цілому або в окремих регіональних управліннях культури, освіти, соціального захисту для того, щоб провладний кандидат міг взяти в них участь;
- залучення авторитетних людей (заслужених вчителів, лікарів, артистів) в якості довірених осіб для виступу в ЗМІ, а також для супроводу кандидата у бюджетних організаціях відповідного профілю;
- забезпечення оптимальних умов для зустрічей кандидата з колективами бюджетних організацій регіонального підпорядкування;
- робота силових відомств (податкова інспекція, міліція, прокуратура, РУБОП, ФСБ) для дестабілізації штабу суперника з пропагандистським супроводом;
- залучення лідерів громадських організацій (ветеранів, інвалідів і інш.) в якості довірених осіб і для виступів в ЗМІ;

– залучення керівництва органів соціального захисту, Пенсійного фонду, пошти, регіональних управлінь пожежників, міліції та різноманітних інспекцій;

– забезпечення лояльності виборчих комісій, Центральної виборчої комісії та проходження в них потрібних рішень, контроль за низовими комісіями;

– забезпечення потрібних рішень по виборчих процесах в регіональних судах та Верховному суді [302, с.87-95].

Російський політтехнолог В. Полуектов в своїй новій публікації «Чума Едросии – административный ресурс в избирательных кампаниях» виділив підтримуючий (позиційний) адміністративний ресурс, а також адмінресурс пресингу або ж атакуючий [402].

В. Полуектов дає таке визначення підтримуючому адміністративному ресурсу – цей вид ресурсу спрямований на підтримку провладних кандидатів і партій, тобто на підтримку своїх [402]. Дослідник відзначає такі односторонні переваги при підготовці і веденні виборчої кампанії, які отримує кандидат тільки тому, що представляє партію влади. Отже, найбільш типовими перевагами є такі:

1. Агітація за рахунок держбюджету. Тобто, агітаційний рейд губернатора по районах, звичайно ж, обставляється як службова поїздка, яка не має відношення до виборчої кампанії.

2. Накатаний фандрайзинг. Американські політтехнологи визначають фандрайзинг як будь-який метод, який використовують для збору коштів на виборчу кампанію [272].

В свою чергу автор публікації «Чума Едросии – административный ресурс в избирательных кампаниях» дещо доповнює це поняття. Він відзначає, що в Росії цей термін придбав більшу значимість – це не тільки сам збір коштів, а й мистецтво добувати гроші на кампанію. Автор виділяє

три основних канала збору коштів, а саме: продаж прохідних місць у партійних списках, добровільні пожертви великого бізнесу, який лобіює свої інтереси, системне стягнення данини з іншого бізнесу [402].

3. Інформаційно-аналітична підтримка своїх штабів. Сьогодні влада на будь-якому рівні не може обійтися без соціологів і аналітиків, які регулярно заміряють соціально-економічну температуру, дають оцінки поточного стану суспільства і прогнози на майбутнє. У багатьох структурах влади функціонують спеціалізовані підрозділи, які займаються аналітичною діяльністю, всі інші кандидати змушені викладати за такі ж електоральні дослідження значні кошти.

На відміну від відносно м'яких форм підтримуючого адмінресурсу, пресингуєчий адміністративний ресурс – це завжди відкритий виклик громадській думці, що провокує опір. Також основними видами пресингуєчого адміністративного ресурсу є перешкоджання прямим контактам опозиційних кандидатів і їхніх агітаторів; зрив зустрічей з виборцями; блокування агітаційної програми від дверей до дверей; перешкоджання роботі пікетників, зрив трансляцій агітаційних радіо– і телевізійних виступів опозиційних кандидатів [402].

Методи атакуєчого адмінресурсу застосовуються буквально в кожній виборчій кампанії. Діапазон пресингуєчого адміністративного ресурсу різноманітний: починаючи від відмови в реєстрації (за кількістю відмови у реєстрації політичним силам та кандидатам Київська область зайняла одне з перших місць в Україні). Так, під час місцевої виборчої кампанії 2010 р. територіальні виборчі комісії міст Васильків, Буча, Фастів масово не реєстрували суб`єктів виборчого процесу суто з політичних причин. Відмови у реєстрації в основному стосувалося представників ВО «Свобода», «Сильної України», «Батьківщини», «Фронту змін». Найбільш резонансними в Київській області стали факти відмови у реєстрації місцевим осередкам партії «Батьківщина» [502].

Слід зазначити, що влада має можливість одночасно застосовувати всі методи використання адміністративного ресурсу як в площині «чорних» технологій, так і «сірих», що значно унеможлиблює відповідальність посадових осіб. До таких самих технологій варто віднести використання службового устаткування, транспорту, приміщень, робочого часу своїх підлеглих в інтересах власної виборчої кампанії. В демократичних країнах кандидат, упійманий на таких діях, може майже цілком втратити підтримку виборців.

Тиск влади на громадян під час виборів полягає насамперед у тому, що всю адміністративну вертикаль зобов'язують працювати на відповідного кандидата. Органи влади перетворюються на свого роду «територіальну команду» для проведення кампанії.

Дослідивши проблему класифікації адміністративного ресурсу, можна стверджувати, що дана політична технологія є недемократичним явищем сучасного політичного життя України, яке на сучасному етапі має різноманітні форми прояву під час виборчих кампаній. Однак рідко під час виборів можна спостерігати лише один спосіб використання адміністративного ресурсу. Найчастіше влада залучає усі способи одночасно, комбінуючи їх у тій чи іншій пропорції. Велика кількість типологій та класифікацій адміністративного ресурсу говорить про те, що це явище є багаторівневим і різноаспектним. Не можна сказати, що типологія одного дослідника краща за типології іншого. Кожна класифікація розкриває певну грань даної технології та масштаб її прояву в конкретному вимірі.

Виходячи з вищенаведених класифікацій автор пропонує власну, узагальнюючу типологію адміністративного ресурсу

1. За етапами застосування:

– початковий адміністративний ресурс (спрямований на формулювання мети, стратегії і тактики її реалізації, активний пошук джерел і ресурсів);

– агітаційний адміністративний ресурс (спрямований на досягнення поставленої мети і залучення підтримки якомога більшої кількості електорату);

– міжвиборчий адміністративний ресурс (спрямований на підтримку сформованого або формування нового іміджу і подальша розкрутка кандидата або партії).

Початковий адміністративний ресурс майже не помітний дослідникам та виборцям, але він досить потужний, через те, що відбувається акумулювання коштів та ресурсів, залучення спонсорської допомоги.

Агітаційний адміністративний ресурс активно використовувався під час президентських та парламентських кампаній, в основному для сприяння агітаційним акціям провладним кандидатам чи політичним силам. Наприклад, в 2002 р. даний вид активно застосовувався під час агітації за блок «За єдину Україну!» і окремих кандидатів у одномандатних округах, в той час, як іншим суб'єктам виборчого процесу створювались різноманітні перешкоди.

Проте, аналіз цих порушень свідчить про їх безсистемність та не централізованість. КВУ не має свідчень про конкретні вказівки чи інструкції з боку органів центральної влади, які спричиняли б порушення законодавства з боку посадових осіб. На думку спостерігачів КВУ, причиною різкого зростання впливу адміністративного апарату на хід агітаційної кампанії став низький (згідно з останніми соціологічними дослідженнями) рейтинг блоку «За єдину Україну!». Не маючи реального впливу на політичні вподобання виборців, органи місцевої влади вдаються до сумнівних форм агітації, які все більше дискредитують в очах виборців блок «За єдину Україну!», а також поглиблюють недовіру громадян до інституту виборів взагалі [381].

Міжвиборчий адміністративний ресурс застосовується у період, коли найвища посадова особа держави призначає свого наступника, тим самим

порушує закони та норми цивілізованого світу. Як приклад, можна навести першу виборчу кампані. В. Путіна.

2. За способами реалізації: застосування адміністративного ресурсу:

- через державні засоби масової комунікації;
- через приватні засоби комунікації, що належать або активно підтримують провладного кандидата, партію;
- через державні установи, органи державної влади.

Під час виборчих кампаній висвітлення в ЗМІ діяльності кандидатів залишається вкрай незбалансованим. В більшості бюджетних друкованих ЗМІ надається перевага провладному кандидату. Часто ЗМІ поширюють відверто неправдиву або перекручену інформацію, стаючи інструментом маніпуляції, що не може забезпечити свідомий вибір громадян. Наприклад, в номері від 4 серпня 2004 р. газети «Президентський вісник» (засновником якої є Державне управління справами Президента) вміщено текст із підзаголовком: «Вашингтон Таймс»: Президент Янукович – найкращий шанс для України». Газета передрукувала лист читача до редакції «Вашингтон Таймс», подавши його зміст як позицію газети [381].

Історія виборчих кампаній на пострадянському просторі містить багато прикладів використання органів влади, співробітників державних установ на користь одного з кандидатів.

Так Лозівський міський штаб В. Януковича фактично очолював начальник відділу контролю виконкому (М. В. Крамінська), в обласному штабі працювала голова Харківського міського комітету у справах молоді (О. В. Кулініч), заступник начальника управління внутрішньої політики (І. О. Поліщук), Чугуївський районний штаб фактично сформовано з працівників райдержадміністрації. Часто держслужбовці займають посади в штабах «офіційно», в більшості ж випадків відповідають за різні напрямки кампанію, формально не входячи до працівників штабу [381].

Більшість посадовців органів місцевого самоврядування Донецької області, які брали участь у місцевих виборах, безвідповідально поставились до розмежування своїх політичних та управлінських функцій. Посадовці органів місцевої влади в робочий час активно брали участь у партійних та агітаційних заходах і залучали своїх підлеглих до виконання партійних завдань. Міські голови та інші державні службовці відкрито використовували у виборчому процесі дії та публічні аргументи, базовані на адміністративному впливі. Часто місцеві посадовці не приховували своїх політичних орієнтацій під час здійснення службових функцій. У списку кандидатів від ПР до Донецької обласної ради більше 20-ти кандидатів представляли органи влади та місцевого самоврядування. Їхня формальна відпустка лише збільшувала виборчу активність. Посадовці мали можливість проводити агітаційну кампанію під час виконання своїх службових обов'язків. Вони активно використовували у передвиборчій агітації публічні аргументи та обіцянки, які залежали від поточної діяльності органів влади. Міські голови прямо пов'язували результати голосування із перспективами розвитку міста та фінансування його соціально-економічних програм з центрального бюджету [320, с. 70 - 71].

3. По відношенню до учасників:

- підкуп електорату (використання так званих «гуманітарних» допомог електорату);
- погрози (спрямовані на опонентів для зняття їх кандидатури або на електорат для «правильного» вибору);
- обман (висунення двійників, залучення до кампанії впливових людей);
- маніпуляція.

Серед вищевказаних видів адміністративного ресурсу найбільш розповсюдженим механізмом державного, владного тиску на виборця є підкуп громадян. Причинами продажу голосів є глибока соціально-

економічна криза і, як наслідок, низький відсоток середнього класу, як основи соціально-політичної стабільності держави. Відсутність у сприйнятті виборців прямого зв'язку між результатами волевиявлення та покращенням власного рівня життя. В цілому традиційні виборчі кампанії на відміну від маніпульованих не дають високого результату. Починаючи з 2002 року купівля голосів на різного рівня виборах здійснюються на системному рівні за чіткими технологічними схемами

Так, наприклад, 14 січня 2010 року по квартирах Дніпровського району м. Києва виборцям розносили дитячі подарунки від кандидата у Президенти України Юлії Тимошенко. В перев'язаних стрічкою «Samaritan doors» коробках з написом «Christmas child» міститься доволі непоганий набір дитячого одягу, іграшок, солодоців, олівців, альбомів тощо. Роздаються ці коробки у білих пакетах з червоним сердечком зі словами «Подарки». 40 соціальних торговельних павільйонів «Авоська», відкритих за ініціативи депутатів фракції БЮТ у міськраді та за підтримки мера Івана Куліченка, користувалися неабияким попитом у мешканців Лівобережжя м. Дніпропетровська [500].

Класичним прикладом підкупу електорату автор вважає кампанію 2008 р., яку провів кандидат і діючий мера м. Києва Л. Черновецький. В даному випадку підкуп виборців проводився за рахунок київського бюджету, електорату роздавались різноманітні доплати та компенсації.

4. В залежності від масштабу використання:

- централізований адміністративний ресурс;
- регіональний адміністративний ресурс.

Аналіз виборчого процесу свідчить про особливості регіонального адміністративного ресурсу. По-перше, даний вид має власне географічне забарвлення. Зокрема, не зважаючи на те що протягом 2005-2009 років влада належала ідейним противника Партії Регіонів, вони, використовуючи органи

місцевого самоврядування, потужно застосовували адміністративні важелі впливу у Східній та Південній частині країни. По-друге, регіональний адмінресурс в деяких випадках виявився потужнішим за централізований, економічно менш затратним для органів влади і, як наслідок, більш результативним.

5. За ступенем прозорості:

– прозорий адміністративний ресурс (відкритий) (політична реклама в засобах масової інформації, друкована політична реклама).

– латентний адміністративний ресурс (закритий) (використання адміністративного ресурсу і інших прихованих способів впливу на електорат).

Латентна форма адміністративного ресурсу є дієвим фактором впливу на виборця, в основному це стосується регіональних виборчих кампаній, коли перші посадові особи області чи району на чолі політичних сил беруть участь у виборах. Так, під час перевиборів Тернопільської обласної ради в 2010 р. результат партії «Єдиний Центр» (14 % голосів) викликав подив. Запорукою здобуття високого результату стала діяльність молодого, енергійного губернатора, що став обличчям партії та її локомотивом. Також запорукою успіху можна вважати хорошу організаційну мережу та передвиборчий список, що складався з сильних і потужних господарників [465].

Відкритий адміністративний ресурс найбільш розповсюджена форма виборчих технологій – це завжди прихована політична реклама провладної партії чи кандидата. Враховуючи недоліки виборчого законодавства, зокрема, скорочення термінів виборчої кампанії 2010 року в органи місцевого самоврядування призвело до того, що агітаційні можливості кандидатів були обмежені, тому якісно проводити агітацію могли лише наділені адміністративними важелями впливу учасники виборів.

6. По відношенню до законів і моральних цінностей:

- незаконний адміністративний ресурс (несуть в собі пряме порушення законодавства);
- позазаконний адміністративний ресурс (ті, що використовують прогалини в законодавстві);
- аморальний адміністративний ресурс (ті, що порушують загальноприйняті норми моралі і загальновизнані правила політичної гри).

В даний час необхідно вирішувати проблеми, пов'язані із застосуванням нелегітимного адміністративного ресурсу, тому що він діє на суспільство вкрай руйнівно. А отже, таким чином, щоб уникнути втручання нелегітимного адміністративного ресурсу, необхідно суворо дотримуватися чинного законодавства і повністю використовувати всю систему своїх прав з моменту початку збору підписів на підтримку того чи іншого кандидата до отримання копії протоколів підрахунку голосів спостерігача [66].

Вищевказаний комплекс дії влади масштабно застосовувався під час виборів Президента України в 2004 р. Приклади незаконного адміністративного ресурсу було зафіксовано і під час місцевих виборів 2010 р. Наприклад, у Харківській області відсутність контролю за друком виборчих бюлетенів призвела до виготовлення 11 тисяч зайвих бюлетенів, що було виявлено опозицією; під час голосування були використані бюлетені без позначок біля партій і прізвищ кандидатів, які вибули з виборчих змагань; під час підрахунку голосів на етапі здачі документація до ТВК була здана у розірваних пакетах; результати виборів були оголошені до закінчення перерахунку голосів на восьми дільницях і розгляду всіх скарг [320, с. 71].

Як зазначає дослідник форм взаємодії органів державної влади з електоратом у виборчому процесі і О. В. Радченко, що сьогодні ж в українському соціумі паралельно існує дві протилежні думки: що адміністративний ресурс набирає все більшого розмаху і все відчутніше впливає на результати виборів, та що він є, здебільшого, політичним міфом – рудиментом радянських часів і його сила значно перебільшується, а сам він все більше втрачає свою ефективність [424].

Таким чином, адміністративний ресурс є некоректною політичною технологією, має різноманітні форми прояву під час виборчих кампаній. Кожна класифікація розкриває певну грань даної технології та масштаб її прояву в конкретному вимірі.

2.3 Правові засади виявлення та нейтралізації адміністративного ресурсу

Однією з головних проблем виборчої практики в Україні є порушення законодавства щодо волевиявлення громадян при реалізації процедур формування представницьких органів влади, прийнятті колективних рішень тощо з боку інститутів виконавчої влади. В силу суб'єктивних і об'єктивних причин адміністративний ресурс став одним із вирішальних факторів державної політики.

Адміністративний ресурс, як один із основних ресурсів влади, є явищем, який обмежує права та свободи всіх учасників виборчого процесу.

На сьогодні центральне місце в реалізації адміністративного впливу на вертикаль виконавчої влади та виборчий процес займають Адміністрація Президента України та Кабінет Міністрів України. Причиною цього є наявність у них надзвичайно великого кола повноважень.

Головна мета використання адмінресурсу у виборчому процесі – це вплив на політичний вибір громадян України.

Однак, варто зазначити, що адміністративний ресурс використовується не лише під час проведення виборів і не лише під час встановлення їхніх результатів. Його вплив поширюється на весь політичний процес. Досить згадати вплив влади на створення партій – для захисту своїх інтересів (наприклад, НДП) або для розколу впливових політичних сил (того ж Руху). Також прикладом може бути використання адміністративного ресурсу для підняття рейтингу політичної сили чи власного і зниження у конкурента.

Відомим фактом є те, що адміністративний ресурс викривляє не тільки результати виборів, а й ставить під сумнів легітимність виборчого процесу.

Використовуючи формально-юридичний підхід, науковець А. Чуклінов зазначає: «... оскільки реалізація адміністративного ресурсу є фактичною монопольною можливістю державних органів і посадових осіб, ця категорія цілком може бути кваліфікована як посадовий злочин» [506].

Тобто, словосполучення «зловживання владою» широке за значенням і не являє собою конкретний перелік дій, які вчинила дана особа.

Отже, адміністративний ресурс можна трактувати як протиправну діяльність посадових осіб та використання ними свого службового становища з метою впливу на виборчий процес.

Суб'єктами адміністративного ресурсу, крім органів державної влади та місцевого самоврядування, можуть бути державні, комунальні та приватні підприємства та установи, керівників яких призначає або контролює влада. Також носіями адмінресурсу виступають представники бізнесу, які в результаті перемоги, мають можливість отримати певні преференції від підтриманого ними кандидата чи партії.

Найбільше можливостей серед суб'єктів застосування адміністративного ресурсу мають органи виконавчої влади, оскільки саме вони забезпечують безпосереднє виконання законів, їх впровадження в життя і мають для цього найбільше засобів. В той же час, саме посадові особи мають нести відповідальність за використання адміністративного ресурсу.

Вирішення цієї проблеми часто здається неможливим, оскільки мало хто із сучасних суб'єктів політичного процесу уникав застосування адміністративних важелів.

За визначенням І. Жданова, адміністративний ресурс є деструктивним явищем, яке порушує не лише Конституцію України, а в окремих випадках і норми Кримінального кодексу України [149.]

У зв'язку з цим потребує детального дослідження проблема виявлення та нейтралізації адміністративного ресурсу, оскільки його застосування порушує законодавство України.

До цих порушень відносять такі явища, як політична корупція, недотримання законодавства про вибори, про державну службу, про політичні партії та ін. Два способи використання адміністративного ресурсу, такі як тиск на виборців та тиск на конкурентів, є протизаконними, а наступний спосіб – використання адміністративного ресурсу для ведення власної виборчої кампанії – на межі порушення закону, і такі порушення важко виявити. Однак не всі порушення законодавства можна вважати використанням адміністративного ресурсу. Порушення закону може здійснювати і кандидат чи політична партія (блок), які не належать до влади чи яких вона не підтримує. Правопорушення може вчинити член виборчої комісії чи інша людина і без адміністративного тиску на неї з боку влади, а через власні уподобання чи з інших причин. А адміністративним ресурсом будуть лише ті порушення законодавства, які здійснені внаслідок адміністративного впливу [4, с.15].

Правове визначення «адміністративного ресурсу» витікає з обмежень, що містяться у пункті 22 статті 71 «Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» та статті 117 «Відповідальність за порушення законодавства України про вибори депутатів», Закону України «Про вибори народних депутатів України». Так, в пункті 22 статті 71 цього закону йдеться про те, що: «Кандидатам у депутати, які займають посади, у тому числі за сумісництвом, в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, у правоохоронних органах чи судах, на державних, комунальних підприємствах, у закладах, установах, організаціях, військових частинах (формуваннях), забороняється залучати для передвиборної агітації або використовувати для будь-якої роботи, пов'язаної з проведенням передвиборної агітації, підлеглих їм осіб за місцем роботи чи інших осіб, що перебувають у службовій залежності чи адміністративному підпорядкуванні

від них (у робочий час), службовий транспорт, зв'язок, устаткування, приміщення, інші об'єкти та ресурси за місцем роботи, а також використовувати службові чи виробничі наради, збори колективу для проведення передвиборної агітації» [164].

Незважаючи на це, в законодавстві немає чіткого визначення юридичної відповідальності за застосування адміністративного ресурсу під час виборів.

В той же час, у законодавчій базі зустрічається опис окремих механізмів застосування адміністративного ресурсу. Так, Закон України «Про вибори Президента України» стаття 64 «Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» вказує, що забороняється участь у передвиборній агітації органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам, державним та комунальним засобам масової інформації, їх посадовим та службовим особам і творчим працівникам під час виборчого процесу у своїх матеріалах і передачах забороняється агітувати «за» або «проти» кандидатів на пост Президента України, віддавати їм перевагу в будь-якій формі [159].

Статею 38 Конституції України зазначено право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [234, с. 43]. По суті це є правом громадян на вільне волевиявлення в сфері управління державними справами.

Таким чином, громадянські, політичні та соціальні права є найбільш важливими в конституційному статусі людини і громадянина України і, безумовно, потребують конкретних гарантій їх забезпечення, в тому числі і кримінально-правовими засобами. Чинним законодавством більшість порушень, які сьогодні реалізуються адмінресурсом, підпадають під дисциплінарну, адміністративну та кримінальну відповідальність. Особливо чітко ці норми виписані у Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001

року (Розділ V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянин).

Законодавець у чинному Кримінальному кодексі вказав у трьох статтях (157-159) злочини за порушення виборчих прав громадян:

- перешкоджання здійсненню виборчого права;
- неправомірне використання виборчих бюлетенів, підлог виборчих документів або невірний підрахунок голосів чи невірне оголошення результатів виборів;
- порушення таємниці голосування.

Так, стаття 157 Кримінального кодексу України «Перешкоджання здійсненню виборчого права» вказує на те, що перешкоджання насильством, обманом, погрозами, підкупом або іншим чином вільному здійсненню громадянином права обирати і бути обраним Президентом України, народним депутатом України, депутатом Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатом місцевої ради або сільським, селищним, міським головою, вести передвиборну агітацію – карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на строк від двох до чотирьох років [261].

Таким чином, дана стаття вказує на застосування організаційного виду адміністративного ресурсу, а саме: безпідставна відмова в реєстрації опозиційному кандидату; невключенні громадянина до списків виборців; тиск на виборця під час підписної кампанії; примушування кандидата зняти свою кандидатуру з балотування чи зареєструватися кандидатом тощо.

Отже, доцільно визначити, що саме вищевказані діяння можна класифікувати як незаконні адміністративні ресурси влади. У результаті цього окремі органи державної влади чи органи місцевого самоврядування можуть виявитись фактично нелегітимними.

Також вищезазначена стаття Кримінального кодексу України вказує на перешкоджання у проведенні передвиборчої агітації та передбачає створення будь-яких перепон громадянам України, політичним партіям, іншим об'єднанням громадян, колективам підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, вільно і всебічно обговорювати передвиборчі програми кандидатів, їхні політичні, ділові та особисті якості, безперешкодно вести агітацію «за» чи «проти» того або іншого кандидата, виборчі списки кандидатів від політичних партій чи виборчих блоків [261].

В українській виборчій практиці всі ці негативні явища можуть проявлятися у зриві проведення зборів, мітингів чи зустрічей з кандидатами (їх прямій забороні, недопущенні виборців, кандидатів чи інших осіб до місця їх проведення, ненаданні приміщення, умисного виведення з ладу технічного обладнання, необхідного для проведення таких заходів, відключення електроенергії, несвоєчасному повідомленні про місце і час таких заходів тощо), наданні необґрунтованих переваг чи встановленні безпідставних обмежень для передвиборних виступів кандидатів, їхніх довірених осіб у відповідних засобах масової інформації, безпідставній відмові у виготовленні матеріалів передвиборної агітації, їх незаконному вилученні або знищенні, порушенні правил транслявання засобами масової інформації агітаційних телерадіопрограм тощо[307].

Дискусійним є питання притягнення до кримінальної відповідальності за неправомірне використання виборчих бюлетенів. Одним із таких діянь є видача членом виборчої комісії виборчого бюлетеня особі, яка не внесена до списку виборців, або видача виборцеві виборчих бюлетенів (виборчого бюлетеня) замість інших виборців. Вищевказана стаття також передбачає санкцію за підлог, виготовлення виборчого документа невстановленого зразка чи виготовлення у спосіб, не передбачений законом, внесення до виборчого документа завідомо неправдивих відомостей або будь-яка інша його підробка, а так само використання завідомо підробленого виборчого

документа чи виготовленого у спосіб, не передбачений законом, караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років [261, ст. 158].

Цією статтею кримінальний закон передбачає охорону правовідносин, пов'язаних із видачею членом дільничної виборчої комісії виборцю виборчого бюлетеня. Саме з цього моменту для громадянина розпочинається процес голосування. Якщо ж проаналізувати практику проведення дня голосування, то слід наголосити на наступних особливостях.

Згідно з чинним виборчим законодавством, до виборчої дільниці входять від 2 до 3 тисяч виборців. Як правило, членами дільничної виборчої комісії є громадяни, які проживають на території цієї дільниці або сусідніх у межах відповідного населеного пункту. Тут є велика ймовірність того, що певну частину виборців члени комісії знають особисто. З іншого боку – традиційно, що в радянські часи голосування було громадянським обов'язком, який чітко виконувався і досить часто бувало так, що за всю сім'ю ішов голосувати один із її членів. До того ж досить часто на виборчих дільницях ігнорувалася норма закону, згідно з якою виборчий бюлетень видавався громадянину після пред'явлення документа, що посвідчує його особу. Враховуючи, що в Україні за період її незалежності як загальноукраїнські, так і місцеві вибори відбувалися не дуже часто, досить низький рівень правової освіти його учасників, а тому як члени виборчої комісії, так і самі виборці продовжують порушувати чітко регламентований виборчим законом порядок голосування [423].

Значні порушення саме порядку голосування відбулися під час президентських виборів 2004 р. Так, в Донецькій області за матеріалами органів міліції порушено 92 кримінальні справи за фальсифікації. Неодноразові порушення статті 158 КК України («Неправомірне використання виборчих бюлетенів, фальсифікація виборчих документів, або неправильний підрахунок голосів, або неправильне оголошення результатів виборів») були виявлені в містах Донецьк, Маріуполь, Дружківка, Єнакієве, Слов'янськ і в Мар'їнському районі. Зокрема, порушено кримінальну справу

щодо невідомих осіб, які в січні-березні 2005 року шляхом спилування замку на вхідних дверях архіву, розташованого в приміщенні Мар'їнської райдержадміністрації, проникли до архіву, звідки викрали списки виборців і бюлетені другого туру голосування, що вплинуло на підрахунок голосів. У журналах реєстрації заяв і повідомлень про злочини ОВС зареєстровано 1221 матеріал перевірок по 1636 фактам порушень виборчого законодавства. Встановлено, що основними способами здійснення порушень є: видача виборчих бюлетенів за померлих осіб і осіб, які фактично не приймали участі в голосуванні; внесення до виборчих списків неіснуючих громадян; подвійне внесення прізвищ в основні списки і списки тих, хто голосує вдома [174].

Слід відзначити, що Кримінальний кодекс України в статті 159 встановлює відповідальність за порушення таємниці голосування, тобто, умисне порушення таємниці голосування під час проведення передбачених законом України виборів, вчинене членом виборчої комісії або іншою службовою особою з використанням влади чи службового становища [261].

Таким чином, Кримінальний кодекс України забезпечує охорону виборчих прав від найбільш небезпечних порушень, до яких, безумовно, належать насильницькі прояви в ході виборчого процесу, спроби вплинути на вибір, формування думки громадян в процесі здійснення безпосередньої демократії шляхом підкупу, обману, примусу, але внаслідок недоліків законодавства, виборчі права громадян не можна назвати належним чином захищеними. Процес його вдосконалення ще не завершений і вимагає взаємодії державних структур з громадсько-політичними організаціями. Адміністративна відповідальність загалом визначається як форма реагування держави на правопорушення, що полягає в застосуванні уповноваженим органом або посадовою особою передбаченого стягнення до суб'єкта проступку [236, с. 289].

Характеризуючи цей вид юридичної відповідальності, слід зазначити, що її підставою є не лише вчинення адміністративного проступку, передбаченого адміністративним законодавством, а й заборона інших

галузей. Це повною мірою стосується й виборчого законодавства. Не зважаючи на ту обставину, що виборче законодавство врегульовує досить складну процедуру виборів, до того ж містить значну кількість заборон, за порушення яких повинні бути передбачені санкції адміністративним законодавством. Чинний Кодекс про адміністративні правопорушення містить одну главу 15-А «Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення»[426].

Згідно з цим законодавчим актом, відповідальність до правопорушників наступає за такі дії: за порушення порядку ведення Державного реєстру виборців, порядку подання відомостей про виборців до органів Державного реєстру виборців, виборчих комісій, списків громадян України, які мають право брати участь у виборах та референдумі, за порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки і проведення виборів, референдуму з використанням друкованих, електронних засобів масової інформації або надання переваги в інформаційних телерадіопередачах чи друкованих засобах масової інформації будь-якому кандидату, політичній партії (блоку), порушення права на користування приміщеннями під час виборчої кампанії, порушення порядку розміщення агітаційних матеріалів чи політичної реклами або розміщення їх у заборонених законом місцях, ненадання копії виборчого протоколу, порушення порядку надання фінансової(матеріальної) підтримки для здійснення виборчої кампанії [223].

Таким чином, Законами України за порушення виборчого Закону встановлена кримінальна відповідальність (ст. 157, 158, 158-1, 159, 159-1 Кримінального кодексу України (далі КК), адміністративна (212-7, 212-8, 212-9, 212-10, 212-11, 212-12, 212-13, 212-14, 212-15, 212-16, 212-17, 212-18, 212-19, 212-20 статті Кодексу України про адміністративні правопорушення). Певну відповідальність віддзеркалює і Закон України «Про інформацію»

(ст. 47, 48, 49), окрім того передбачена дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність.

Загальні положення про юридичну відповідальність у законодавстві про вибори та референдуми закріплюються ст. 10 Закону України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми», ст. 91 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», ст. 105 Закону України «Про вибори «Президента України», ст. 117 Закону України «Про вибори народних депутатів України».

Закон України «Про вибори Президента» в ст. 105 зазначає що, особи, винні в порушенні законодавства про вибори президента України, притягаються до кримінальної, адміністративної або іншої відповідальності в порядку, встановленому законом, а ст. 64 Закону [\[159\]](#) вказує на заборону участі у передвиборчій агітації органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, їх посадовим і службовим особам.

Слід вказати на ряд недоліків чинного законодавства, що залишили «дірки» для порушень. Зокрема, це п. 11 ст. 36 Закону про вибори народних депутатів України, де вказано, що «контроль за надходженням, обліком і використанням коштів виборчих фондів здійснюється вибірково Центральною виборчою комісією разом із Національним банком України та центральним органом виконавчої влади з питань зв'язку не пізніше ніж за 60 днів до дня виборів». Законом України «Про вибори народних депутатів України» передбачено, що «кандидату у депутати, крім кандидата у депутати, який є народним депутатом України, не може бути відмовлено у звільненні на період передвиборної агітації від виконання виробничих або службових обов'язків за місцем роботи з наданням неоплачуваної відпустки» (п. 1 ст. 58). Отже, рішення про те, іти у відпустку під час проведення передвиборної агітації чи ні, приймає сам кандидат. Залишаючись на державній службі, особа, згідно з Законом України «Про державну службу»,

наділена рядом привілеїв (наприклад, статтею 21 вищезазначеного закону передбачено, що «державним службовцям відшкодовуються витрати на службові відрядження та виплачують інші компенсації відповідно до законодавства України») [426].

У даному законі встановлено відповідальність особи, якщо вона використовує своє посадове або службове становище у власних цілях. Проте тут не уточнено, які саме способи використання службового становища протизаконні.

Потрібно відзначити, що українське виборче законодавство постійно змінюється, більш того, системою стало хаотичне внесення змін до законів: «Про вибори народних депутатів», «Про вибори Президента України», «Про вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», до кожного з них вносилися змін по п'ять, шість разів, і завжди це відбувалося напередодні виборів.

Як приклад, можна навести ситуацію, коли за п'ять місяців до дня голосування, 24 липня 2009 року Верховна Рада прийняла поправки до Закону «Про вибори Президента України», які набули чинності у серпні 2009 року. Підготовка до прийняття Закону проходила без громадського обговорення й викликала серйозну критику з боку експертів, на думку яких ситуація з дотриманням виборчих стандартів суттєво погіршилася. Так, на думку відомого експерта із виборчих питань Андрія Дуди, завдяки новим змінам до Закону дві найбільші політичні сили спробували перевести виборчий процес «у змагання адміністративного ресурсу» [145].

У подальшому ситуація із імплементацією міжнародних рекомендацій до існуючого виборчого законодавства лише погіршилася. Критично оцінили нове виборче законодавство й представники громадських організацій. Наприклад, серед найголовніших загроз, які виникли із прийняттям змін до виборчого законодавства, КВУ називав: обмеження виборчих прав громадян, створення механізмів фальсифікацій через можливість включати виборців у

списки в день голосування, обмеження контролю за виборчим процесом з боку громадськості, фактичне унеможливлення оскарження правопорушень та результатів виборів [323].

Незважаючи на всі зусилля громадськості та міжнародного експертного середовища, українські законодавці не скасували найбільш суперечливі норми. Більш того, народні депутати продовжили змінювати виборче законодавство й в період між двома турами голосування, скасувавши вимоги щодо кворуму виборчих комісій для прийняття обов'язкових до виконання рішень та надавши повноваження місцевим радам замінювати членів виборчих комісій, які не з'явилися у день голосування [377].

На думку незалежних громадських спостерігачів, подібні зміни до Закону про вибори Президента України, які набули чинності 5 лютого 2010 р., не сприяли підвищенню демократичності та якості організації повторного голосування, тому що приймалися за кілька днів до голосування та порушували принцип колегіальності у виборчих комісіях і надавали місцевій владі додаткові важелі впливу на рішення виборчих комісій [211].

Зазначені автором проблеми можна було уникнути, якби виборче законодавство не змінювалося напередодні виборів, а санкції до правопорушників були виписані чітко та зрозуміло.

Українське законодавство в деяких випадках сприяє появі можливостей для використання адміністративного ресурсу. Потребує також детального дослідження проблема виявлення та нейтралізації деструктивного адміністративного ресурсу. Закон України «Про вибори народних депутатів України» та Кримінальний Кодекс України встановлюють кримінальну відповідальність особи, яка «перешкоджає шляхом насильства, обману, погроз, підкупу чи іншим способом вільному здійсненню громадянином України права обирати і бути обраним». Людина, яка «вчинила підлог виборчих документів, приписку, склала і видала явно неправдиві документи,

здійснила явно неправильний підрахунок голосів виборців або неправильно встановила результати виборів» [160], карається законом.

Протизаконними є порушення порядку фінансування виборчого процесу, втручання в роботу виборчих комісій, порушення таємниці голосування. Законом караються і такі дії, які перешкоджають веденню агітації та виборчої кампанії.

Такі форми використання адміністративного ресурсу доволі чітко регулює закон, і їх легко виявити. Однак існують і такі способи використання адміністративного тиску, яких дуже важко виявити.

Заборонене насильницьке рекрутування громадян до лав політичних партій. Зокрема, Конституція України зазначає, що «ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян чи обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій». Але потрібно відзначити, що дуже важко виявити, чи входження в певну політичну партію було добровільним чи примусовим» [4, с. 16].

Таким чином, недосконалість виборчого законодавства стало джерелом фальсифікацій волевиявлення громадян та дестабілізуючим фактором демократичних принципів виборів, викривлення результатів голосування, недовіри виборців до законності виборчого процесу.

Автор зазначає, що збільшення кількості членів партії шляхом адміністративного тиску можна прирахувати до порушень конституційних прав та свобод громадян.

У виборчих компаніях результатом використання адміністративного ресурсу є надання певним суб'єктам виборчого процесу незаконних благ і переваг, чиновницький протекціонізм. У цьому випадку можна казати, що тут маємо корупційні вияви, оскільки, згідно із Законом України «Про засади запобігання та протидії корупції», під корупцією розуміють використання

особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній в Законі (особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування), або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей» [4, с. 16].

Отже, відсутність сталого виборчого законодавства, політична доцільність та невиконання рекомендацій міжнародних організацій призвели до того, що національне виборче законодавство спровокувало чисельні порушення принципів загального та рівного виборчого права [377].

Автор зазначає, що в контексті дослідження проблем застосування адміністративного ресурсу під час виборів доцільно було б вживати термін «політична корупція». Політична корупція в Україні впливає на формування органів державної влади всіх гілок влади, на вироблення і реалізацію державної політики.

В Україні термін «політична корупція» став елементом політичного лексикону в період постійних політичних криз і нестабільності 2006-2009 рр., який характеризувався перманентними конфліктами між вищими владними інститутами держави. На найвищому державному рівні звинувачення в політичній корупції вперше прозвучали з вуст Президента України В. Ющенка й були адресовані Верховній Раді України V скликання [178, с. 117].

Під час формування представницьких органів влади використовується адміністративний ресурс як один із механізмів політичної корупції. Мова може йти про порушення фундаментальних принципів організації і проведення виборів: підкуп кандидатів, представників влади і членів

виборчих комісій; нелегальне фінансування виборчих кампаній; посадові зловживання під час агітації; фальсифікація результатів виборів, створення перешкод для реалізації виборчих прав громадян та ін. Вибори в Україні засвідчили, що зазначені порушення виборчого законодавства були досить типовими, особливо під час проведення передвиборної агітації.

В Україні найбільш корумпованою є виконавча влада. Судова практика доводить, що переважна більшість осіб, притягнутих до відповідальності за хабарництво, посадові зловживання, порушення Закону України «Про боротьбу з корупцією» – це представники виконавчої влади.

Варто розмежовувати поняття політичної корупції і корупції звичайної. Звичайну корупцію зазвичай відносять до сфер державного управління середнього і нижчого рівня, місцевого самоврядування, економічного сектора і сектора бізнесу. Тоді як політична корупція більшою мірою здійснює свій вплив на найвищі органи влади у державі – центральні органи виконавчої влади, Верховну Раду України, прокуратуру, суди вищого рівня тощо. Для оцінки рівня політичної корупції в українському суспільстві деякими центрами статистичних досліджень проводяться опитування експертів і громадян з відповідних питань. На жаль, минулорічні дослідження показали ріст невдоволення населення станом боротьби з корупцією і ріст загальної корумпованості органів влади України [178, с. 118].

Найбільш корумпованими інститутами державної влади, на думку громадян і експертів, є: Верховна Рада України (81,5 %), Кабінет Міністрів України (64,7 %), Державна автомобільна інспекція (57,5 %), суди (73 %), прокуратура (66,8 %), митна і податкова служби (60,3 %). Найменш корумпованими на сьогоднішній день з-поміж державних установ громадяни вважають органи місцевого самоврядування (51,6 %) та Президента України (52,2 %) [4, ст. 57]. У той же час, відповідно до досліджень Центру О. Разумкова, найбільш активно борються з корупцією такі органи, як

Президент України (7,2 %), Кабінет Міністрів України (6,9 %), та Генеральна прокуратура України (6,0 %) [396, с. 58].

Тобто, фахівці фіксують ріст невдоволення населення станом боротьби з корупцією і ріст загальної корумпованості органів влади України. Корупція та боротьба з нею широко використовується у практиці політичної діяльності в Україні. Зрозуміло, що особливо гострою є ситуація під час проведення виборів, як президентських, так і парламентських. Так, під час виборів до Верховної Ради України правоохоронні органи ініціювали розгляд кримінальних справ проти Ю. Тимошенко, які розглядалися як політичні, як засіб тиску на опозицію. У свою чергу, представники опозиційних сил оприлюднили низку депутатських запитів, в яких вимагали розслідування кримінальних справ з хабарництва вищого керівництва держави [84].

Закриті виборчі списки на виборах – це також прояв політичної корупції, насамперед, через ропродаж місць у виборчому списку, посад у державних структурах.

Виходячи з цього, автор згодний з позицією, що в українському законодавстві повинно з'явитися поняття «політична корупція». Під час передвиборчих кампаній політична корупція якнайбільше зацікавлена в поширенні свого впливу – адже саме завдяки виборам корупціонери якнайшвидше досягають бажаних владних постів [65].

Також постає проблема пошуку нових форм координації наукових досліджень в цієї сфері. Автор вважає необхідним аналіз механізмів адміністративного ресурсу в аспекті вивчення політичної корупції. Те, що такі механізми, форми і методи існують погоджуються і правоохоронці, і науковці, і ЗМІ.

Таким чином, корупція в Україні впродовж останніх десятиліть поширилася практично у всіх владних структурах, на всіх рівнях державного управління, в правоохоронних органах та судах. Вона є основною політичною проблемою кінця XX століття і початку XXI в нашій державі,

оскільки впливає на формування вищих і місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх функціонування, підготовку і реалізацію політичних рішень. Найбільш небезпечні прояви корупції мають місце при формуванні представницьких органів влади [240, с. 24].

В той же час, деякі дії державних службовців під час виборів часто дуже важко визначити як прояви політичної корупції.

Однак, результативність боротьби з адміністративним ресурсом значною мірою залежить від політичної волі вищого політичного керівництва. Тут постає інша проблема, яка сама по собі може бути свідченням політичної корупції і полягає в тому, що відповідальність за порушення (якщо вона настає), несуть виконавці найнижчого рівня. Замовники та організатори фальсифікаційних схем під час виборів залишаються невідомими, до відповідальності не притягаються або встигають вчасно її уникнути. Так, протягом перших 100 днів після інаугурації В. Ющенка Генпрокуратура порушила 388 кримінальних справ щодо фальсифікації виборів 2004 р. Проте, як виявилось, більшість притягнутих до відповідальності, були виконавцями або «замовниками» правопорушень нижчого рівня – керівниками окружних чи дільничних виборчих комісій, працівниками місцевих державних адміністрацій чи їх підрозділів, органів місцевого самоврядування та ін. Попри особисті звернення Президента до Генпрокуратури, залишилися «офіційно» не виявленими та уникли покарання замовники та учасники фальсифікацій на найвищому рівні [396, с. 12].

Адміністративний тиск на ЗМІ значно спрощується тим, що в законодавстві України відсутні правові дефініції таких понять, як «передвиборча агітація», «політична реклама», «політична пропаганда» та інші. Зокрема, Закон про вибори зазначає, що не можна включати до інформаційних передач на радіо і телебаченні агітаційних матеріалів та політичної реклами, яка має бути відокремлена від інших матеріалів і

означена як така. Тому потрібно, щоб ці поняття були достатньо чітко окреслені» [191].

До того ж, законодавство України недостатньо чітко регулює проблему фінансування виборчих компаній партій та кандидатів. Немає загальноприйнятого порядку формування і використання виборчих фондів. Недостатньо чітко вказані й механізми контролю за використанням виборчих фондів суб'єктів виборчого процесу: «контроль за надходженням, обліком і використанням коштів виборчих фондів здійснюється вибірково Центральною виборчою комісією, окружними виборчими комісіями та установою банку, в якій відкрито рахунок виборчого фонду» Тому ця теза (вибірково) сприяє можливості доволі ефективного застосування важелів адміністративного впливу [4, с. 17].

Таким чином, законодавча база України не має достатніх юридичних підстав для протидії адміністративного ресурсу в силу таких причин: по-перше, саме поняття «адміністративний ресурс» відсутнє, більше того, відсутні чіткі визначення «зловживання службовим становищем» та «політична корупція»; по-друге, у виборчому законодавстві України відсутня чітка класифікація порушень під час виборів.

З цього можна зробити висновок, законодавчими мірами боротися із адміністративним ресурсом неможливо.

В чинному законодавстві України існує ряд концептуальних прогалин, які необхідно врегулювати. У даному випадку необхідно передбачити комплекс законодавчих гарантій забезпечення рівності можливостей для політичних партій, виборчих блоків та кандидатів у народні депутати.

Однак законодавча заборона на використання адміністративних важелів впливу все ж таки не може повністю нейтралізувати дії адміністративного ресурсу, оскільки суб'єкти виборчого процесу від влади в будь-якому випадку матимуть стартову перевагу. Досить часто дуже важко виявити і довести, що було порушення законодавства під час виборів [4, с. 14].

Оскільки політична корупція – соціально-політичне явище, боротьба з ним не може зводитися лише до кримінально-правових заходів впливу. Невипадково в багатьох країнах давно приділяється велика увага чіткому визначенню посадових обов'язків державних службовців і ретельному розмежуванню належного і неналежного в поведінці чиновників. Так, наприклад, у США і Канаді, прийняті закони – своєрідні Кодекси честі чиновників, що містять «норми, спрямовані на протидію корумпуванню державного апарату шляхом детальної регламентації способів задоволення державними службовцями своїх приватних інтересів таким чином, щоб це не суперечило службовим обов'язкам і не завдавало матеріального і, що не менш важливо, морального збитку конкретному державному органу і в цілому державі» [[243, с.44.](#)].

В 1996 р. Комітет Міністрів Ради Європи, прийняв програму дій по боротьбі з корупцією. В рамках даної Програми було підготовлено дві конвенції – Кримінально-правова і цивільно-правова конвенції про корупцію. Це перша спроба встановити в рамках Ради Європи загальні міжнародні правила цивільно-правового, цивільно-процесуального характеру в контексті боротьби з корупцією.

Тобто, на міжнародному рівні створені конкретні правової засади протидії корупції, і це дозволяє нашій країні застосувати узгоджені положення в національному законодавстві.

Практика президентських виборів 2004 року підтвердила тезу про недосконалість українського законодавства, його слабкість щодо нейтралізації адміністративного ресурсу. Голосування другого туру (21 листопада 2004 р.) засвідчило потребу вдосконалення виборчого законодавства України. У зв'язку з цим Верховна Рада України, намагаючись зменшити можливість фальсифікацій і використання адміністративного ресурсу, прийняла Закон «Про особливості застосування закону України» «Про вибори президента України» при повторному голосуванні 26 грудня 2004 року. Згідного з цим законом, кількість відкріпних талонів було

зменшено з 4 до 0,5 % (у 8 разів), процедуру голосування за відкріпними талонами було поставлено під строгий контроль. Формування виборчих комісій та їх керівного складу здійснювалося на паритетній основі (50 на 50 %) та ін. Наслідком цих змін було зменшення масштабів використання адміністративного ресурсу під час переголосування 26 грудня 2004 року на кілька порядків. Наведений приклад свідчить про те, що законодавчий спосіб нейтралізації адміністративного ресурсу відіграє одну з головних ролей [4, с.18].

Водночас, щоб зменшити масштаби застосування адміністративного впливу, держава має посилити контроль за діяльністю політичних партій в частині їх фінансування. Проблема знаходиться в площині контролю за фінансовою діяльністю партійних структур, адже використання адмінресурсу заощаджує витрати провладним силам. Слід легалізувати та оприлюднювати фінансові надходження, а в ході виборчих кампаній – публікувати звіти про джерела надходження коштів до виборчих фондів та порядок використання цих коштів.

Отже, такі форми використання адміністративного ресурсу, які застосовуються безпосередньо в день голосування (фальсифікація, підкуп, погрози та ін.) досить чітко регульовані законами України. За наявності доказів про подібні порушення починають діяти юридичні норми. Однак влада дуже часто не обмежується протизаконними діями, а оводиться значно прихованіше, намагаючись добитись бажаного результату ще задовго до дня виборів. І цей прихований вплив важко виявити й довести. У цьому і полягає специфічна гнучкість адміністративного ресурсу, яка дозволяє за допомогою адміністративних важелів впливу «мобілізувати» потенційних виборців, диктуючи їм свою волю, спотворюючи саму ідею виборів, а водночас ніби і не переступаючи закону [191].

Назріли законодавчі зміни, які б зменшили масштаби використання адміністративного ресурсу, але в той же час, без зміни у політичній

свідомості та культурі населення України найдосконаліший закон не зможе забезпечити проведення демократичних виборів.

В першу чергу, потрібно виключити із законодавчої практики внесення змін до виборчих законів перед початку виборчої кампанії, а іноді – вже в ході її проведення. Потребує негайного узгодження виборчого законодавства зокрема з іншими нормативно-правовими актами. Розробити механізми реалізації норм законодавчої бази виборів, а саме закріпити певні обмеження та заборони, за порушення яких у багатьох випадках чинним законодавством не встановлено відповідальності [426].

Актуальним залишається питання про розробку та прийняття Кодексу законів про вибори та референдуми в Україні, оскільки він дозволить систематизувати законодавство та створити правову базу, за якої замість декількох окремих нормативно-правових актів діє один.

Крім того, як зазначають вітчизняні правники, Закон України «Про всеукраїнський та місцеві референдуми» залишається чинним майже в тій самій редакції, в якій він був ухвалений в 1991 р., що, очевидно, обумовлено непопулярністю в Україні даної форми безпосередньої демократії. Відповідно, поза увагою вітчизняного законодавця залишилися й положення ст. 160 ККУ, які взагалі не зазнали ніяких змін, що створило колізії між цією нормою та оновленими статтями 157-159 ККУ, які після внесених змін рівною мірою стосуються як виборів, так і референдуму. Зокрема, поширення законодавчими змінами останніх років дії статей 157-159 КК України на референдумні правовідносини було обумовлено схожістю цих відносин з виборчими та необхідністю уникнення диспропорції кримінально-правової охорони виборчих і референдумних прав і правовідносин, коли перші захищалися кількома достатньо великими за обсягом статтями, а другі – лише однією коротенькою (ст. 160). Але, ліквідуючи зазначену диспропорцію, законодавець забув скасувати ст. 160 ККУ, у зв'язку з чим і виникла колізія, пов'язана із дублюванням деяких кримінально-правових норм [307].

Отже, можна зробити висновок, що сьогодні найбільшу уваги слід зосередити на гарантуванні високого рівня дотримання виборчих прав громадян під час проведення виборів. Необхідно передбачити чіткі правові механізми відповідальності та забезпечити незалежність судової гілки влади.

Проте можливості для нейтралізації цілком законного адміністративного ресурсу є, і полягають вони у використанні його ж самого. Окремі варіанти можуть бути такими:

1. Застосування ресурсу більш високого рівня. Звичайно, йдеться про зіткнення вищої та місцевої влади, внаслідок чого місцева влада частіше за все капітулює або переорієнтується на нового кандидата, або ж не втручається. В українських умовах такий варіант не є особливо актуальним, оскільки кандидатури узгоджуються заздалегідь і на найвищому рівні.

2. Порушення єдності правлячої бюрократії шляхом провокацій. Факти успішного застосування такої технології існують, але відомі в основному тим людям, які її застосовували.

3. Проектування кампанії на контрході, коли слабкий кандидат, постійно та жорстко критикуючи сильного, домагається від нього відповіді у ЗМІ.

4. Створення надпотужних інформаційних приводів, «що перебивають» навіть інформаційний ресурс адміністрації.

5. Розсіювання протидійної функції адміністративного ресурсу між декількома суб'єктами. Звичайно, висуваються кілька опозиційних кандидатів та блоків, які, співпрацюючи один з одним, нападають на кандидата (партію) влади. Таким чином, судячи по всьому, діяли на виборах 2004 року «Батьківщина», «Наша Україна» та СПУ [455].

Потрібно узагальнити основні заходи з подолання адміністративного ресурсу як недемократичного явища політичного процесу та визначити такі правові норми, які необхідно більш детально розписати в законодавстві, щоб перешкодити використанню важелів владного впливу:

1. Більш точно визначити поняття «передвиборна агітація», «політична реклама» та «політична пропаганда». Законодавче визначення зазначених термінів дозволить уникнути низку зловживань, які здійснюють посадові особи різних рівнів. Необхідно визначити, чи належать до цієї категорії виступи посадових осіб та презентації державними діячами власних партій та блоків у регіонах, позитивне чи негативне висвітлення діяльності учасників виборів у ЗМІ та багато іншого.

2. Більш повно вписати ст. 71 «Обмеження щодо ведення передвиборної агітації» Закону України «Про вибори народних депутатів України» з метою унеможливити використання владних повноважень для ведення виборчої агітації.

3. Досить доцільно було б вписати підстави, за наявності яких засоби масової інформації будь-якої форми власності можуть відмовити суб'єктам виборчого процесу в наданні їм друкованих площ або ефірного часу для ведення ними передвиборної агітації. Передбачити чіткий механізм оренди приміщень для проведення публічних заходів передвиборної агітації та механізм відповідних розрахунків.

4. Чітко окреслити законодавчу вимогу стосовно обов'язкової відпустки кандидатів у народні депутати України.

5. Більш детально визначити у законодавстві статус спостерігачів на виборах. Перш за все, необхідно чіткіше вписати права та обов'язки спостерігачів; передбачити статус офіційних спостерігачів за представниками громадських організацій та надати їм право оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність, що стосуються виборчого процесу.

6. Необхідно конкретизувати адміністративну та кримінальну відповідальність, передбачену законодавством України. Існує необхідність узгодити склад правопорушень, передбачених статтями закону України «Про вибори народних депутатів України» з відповідними диспозиціями Кримінального кодексу та Кодексу про адміністративні правопорушення та забезпечити виконання всіх забороняючих норм відповідними санкціями.

7. Практика маніпуляцій із виборчими списками підкреслює нагальність створення єдиного реєстру виборців [426].

8. Висвітлення в ЗМІ кожного конкретного випадку використання адміністративного ресурсу. Крім того, ЗМІ мають здійснювати моніторинг виборчої кампанії щодо застосування адміністративного ресурсу та фінансування виборчого процесу. Результати моніторингу потрібно постійно висвітлювати в ЗМІ.

9. Удосконалення законодавства, яке регулює виборчий процес, що дасть змогу чіткіше контролювати всі етапи виборчої кампанії та результати голосування. Таке вдосконалення законодавства унеможливить використання владою законодавчих прогалин для застосування адміністративного ресурсу. У законодавстві має бути чітко визначено юридичну відповідальність за використання адміністративного ресурсу. Тут найкращим механізмом було б створення прецеденту притягнення чиновників до кримінальної відповідальності за здійснення адміністративного ресурсу, що стало б застереженням для інших.

10. Залучення до роботи дільничних виборчих комісій спостерігачів від громадських організацій, міжнародних спостерігачів, створення мобільних бригад, які можуть швидко реагувати на повідомлення про порушення виборчого законодавства.

11. Активна протидія політичних партій (блоків) та кандидатів використанню адміністративного ресурсу, фіксування порушень законодавства упродовж усього періоду виборчого процесу та звернення до юрисдикційних органів у разі виявлення відповідних порушень. Практика виборчих кампаній показує, що в тому регіоні, де існує велика кількість політичних партій, які ведуть активну конкурентну боротьбу між собою, роль адміністративного ресурсу не є вирішальною. Тут важливіша підтримка ЗМІ.

12. Розвиток незалежних, незаангажованих ЗМІ та свободи слова, створення потужних інформаційних джерел, які можуть порвати інформаційну блокаду, що створює державна влада.

13. Усвідомлення політиками того факту, що зменшення ролі адміністративного ресурсу перебуває у сфері їхніх стратегічних інтересів, оскільки політична ситуація часто змінюється, і тому навіть ті, «хто ще вчора почувалися в цілковитій безпеці під прихистом «адмінресурсу», під час виборів ризикують опинитися у вельми не вигідному становищі».

14. Проведення паралельного підрахунку голосів одразу після закінчення процедури голосування [4, с. 13-14].

Дослідники В. Плохих та А. Гриськова вказують на такі методи контролю використання адміністративного ресурсу: ефективний громадський моніторинг; чіткі законодавчі механізми, що регламентують можливі форми використання адміністративного ресурсу; незалежна судова влада. Проте в цілому вплив від використання владних важелів на кінцеві результати виборів у країнах розвинутої демократії є мінімальним. Виокремлено ряд чинників, які сприяють такій ситуації: наявність достатньо високої політико-правової культури та традицій вільного волевиявлення у громадян; наявність сталого виборчого законодавства; значна кількість об'єктивних та незалежних засобів масової інформації; розвиненість інститутів громадянського суспільства, що сприяють активному громадському контролю над процесом виборів; наявність дієвої системи забезпечення гарантій непорушності права громадянина на вільне волевиявлення; наявність чітко визначених законодавством меж повноважень осіб, наділених владними та адміністративно-розпорядчими повноваженнями [388].

Тобто, методи нейтралізації залежить від масштабності застосування адміністративного ресурсу, його форм та стилів. Деструктивні політичні технології можна подолати юридичними методами, громадянськими акціями протесту, активної участі громадських організацій.

Важливим кроком щодо нейтралізації застосування адміністративного ресурсу повинно стати забезпечення необхідних умов для розвитку засобів масової інформації та свободи слова в Україні. Також важливим є створення механізмів контролю за виборчим процесом різними політичними силами, громадськими організаціями в Україні. Необхідно проводити широкомасштабні кампанії, які б піднімали рівень політичної та правової культури громадян, висвітлювали зміст їхніх виборчих прав та механізми їх захисту

Взагалі, коли обирають методи боротьби з адміністративним ресурсом, то в кожному разі відповідні технології та стратегії формуються під конкретну виборчу кампанію і форми використання адміністративного ресурсу. Тобто, способи і сама можливість нейтралізації адміністративного ресурсу багато в чому залежать від того, наскільки активним є його використання та які технології застосовує влада [4, с. 14].

Нейтралізувати адміністративний ресурс можливо при проведенні політичної, адміністративної реформи. Тому автор вважає доцільним обмежити адміністративний ресурс насамперед за допомогою політичних реформ.

Підсумовуючи все вище викладене, можна зробити ряд важливих висновків:

1. Однією із головних причин використання засобів адмінресурсу є відсутність покарання за його використання. Щодо технологій застосування адміністративного ресурсу, можна зробити висновок, що сутність адміністративного ресурсу найкраще розкривається саме на виборах, і про це свідчить аналіз виборчих кампаній починаючи зі здобуття незалежності України.

Як зауважив правознавець М. І. Мельник, офіційні дані про кількість вчинених злочинів проти виборчих прав не відображають реальної картини поширеності цих злочинів, а лише характеризують один бік проблеми протидії цим злочинам – активність (і, певною мірою, ефективність)

правоохоронних органів у цій сфері. Те, що такі справи не порушувалися зовсім чи порушувалися у мізерній кількості, скажімо, після парламентських виборів 1998, 2002 та 2006 років і президентських виборів 1999 і 2010 років, зовсім не означає відсутності на тих виборах великої кількості порушень виборчого законодавства злочинного характеру. Це є свідченням іншого змісту державної політики у частині правового реагування на такі злочини, що обумовлювало, щонайменше, бездіяльність правоохоронних органів.

Дотепер за ст. 158-1 КК України через її відносну новизну (набула чинності лише 10 вересня 2009 року) та відсутність правового реагування на такі злочини за результатами президентських та місцевих виборів 2010 року до відповідальності нікого не притягнуто. Однак за результатами проведення президентських виборів 2004 року згідно зі статистичними даними МВС України лише у першому півріччі 2005 року у провадженні органів досудового слідства перебувало 1314 кримінальних справ, порушених за ст. 158 КК України. Згідно з даними Державної судової адміністрації, у 2005 році зі 148 осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за ст. 158 КК України, за видачу членом виборчої комісії виборчого бюлетеня будь-якій особі для голосування з метою надання їй можливості проголосувати за іншу особу або проголосувати більше ніж один раз; видачу виборчого бюлетеня особі, не внесеної до списку виборців на виборчій дільниці; видачу заповненого виборчого бюлетеня; незаконну передачу іншій особі незаповненого виборчого бюлетеня було засуджено 15 осіб. І попри високий ступінь латентності та незначну кількість осіб, що понесли покарання за вчинені злочини, можна стверджувати, що правоохоронні органи все ж таки виявляли і розслідували злочини, а суди здійснювали судовий розгляд кримінальних справ і притягали винних до відповідальності. На порушення законодавства держава відповідала адекватними мірами покарання. Однак, на жаль, це стосується виключно пересічних громадян, що становлять переважну більшість народу України [307, с. 15].

2. Хоча останні виборчі кампанії стали помітним кроком уперед щодо побудови демократії у нашій державі, проте вплив адміністративного ресурсу ще доволі вагомий, і використання адмінресурсу становить реальну загрозу демократичності виборів, нівелює вибір громадян. Владі потрібно докласти чимало зусиль, щоб викоренити це явище з політичного життя нашої держави.

Головними чинниками, здатними усунути використання адміністративного ресурсу, є подальший розвиток політичних партій, залучення населення до обговорення найактуальніших проблем держави та розвиток політичної культури громадян.

Таким чином, можна виділити основні механізми протидії адміністративному ресурсу: розвиток незалежних та в першу чергу, неупереджених ЗМІ; підняття рівня політичної культури громадян; законодавчі зміни; чітке формулювання в законодавстві понять, термінів; незалежність судової влади.

На шляху розв'язання проблеми протидії корупції зроблено чимало кроків. В Україні більше десяти років діє спеціальний антикорупційний закон, антикорупційні норми запровадженні в низці інших нормативно-правових актів, насамперед у законодавстві про державу службу. У пошуках ефективних механізмів протидії корупції наша держава веде постійний діалог з міжнародною спільнотою, є учасником низки міжнародних конвенцій антикорупційної спрямованості.

Незважаючи на певні позитивні зрушення в цьому напрямку, слід визнати, що відсутних позитивних результатів у боротьбі з даним антисоціальним явищем поки ще не здобуто. Це обумовлено низкою чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру: політичною нестабільністю, відсутністю послідовної стратегії протидії корупції, нестабільністю та складністю застосування антикорупційного законодавства.

Більш того, на державному рівні не піднімаються питання пов'язані із політичною корупцією.

Водночас, як зазначає, відомий правник В. Корж необхідно констатувати і низьку ефективність застосування правових, політичних та інших заходів до правопорушників виборчого процесу з боку державних органів та їх службових осіб. І як закономірний наслідок зазначеної політико-правової проблеми — відсутність механізму покарання за використання адміністративного ресурсу та повномасштабне його застосування на всіх стадіях виборчого процесу [240, с.25].

Таким чином, адміністративний ресурс – це деструктивна політична технологія, за допомогою якої органи державної влади впливають на виборчий процес.

На погляд автора, застосування адміністративного ресурсу вдалося б уникнути при наявності політичної конкуренції, відсутності монополії однієї сили на владу, ліквідації прогалів виборчого законодавства та значної уваги громадськості й світової спільноти до виборів.

2.3. Форми застосування, механізми, стилі та сфера реалізації адміністративного ресурсу під час виборчого процесу

Починаючи з 90-х років, суб'єкти політичного процесу досить активно застосували адміністративні важелі під час виборів. Серед фіхівців немає єдиної думки щодо ролі адміністративного ресурсу у виборах та системи протидії даному явищу. За даними соціологічних досліджень, вплив адмінресурсу на громадян є надзвичайно мізерним і лише 3 % опитуваних громадян готові здійснювати свій вибір у чіткій відповідності з

адміністративними вказівками. Підтверджують такий висновок дослідження, що вивчають рівень довіри населення до різних суспільно-політичних інституцій, відповідно до яких довіра до органів виконавчої влади є досить рідкісним явищем. З іншого боку, громадський моніторинг виборів засвідчує застосування тиску з боку різноманітних органів державної влади та місцевого самоврядування на виборців [426].

Більш того, ряд емпіричних оцінок показує, що при грамотній побудові виборчої кампанії з боку конкурента «від влади» стартова перевага останнього складає плюс 5-10 % голосів [296, с. 50].

Тобто, застосування адміністративних форм впливу на вибори завжди супроводжується наданням преференцій провладним силам та кандидатам.

В даному підрозділі автор проаналізує проблемні аспекти використання адміністративного ресурсу під час виборчої кампанії. У наш час вибори в органи державної влади стали природним процесом у політичному житті багатьох країн світу. Вони являють собою спосіб формування органів влади та управління за допомогою вираження, за визначеними правилами відповідно до виборчої системи, політичної волі громадян.

В політичній системі суспільства, як системі взаємодіючих інститутів, держава займає домінуюче становище. Нерозвиненість поряд із нею інших інститутів, які б урівноважували вплив держави на суспільство, тобто нерозвиненість громадянського суспільства, не сформованість політичних партій та організацій дозволяє використовувати державні ресурси як інструмент політичної боротьби, а отже – боротьби за владу.

Російські дослідники Д. Парамонов та В. Кириченко називають адміністративний ресурс демоном виборчої кампанії [368, с. 3].

Піл застосуванням адміністративного ресурсу в українській політичній практиці мається на увазі використання у технологіях політичної боротьби за опанування державної влади ресурсів самої влади.

Як зазначають експерти Центру О. Разумкова, головним потенційним розпорядником адміністративного ресурсу є Президент України та його адміністрація. Кабінет Міністрів у визначенні стратегії застосування адміністративного ресурсу має менше можливостей, але на етапі його безпосереднього застосування можливості Уряду, що здійснюються через функціональні міністерства, є співставними з можливостями президентської адміністрації. Обласні та районні державні адміністрації транслиують вплив адміністративного ресурсу на виборців (іноді граючи свою політичну гру) [394, с. 34].

Таким чином, суб'єктами адміністративного впливу у виборчому процесі в Україні можуть виступати такі органи:

- 1) Адміністрація Президента України;
- 2) Кабінет Міністрів України;
- 3) центральні органи виконавчої влади;
- 4) місцеві органи виконавчої влади;
- 5) органи місцевого самоврядування (насамперед, сільські, селищні, міські голови, виконавчі комітети рад) [515, с.23].

Вплив адміністративного ресурсу відбувається за функціональним напрямом: через міністерства, державні комітети тощо. Наприклад, Міністерство оборони України може потенційно впливати майже на 300 тис. військовослужбовців і членів їх сімей; Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство праці та соціального забезпечення України, Державний комітет молодіжної політики, спорту і туризму – на 1,4 млн. працівників сфери охорони здоров'я, соціального забезпечення, фізкультури; Міністерство освіти і науки України, Міністерство культури й мистецтв України – на 2,2 млн. співробітників сфери освіти, науки, культури та мистецтва. Відповідні можливості впливу є у керівництва Міністерства палива та енергетики, Міністерства фінансів України. Як правило, застосування адміністративного ресурсу безпосередньо може здійснюватися

командирами військових частин, головними лікарями, директорами шкіл, керівниками вищих навчальних закладів тощо [394, с.34].

Отже, під адміністративний ресурс створюється владна вертикаль, яка охоплює всі органи виконавчої влади і посадова особа є головним розпорядником адмінресурсу.

Реалізація адміністративного ресурсу за регіональним напрямом може здійснюватися шляхом впливу на волевиявлення громадян з боку глав обласних і районних державних адміністрацій, керівників органів місцевого самоврядування. Лише в обласних і районних державних адміністраціях працюють біля 64 тис. державних службовців, які не лише є потенційним об'єктом впливу, але й самі можуть використовуватися для його здійснення [515].

Зрозуміло, що далеко не всі із зазначених вище осіб будуть активно використовуватися під час проведення виборчої кампанії чи проголосують так, як вимагає керівництво. Це лише потенційні можливості використання адміністративного ресурсу. Водночас, експерти відзначають, що найбільш сприятливі умови для впливу на виборців існують саме в середовищі, що може бути названим «закритою аудиторією»: серед військовослужбовців строкової служби; студентів денної форми навчання; осіб, засуджених до позбавлення волі; хворих, які перебувають на стаціонарному лікуванні, тощо [394, с. 34].

Отже, розглянемо основні прийоми застосування адміністративного ресурсу під час проведення виборчих кампаній.

Дія адміністративних технологій починається вже на стадії розробки виборчого законодавства, влада намагається закласти законодавчі умови, які створювали б перевагу для її кандидатів.

Суттєвий вплив адміністративного ресурсу може забезпечити його застосування на етапах: формування виборчих округів; висування та реєстрації кандидатів; формування виборчих комісій; складання списків

виборців; проведення передвиборної агітації; голосування; встановлення результатів виборів тощо.

Найбільше переваг для застосування адміністративного впливу виникає на організаційному етапі виборчої кампанії. Одна із основних переваг – це встановлення вигідних для влади строків виборів. Тобто, існують варіанти – відтягнути момент виборів або ж навпаки – провести достроково вибори. Наприклад, при проведенні дострокових виборів представники діючої влади мають істотну перевагу перед іншими кандидатами, що пов'язане, головним чином зі скороченням часових рамок кампанії. Вони повинні в короткий термін вивчити ситуацію і прийняти рішення про вступ у передвиборчу гонку. Якщо таке рішення все ж прийнято, то у кандидата, як правило, не достатньо часу для формування ефективної команди, розробки стратегії, мобілізації фінансових ресурсів, розкрутки в ЗМІ, а іноді навіть для збору підписів.

Одним із головних компонентів адміністративного ресурсу є застосування такого методу виборчої інженерії, як добір лояльного до правлячої еліти складу виборчих комісій [368, с. 47]. Залежних від влади членів виборчкомів готують до кількох злочинів. По-перше, закривати очі на маніпуляції з голосами виборців: від опускання в урну заздалегідь заповнених бюлетенів – до голосування за чужими відкріпними посвідченнями. По-друге, забезпечити максимально сприятливий для кандидата від влади підрахунок результатів. По-третє, за несприятливого результату такі члени комісій мають зірвати вибори: або відмовою підписати протоколи, або сприянням їхньому зникненню [444].

Усім знайоме крилате вираження «Важливо, не як проголосували, а як підраховували» – головна характеристика адмінресурсу. Членів виборчих територіальних комісій влада розглядає як своїх найперших союзників, або ж ворогів, якщо попадаються принципи. Перш за все головами територіальних виборчих комісій назначають людей «потрібних», які у відповідальний момент зможуть вплинути на результат виборів. Значна

частина дій, визначаючих зміст адміністративного ресурсу, знаходяться на межі чи за межею закону. В даному сенсі для влади важливо, щоб у виборчих округах заплющували очі на ці дії або давали їм необхідне пояснення [148].

До адміністративних технологій відносять дії, пов'язані з формуванням виборчих округів. На заході класичним прикладом є така практика, яка отримала назву «виборча географія», тобто нарізка округів такої конфігурації, щоб забезпечити лояльний склад електорату для конкретних кандидатів. Представники влади у минулому нерідко використовували значні зміни чисельності населення в округах. Зрозуміло, що в малочисельних округах вплив на електорат здійснювати значно краще [368, с. 47].

На заході класичним прикладом, пов'язаним із виборчою інженерією є джерримендеринг (явище одержало свою назву за ім'ям автора – губернатора штату Массачусетс Є. Джеррі, що уперше в історії застосував його в 1812 році), тобто, нарізка округів такої конфігурації, щоб забезпечити лояльний склад електорату для конкретних кандидатів [295, с. 452].

Необхідною умовою демократичних виборів є наявність реальної альтернативності кандидатів, інакше в протилежному випадку вибори стають просто формальністю. Слід відмітити, що причина цього є не стільки в розвитку «демократичної» свідомості, скільки в сильних претендентах на владу – цілеспрямована селекція кандидатів на стадії висування, яка поступово стає однією із основних складових адміністративного ресурсу.

На початку кампанії, а також в період збору підписів влада веде приховану роботу з найбільш небезпечними конкурентами, намагаючись винудити їх відмовитися від боротьби. Набір методів при цьому досить широкий: від призначення на керівні посади, обіцянки підтримки на наступних виборах, матеріальні компенсації, надання послуг у бізнесі до протидії бізнесу, вплив на рідних, колег по роботі, шантаж, погрози фізичної розправи, а також побиття та навіть вбивства [368, с. 50].

Поряд із відстороненням потенційних конкурентів все частіше практикується висування підставних кандидатів або «кандидата підтримки».

Технологія полягає у висуванні і реєстрації підставних фігур, метою участі у виборах яких є непряма або пряма підтримка реального кандидата. Завдання підставних кандидатів: створювати альтернативність, страхувати лідера від скасування виборів в результаті зняття кандидатур конкурентів, і жорстко критикувати таких, якщо вони є. Іншим способом прямого використання адміністративного ресурсу вважають репресії проти кандидатів – конкурентів та всіх тих, хто їх підтримує. І тут найсильніший «аргумент» влади – відсторонення кандидата від виборів.

До більш «м'яких форм» адміністративного ресурсу належать: тиск на кандидата і його команду через силові структури (від організації стеження аж до порушення кримінальних справ і арешту активістів); створення всіляких труднощів у роботі штабів (відключення телефонів, світла, опечатування приміщень тощо); тиск на кандидата через органи фінансового контролю (якщо кандидат є підприємцем, адміністрація спробує «покарати» всі пов'язані з ним фірми); тиск на потенційних спонсорів кандидата; репресії проти організації, що наслідилися підтримати небажаного кандидата; «покарання» територій, громадяни яких виступають за кандидата (наприклад, якщо конкурент діючого губернатора очолює одну з галузей району, очікується, що в районі зненацька почнуться перебої з тепло-, електро- і газопостачанням, із транспортом, видачею зарплати бюджетникам та ін.) [506].

Адміністративний ресурс активно використовується і на стадії збору підписів кандидатів. Законом заборонено участь адміністрацій, підприємств і установ у цьому процесі, але ж займатися збором підписів кандидатів може й рядовий співробітник, а всім його колегам відомо, що він діє за дорученням начальника, оскільки таким способом можна досить швидко зібрати необхідну кількість підписів. Проте в практику входять провокаційні методи, коли конкуренту «допомагають» зібрати підписи, які при перевірці

виявляють не дійсними, або збір навмисно здійснюється з явними порушеннями, щоб зірвати реєстрацію.

Також на етапі передвиборчої агітації використовується широкий набір адміністративних технологій. При цьому можна формально, не виходячи за рамки закону, забезпечити значну перевагу «потрібному» кандидату. Частіше всього це досягається за рахунок мобілізації кадрів. Так, наприклад, голова адміністрації області мобілізує всю виконавчу вертикаль влади на організацію своєї кампанії. Створюється обласний штаб підтримки, очолюваний заступником, який складається в основному із чиновників високого рангу. Аналогічні штаби формуються в усіх містах і районах області. Для проведення індивідуальної роботи за кожною виборчою дільницею закріплюється агітатор. Таким чином, у команду кандидата залучено велику кількість людей [96, с. 116].

Також на даному етапі можливе застосування адміністративного ресурсу шляхом: упередженої перевірки джерел фінансування виборчої кампанії; використання бюджетних коштів на проведення кампанії; створення несприятливих організаційних умов діяльності для опозиційних кандидатів та, навпаки, сприятливих для кандидатів, які підтримуються владою; використання державних і лояльних до влади ЗМІ для агітації за кандидатів у народні депутати, тиск на ЗМІ опозиційних партій (блоків) тощо.

Можливе застосування адміністративного ресурсу для створення системи пільг і переваг лояльним до влади політичним силам. Лояльні політичні сили (кандидати в народні депутати) можуть отримати пільги та привілеї: їм можуть надаватися офіси не в державних установах, а за рахунок бізнесменів або за пільговими розцінками. Аналогічна ситуація може бути з оплатою оргтехніки, бензину, автомобілів. Пошта може першочергово та за пільговим тарифом поширювати їх агітаційні матеріали. Такі ж дії можуть виконувати комунальні служби. Для передвиборчої агітації їм можуть виділятися без зайвої бюрократичної тяганини найбільш пристосовані

приміщення для проведення зустрічей з виборцями. Агітаційні матеріали таких сил можуть друкуватися в першу чергу, за пільговими тарифами та з перевищенням накладу. З іншого боку, влада намагатиметься створити вкрай несприятливі умови проведення передвиборної кампанії для опозиційних сил. Серед можливих методів – завищення сум оренди для офісів виборчих штабів, їх регулярна перевірка санітарно-епідеміологічними, пожежними та іншими контролюючими службами [367, с. 41].

Цілком імовірним є застосування методів силового тиску на працівників виборчого штабу, використання комунальних служб для зривання заходів опозиційних сил.

Під особливим контролем можуть опинитися бізнесмени, які надають фінансову допомогу опозиційним партіям (кандидатам), або інші кандидати, які мають власний бізнес. Не виключено, що внаслідок перевірок державними органами їх підприємницької діяльності подальше ведення бізнесу буде ускладнене.

Загалом, за експертними оцінками, роль правоохоронних органів, органів прокуратури та податкової адміністрації у проведенні виборчої кампанії може значно зрости. Представники опозиційних сил можуть знаходитися під постійним контролем цих органів, їх опонентами будуть ініціюватися регулярні перевірки, що ускладнить участь цих кандидатів у виборчій кампанії, а в окремих випадках – може блокувати діяльність їх виборчих штабів. На активістів може здійснюватися тиск (загроза втрати роботи, виключення з навчального закладу, зменшення заробітної плати тощо) з метою припинення агітації за опозиційні сили [367, с. 43].

Сьогодні набирають сили технології, які спираються на залучення правоохоронних і фіскальних органів до перевірки особистості й діяльності кандидатів для здобуття компромату. Генеральна прокуратура, СБУ, МВС є джерелами істотного незаконного впливу на виборчий процес. Так, мільйонери можуть охороняти бюлетені, а можуть й сприяти їхньому зникненню. Наприклад, прокуратура, виконуючи політичне замовлення,

може організувати перевірки опозиції або відволікти її увагу від виборчого марафону. Прослуховування телефонних розмов, зовнішнє спостереження, арешти за фальсифікованими обвинуваченнями – це далеко не всі методи силовиків в Україні. Останнім часом особливу популярність придбали провокації з маскуванням під потрібного опозиційного кандидата [148].

З боку держави можливі позапланові перевірки податковою службою, податковою поліцією фінансово - господарської діяльності фірм – спонсорів виборчої кампанії, результатом яких виявляється непомірні штрафи й санкції або ж припинення фінансування. Такі події на певний час паралізують роботу підконтрольних фінансових і господарських структур та завдають матеріальних та моральних збитків кандидату [393, с. 44].

Широкої практики набувають списки кандидатів до законодавчих органів влади, підтримані регіональними лідерами. Використовується адміністративний тиск на керівників виконавчої влади з метою одержання необхідного результату. Для діючих керівників області напередодні виборів здійснюється додаткове бюджетне фінансування, організовується підтримка потрібних кандидатів заангажованими владою ЗМІ, різноманітні концерти та благодійні акції.

Головна особливість при використанні технологій адміністративного ресурсу – дія влади в рамках існуючих правових норм, однак, загальна спрямованість на підтримку потрібного кандидата і на створення перешкод небажаним – очевидна.

Військові частини – найкраще місце для застосування адмінресурсу. Українська армія досить численна – приблизно 300 тисяч чоловік, і не вплинути на рішення солдат – це було б не розумно. Як відомо, солдати йдуть голосувати усі разом і не рідко їм кажуть, за кого треба голосувати. Ще дана ситуація погіршується тим, що служити йдуть в основному ті, хто не потрапив у вищий навчальний заклад, тобто та частина населення, яка політично не досить освічена. Єдині, хто може вплинути на голос солдата, – це його батьки [49].

Під час проведення виборчих кампаній не забезпечується рівний доступ різних кандидатів, політичних партій до ЗМІ, особливо державних. Механізми медійного адміністративного ресурсу застосовуються в площині: запровадження інформаційної блокади опозиційних сил, масованого інформаційного тиску на них і навпаки лояльне ставлення до провладних сил. До опозиційних ЗМІ можуть застосовуватися методи політичної цензури, заборони їх виходу у світ, податкові та інші перевірки, психологічний та фізичний тиск на керівництво ЗМІ та журналістів.

Медійний адміністративний ресурс направлений загалом на знищення опозиційних ЗМІ, він суттєво впливає на подачу інформаційного продукту, застосовуючи різноманітні форми впливу, щоб альтернативні соціально-політичні матеріалів на змогли дійти до електорату.

Добре відомий приклад з телекомпанією СТБ, яка під час проведення президентської кампанії 1999 р. неодноразово перевірялася Державною податковою адміністрацією, Контрольно-ревізійним управлінням Міністерства фінансів України та Комісією з розподілу частот. Це значно ускладнило діяльність телекомпанії і призвело до певних змін у редакційній політиці телеканалу. На недержавні ЗМІ, що не є опозиційними, може здійснюватися тиск з боку державних чиновників для створення сприятливих умов для політичних сил, наближених до влади, або завищення розцінок на політичну рекламу для опозиційних сил. У ЗМІ можуть використовуватися так звана прихована реклама, що не заявлялася у якості реклами, а також інформаційні «приводи» для висвітлення діяльності кандидатів у народні депутати, які обіймають посади в органах державної влади. Можливості проведення агітації будуть обмежені досить високими цінами на рекламу [394, с. 42].

Медійний ресурс стає найрезультативнішим серед інших видів адміністративного примусу.

Навіть у міжсезоння виборчих кампаній український інформаційний ринок задихається від тотального контролю й цензури. В 90-х роках

розпочався вплив Адміністрації Президента на інформаційну політику каналів. Будь-яка спроба газети, радіо, телеканалу подавати глядачеві об'єктивну інформацію викликала миттєву реакцію з боку десятків контролюючих органів – від податкової до санепідемстанції, які під будь-яким приводом паралізували діяльність редакції. Сучасний стан інформаційної політики відрізняється лише тим, що канали знаходяться у приватній власності. Висвітлювання подій залишило таким самим і, перш за все, вигідним владі. Про місцеві канали взагалі можна не говорити [148].

Обсяг агітації в ЗМІ можна регулювати також без явного порушення законодавства. Наприклад, ЗМІ, які знаходяться під контролем з боку державної адміністрації, можуть відмовляти необхідним кандидатам в розміщені платних матеріалів. З іншого боку – ефір і газетні площі можна заповнити прихованою рекламою на користь представників влади. Створити для цього інформаційний привід не є проблемою. Використовуються й інші методи. Наприклад, одна із обласних газет в розпал передвиборчої кампанії виходить тиражем, в десятки разів перевищуючи звичайний, і розповсюджується безкоштовно, що подається як рекламна акція самої газети. Але зовсім «випадково» саме в цьому номері публікуються рекламні матеріали кандидата № 1. Лише у деяких регіонах влада фактично володіє монополією на ЗМІ, але в більшості областей існує опозиційна преса. Але, під час місцевих виборів ЗМІ в більшості випадків грають практично в одному напрямку – в основному за команду місцевої влади чи діючого президента [369, с.24].

Найбільш нерівні умови існують у офіційних та опозиційних кандидатів при організації зустрічей з виборцями. Зрозуміло, що для перших доступні будь-які трудові колективи, масові заходи і приміщення. Навпаки, опозиціонерам нерідко дістаються найгірші приміщення та час зустрічей.

Також важливим засобом є мітинги в підтримку кандидата від влади. Це також вплив адмінресурсу. Схема дуже проста: надаються накази по забезпеченню кількості мітингуючих спускаються державним

адміністраціям, ті викликають керівників підприємств, ті, у свою чергу, - начальників цехів, департаментів, відділів, об'єднань і т. д. Формуються списки, призначаються відповідальні особи [148].

Одним із важливих моментів при організації виборчої кампанії є її фінансування. Тут варто зупинитися докладніше. Надходження і витрати грошових ресурсів є приватним моментом передвиборчої боротьби. Реальні затрати у будь-якого серйозного кандидата відрізняються від даних офіційних у ЗМІ. Але для представників влади і тут відкриваються додаткові можливості. В нинішній економіці кожна фірма залежить від стосунків із владою. Тому бізнесменам не потрібно навіть говорити про те, щоб грошові потоки йшли в необхідному руслі. Тих, хто не розуміють, чекають зустрічі із податковою поліцією, пожежною інспекцією та ін.

Наприклад, під час виборів такі кандидати дуже часто влаштовують концерти, свята й урочистості за рахунок бюджету. Робиться це начебто для народу, а насправді – щоб навіяти людям відчуття, що при цій владі «жити стало веселіше». Якщо через такі свята починається недофінансування життєво важливих статей бюджету, то їх варто вважати принаймні «сірими технологіями». До таких самих технологій варто віднести використання службового устаткування, транспорту, приміщень, робочого часу своїх підлеглих в інтересах власної кампанії. Якщо ж використання підлеглих перестає бути добровільним і стає добровільно – примусовим, то представник влади вступає в зону «брудних технологій». Фактично він переходить від залучення адміністративного ресурсу для побудови своєї кампанії до прямого владного тиску на громадян заради свого обрання, тобто від третього способу використання адміністративного ресурсу до першого [506].

Провладні кандидати використовують значні матеріальні ресурси державних та інших структур. Так, під час президентської виборчої кампанії 2010 року такий вид використання адміністративного ресурсу отримав найбільшого розголосу. Досить відомим фактом є те, що Казначейство

припинило виплати різним державним підприємствам та організаціям: фабрикам, заводам, управлінням автомобільних доріг та іншим. Це сталося завдяки розпорядженню вже колишнього керівника уряду. Було відкрито по цьому факту декілька кримінальних справ. Також важливою рисою виборів 2010 року була повна невивплата різних надбавок, пільг та премій держслужбовцям.

І ще однією формою використання адмінресурсу є перекручування волевиявлення громадян, яке полягає в махінаціях протягом процесу голосування й підтасовування їхніх голосів. Найбільш небезпечні методи підтасування, не прив'язані до дня голосування і до конкретної виборної ділянки. До них, зокрема, належать: організація масового дострокового голосування; внесення до списків «неіснуючих» виборців (померлих; молодих людей, що не досягли 18-літнього віку; приписка «мертвих душ», що нібито проживають у будинках і квартирах, яких (квартир) насправді немає на виборчій ділянці та ін.); організація пересувних бригад, які у день виборів голосують на багатьох ділянках; махінації при підсумовуванні голосів у територіальних та окружних комісіях [2, с. 18].

На своєму заключному етапі голосування й визначені результатів – виборча кампанія також вразлива для адміністративного впливу. Потенційні прояви адміністративного ресурсу на виборах під час голосування можуть бути наступними.

По-перше, адміністративне втручання в хід голосування на закритих ділянках (насамперед, у виправно-трудовах закладах), лікарнях тощо. Непоодинокими були випадки, коли, наприклад, лікарі вели прямий контроль за голосуванням хворих, фактично примушували їх до голосування. По-друге, сприятливі умови для адміністративного втручання створюються у випадку, коли виборець буде голосувати вдома, оскільки на цій стадії члени виборчої комісії є фактично безконтрольними [96, с. 121].

По-третє, згідно з Законом України «Про вибори народних депутатів» (ч. 11 статті 83), у разі помилки, виборець має право на отримання нового бюлетеня для голосування, а використаний бюлетень здається [165].

Тобто, на підконтрольній виборчій дільниці можуть штучно псуватися виборчі бюлетені. У такий спосіб можна штучно покращувати (погіршувати) результати голосування для певної партії чи кандидата.

На етапі встановлення результатів виборів, адміністративний ресурс має найбрудніші форми, він спрямовується безпосередньо на процес фальсифікації результатів виборів. Здійснення такого впливу можливе шляхом:

- вилучення бюлетенів виборців, які проголосували за опозицію;
- заміна бюлетенів, у яких перевагу віддано опонентові, на бюлетені, в яких зроблена позначка за потрібного кандидата чи політичну партію (блок);
- підтасування результатів голосування;
- псування бюлетенів опонента, які внаслідок цього визнаються недійсними, а отже не зараховуються на користь опонента;
- втручання в хід голосування на закритих дільницях (військових частинах, виправно-трудовах установах, лікарнях) [312];
- видача кількох бюлетенів одній людині або видача бюлетенів без пред'явлення документів, що засвідчують особу [312].

Влада, завдяки системі ТВК, має можливість набагато швидше зібрати інформацію про результати голосування на дільницях, підсумувати їх потрібним чином та оголосити про результати. Опоненти влади не можуть діяти настільки оперативно, навіть якщо вони мають копії протоколів із кожної дільниці. З'являється можливість спочатку оголосити про результат виборів, а потім підігнати голосування на дільницях під цей результат. Надмірна залежність громадян від влади, сліпа віра у її всемогутність та пильний контроль за суспільним життям створюють для чиновництва можливість без особливих побоювань йти на порушення законодавства, що

гарантує дотримання виборчих прав громадян. До останнього часу процес десакралізації влади в Україні не набув належного розвитку, хоча це є важливим елементом розвитку демократії. Більшість громадян України, не довіряючи владі, продовжують її боятись і ставляться до соціальної ролі влади, як до чогось міфічного та недосяжного. Для більшості населення України характерне очікування від влади задоволення його основних потреб. Така радянська ментальність досить важко видаляється із суспільної свідомості українців [426].

Адмінресурс на виборах може бути різних «кольорів», але найчастіше зустрічаються «білі» та «чорні» форми. Влада поєднує всі механізми використання адміністративного ресурсу.

Також використання адміністративного ресурсу під час виборчої кампанії може виявлятися у чотирьох основних формах:

1. Інтригування (засвоєння інформації в процесі соціальної комунікації).
2. Перекладання відповідальності за вибір (голосуй за кого бажаєш, ми тобі довіряємо).
3. «Допомога» членами виборчої комісії, яка агітує громадян за кого необхідно голосувати.
4. Підкуп, технологія залякування, фальсифікації виборчих бюлетенів та інші не легітимні засоби впливу на виборчий процес [296, с. 115].

Фактично будь-які вибори в тій чи іншій формі проявляють використання адміністративних політичних технологій. Проте для того, щоб використання адміністративного ресурсу досягло своєї мети, необхідні певні умови, що б свою чергу сприяли його використанню: по-перше в середині локальної еліти повинна існувати попередня домовленість або хоча б узгодженість щодо претендентів на виборні посади. По-друге, діяльність різних рівнів адміністративної ієрархії повинні бути скоординовані (місцева еліта повинна підтримувати позицію обласної, обласна – місцевої, місцева –

районної, і так до тих пір, поки учасники і організатор електорального процесу не співпадуть в одному обличчі) [295, с. 166].

Аналіз основних механізмів адміністративного ресурсу неможливий без висвітлення основних його стилів.

Стилі адміністративного ресурсу в основному застосовуються у президентських та парламентських виборчих кампаніях. На вибір стилю адміністративного ресурсу впливає проведення виборчої кампанії опозиційними силами, їх вибір методів агітації, конкурентоспроможність програмних засад та політичної реклами.

Стиль «нокаутер» припускає виявлення опонента, доказ приналежності його до альтернативного центра влади й невідхильний удар по найбільш уразливих частинах виборчої кампанії. Суб'єкти адміністративного ресурсу представляють кампанію як «сукупність недоліків» і припускають детальну оцінку власного ресурсу для того, щоб нанести невідхильний удар. Вся виборча кампанія планується суб'єктами адміністративного ресурсу спеціально для цього удару. Можна відзначити достатню бідність інтелектуального ресурсу, задіяного в цьому стилі, але й необхідну концентрацію всіх служб і підрозділів влади, судів і виборчкомів [368, с. 10].

Стиль «силовик» припускає силовий пресинг кандидатів, показ їм потужності й безкарності державної машини. Опонента виснажують до тих пір, поки в нього не залишиться ресурсу. Робота на зношування відбиває в здобувача влади всяке бажання боротися за владу. Результатом стає відмова кандидата балотуватися. Характерним для цього стилю є поєднання великої кількості інформації про кандидата та можливість у суб'єкта адміністративного ресурсу керування великою кількістю інформаційних потоків. Ефективність цього стилю полягає ще в тому, що, застосувавши його хоча б в одній виборчій кампанії, суб'єкти адміністративного ресурсу знищують будь-який опозиційний рух. Тому після вдалої кампанії в силовому стилі в переможців відсутня будь-яка конкуренція [368, с. 10].

Силовий стиль використовується в країнах тоталітарного, посттоталітарного типу, найбільш вдале застосування спостерігається в Російській Федерації.

Стиль «гравець» є самим тонким стилем застосування адміністративного ресурсу. Мета – технічна перевага, перемога за очками. У результаті всім кандидатам нав'язується комплекс неповноцінності, непевність у власних силах. Також характерною рисою даного стилю є найбільша прихованість використання адміністративного ресурсу. Найчастіше найбільш ефектні перемоги, досягнуті в ігровому стилі, приводять до того, що еліта й бізнесмени спокійно розстаються із грошима й ресурсами для підтримки власника адміністративного ресурсу [368, с. 10].

При цьому не можна не відзначити, що ігровий стиль найбільше вдало проводить фальсифікації – у невеликих масштабах, практично непомітних для ЗМІ, спостерігачів і кандидатів.

Проаналізувавши стилі адміністративного ресурсу, можна зробити висновок, що перші два стилі були популярними в 90-х роках, коли кандидати, які балотувалися, не мали інших ресурсів. В сучасних виборчих кампаніях спостерігається поєднання стилів, форм, видів адміністративного впливу. Влада використовує задля однозначної перемоги всі механізми фальсифікацій та підкупу електорату.

Таким чином, як зазначає світова організація «Трансперенсі Інтернешнл», яка займається проблемами корупції, адміністративний ресурс – це використання владних ресурсів для отримання додаткових переваг, можливостей і гарантій в процесі забезпечення особистих і корпоративних політичних інтересів [4].

Отже, розглянувши механізми та стилі адміністративного ресурсу, можна зробити висновок, що всі різновиди адміністративного ресурсу, як виборчої технології, тісно переплітаються один з одним, особливо в умовах, що склалися на сьогоднішній день в Україні.

Авторами збірника «Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування» [426] узагальнені найбільш поширені форми застосування адміністративного ресурсу в Україні:

1. Надання органами місцевого самоврядування недостовірних списків виборців. Практично в кожному окрузі були зафіксовані факти внесення у списки виборців громадян, які не проживають на території дільниці. У списки включалися покійні, громадяни, які змінили вказане у списках місце проживання, поряд із цим не враховувалися нові мешканці, які напередодні виборів придбали у власність житло. Непоодинокими були також випадки, коли до списків включались віртуальні громадяни із зазначенням адрес неіснуючих будинків.

Зазначені факти встановлювалися під час проведення передвиборної кампанії кандидатами в депутати, які проводили агітацію, користуючись списками виборців. На маніпуляції зі списками звертали увагу громадяни, які не отримували запрошень на голосування та намагались встановити місце та час голосування самотужки. Найбільший відсоток фактів порушення такого характеру було встановлено безпосередньо в день голосування громадянами, які ознайомлювалися зі списками. Хоча списками виборців займалися безпосередньо місцеві ради, суб'єктами адміністративного впливу в даному випадку виступали працівники паспортної служби, житлово-комунальних установ, податкових органів.

У багатьох округах, особливо у південних та східних регіонах України, часто траплялися випадки несвоєчасного надання органами влади списків виборців виборчим комісіям. Як наслідок, останні не могли повідомити більшість виборців про час та місце голосування.

2. Зміна звичних для населення місць голосування. На відміну від попередніх виборів, місце розташування значної кількості виборчих дільниць в округах було змінено. Для громадян, які не були поінформовані про місце виборів або не звернули на це уваги, така заміна створила перешкоди в

голосуванні. Очевидно, що найбільше постраждали від такого порушення виборчих прав громадяни, які мають особливі потреби, проблеми з пересуванням.

3. Вплив на формування складу виборчих комісій. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування залучали до роботи виборчих комісій підпорядкованих їм за службовим становищем осіб, працівників підприємств, керівництво яких перебувало у неформальних стосунках із посадовими особами. Відомий випадок, коли склад виборчої комісії був повністю сформований із працівників одного підприємства.

Дані Міжнародної місії спостереження за виборами 2002 р. до Верховної Ради України свідчать про те, що характерною рисою цих виборів був значний дисбаланс у головуванні в окружних виборчих комісіях представників різних політичних сил. Поряд із цим, на громадян, які не представляли у комісіях провладних суб'єктів виборчого процесу та політичних сил, здійснювався тиск із застосуванням шантажу та погроз із метою спонукати їх відмовитися від роботи у виборчих комісіях. Як правило, партії та виборчі блоки відкликали своїх представників із виборчих комісій за їхнім проханням. Зокрема, у звітах ОБСЄ зазначалось, що їхні представники отримали скарги від близько 20 % членів тих окружних виборчих комісій, де проводилося спостереження, у зв'язку з надмірним тиском на них посадових осіб місцевих державних адміністрацій.

4. Використання бюджетних коштів на проведення передвиборчої агітації за кандидатів від тих виборчих блоків, що мали можливість використовували адмінресурс. Незважаючи на те, що значна частина посадових осіб, які зареєструвались кандидатами в депутати, взяла відпустки на час виборчої кампанії, вони продовжували використовувати бюджетні кошти, передбачені на управлінські витрати. За державний коштом здійснювалося виготовлення та поширення агітаційних матеріалів.

5. Виконання службових обов'язків, використання державних та місцевих програм з агітаційною метою. У Державному бюджеті України, у місцевих бюджетах передбачені значні кошти на виконання численних соціально-економічних програм та заходів зі здійснення соціальної політики відповідно до чинного законодавства. Враховуючи вже згадуваний стиль «ручного» управління бюджетом, представники виконавчої влади можуть здійснювати основні заходи, передбачені цими програмами, у ході виборчої кампанії та безпосередньо перед голосуванням. Наприклад, на центральному рівні здійснюються позачергові заходи з погашення заборгованості в зарплатах працівників соціальної сфери, з державної, соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям та сім'ям із дітьми. Здійснюються основні заходи із забезпеченням обладнанням медичних закладів, комп'ютеризації навчальних закладів, кредитування житлового будівництва та ін.

Досить оригінальним стало використання зовнішньополітичних заходів для впливу на етнічні групи, які переважають у певному окрузі. В такому випадку укладаються угоди про будівництво культурних центрів, підтримку освітніх закладів національних меншин, здійснення інвестиційних проектів тощо. Для органів місцевого самоврядування характерне виконання перед виборами заходів із розвитку житлово-комунального господарства, наприклад, заміна газових плит у помешканнях соціально вразливих груп громадян, додаткові витрати на ремонт будинків тощо. У сільських регіонах органи виконавчої влади здійснюють позачергові заходи з газифікації, державної підтримки господарств, керівники яких беруть на себе зобов'язання вплинути на результати голосування. Як правило, такі заходи мають досить серйозний вплив у регіонах, де виборці не мають чітко визначених політичних уподобань.

6. Залучення працівників бюджетних установ до ведення передвиборчої агітації та застосування до них адміністративного тиску з метою вплинути на результати голосування. Керівництво медичних, освітніх закладів, закладів культури, органів внутрішніх справ та військових

формувань залучало до агітації своїх працівників у робочий час зі збереженням окладів. Досить часто такі заходи не зустрічають супротиву підлеглих, хоча останні часто йдуть на порушення виборчого законодавства (зриви зустрічей з іншими кандидатами, агітація в день голосування, багаторазові голосування з відкріплювальними талонами та ін.). Особливу роль відігравали працівники міліції, які знаходилися «найближче» до виборця і дозволяли собі збирати підписи на підтримку провладного кандидата. Спрацьовували обіцянки щодо службових заохочень та пільг.

7. Тиск на судову владу. У багатьох регіонах був зафіксований тиск на суддів з боку посадових осіб. Від суддів вимагалось визнавати недійсною реєстрацію кандидатів – основних конкурентів, ігнорувати чи затягувати розгляд позовів щодо порушення виборчого законодавства та ін. Типовими формами погроз були загрози переслідувань близьких та родичів, а також звинувачення в хабарництві.

8. Адміністративний тиск на засоби масової інформації. Чимало кандидатів у депутати всіх рівнів отримували відмову державних, комунальних та приватних ЗМІ у розміщенні своїх агітаційних матеріалів та виступів навіть на правах політичної реклами. Таке обмеження було зумовлене безпосередніми вказівками керівництва державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування. Перебуваючи під тиском влади, керівництво більшості державних та комунальних ЗМІ було змушене підкоритись. Забезпечене владою уникнення відповідальності за боргові зобов'язання, характерні для багатьох ЗМІ, та сподівання на бюджетні вливання ставали досить вагомим стимулом. Приватні ЗМІ легко піддавалися на погрози притягнення до відповідальності за порушення податкового законодавства. Цікаво, що в період ведення передвиборної кампанії ЗМІ (особливо у містах) відчули досить серйозну фінансову підтримку, відповідно, періодичність видань частішала, а якість помітно поліпшилась.

9. Безпосередній тиск на виборців. Під час виборів кількість звернень громадян та суб'єктів щодо безпосереднього тиску та погроз із боку

представників влади була незначною. Тут варто підкреслити, що йдеться не про тиск на підлеглих працівників бюджетних установ. Як правило, така крайня форма адміністративного впливу використовувалась у віддалених від центру сільських районах східних та південних областей України. Найчастіше сільські голови під час зустрічей із жителями населеного пункту вимагали від них підписів під документами, які начебто зобов'язують їх проголосувати за провладних кандидатів у день виборів. Від громадян вимагались обіцянки не брати участі в зустрічах з іншими кандидатами. Такі заходи досить рідко застосовувались до фермерів, які мають достатню економічну незалежність та входять до фермерських громадських об'єднань [426].

Необхідним для всебічного вивчення адміністративного ресурсу визначити основні індикатори, що вказують на використання адміністративного ресурсу владними структурами. Тобто доцільно визначити, за наявності яких саме ситуацій ми можемо однозначно говорити про застосування адміністративного ресурсу.

Спираючись на роботи М. Бучина та інших дослідників львівської політичної школи [4, с. 10-11], автор узагальнив основні індикатори його виявлення:

- примусове залучення громадян (державних службовців, посадових осіб) до партійних лав, або цих громадян під серйозним приводом (звільнення з роботи) змушують покинути політичні партії опонентів;
- погрози застосувати силу, репресії проти виборців, якщо вони не проголосують за відповідного кандидата чи політичну партію;
- порушення закону під час формування списків виборців. До списків можуть бути внесені ті громадяни, які вже не проживають на території виборчого округу чи дільниці, особи, що не досягнули 18 років, покійники. Це відкриває більше можливостей для маніпуляцій з виборчими бюлетенями;
- репресії проти населення тих територій, які підтримують конкурентного владі кандидата чи політичну партію (блок). Це може

здійснюватися через відмикання струму чи газу від певних населених пунктів, закриття маршрутів транспорту та інше;

- тиск на підприємців з вимогою перечислити кошти у передвиборчі фонди певних політичних сил.

- організація голосування строєм – солдатів, міліціонерів, ув'язнених примушують масово голосувати за відповідного кандидата чи політичну партію (блок);

- маніпуляції з визначенням меж виборчих округів на основі врахування розстановки політичних сил;

- махінації під час сумування голосів в окружних виборчих комісіях чи в ЦВК;

- прямі погрози чи шантаж кандидатів з використанням таких структур, як податкова адміністрація, санепідемстанція, міліція, пожежна охорона та інші структури;

- кандидатам пропонують певні посади, місця взамін на зняття своєї кандидатури;

- створення різних труднощів у роботі виборчих штабів конкурентів (відімкнення телефонів, струму, рейди податківців та інших структур);

- певним кандидатам не надають під будь-яким приводом приміщень для організації зустрічей з виборцями;

- зняття кандидата чи політичної партії з виборчих змагань на незаконних чи частково законних підставах;

- тиск на спонсорів певних кандидатів чи на політичні партії та на організації, що підтримують кандидата чи партію;

- інформаційна блокада, суть якої полягає в тому, що під тиском влади ЗМІ відмовляють певним кандидатам чи політичним партіям у наданні ефіру чи газетних площ; використання місцевих засобів масової інформації, котрі прославляють лише «потрібного» кандидата, фактично не згадуючи про існування інших;

- закриття невігідних ЗМІ, арешти тиражів газет;

– кандидат чи політична партія, які належать до влади, можуть проводити різні заходи (концерти, благодійні акції, святкування) під час виборчої кампанії за рахунок коштів державного бюджету;

– проведення під час виборчої кампанії заходів, спрямованих на поліпшення життєвого рівня населення (виплата заборгованості, ремонт доріг та ін.);

– організація службових поїздок під час виборчої кампанії, за що кандидати, які є державними службовцями, одержують ще й грошове відшкодування за витрати;

– використання кандидатом чи політичною партією службового обладнання, транспорту, підлеглих працівників для ведення власної виборчої кампанії;

– офіційна підтримка органами державної влади певних суб'єктів виборчого процесу;

– одержання певними кандидатами чи політичними партіями достовірної закритої аналітичної інформації від органів державної влади про перебіг виборчого процесу;

– тиск на підприємців місцевою владою, змушуючи їх перераховувати кошти до благодійних фондів, котрі використовуються для виборчої кампанії провладних кандидатів, або партій;

– відповідальні особи, під будь-яким приводом відмовляють реєструвати потенційно сильних кандидатів;

– відсіювання сильних опонентів та формування списку кандидатів за принципом «вибори без вибору», тим самим необхідний кандидат виступає одним достойним серед інших;

– використання силового ресурсу (податкова міліція за «сигналом» проводить обшук у виборчому штабу конкурента, забираючи фінансові документи, друковані матеріали; за декілька днів до виборів суд на «законних» підставах знімає одного з кандидатів який має високий рейтинг та становить загрозу для основного кандидата; міліція може конфіскувати

тираж газет опонента, який нібито містить не пристойну інформацію) [4, с. 10-11].

Спільною рисою форм та методів адмінресурсу є використання органів виконавчої влади, посадових осіб, а також бізнесових структур, наближених до влади у виборчому процесі. Велика кількість політологів стверджує, що використання адміністративного ресурсу є невід'ємною складовою місцевих та загальнонаціональних виборів.

Таким чином, дослідники виділяють такі основні напрямки застосування адміністративного ресурсу на виборах:

1. Мобілізація організаційних, людських, матеріальних і фінансових ресурсів. У влади є досить широкі можливості залучення ресурсів, як через власну ієрархічну систему, так і шляхом тиску на комерційні, громадські та муніципальні структури, такі як, школи, вузи, лікарні, військові частини. При цьому використання людських ресурсів в даному випадку може здійснюватися різними способами: як добровільно-примусової участі громадян, так і у формі тиску.

2. Використання двозначностей в законодавстві для створення перепон противникам і просування «свого» кандидата. Частиною цього напряму є і пенітенціарні технології, використання яких стає все більш широким останнім часом. Під пенітенціарними технологіями мається на увазі зняття небажаних кандидатів з виборів і використання органів МВС, податкової поліції та прокуратури для боротьби з ними.

3. Непряме використання у виборчій кампанії бюджетних коштів. «Під вибори» індексуються пенсії і зарплати, виплачуються премії і додаткові посібники малозабезпеченим, компенсуються борги із соціальних виплат, що формально не має відношення до виборчого процесу, а по суті, є підкупом виборців з метою вплинути на їх вибір.

4. Контроль над засобами масової інформації. У людей, що знаходяться при владі, набагато більше можливостей, у порівнянні зі своїми противниками, отримувати безкоштовний ефірний час, вказувати ЗМІ ті чи

інші вигідні теми і просто щодо легально обходити законодавчі обмеження на обсяги передвиборної реклами в мас-медіа.

5. Фальсифікація результатів виборів [6].

Масштабність застосування різноманітних форм, стилів, механізмів адміністративного ресурсу найбільш характерні для країни з антидемократичним політичним устроєм, саме тоталітарні та авторитарні політичні режими та їх адміністративні структури, можуть фактично використовувати всі засоби масової інформації та інформаційні канали, що пов'язують потенційну опозицію з електоратом.

Також дане деструктивне явище характерне країнам пострадянського простору, в даному випадку адміністративний тиск призводить до класичних «виборів без вибору» та «штампування» виборчого бюлетеня.

Безперечно адміністративний ресурс – це аморальне явище, але існує ще й така думка, що адмінресурс в Україні відіграє і позитивну роль.

Хоча адміністративний ресурс і порушує цінності громадянських свобод, проте ще існують і державницькі цінності. Для українського суспільства є характерним досить обережне ставлення виконавчої влади до знакових категорій, які поляризують українське суспільство – незалежності, мови, символіки, зовнішньополітичної орієнтації тощо. Саме завдяки цьому за період незалежності українська влада зуміла зберегти стабільність. Саме завдяки адміністративному ресурсові вдалося здобути незалежність України, оскільки 1991 року національно-демократичні сили не були спроможні зберегти стабільність у дуже поляризованому тогочасному українському суспільстві, а навпаки були здатні на деструктивні дії. Це можна пояснити тим, що національно-демократичні сили в цей період сприймали лише вузькі прошарки українського суспільства. Вплив демократичних інститутів на формування громадської думки також був дуже незначним. Саме тому результати референдуму 1 грудня 1991 року виглядають так: більшість голосів, відданих за незалежність України, належать адміністративному ресурсові (всі голоси, віддані за Л. Кравчука) [4, с. 12].

Таким чином, основними формами застосування адміністративного ресурсу в Україні є: постійна зміна «правил гри» напередодні виборів, що унеможливорює формування практики проведення виборчих кампаній; тиск на ЗМІ; зняття кандидатів з виборчих перегонів безпосередньо під час виборів; втручання державних органів в діяльність виборчих комісій.

Враховуючи особливість соціально-економічних умов, нестабільність розвитку країни та крайню поляризованість верств населення, влада має всі можливості для використання адміністративного впливу на електорат.

Стало звичайною практикою на виборах у пострадянських країнах застосовувати весь арсенал засобів та методів організаційного, медійного, бюджетного адміністративного ресурсу.

Висновки до розділу II

Аналіз використання адміністративного ресурсу в Україні та у державах пострадянського табору неможливий без дослідження кваліфікаційних вимірів використання владних важелів впливу на виборчий процес провладними партіями та кандидатами.

Залежно від ознак, мети та завдань, які ставить перед собою влада, законності та масштабів впливу можна виділити економічний та політичний; легітимний та нелегітимний; локальний, регіональний і загальнонаціональний; підтримуючий та атакуючий адміністративний ресурс. Якщо брати за основу принцип інтенсивності та характер застосування то науковці виокремлюють стартовий, м'який, жорсткий і тотальний адміністративний ресурс.

На погляд дисертанта, найбільш доцільну та всеохоплюючу класифікацію адміністративного ресурсу розробив російський політтехнолог А. Чуклінов. Він виділив інституційні, інформаційні, бюджетні та силові адміністративні важелі впливу на суб'єктів політичного процесу.

Проаналізувавши суть та основні індикатори адміністративних методів впливу, автор розробив власну класифікаційну базу даного явища, виокремлюючи його за етапами застосування, способами реалізації, ступенем прозорості, відношенню до суб'єктів та об'єктів виборчого процесу, законодавчих та моральних норм.

Автором були узагальнені пропозиції щодо вироблення методів протидії цьому негативному явищу, і передусім автор пропонує провести реформи на законодавчому рівні.

Актуальним залишається питання прийняття Виборчого кодексу та закінчення роботи над єдиним Державним реєстром виборців.

На думку автора, існуванню в сучасній українській політичній практиці такого негативного явища як адміністративний ресурс, сприяють певні прогалини в законодавстві та відсутність прецедентів покарання за використання.

У розділі доведено, що відсутність чітких визначення «зловживання службовим становищем» та «політична корупція» є суттєвою перешкодою в системі протидії адміністративному ресурсу. Оскільки дисертантом визначено адміністративний ресурс як політично корупційні дії, що не завжди можуть бути правопорушеннями, то ефективна боротьба з корупцією загалом і політичною корупцією, зокрема, можлива за умови системного підходу, поєднання профілактичних і правоохоронних заходів.

Протидіяти різноманітним формам адміністративного тиску можливо за наявності багатьох складових: належного законодавства, повного та дієвого його застосування, рівності всіх учасників виборчого процесу, тобто, пріоритету демократичних принципів виборів.

РОЗДІЛ ІІІ

ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

3.1. Витоки, джерела та періодизація використання адміністративного ресурсу в Україні в контексті аналізу політичних технологій

Словосполучення «адміністративний ресурс» з появою інституту виборів стало цілком звичним в українському політичному лексиконі. За словами І. Жданова (Президента аналітичного центру «Відкрита політика»): «... як парадоксально це не звучить, але найдемократичнішими парламентськими виборами в Україні були вибори 1990 р. та 1994 р., коли країна робила лише перші кроки на шляху демократичних перетворень» [149]. І з цим важно не погодитись.

Взагалі проблема українського адміністративного ресурсу – це проблема сталої політичної традиції, сталої політичної культури. Причини виникнення та використання адміністративного ресурсу в Україні є спадком, який лишився ще від Радянського Союзу.

Витоки та джерела того, чому застосування адміністративного ресурсу як некоректної політичної технології в сучасних умовах стало можливим, і чому використання даного недемократичного явища стало не тільки можливим, але й набрало виключної ваги, слід шукати в недавньому історичному минулому суспільства – в історичній добі радянського існування України.

По суті всі дослідники розглядають історичне підґрунтя української влади як один із чинників виникнення адмінресурсу. Ось чому політолог Д. Видрін стверджує, що адмінресурс є завжди і особливо там, де існують адміністрації. Органи влади намагаються використовувати право наказу,

примус, використовуючи владу. Але зовсім інша справа в яких масштабах ресурс використовується [501].

Інший дослідник К. Бондаренко наголошує на тому, що використання адмінресурсу не є результативним, бо часті виборчі кампанії призвели до того, що українці перетворилися на людей, які, погоджуючись, ніби то, з вищим керівництвом, пізніше голосують так, як їм підказує їх совість. А з іншого боку, адмінресурс у нас диверсифікований. Якщо на заході використовується він владою, то на сході України – опозицією, яка ще зберегла свій вплив на нижчому та середньому рівні [34, с. 28].

Політолог В. Фесенко вважає, що в наших умовах, за нашої політичної культури, адмінресурс не може не використовуватись – дуже велика спокуса його застосування, але в той же час, сьогодні вплив адмінресурсу на хід виборчої кампанії, на результати виборів, і масштаби його застосування на порядок менші, ніж це було під час минулих парламентської і президентської виборчої кампанії [501].

Директор Центру політичних досліджень і конфліктології М. Погребінський, аналізуючи дану проблему, зазначає, що тема адміністративного ресурсу міфологізована в українському медіа-просторі [501].

Таким чином, єдиного погляду на проблему витоків адміністративного ресурсу в Україні не існує.

Радянський політичний устрій і спосіб життя радянського суспільства витворили ту політичну психологію, на якій базується застосування тіньових політичних технологій в сучасному українському суспільстві. Адже невід'ємною характеристикою громадянина радянського типу є чітке усвідомлення розриву між зверхньою пропагандистською декларацією принципів суспільного життя та його сутнісним, тіньовим способом.

Радянська конституція «гарантувала» найрізноманітніші права і свободи громадянам, але кожен громадянин розумів ціну таким «гарантіям». Одношайні політичні «волевиявлення» в регулярних виборчих кампаніях, «телефонне

право», земляцтво, кумівство – це приклади вияву психологічного портрету радянського суспільства та виборця.

Цей багаж тяжіє і над нинішнім українським суспільством. Фальсифікації у виборчих процесах, декларування Конституції та тотальне порушення на практиці прав і свобод громадян, існування та вплив у суспільному житті регіональних і сімейних кланів, груп лобіювання – усе це мало місце в часи Радянського Союзу й усе це має місце в сьогоднішній Україні.

Отже, психологічне підґрунтя способу мислення та поведінки основної частини українських громадян сформувалось у радянських умовах життя.

У політичній свідомості електорату з одного боку, й надалі відчувається панування ідеології етатизму. А тому нічого нового та незвичайного вони не бачать у тому, що на чергових виборах чиновник відповідного рівня від імені держави робить усе можливе на користь визначеного кандидата.

Окрім етатизму, у свідомості населення панує й такий спадок минулого, як внутрішнє почуття меншовартості.

Таке внутрішньо-психологічне безпорадне ставлення громадян України до формування суспільно-політичної дійсності на основах незаконності, а отже, й несправедливості, дає підстави констатувати наявність в існуючій в Україні політичній системі не тільки елементів олігархії, а й охлократизму.

Одиниці глибше розуміють перспективні наслідки неправомірності таких дій у політичних відносинах. Однак звертання до суду з приводу порушення політичних прав громадян є настільки ж незвичним (хоча потрібно зазначити, що кількість звернень громадян до суду з приводу порушень виборчих прав неукліно зростає), наскільки незвичним було б і те, якби державний чиновник не скористався своїм становищем для вирішення приватних проблем.

Із радянських часів існує недовіра до судових органів і українська судова система своєю діяльністю та системою призначень поки що такої недовіри

подолати не змогла. Судова система в Україні сьогодні виконує, скоріше, не правоохоронну, а репресивно-політичну функцію.

В той же час потрібно зазначити, що до історичних та соціально-психологічних чинників, які спричиняють існуючий суспільно-політичний стан українського суспільства, додається й відсутність такого суспільного інституту, як громадський контроль за владою.

Нерозвиненість громадянського суспільства в Україні є спадком від радянської системи суспільних відносин. У той же час, породивши тіньову політику в сучасній Україні, цей спадок через активні й цілеспрямовані зусилля суб'єктів політики й надалі гальмує розвиток інституцій громадянського суспільства.

Численні розправи над опозицією (справи про заборону наметового пікетування на Хрещатику, судові розправи над студентами з опозиційного об'єднання «За правду» після подій 9 березня 2001 року в Києві) є вагомим підтвердженням таких висновків.

Як справедливо зауважує київський політолог А. Дорошенко, організована злочинність у сфері політичних відносин призводить до знищення інститутів громадянського суспільства. А без розвитку таких інституцій немає перспектив на зміну існуючого стану. Криміналізується чиновництво, суд, силові структури, економіка, наука [3, с. 9].

Державні, кримінальні або напівкримінальні структури утримують засоби масової інформації, створюють громадські організації, визначають усе політичне життя країни. Тож про «які права і свободи, про яке громадянське суспільство можна говорити за цих умов», – аналізує нинішнє безрадісне становище науковець В. Климчук, досліджуючи питання номенклатурних технологій в Україні [29, с. 47].

Конституція в Україні затверджує розподіл влади на законодавчу, виконавчу й судову. Однак, на сучасному етапі розвитку держави склалася ситуація, при якій взаємини гілок влади остаточно перетворилися на змагання різних кланів, що оформлюються в окремі політичні сили та клани і

використовують владні можливості з метою зміни конфігурації політичного та економічного простору України.

Громадський контроль за такими діями гілок влади стає неможливим внаслідок історичних та соціально-психологічних причин, так і з причини тотальної бідності, адже її рівень в Україні становить великий відсоток. У цих умовах пересічний громадянин, перш за все, перейнятий проблемою щоденного виживання, мало цікавиться нюансами причин, які призводять до такого стану.

До того ж, окрім опанування державних важелів влади, тіньові політичні угруповання успішно заповнюють своїми структурами і сектор громадських організацій, політичних партій, опановують «четверту владу» – інформаційний простір України.

За визначенням експертів Інституту політики, політичний олігарх, як суб'єкт тіньової політики, – це є особа, яка завдяки власному капіталу та особистим якостям змогла утворити неформальне (не передбачене законами України) об'єднання за участю фінансово-промислових структур, політичних та громадських інститутів, засобів масової інформації. В такому разі українським олігархом вважається той, хто має вплив: а) бодай на одну депутатську групу, фракцію чи політичну партію або громадську організацію; б) щонайменше на один загальнонаціональний теле- чи радіоканал або видання; в) на певну галузь економіки або на групу підприємств загальнонаціонального значення [67, с 142].

З такого висновку випливає невтішне твердження, що в пострадянських умовах недієвими виявляються ті механізми, які забезпечують цивілізованість життя західних суспільств. Відповідно, слід стратегічно переорієнтуватись у суспільному розвитку від віджилої політики ніби то «демократизації» до політики розвитку громадянського суспільства.

Таким чином, Україна перейшла від тоталітарного до кланово-олігархічного суспільства й у багатьох вимірах олігархічне суспільство є навіть гіршим, аніж тоталітарне. «Перемогла історична справедливість, український

народ отримав незалежну державу. Але це зовсім не привід навзамін одібрати в народу гідне життя, позбавити новопосталу державу «людського обличчя», – влучно зауважує В. Каспрук [67, с. 214].

Легальний заробіток не міг бути матеріально-економічною основою для існування. А тому джерелом збагачення радянської партійно-державної номенклатури слугувала сама влада. Усі державні інституції працювали виключно на владу, а більшість населення була відчуженою і від власності, і від влади. Зрештою, як і в сьогоднішніх соціально-економічних реаліях, ці реалії мають безпосереднє пов'язання з вищезазначеними. «Більшість сьогоднішніх технологій обкрадання держави, а отже й народу, виникли саме в соціалістичному способі господарювання. Фіктивні показники обсягів робіт, фіктивні акти, договори та накладні – усе звідти», – вважає В. Климчук [431, с. 38].

Серед політологів України, які досліджують процеси «тінізації» політичного життя, засадною базою розуміння цих процесів стала концепція формування так званих «Адміністративно-економічних груп» (АЕГ), висловлена О. Турчиновим. На його думку, такі АЕГ, як неформальні тіньові союзи, сформувалися шляхом об'єднання представників колишнього радянського державного апарату, суб'єктів економічної діяльності та структур кримінального світу [29, с. 45].

Дослідник А. Дорошенко, концептуально погоджуючись із запропонованою схемою утворення цих політичних угруповань, дискутує із О. Турчиновим та вказує на суттєву розбіжність між «Адміністративно-економічними групами» (АЕГ) та «Фінансово-політичними групами» (ФПГ). На його думку, «Адміністративно-фінансові групи» (АФГ) створили радянські чиновники середньої ланки, пов'язані з ними керівники торговельних закладів, спекулянти та підпільні мільйонери. У центрі АФГ, на відміну від ФПГ, стоїть чиновник, як розпорядник державних ресурсів. Саме з можливості розподіляти такі ресурси виникає феномен олігархічної бюрократії. Окремі особи, наближені до найвищих державних посадовців,

отримали на відкуп право розподілу ресурсів у цілих регіонах чи галузях. Свій економічний інтерес вони, обходячи законодавство про державну службу, реалізують через мережу тіньової економічної діяльності або ж мережу посередників [29, с. 47].

Отже, в Україні поступово склалася система, при якій «партія влади», почала встановлювати свої «правила гри», як в цілому в політичному процесі, так і під час виборчих кампаній, зокрема. Більш того, такою партією намагаються стати всі основні політичні гравці, навіть, якщо вони перебувають в опозиції.

Таким чином, існуючі в радянському суспільстві соціально-економічні умови стали визначальними для застосування адміністративного ресурсу.

В той же час не потрібно забувати, що адміністративний ресурс завжди знаходиться в руках владних структур. Тобто, статусно ним володіє чиновницький апарат будь-якого рівня, статусу та напрямку.

Саме ця партійна номенклатура, загартована у веденні тіньової політичної боротьби, принесла з собою в політичне життя українського суспільства і технології такої боротьби як адміністративний ресурс. Вийшовши з надр радянського суспільства, вона була обтяжена його ідеологією й не мала власної доктрини побудови держави іншого типу.

Базою для формування новітньої української еліти стала колишня радянська номенклатура. В Україні, як і в інших пострадянських державах, зміни еліт не відбулося. Проникнення колишньої радянської номенклатури до владних структур стало фактором, що зумовив формування новітніх пострадянських авторитарних режимів в колишніх радянських республіках.

Колишня партійна номенклатура входить до складу нинішньої політичної еліти України (перші президенти незалежної України були вихідці саме з господарчо - партійної номенклатури, керівники банків, інших бізнес структур стали колишні комсомольські вожаки, які поступово інтегрувалися в політичну боротьбу). Активно в розбудову української політичної системи включилася саме та частина української партійної номенклатури, яка була

найменше заангажованою ідеологічно, а отже, більшою мірою корумпованою та мобільною вже в ті часи.

Власне ця колишня комуністична номенклатура встигла напрочуд швидко перетворитися на владну олігархію і, становлячи, за словами С. Грабовського, 1-2 % населення України, реально зосередити у своїх руках понад 90 % національних статків (власності, коштів, контролю за фінансовими й людськими ресурсами) [431].

На думку відомого дослідника О. О. Долженкова, незалежність України постала не внаслідок повалення влади партійної номенклатури, а стала породженням останньої [139, с. 3].

Отже, від початку становлення Української держави колишня радянська номенклатура складає основну частину української владної еліти.

Вплив української номенклатури як соціальної страти на економічні та соціально-політичні процеси в посткомуністичний період залишився визначальним [139, с. 3].

Сьогодні в політичній публіцистиці для окреслення суті тіньових суспільно-політичних та соціально-економічних процесів штампово вживаються терміни «клановість» та «лобізм». Насправді ж вони завжди були притаманні радянській адміністративній системі. Перший із них тоді означав «мати руку у верхах», а під другим ховалося заочне змагання обласних партійних організацій за квоту представництва у вищих органах влади.

Яскравим прикладом такому твердженню є політичний режим, який свого часу запровадила на Закарпатті група Медведчука-Суркіса через партію СДПУ(о). Там навіть призначення голів райдержадміністрації, їх заступників, голів колгоспів і агрофірм здійснювалося під контролем місцевих осередків СДПУ(о) [29, с.44].

Отже, на сьогодні вирішальний вплив на перебіг політичних процесів в Україні справляють тіньові фінансово-політичні угруповання. Отримавши широкомасштабний доступ до системи законодавчої та виконавчої влади, вони використовують ресурси державного впливу в цілому та

адміністративний ресурс зокрема, для зміцнення свого становища в Україні. Маючи вирішальний вплив на політичні процеси, ці угруповання визначають і правила політичної боротьби. Домінуючими серед цих правил є не ті, що формально визначені в законодавстві, а ті, що реально впливають на результати боротьби. Найважливіший чинник такого впливу – використання адміністративного ресурсу.

В усталених демократіях високий рівень розвитку громадянського суспільства не дозволяє зловживанням перерости в спосіб суспільного співжиття. Основні розходження стосуються не технології передвиборчих кампаній, а організації всього партійно-політичного життя в двох країнах.

Наведемо декілька прикладів. Так, проведення виборчих кампаній у США ґрунтується на роботі добре налагодженої партійної виборчої машини. Незалежним кандидатам практично немає місця у виборах федерального рівня. Без підтримки однієї з двох основних політичних партій – Республіканської чи Демократичної – перемога у виборах практично неможлива. Кожна партія має свій, тривалий час формований імідж, і не завжди цей імідж визначається малопомітними для простої людини розходженнями в партійних програмах. Дуже великий вплив мають сімейні і кланові традиції, особистості конкретних політиків, які асоціюються у свідомості виборців з діяльністю тієї чи іншої партії. Більшість виборців у США використовують партійну вівіску як підказку у визначенні того, за якого кандидата голосувати. Саме тому усі виборчі технології орієнтовані на роботу відповідних партійних організацій. Особливо велика роль місцевих організацій, робота яких здебільшого ґрунтується на безоплатній діяльності добровольців [275].

Нічого схожого в Україні ще немає. У багатьох регіонах діють і свої власні політичні партії і виборчі блоки, національно-культурні об'єднання тощо. На українських виборах завжди присутня велика кількість незалежних кандидатів, які найчастіше насправді є ставлениками олігархічних груп, або кримінальних структур.

Інша відмінність пов'язана з національними електоральними традиціями. В США приблизно 70-80 % голосуючих виборців стабільно віддають голоси за ті самі партії (Республіканську або Демократичну). Реальна боротьба на виборах йде за 20-30 % виборців, які не визначилися [275].

В Україні співвідношення прямо протилежне. До початку активної виборчої кампанії лише 10-20 % виборців точно знають, за яку партію і якого кандидата вони будуть голосувати. Інші ж 70-80 % наших виборців визначаються з вибором вже у ході кампанії навіть безпосередньо в момент голосування під впливом передвиборчої агітації [270, с. 129].

У США обидві правлячі партії будують свою ідеологію на практично однаковій системі цінностей, диференціація між ними чисто тактичного плану і стосується, насамперед, підходу до вирішення тих чи інших конкретних локальних проблем.

На відміну від США, кожні українські вибори – це не тільки відновлення правлячої еліти, але й, певною мірою, загроза зміни суспільно-політичного ладу. Конкретні економічні програми мають значно менший вплив на результати голосування виборців, ніж політична програма та особистість кандидата.

Самі ж політичні партії, які ведуть боротьбу за місця у вищих органах влади, найчастіше не мають якої-небудь конкретної економічної програми, обмежуючись популістськими деклараціями.

В Україні ж за роки демократичних реформ у багатьох верствах суспільства склалося негативне ставлення не тільки до політики і політиків, але й самого інституту виборів. Люди вважають, що вибори не приносять полегшення в їхньому житті, вважають, що виборці цікавлять політиків тільки під час виборів, а потім їм немає ніякої справи до нестатків пересічних громадян. Звідси й зростаюча група людей, яка принципово відмовляється голосувати [77].

Таким чином, адмінресурс в українському варіанті – це застосування примусових заходів та інших способів впливу, які є в розпорядженні органів влади.

До основних джерел виникнення та застосування адміністративного ресурсу в українській виборчій практиці можна віднести наступні:

1. Відсутність системної структурованості суспільства, знаходження при владі кланово-олігархічних угруповань обумовили високий рівень використання адміністративного ресурсу в політичних технологіях. Пік структурування кланово-олігархічних угруповань відбився на масштабах використання адміністративного ресурсу.

2. Несформованість середнього класу як основи громадянського суспільства.

3. Збереження принципів та методів радянської командно-адміністративної системи. Влада, застосовуючи механізми та маніпуляції громадською думкою порушує виборче законодавство.

4. Оскільки основою української політичної еліти стала радянська партійно-господарська номенклатура та комсомольські лідери, в політичну боротьбу дані групи привнесли старі правила гри та поведінки.

За підрахунками експертів Центру О. Разумкова, серед осіб, які протягом 1991-2003 рр. призначалися на найбільш впливові посади в системі влади (прем'єр, віце-прем'єр, секретар Ради національної безпеки і оборони, глава адміністрації Президента), вихідці з партійної, радянської, господарської, комсомольської номенклатури радянських часів становили 73 %. Серед осіб, які з 1995 р. займали посади голів обласних державних адміністрацій – майже 80 %. За даними Національного Інституту стратегічних досліджень, 52 та 46 % керівного складу місцевих і центральних органів влади України перебували на державній службі ще за радянських часів [208, с. 8].

Як зазначає відома дослідниця С.М. Наумкіна, номенклатура в Україні напередодні та із здобуттям незалежності, тобто у період накопичення

первісного капіталу та приватизації, великою мірою свідомо створила ситуацію, яка дозволила їй безперешкодно та квазілегітимно увічнити свої панівні соціально-економічні позиції, а також легалізувати накопичені капітали. У 1996 р. було ще 75 % старої комуністичної номенклатури у нових структурах, причому 50 % – ще «брежнєвського» призову [337, с. 47].

5. Використання влади клієнтелістів (друзів, соратників, знайомих та ставлеників) стало практично нормою в суспільстві. Такій ситуації сприяє насамперед система влади в Україні. В 2010 році відбулися вибори Президента України, через певний час почалися звільнення та нові призначення за партійними, клановими ознаками, не враховуючи професіоналізм та компетентність. На наступних виборах вони і стануть основою для застосування адміністративного ресурсу.

6. Адміністративний ресурс став однією з найрезультативніших політичних технологій. Створюючи особливі умови для одного з кандидатів, дана деструктивна технологія, задіюючи медійний, організаційний арсенал засобів, здатна суттєво вплинути на результати виборів.

Як одна з головних виборчих технологій, адміністративний ресурс був успішно використаний під час президентських виборів 1999, 2004, 2010 років та парламентських 1998, 2002, 2006 та 2007 років. А факт втручання органів влади у виборчий процес став одним з ключових досліджень в українській політології. Характерною рисою виборчої кампанії 2010 року стало те, що вперше в історії України три найвищі особи держави вирішили змагатися за посаду президента. При цьому, як виявилось, всі вони користувалися своїм службовим становищем і державними коштами.

7. Відсутність незаангажованих та неупереджених ЗМІ. Налагодження зв'язків з виборцями через ЗМІ, «донесення» до них новин виявляється проблематичним в Україні через відсутність незалежних засобів масової комунікації. У витягу з рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи стосовно висвітлення в ЗМІ виборчих кампаній зазначається: «Державні

органи влади мають утримуватися від втручання в діяльність журналістів та інших працівників ЗМІ з намірами впливу на вибори» [201, с. 16].

І хоча, в порівнянні з передвиборчими кампаніями 1998-2002 рр., у 2010-2011 рр. існує більш широкий спектр ЗМІ, що забезпечує більшу різноманітність політичних поглядів, однак в Україні досі відсутні потужні та незангажовані ЗМІ, які б об'єктивно висвітлювали виборчу кампанію. Так, під час президентської кампанії 2010 р., телевізійні канали в цілому дотримувалися правових положень про надання безкоштовного ефірного часу всім кандидатам, але були упередженими, в основ висвітлюючи діяльність вищих посадових осіб держави.

8. Політична свідомість громадян характеризується рисами етатизму, що в поєднанні з низким рівнем політичної культури збільшує можливості адміністративного ресурсу.

Останнє десятиліття для України, так і для всіх держав, що виникли на пострадянському просторі, позначене глобальними трансформаційними процесами у політичній, економічній та соціальній сферах. Суспільство зіткнулося з новими явищами, одна з них – застосування деструктивних політичних технологій.

Розпад тоталітарної системи сприяв появі інших методів впливу на поведінку електорату, створенню нових традицій взаємовідносин еліти та мас. Після того, як замість одного офіційного центру влади (однієї правлячої партії) почали виникати нові центри влади з альтернативними джерелами політичного впливу, постало питання про глибоке реформування виборчої системи. А з появою традиції демократичного волевиявлення різко зросла роль політичних технологій як засобів боротьби за оволодіння виборною владою між різними політичними угрупованнями. Наслідки активізації даної діяльності в останні роки не примусили довго себе чекати: інтенсивний вплив з боку тих суб'єктів, що борються за владу; електорат став свідком різноманітних інформаційних воєн, численних викидів компромату, застосування адміністративного ресурсу тощо. Суб'єкти політичного

процесу, що змагаються за владу, почали активно використовувати у своїй діяльності досвід та знання, набуті у західноєвропейських країнах, запозичувати апробовані технології, в тому числі і некоректні з проведення виборчих кампаній. Світовий досвід доводить, що лише на основі рівноправних і партнерських стосунків та на дотриманні балансу інтересів можливий динамічний та ефективний розвиток будь-якого суспільства [77].

У зв'язку з цим набуває актуальності аналіз механізмів протидії деструктивним політичним технологіям, вироблення форм і методів взаємозв'язку між різними соціальними групами та інститутами.

Без цього неможливий успіх демократичного державного будівництва. Саме тому значний інтерес становить розвиток інноваційних технологій, досвід формування оригінальних політичних технологій боротьби за електорат [77].

Практики проведення виборів довели, що можливість громадян впливати на механізм обрання влади, пов'язаний не лише з формальним правом обирати й бути обраним відповідно до закону, а й з низкою інших важливих чинників.

За визначенням, яке подається в одному з підручників, політичні технології – це система (сукупність) заздалегідь продуманих, спланованих, використовуваних (а також запроваджуваних інтуїтивно, спонтанно) засобів, кроків, планів, процедур, технічних, інформаційних способів для успішного висунення кандидатів та їх обрання [414, с. 304].

Розвитку деструктивних політичних технологій в цілому та адміністративного ресурсу, зокрема, сприяє посттоталітарний характер політичної системи. В умовах її існування неможливі демократичні процедури громадянського волевиявлення, вибори стали заручником кризових процесів у владі.

Демократизація суспільства і розвиток інституту виборів сприяють формуванню в країні повноцінного політичного ринку, що пред'являє принципово нові вимоги до передвиборчої стратегії політичних акторів, які

виборюють впаду. Тому, як зазначає політичний технолог А. Максимов: «Загострення боротьби за владу між кандидатами і різними партіями викликає необхідність знання механізмів, які дозволяють проводити оцінку кандидатів на виборах, їх виборчих програм і таке інше» [293, с. 12].

Передвиборчі кампанії в Україні проводяться як класичні «продажі», коли «електорат володіє на політичному ринку виборчими голосами, лідери є покупцями цих голосі» [466, с. 23].

Адміністративний ресурс, як вже неодноразово зазначалося, одна з найпоширеніших деструктивних політичних технологій.

Суть поняття «адміністративний ресурс», про яке найчастіше згадують у період виборчих кампаній, безпосередньо пов'язана з керівними посадами держслужбовців у різних органах державної влади, переважно в її виконавчій галузі. Суб'єктами адмінресурсу в повній мірі повинні бути всі чиновники, які здатні впливати на виборчу кампанію, та перевищити свої повноваження для досягнення політичних цілей. В українській виборчій практиці зловживання своїм службовим становищем відбувається тоді, коли високопосадовці балотуються на посаду Президента, у Верховну Раду або в ради інших рівнів.

Практика виборів в Україні показала, що результат у виборчій, а отже політичній боротьбі прямо пропорційно залежить від наявності ресурсів, в тому числі адміністративного. Такі правила боротьби змушені прийняти всі учасники політичної гри. Там, де є влада, там є намагання утримати її тривалий час. На початку 1990-х років перший президент України Л. Кравчук почав говорити про «партію влади» і про її роль як особливого чинника політичного процесу. За деякий час з'явилося саме поняття «адміністративний ресурс», яке активно почали використовувати для характеристики політичних явищ і процесів в Україні, і не лише в Україні [4, с. 35].

Загалом перші виборчі кампанії в Україні не можна розглядати як такі, де був застосований потужний адміністративний ресурс, або якщо він був присутній, то не здійснював суттєвого впливу на політичний процес.

Здійснюючи аналіз витоків та джерелам застосування адміністративного ресурсу в Україні, необхідно визначити фактори, які сприяють його використанню, підвищують його ефективність.

По-перше, чим менше чисельність населення, тим легше застосувати адмінресурс. Невипадково, найбільш відвертим і жорстким зазвичай буває застосування адміністративного ресурсу в невеликих населених пунктах та сільській місцевості, де люди звикли в істотній мірі орієнтуватися у своєму політичному виборі на неформальних «лідерів думки» і офіційних керівників [6].

По-друге, важлива кількість активних виборців. Наявність великої кількості виборців із самостійною позицією і готовністю її відстоювати різко ускладнює застосування адміністративного ресурсу. Власне саме тому відносно легко задіюється адміністративний ресурс в замкнених соціальних системах, таких як військові частини, будинки престарілих, СІЗО, де сама організація життя припускає придушення активної життєвої позиції і підпорядкування колективного початку [6].

По-третє, відсутність розподілу влади. Чітка ієрархічність, призначення на посади за «сімейними ознаками», невідповідність посади професійному рівню керівника – все це підвищує ефективність застосування адміністративного ресурсу.

По-четверте, масштабному використанню адміністративних важелів впливу сприяє залежність від владних структур місцевих та регіональних засобів масової інформації. Подання «бажаного» матеріалу, участь у інформаційному просторі лише провладних кандидатів набагато спрощує можливості застосування адмінресурсу.

По-п'яте, залежність бізнес-структур від органів влади та місцевого самоврядування, створення ними таких умов для ведення підприємницької

діяльності, при якій дані структури можуть працювати лише при повній підтримці влади.

По-шосте, відсутність політичних керівників, сильних опозиційних лідерів, які силою своєї особистості могли б залучити на свою сторону виборців, подолавши спрямовані проти них дії.

Адміністративний ресурс як політична технологія, бере свій початок з часів парламентської виборчої кампанії 1998 року. Згодом можливості владної вертикалі застосували дану технологію під час проведення референдуму 2000 року, оскільки саме тоді й почалося широке його застосування [191].

Загалом автор виділяє наступні етапи застосування адміністративного ресурсу в Україні.

I етап (1990-1994 рр.) – адмінресурс присутній, але не мав значного впливу на перебіг політичних подій.

II етап (1994-1999 рр.) – адміністративний ресурс починає активно застосовуватися владними структурами в політичному процесі.

III етап (1999-2004 рр.) – широке використання адміністративного ресурсу як девіантної технології. Адмінресурс домінує як виборча технологія, розширюється спектр його застосування та посилюється тиск на учасників виборчого процесу.

IV етап (2005-2011 рр.) – застосування адміністративного ресурсу приховано під зловживання службовим становищем та використання своїх повноважень. Використовуючи дану політичну технологію провладні суб'єкти виборчого процесу ефективно будують власні виборчі кампанії та впливають на хід та результативність виборчого процесу.

Як зазначає львівський дослідник ресурсів виборчих кампаній М.Бучин, одними з найдемократичніших в Україні були вибори 1990 р. та 1994 р., коли наша країна лише ставала на шлях демократії. Це можна пояснити, тим, що колишня комуністична влада була дезорганізована, а нова влада ще не навчилася використовувати адміністративний ресурс.

Крім того, в цей час суспільство перебувало на хвилі своєрідної демократичної ейфорії. Однак уже під час президентських виборів 1994 р. Л. Кравчук та Л. Кучма володіли неоднаковим доступом до ЗМІ. На виборах 1998 р. адміністративний ресурс відігравав вагомий роль, але тоді його ще не вважали вирішальним чинником. Під час президентських виборів 1999 р. адміністративний ресурс вже використовували значно більше. Адміністративні важелі впливу були в руках Президента Л. Кучми, який активно застосовував їх на практиці. Але, маючи найвищий рейтинг серед усіх кандидатів, Л. Кучма не мав нагальної потреби у застосуванні адміністративного ресурсу [52, с. 140].

Адміністративний ресурс почали застосовувати повномасштабно під час парламентських та місцевих виборів 1998 року. Далі його застосування відбувалося по висхідній під час президентських виборів 1999 року, парламентських та місцевих виборів 2002 року [4, с.79].

На президентських виборах 1999 р. адміністративний ресурс використовувався вже активніше. Для цього, зокрема, використовувалося службове становище, здійснювався адміністративний тиск на чиновників, працівників бюджетної сфери, використовувалися силові структури для забезпечення перемоги чинного Президента України Л. Кучми.

Характерним моментом цього етапу стало також застосування адміністративного тиску проти незалежних ЗМІ. Для цього використовувалися вже перевірені схеми та технології: деякі ЗМІ відвідували з формально вмотивованими візитами представники податкової і пожежної інспекції та багатьох інших служб. В окремих випадках велика кількість таких візитів свідчила про необґрунтованість підстав для такої уваги до певних ЗМІ і наводила на думку про те, що вказані факти є проявом силового тиску на опозиційні ЗМІ [49].

Потужно адміністративний ресурс виявився під час референдуму 16 квітня 2000 р [52]. Президенту Л. Кучмі вдалося провести референдум з необхідним результатом завдяки задіяним адміністративним технологіям.

Тому після вдалого використання адміністративного ресурсу під час референдуму, а також після довиборів до Верховної Ради України у червні 2000 року, де кандидати від влади перемогли у 9 з 10 виборчих округів, використання адмінресурсу стало сприйматись як обов'язкова передумова успіху виборчої кампанії [389, с. 25]. Ці факти використання адміністративного ресурсу призвели до втрати довіри населення до інституту демократичних виборів. Згідно з опитуваннями Центру Олександра Разумкова, лише 4,6 % громадян вірили в те, що вибори 2002 р. будуть чесними, що у 4 рази менше, ніж у 1994 р. [149].

В 2001 році в період підготовки до парламентської виборчої кампанії 2002 р. на декількох українських газетах і телеканалах, близько пов'язаних з партією СДПУ(о), з'явилися закриті директиви, які згодом отримали назву «темник», Спочатку вони проявлялися у «співпадінні» редакційних завдань різних газет і телеканалів. Незважаючи на те, що від журналістів сподівались виконання наданих «рекомендацій», вони все ж таки намагались подавати збалансовану картину політичних подій, не побоюючись наслідків.

Починаючи з літа 2002 р., така практика поширилась на інші українські телеканали. Це сталось невдовзі після призначення В. Медведчука керівником президентської адміністрації та створення в її структурі в середині 2002 р. «Головного управління інформаційної політики». Поширенням практики розсилки темників на всі національні канали справа не обмежилась: редактори і журналісти відзначали посилення тиску і зростання примусу щодо дотримання «рекомендацій», які вони містили. У цей період керівництво телеканалів все частіше отримувало дзвінки з президентської адміністрації з вимогами щодо виконання вказівок і погрозами наслідків для каналу в цілому та його окремих співробітників. В результаті такого тиску редактори стали не тільки встановлювати політичні рамки, але й уважно відслідковувати зміст програм новин, вже зі свого боку чинячи тиск на журналістів. Журналісти відзначали збіг розширення сфери впливу темників та посилення тиску ззовні з підготовкою опозиції до акцій

протесту з першими кроками провідних українських політиків в напрямку президентських виборів 2004 р. [464].

Під словом «темник» аналітики «Української правди» розуміють пряму вказівку засобам масової інформації, метою якої є змінити редакційну політику цього ЗМІ і таким чином вплинути на точку зору аудиторії щодо тих чи інших суспільних подій. Обов'язково треба пояснити, що темники не є рекомендаціями; у них більше спільного з наказами. Сенс темника не в подачі ідеї, а в об'єднанні страху, примусу і економічної привабливості, що уможливорює донесення темників до аудиторії [362].

Під час парламентських слухань щодо цензури, які пройшли 4 грудня 2002 р. у Верховній Раді, зразки темників були продемонстровані з парламентської трибуни представником журналістського страйккому і тодішнім головою Київської незалежної медіа-профспілки Андрієм Шевченком.

У січні 2003 року «плани дій» для журналістів стали предметом розгляду слухань в ПАРЄ, де їх було названо формою цензури та піддано жорсткій критиці з боку ПАРЄ та інших європейських інституцій [464].

Тобто, влада напередодні виборів 2002 року приготувала дієвий механізм медійного адміністративного ресурсу, який виправдав себе в подальшому на парламентських та президентських виборах.

На парламентських виборах 2002 р. саме адміністративний ресурс став визначальним чинником. Як зазначає український політолог і політик М. Томенко: «Вперше в історії України Президент держави відкрито дав чітку вказівку всім структурам виконавчої влади зайняти найактивнішу позицію у передвиборчому процесі» [470, с. 5].

З метою створення провладної коаліції та проходження президентських сил був створений провладний виборчий блок «За єдину Україну», який складався із таких партій: Партія Регіонів України, Народно-демократична партія України, партія «Трудова Україна», Аграрна партія України, Партія підприємців і промисловців України.

Все це сприяло тому, що під час парламентських виборів 2002 року можна було спостерігати найрізноманітніші форми прояву адміністративного ресурсу. Внаслідок масштабного застосування різноманітних форм адміністративного ресурсу блок «За єдину Україну» одержав вдвічі більше голосів, ніж про це свідчили різноманітні соціологічні опитування. Завдяки адміністративному ресурсу значно зміцнила свої позиції СДПУ(о). Парламентські вибори 2002 р. в Україні засвідчили, що завдяки використанню адміністративного ресурсу формування представницьких органів влади в нашій державі відбувається недемократичним шляхом і нівелюються реальні результати волевиявлення виборців [52, с. 141].

На парламентських виборах 2002 р. саме важелі адміністративного тиску суттєво вплинули на хід та результати виборів. Однією з найпоширеніших форм прояву адміністративного ресурсу, який застосовувався на парламентських виборах 2002 р., був прямий адміністративний тиск на опозиційні політичні сили, перешкоджання у проведенні агітації, медійний адмінресурс [468].

Під час виборчої кампанії весни 2002 р. спостерігачами ОБСЄ було проведено моніторинг семи загальнонаціональних телекомпаній та шести регіональних телестанцій з використанням методології кількісного та якісного аналізу. За їх висновками, канал УТ-1 дотримувався правових положень про надання безкоштовного часу всім політичним суперникам, але був упередженим, передаючи новини та аналітичні програми, очевидно підтримуючи виборчий блок «За Єдину Україну». Не дивлячись на зменшення частки пікового («прайм-тайм») часу новин, наданого на висвітлення владного блоку, з 40 % на початку березня до 21 %, тон висвітлення залишався позитивним. Цей канал також надав В. Литвину понад 93 хвилини надзвичайно позитивного висвітлення в новинах. Під час приблизно половини цього ефірного висвітлення В. Литвин був представлений, як лідер ЗСУ. Протягом шести тижнів напередодні виборів В. Литвин та А. Кінах отримали більше семи годин висвітлення на УТ-1 у

піковий час новин та в програмах, присвячених поточним справам. Для порівняння, протягом того ж періоду В. Ющенко отримав загалом 14 хв., не дивлячись на ведуче місце блоку в більшості опитувань громадської думки. У той же час, блок Ю. Тимошенко отримав лише 3,3 % висвітлення у новинах у піковий час, і за змістом таке висвітлення було в основному негативним. Крім того, УТ-1 присвятив майже половину своїх аналітичних програм розповідям про діяльність провладного блоку. У програмах про поточні справи журналісти часто критикували опозиційних кандидатів, не представляючи протилежної точки зору. Приватні телекомпанії запропонували більш збалансоване висвітлення партійних платформ. Разом з тим, більшість надавали очевидну підтримку певним партіям або блокам. Телекомпанія «Інтер» надавала потужну підтримку СДПУ(о), присвятивши цій партії 21 % виключно позитивного висвітлення в новинах. Приватна студія «1+1» також підтримувала СДПУ(о), присвятивши цій партії 12 % ефірного часу в новинах у піковий час, головним чином у позитивному тоні. Обидва канали були упередженими проти В. Ющенка. «ICTV» надав 19 % висвітлення в новинах в піковий час ЗСУ, головним чином нейтрального або позитивного змісту. Не дивлячись на скромний рейтинг в опитуваннях громадської думки, пропрезидентський блок «Команда озимого покоління» отримав 15 % подібного ефірного часу позитивного або нейтрального змісту. «Наша Україна» отримала лише 8 % часу, переважно нейтрального або негативного змісту. Разом з тим, три інших приватних канали – «СТБ», «Новий канал» та «Ютар» – запропонували глядачам збалансованіше висвітлення. «Ютар» і меншою мірою «Новий канал» передавали матеріали, що містили критику ЗСУ, Президента та Уряду. Лише «Ютар» сприяв блокам Ю. Тимошенко та «Наша Україна», надавши їм 22 та 27 % висвітлення відповідно, головним чином позитивного або нейтрального змісту [424].

Під час кампанії 2002 року методи медійний адміністративний ресурс були задіяні повністю, а за масштабами впливу та тиску він значно випередив організаційний та бюджетні форми впливу на виборчий процес.

Як зазначає науковець М. Бучин, для перешкоджання опонентам у веденні агітації владою використовувалися такі методи, як безпідставні затримання агітаторів, вилучення агітаційних матеріалів, відмови у наданні приміщень для зустрічей опозиційних суб'єктів виборчого процесу з виборцями, у наданні ефіру чи газетних площ тощо. Активну участь у згаданих формах прояву адміністративного ресурсу брали силові структури [49].

В ході виборчої кампанії 2002 р., за даними Комітету виборців України, було подано 394 скарги, пов'язані з виборами, з яких 281 була направлена до судів, а 113 – до ЦВК. Близько 70 % скарг стосувалися реєстрації та зняття з реєстрації кандидатів, складу комісій, неправомірного впливу на суб'єкти виборчого процесу, перешкоджання веденню передвиборної кампанії та незаконної агітації. З 281 позовів, поданих до суду, 72 були проти рішень ЦВК і подавалися до Верховного Суду, а 209 були проти рішень ОВК, і їх було подано до різних окружних апеляційних судів. Верховний Суд повністю або частково скасував 16 рішень ЦВК. Апеляційні суди скасували 54 рішення ОВК і залишили в силі 86. Однак серед судових рішень немає жодного про притягнення до адміністративної чи кримінальної відповідальності як посадових осіб органів державної влади, членів виборчих комісій, так і будь-кого з суб'єктів виборчого процесу 2002 р. [424].

На виборах 2002 року був задіяний адміністративний ресурс, який завжди давав партії влади додаткові відсотки голосів. Але популярність кланових партій настільки впала, що кілька відсотків уже не рятували становища. Витягти їх із політичного небуття могло лише «ручне управління» ходом голосування, яке уперше було застосовано в Донбасі. Аналізуючи перипетії Помаранчевої революції, Є. Марчук в інтерв'ю журналістам газети «День» у лютому 2005 року не випадково звернувся до

попереднього досвіду: «Згадаємо парламентські вибори 2002 року. Створюється «За ЄдУ», очолює В. Литвин. На підтримку «За ЄдУ» включена вся державна машина, туди зведені всі ресурси — партійні, парламентські, адміністративні, інформаційні, фінансові. І «За ЄдУ» практично пролетіла б на виборах, якби не Донецьк. Завдяки технологіям, які були задіяні в Донецьку, «За ЄдУ» пройшла в парламент» [268, с. 8].

Таким чином, у 2002-2004 рр. розпочався період значного нарощення владою адміністративних важелів впливу на політичний процес. Присутність адміністративних технологій на регіональному рівні стало звичним явищем.

Уваги заслуговують вибори мерів міст Суми, Красний Луч. Вони характеризувалися потужним використанням адміністративного ресурсу, поєднаного з кримінальними методами ведення виборчої кампанії. Зокрема, у цей період одними з найбільш резонансних та масштабних щодо використання адміністративного ресурсу стали вибори міського голови м. Мукачева у квітні 2004 р., які відбулися в умовах масштабного владного тиску поєднаного з кримінальними діями [52, с. 141].

Згадана виборча кампанія відбувалася в умовах, далеких від демократичних, і характеризувалася масштабним використанням адміністративного ресурсу на усіх етапах виборчого процесу, поєднаннм владного тиску з кримінальними діями.

Виборча кампанія проводилася з грубими порушеннями принципу вільної агітації, характерною була силова боротьба з опонентами. Під час голосування дуже поширеним був недопуск спостерігачів та журналістів на виборчі дільниці через недостатньо вмотивоване рішення територіальної комісії щодо способу реєстрації офіційних спостерігачів та представників ЗМІ. Доволі часто це супроводжувалося фізичним насильством проти останніх. Вибори міського голови Мукачева відбувалися в умовах масштабного владного і силового пресингу, поєднаного з кримінальними діями. Характерною ознакою виборчої кампанії в Мукачеві стало те, що біля більшості дільниць перебували організовані групи невідомих осіб

кримінальної зовнішності, що створювало напружену атмосферу. І незважаючи на безпрецедентно велику кількість працівників правоохоронних органів на дільницях, вони «проявляли повну бездіяльність, не реагуючи на здійснення серйозних правопорушень невідомими особами» [49].

Регіональність адміністративного ресурсу обумовлювалась особливостями розвитку окремих областей та міст, політичною культурою місцевих еліт, системою призначень на посади.

Цей процес варто розглядати як своєрідний виборчий полігон, на якому випробовувались всі ті види адміністративного ресурсу та «брудних» виборчих технологій, які згодом були використані під час президентських виборів 2004 р. [52, с. 142].

Президентські вибори 2004 р. вже повністю проходили за правилами адміністративного ресурсу, повномасштабне застосування якого і стало причиною громадянського протесту. Вся владна вертикаль була змобілізована на забезпечення перемоги В. Януковича [52, с.142]. Про факт використання службового становища для підтримки провладного кандидата свідчить цитата з доповідної записки заступника голови Жовтневого райвиконкома Дніпропетровської області Н. Удовиченко: «...основна робота виконкому зосереджена на роз'ясненні серед населення району програми В.Януковича» [381].

Як зазначає відомий політичний експерт І. Жданов, коментуючи політичну ситуацію напередодні президентських виборів 2004 року: «Найдалекоглядніші представники політичної еліти чесно відпрацьовували вже згаданий сценарій. Потрібно бути реалістами – виборча кампанія давно розпочалася. А передвиборна агітація, необмежена рамками закону, проводиться як ніколи інтенсивно – фактично зосені 2003 р. Саме тоді влада перейшла до активних дій: зриви форумів «Нашої України» у Сумах і Донецьку, залучення силових структур у політичний процес, участь кримінальних елементів у провокаціях проти опозиції, жорсткий тиск на бізнес опозиційних депутатів тощо [149].

Під час виборів 2004 р. влада використовувала масштабний організаційний адміністративний ресурс.

Так, спостерігачами КВУ були зареєстровані випадки, коли для потреб штабів кандидата В. Януковича забиралася техніка із бюджетних установ (бібліотеки і т.п.) або їх приміщення використовуються для роботи громадських приймалень кандидата. На базі державних, бюджетних установ створюються громадські приймальні кандидата В. Януковича, до роботи в яких залучаються державні службовці (Фрунзенський, Комінтерновський, Лозівський, Сахновщинський, Кегічівський райони Харківської області). В Новогордківському СПТУ Кіровоградської області забрано комп'ютер до офісу Партії Регіонів для районного штабу єдиного кандидата від влади. З районної бібліотеки Головонівського району цієї ж області забрано ксерокс для штабу «єдиного кандидата», бібліотека лишилась надходжень за платні послуги [381].

Згідно з документальними даними Громадського моніторингу, фінансування виборчої кампанії 2004 року, що здійснюється Коаліцією «Свобода вибору» за період з 1 до 27 серпня ні у пресі, ні на радіо, ні на ТБ не було жодного ролика прямої політичної реклами за чинного тоді прем'єр-міністра В. Ф. Януковича. Однак ефір центральних телеканалів був наповнений новинними повідомленнями про активну роботу прем'єра та роликами щодо його опікувань спортивними досягненнями українців у Афінах. Зрозуміло, що каналам за це ніхто не оплачував ефірного часу. Натомість, штаб іншого претендента – В. Ющенка був змушений свою медіаактивність оплачувати за стандартними для кампаній цінами – вдвічі вищими, ніж у міжвиборчий період. Приклади яскраво ілюструють тезу про те, що медійний адміністративний ресурс може стати також серйозним фактором зниження реальних грошових витрат у кампанії одної сторони [4, с. 25].

Деструктивними методами застосування адміністративного ресурсу під час виборів 2004 р. було перешкоджання у веденні виборчої кампанії

опозиційними кандидатами та застосування силового адмінресурсу, зокрема, затримання агітаторів від опозиційних кандидатів, постійні перевірки приміщень, автотранспорту, ненадання законного права на виступи представникам опозиційних кандидатів тощо. Окремо можна виділити використання адміністративного ресурсу для перешкоджання В. Ющенку у проведенні публічних акцій [49].

Варто зазначити, що під час виборчої кампанії 2004 року у В. Ющенка були також адміністративні можливості. Невід'ємною частиною адміністративного ресурсу В. Ющенко у 2004 р. можна вважати ради всіх рівнів на Заході України, які склалися переважно з членів партії «Наша Україна» (Львівська, Тернопільська, Рівненська, Івано-Франківська області.) Представники цієї партійної сили зосередили в своїх руках бюджети, дотації, можливість використовувати владні важелі впливу.

Внаслідок того, що другий тур виборів був масово сфальсифікований, мільйони людей вийшли на вулиці, протестуючи проти несправедливості. Результат другого туру (перемога В. Януковича) був оскаржений у Верховному Суді України, який визнав незаконним обрання В. Януковича Президентом України і призначив третій тур виборів: «Судом встановлено, що при проведенні повторного голосування не дотримувалися вимоги щодо заборони участі у передвиборній агітації органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, мало місце їх незаконне втручання у виборчий процес» [429, с. 39].

Як зазначає науковець М. Бучин, вперше в історії пострадянських держав найвищий судовий орган країни визнав значний вплив державних службовців на перебіг виборчого процесу (наявність під час виборів адміністративного ресурсу). Наслідком ухвалення нового виборчого закону, а також завдяки своєрідному зламові свідомості громадян третій тур виборів був визнаний одним з найдемократичніших за всю історію виборів в Україні. Факти використання адміністративного ресурсу мали поодинокий і радше випадковий, ніж закономірний характер [52, с. 143].

Отже, держава визнала наявність адміністративного ресурсу та засудила його застосування під час виборчого процесу.

Виборча кампанія 2004 року з доведеними фактами масових фальсифікацій і системного використання адмінресурсу стала переломним моментом, що дала надію на створення в Україні демократичної системи зміни влади.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що у ході кожної перевиборчої кампанії протягом 1991-2002 років адмінресурс застосовувався і досить-таки активно. Проте, президентські вибори 2004 року виявилися «найбруднішими» за всю історію нашої держави.

За час цієї кампанії спостерігався тотальний адміністративний ресурс, тиск та залякування людей, маніпулювання масовою свідомістю та використанням ЗМІ з метою дискредитації. Українська еліта випробувала деструктивні політичні технології, які були зведені в ранг політичного абсурду.

У ході парламентських виборчих кампаній 2006-2007 рр. випадки використання адміністративного ресурсу були поодинокими, не мали системного характеру і не могли вагомо вплинути на результати парламентських виборів. Згідно зі звітом місії спостереження ENEMO за парламентськими виборами 2006 р., атмосфера їх проведення «... може бути охарактеризована як така, що пройшла в цілому без тиску, залякування, направлено проти політичних партій, блоків чи окремої частини електорату» [406].

Відомий дослідник адміністративного ресурсу М. Бучин виокремлює низку особливостей щодо використання адміністративного ресурсу під час виборів 2006-2007 рр) [52, с. 143]:

1. Відсутність централізованого адміністративного ресурсу. На відміну від президентських виборів 2004 р., парламентські вибори характеризувалися тим, що не було концентрації адміністративного ресурсу в одних руках. Під час останніх виборів суб'єктами адміністративного ресурсу були, переважно,

НСНУ, Партія Регіонів та блок В. Литвина «Ми». Крім того, частково адміністративним ресурсом володіли БЮТ, СПУ, «Відродження» тощо.

2. У різних частинах України адміністративний ресурс застосовувався різною мірою, залежно від регіонів змінювалися й суб'єкти його застосування. Зокрема на Західній Україні адміністративним ресурсом володіли партії та блоки НСНУ, БЮТ а на Сході і Півдні – Партія Регіонів. Більшою мірою адміністративний ресурс використовувався на Сході та Півдні, дещо менше – на Заході.

3. Не маючи вагомого впливу на результати парламентських виборів, адміністративний ресурс активніше використовували на місцевих виборах. Тому можна стверджувати, що завдяки використанню адміністративного ресурсу в деяких регіонах результати місцевих виборів не відображають реального результату волевиявлення громадян. Особливо активно адміністративний ресурс застосовували на виборах сільських, селищних і міських голів.

4. Вибори 2006-2007 рр. характеризуються фактичною відсутністю використання адміністративного ресурсу проти виборців і конкурентів (так званий негативний адміністративний ресурс). Більшість випадків використання адміністративного ресурсу стосувалася його позитивного розуміння (адміністративний ресурс використовували провладні суб'єкти виборчого процесу для ефективно побудови власної виборчої кампанії) [52, с. 143].

Численні випадки застосування адміністративного ресурсу були виявлені й під час останньої президентської виборчої кампанії 2010 року.

Як зазначає дослідниця А. М. Ярошенко, кандидат у Президенти В. Янукович, зрозуміло, знаходячись в опозиції, не мав тієї повноти влади, яка була у нього у 2004 р. Проте певна підтримка державних службовців чи керівників органів місцевого самоврядування у рідному для себе Південно-Східному поясі все ж спостерігалася [525, с. 152]. Наприклад, у Луганську місцевий мер-регіонал дав команду працівникам комунального підприємства

познімати всю агітацію конкурентів Партії Регіонів задовго до закінчення виборчої кампанії [113].

Президентська виборча кампанія 2010 р. характеризувалася застосуванням адміністративного ресурсу вищих посадових осіб держави: Президента, Прем'єра та Голови Верховної Ради України.

Кандидат у Президенти та Прем'єр-міністр Ю. Тимошенко успішно поєднувала завуальовану агітацію в рамках кампанії «Вона працює» із відвертою агітацією. Йдеться про співочий тур на користь Тимошенко під назвою «З Україною в серці». Прем'єр відвідала майже усі міста, де організовувався захід. І хоча це було по завершенню робочого дня, проте літала вона за державні кошти (вартість чартеру Ту-134 по Україні складає близько 100 000 грн) [339].

Резонансною була роздача безкоштовних актів на землю селянам, на які були витрачено понад 600 млн зі стабілізаційного фонду держави, роздавалися з портретами Юлії Тимошенко і подавалися як її особиста заслуга.

Голова Верховної Ради України Володимир Литвин – єдиний з кандидатів, хто пішов у відпустку. Однак після цього його «робочі поїздки» не припинилися. Зокрема, в той же час сайт Верховної Ради інформував, що голова Верховної Ради Володимир Литвин відвідає з робочою поїздкою Житомирську, Харківську, Запорізьку області [525, с. 152].

Президентські вибори 2010 року довели, що жоден посадовець не виключає застосування адміністративного ресурсу під час ведення виборчої кампанії, незалежно на всі попередні заяви, – це, зокрема, стосується Президента України (2005-2010 р.р.) В. Ющенко.

Так, Центральна виборча комісія винесла попередження Президенту України В. Ющенку за використання ефірного часу державного телебачення під час його робочих поїздок у регіони України з метою власної агітації як кандидата у президенти. «Адмінресурсу, який був на попередніх виборах президента, немає. Є зловживання службовим становищем – ведення агітації

в робочий час, розвішування плакатів на підвідомчій території, створення умов для своїх кандидатів», – відзначав голова КВУ О. Черненко [496].

Показово, що в 2010 р. не відбулося повторення виборів 2004-2005 рр., і це, безумовно, є позитивною тенденцією. Важливим та стримуючим фактором відмови від використання тотального адміністративного ресурсу стала деконцентрація владних повноважень між кандидатами-високопосадовцями.

Таким чином, від проголошення незалежності України і до сьогодні, на хід виборів щораз більший вплив здійснював адміністративний ресурс.

Вершиною процесу кількісного і якісного зростання впливу адміністративного чинника на виборчий процес стала президентська виборча кампанія 2004 р., під час якої використання адміністративного ресурсу сягнуло небачених раніше обсягів. У подальшому вплив адміністративного ресурсу на вибори поступово поменшувався, що сприятиме побудові в нашій державі демократичного політичного режиму [52].

Аналізуючи виборчі кампанії, потрібно зазначити, що адміністративний ресурс стрімко почав набирати свої обороти, починаючи з 1998 року, і це є дуже небезпечним явищем для України, тому що внаслідок впливу різноманітних чинників застосування адміністративного ресурсу в ході виборчих кампаній, багато громадян, політиків та державних службовців сприймають використання адміністративного ресурсу як абсолютно нормальне явище, один зі способів збереження влади, який не тягне за собою кримінальної чи адміністративної відповідальності.

На парламентських виборах 1998 р., 2002 р., 2006 р., 2007 р. та президентських 1999, 2004, 2010 років адміністративний ресурс відігравав далеко не останню роль.

Проаналізувавши періоди застосування адміністративного ресурсу, автор виокремлює основні передумови його існування у виборчій практиці України:

1. Особливість політичних та соціально-економічних умов, у яких перебуває Україна.

2. Відсутність сталого виборчого законодавства, що забезпечувало б формування практики проведення виборчих кампаній.

3. Неможливість здійснення політичними силами різних спрямувань ефективного взаємного контролю через відсутність необхідних ресурсів.

4. Відсутність традицій вільного волевиявлення громадян і, відповідно низький рівень політико-правової культури громадян (як простих виборців, так і чиновників усіх рівнів).

5. Особливості менталітету суспільства, що проживає на посткомуністичному просторі; низька політична і правова культура виборців через те, що між виборами ні партії (блоки), ні влада з виборцями майже не співпрацюють.

6. Відсутність гарантій правового захисту з боку судової влади [426].

7. Слабкість політичних партій і блоків, в яких майже відсутні демократичні засади, а тому переважають вождистські, кланові й подібні тенденції.

8. Поєднання адміністративним апаратом політичних та адміністративних функцій через те, що останні законом не розмежовані і чітко не визначені.

9. Відсутність розвинутого громадянського суспільства, незалежних ЗМІ, гарантованих прав і свобод громадян тощо.

Вибори стають технологічнішими, а маніпуляція голосами — відчутнішою. Тепер перемагає не той кандидат, у якого більше прихильників, а той, хто володіє технологіями; не той, за кого голосують, а той, на користь кого підраховують голоси [253].

Виборчі кампанії сучасності засвідчили, що перевагу віддають не тим кандидатам, які розробили дієву політичну програму, а тим, хто задіює весь механізм обіцянок, подарунків та маніпуляцій. Під час виборів органи влади перетворюються на свого роду «виборчу команду», так мовити, кризових менеджерів, які завжди готові надати преференції провладним силам. Всі державні організації: силові структури, освітні й медичні установи, державні

ЗМІ, органи місцевого самоврядування і соціального забезпечення залучаються до агітації, різноманітних заходів.

Останні виборчі кампанії (2006, 2007 рр.) візначились зменшенням тиску владних структур на вибори, проте вплив адміністративного ресурсу помітно збільшився та змінив форми у виборчих кампаніях 2010 року. Використання адмінресурсу становить реальну загрозу демократичності виборів, уможлиблює прихід до влади нових політичних діячів.

Таким чином, адміністративний ресурс у виборчому процесі в Україні характеризується такими ознаками:

1. Використання провладної вертикалі для проведення агітації, формування позитивного іміджу суб'єктів виборчого процесу, що підтримуються владними структурами та втручання в роботу виборчих комісій.

2. Втручання силових структур в процес волевиявлення.

3. Використання методів адміністративного тиску на громадян.

4. Створення несприятливих умов для опозиційних сил, з метою перешкоджанню виборчої кампанії та створенню додаткових переваг провладним (заборона телекомпаніям надавати ефір, перевірки офісів тощо).

5. Адміністративний тиск на засоби масової інформації з метою формування позитивного інформаційного поля для провладних сил.

3.2. Технології адміністративного ресурсу в рамках президентських виборчих кампаній (1999, 2004, 2010 років) в Україні

Кожна виборча кампанія актуалізує наукове обговорення проблеми застосування адміністративного ресурсу під час виборів. Вживання терміну адміністративний ресурс у контексті аналізу адміністративно-правових, адміністративно-економічних чи адміністративно-політичних відносин у суспільстві великою мірою різниться.

Аналізуючи використання адміністративного ресурсу в рамках президентських виборчих кампаній (1999, 2004, 2010 років) в Україні, слід проаналізувати основні механізми застосування даної деструктивної технології та виявити основні тенденції адміністративного впливу на хід виборів.

На сьогоднішній день в Україні накопичений значний досвід застосування адміністративного ресурсу під час президентських кампаній. В цілому підсумки виборів підтвердили, що застосування механізмів адміністративних технологій відбувалися по висхідній.

Адміністративний ресурс, як специфічне деструктивне явище, має глибокі корені. Закономірно витікаючи із системи організації та особливостей функціонування механізмів командно-адміністративної системи, принципів централізації влади та непорушності владної ієрархії, якій підпорядковані механізми продукування та виконання рішень, ці командно-адміністративні традиції та принципи владної ієрархії і чиновного підпорядкування вочевидь успадкувала (хоч і в дещо модернізованому вигляді) українська система організації влади. Тож не дивно, що в умовах доконечного збереження владної ієрархії бо навіть домінування владної вертикалі рішення щодо підтримки або не підтримки того чи іншого кандидата або політичної партії на місцях приймаються на високих владних щаблях, а потім «спускаються» на нижчі чиновницькі рівні, яким делегуються відповідні повноваження і за цього ставляться конкретні «завдання». Отже, українська система управління влаштована таким чином, що рішення про застосування адміністративного ресурсу для підтримки або не підтримки на виборах того чи іншого претендента легітимізує виключно центральна влада [191].

Президентські виборчі кампанії характеризуються масштабним впливом адміністративного ресурсу, який змінюючи форми та стилі суттєво впливає на політичний процес.

Сьогодні адміністративний ресурс можна розглядати як найвагомніше джерело вироблення так званих «брудних технологій», застосовуваних під час виборів. Дійсно, виходячи з наявності в нього основних важелів (матеріального й інформаційного), гіпотетично він є універсальним чинником, який дозволяє нав'язувати виборцям ту чи іншу думку напередодні виборів, маніпулювати свідомістю електорату. У цьому й полягає специфічна гнучкість адміністративного ресурсу, яка дозволяє за допомогою адміністративних важелів впливу «мобілізувати» потенційних виборців, диктувати їм свою волю, спотворюючи саму ідею виборів, а водночас – ніби й не переступати меж закону [191].

Особливого розмаху практика застосування адміністративного ресурсу в Україні набула за часів президента Л. Кучми, зокрема під час виборів 1999 р. та референдуму за народною ініціативою в 2000 р.

Першим кандидатом у президенти під час кампанії 1999 р. було зареєстровано Л. Кучму, другим П. Симоненка. До речі, реєстрація в один і той же день діючого Президента Л. Кучми та лідера КПУ П. Симоненка мала символічне навантаження. ЗМІ достатньо активно поширювали тезу про те, що основна боротьба буде точитися між лівим кандидатом і діючим президентом. У масовій свідомості мала наочно зафіксувати цю ідею: Президент і комуніст [467].

Разом з тим, на цьому етапі виборчої кампанії ЦВК достатньо активно заявляв про те, що, з огляду на якість підписних листів, не всі претенденти в кандидати на посаду президента України будуть зареєстровані кандидатами. Не було зареєстровано кандидатами М. Габера, Ю. Кармазіна, О. Ржавського, В. Онопенка, О. Базилюка. В. Кононова. Станом на 2 серпня було зареєстровано дев'ять кандидатів у президенти України – Леоніда Кучму, Петра Симоненка, Євгена Марчука, Олександра Ткаченка, Олександра Мороза, Геннадія Удовенка, Юрія Костенка, Наталію Вітренко та Володимира Олійника. Але пізніше, завдяки рішенням суду, незареєстровані претенденти теж стали кандидатами. Технологічно це виглядало наступним

чином. В. Онопенко, обгрунтовуючи своє подання до Верховного Суду, стверджував, що Центрвиборчком не має розроблених норм та критеріїв оцінки достовірності підписних листів. Верховний Суд задовольнив скаргу В. Онопенка на відмову ЦВК зареєструвати його [203, с. 34].

Парадокс у цій неоднозначній ситуації полягав у тому, що ніхто так і не довів, що В. Онопенко таки зібрав мільйон підписів. За версією суду, Центрвиборчком не зумів переконливо довести, чому визнано недійсними близько 600 тисяч підписів, зібраних на підтримку лідера Української соціал-демократичної партії. ЦВК виконав рішення суду. За опрацьованим сценарієм розвивалися події і з іншим претендентом. Хоча відповідну ситуацію і називали тоді «правовим абсурдом»

У виборчих перегонах приймали участь 15 кандидатів у Президенти. До речі, звертає на себе увагу невідповідність кількості зібраних підписних листів і результати голосування. У деяких кандидатів число голосів «за» на виборах виявилось меншим за кількість зібраних підписів на підтримку. Достатньо показовою була велика кількість учасників виборчих перегонів у контексті розпорошення голосів виборців [467].

Симптоматично, що Президент України вказував, що не вважає, що збільшення кількості зареєстрованих Центрвиборчкомом кандидатів на посаду глави держави ускладнить його власну передвиборну кампанію: «Чим більше, тим краще...» [250, с. 108].

На даному етапу виборчої кампанії кандидатами активно використовувався адміністративний ресурс: технології формування баз даних виборців, махінації з підписними листами.

Найбільше звинувачень про порушення в процесі збору підписів висловлювалося на адресу діючого Президента. Разом з тим, лідерами в збиранні та оприлюдненні відповідних фактів були представники лівих сил. Основним лейтмотивом відповідних порушень був тиск на підлеглих з вимогою збору підписів. Зокрема, під час однієї з нарад тимчасової комісії ВР, очолюваної О. Сльяшкевичем, Н. Вітренко навела такий приклад.

Прем'єр-міністр В. Пустовойтенко, виступаючи в Харкові перед директорським корпусом, пообіцяв вигнати з роботи кожного, хто посміє поставити свій підпис на підтримку будь-кого іншого, крім Л. Кучми [191].

Тобто, кампанія 1999 року була першою, під час якої застосували технології організаційного та бюджетного адміністративного ресурсу.

На чисельні порушення виборчого законодавства постійно вказувала парламентська комісія О. Сльяшкевича. Виходячи з них, найбільший тиск чинився на працівників бюджетної сфери: вчителів, керівників державних підприємств. Наприклад, «...у Галицькому районі Івано-Франківської області заступник завідувача відділу освіти Галицької райдержадміністрації у примусовому порядку роздавав підписні листи директорам загальноосвітніх шкіл і зобов'язав їх збирати підписи на підтримку Л. Кучми; голова Хотинської райдержадміністрації в категоричній формі наказав головам сільських рад особисто збирати підписи за певного претендента. Один із сільських голів, виконуючи цю вказівку, збирав підписи, чинячи тиск на жителів села; у райцентрі Широкому Дніпропетровської області райдержадміністрація відмовилася прийняти господарські документи КСП «Тихий Став», мотивуючи тим, що керівники господарства не привезли жодного листа на підтримку Л. Кучми; у місті Жовті Води Дніпропетровської області збирали підписи на підтримку претендента на кандидата у Президенти України Л. Кучми у студентів під час складання іспитів. Разом з тим, у ЗМІ з'являлися повідомлення відносно застосування адмінресурсу і на користь інших осіб [467].

Під час відповідного виборчого періоду була опробована технологія організаційного адміністративного ресурсу, тобто, використання лжезбирачів підписів. ЦВК зайняло на цьому етапі достатньо обережну і своєрідну позицію щодо перевірки порушень.

За інформацією ЦВК, до них надійшло кілька тисяч повідомлень про порушення, але немає органу, який міг би їх перевірити. ЦВК – не слідчий орган і не займається оперативною роботою. М. Рябець заявляв, що у ЦВК є

дані про створення комерційних структур, котрі займаються підготовкою паспортних даних виборців і мають намір продавати їх «оптом і вроздріб». Секретар ЦВК Я. Давидович підтвердив, що існували так звані «бригади» із заповнення підписних листів. Він повідомив, що в ході перевірки ЦВК «виходила на такі кооперативи» [467].

Виборча кампанія вже на першому етапі продемонструвала широкий спектр організаційного та бюджетного адміністративного впливу, а саме: порушення при зборі підписів, підкуп виборців, роздачв подарунків та багато іншого.

В повідомленнях ЗМІ вказувалося, що один голос на підтримку декого з претендентів у кандидати на президентських виборах коштує від 50 копійок до 1 гривні (1999 р.). Разом з тим, не існувало можливості та чітких критеріїв оцінки істинності підписів у підписних листах. Член ЦВК М. Рябець констатував, «якщо перевіряти підписи за вимогами норм кримінально-процесуального кодексу, то я далекий від того, що сьогодні в Україні міг би бути хтось зареєстрований кандидатом у президенти. Можна дійти висновку, що підписи виборців у регіонах збиралися у місті Києві – на підставі бази даних, яку кмітливим організаторам і групам підтримки вдалося здобути різними шляхами у сільських, селищних та міських радах або, відповідно, в адресних бюро органів внутрішніх справ» [409, с. 23].

Махінації з підписними листами претендентів у кандидати стали однією з технологій адмінресурсу, використовувалась вона і на парламентських виборах 1998 року.

Як зазначає дослідниця Ю. Тищенко, разом з тим існує ще один бік медалі. Врешті-решт було виготовлено на 775 тисяч підписних листів більше, ніж передбачалося, і сума витрачених на це грошей вдвічі перевищила раніше затверджену Державним бюджетом України суму. Традиційно висловлювалися звинувачення про застосування брудних технологій. По-перше, йшлося про порушення в «сам день голосування», по-друге – про порушення, які відбувалися в «попередні місяці передвиборчої кампанії».

Українські соціалісти відносили до «популярних» порушень другої групи «зловживання службовим становищем численних держчиновників, здійснювані в інтересах чинного Президента Л. Кучми». Усі ці порушення, на думку українських лівих, фактично справили опосередкований вплив на результати голосування 31 жовтня. Указувалося і на неприхований тиск на виборців з боку органів адміністрації, контроль за голосуванням студентів, військових та співробітників деяких інших структур, використання службового становища для реклами. У п'яти областях були знайдені бюлетені, у яких симпатичними чорнилами було позначено «потрібного» кандидата в президенти [467].

За Л. Кучму віддали свої голоси 56,25 % учасників виборів, або 15 мільйонів 870 тисяч 722 громадян. За його суперника, лідера Комуністичної партії Петра Симоненка, проголосували 37,8 % виборців, або 10 мільйонів 665 тисяч 420 громадян. Результати голосування принесли й певні несподіванки. Так, у Донецькій області, виборчій вотчині комуністів, де вже в першому турі лідер комуністів випереджав усіх своїх суперників, 14 листопада він зазнав відчутного фіаско – тут за Л. Кучму проголосувало 52,9 % громадян [467].

За допомогою різноманітних ресурсів (медійних, фінансових), завдяки низькому професійному рівні штабів та незрозумілій позиції опозиційних кандидатів, вдалося задіяти весь спектр адмінресурсу.

«Канівська четвірка» стала спробою нереалізованих домовленостей про єдиного кандидата, альтернативного «кандидату від влади», тобто чинному президенту. В альянсі брали участь О. Мороз, О. Ткаченко, Є. Марчук та В. Олійник. Ці кандидати мали різні ідеологічні засади, різні програми, спиралися на різні вектори українського суспільства, зокрема Є. Марчук на той час намагався залучитися підтримкою і правого електорату, і центристського. Провідною проблемою ідеологічно неспорідненої четвірки було визначення лідера об'єднання. Відповідне багаторазове завдання так і не було розв'язано, що фактично певною мірою дискредитувало лідерів

об'єднання. Мотивації того, чому питання залишилося нерозв'язаним, зводилися до підтримки окремих кандидатів виборцями різної ідеологічної орієнтації. Слід зазначити, що факт входження в «четвірку» і можливість реалізації її завдання – висунення єдиного кандидата – отримали неоднозначну, а здебільшого скептичну оцінку тих сил, що були політичною опорою кандидатів. Позитивом створення «четвірки» був прорив інформаційної блокади, втім це не є рівнозначним негативам від її фіналу. Щодо деяких моментів «канівська четвірка» діяла узгоджено – там, де справа торкалася спільних інтересів, як-то створення додаткових запобіжників проти фальсифікації результатів виборів тощо [467].

«Канівська четвірка» як передвиборча технологія не виконала свого основного завдання – представити на розсуд суспільству конкретну програму розвитку.

За час свого існування «канівська четвірка» здійснила ряд гучних заходів. Одним із них стало звернення до ПАРЄ з проханням надіслати до України місію для контролю за виборами. Публічність «канівської четвірки» стала складовою її спільної рекламної стратегії на виборах (традиційні спільні прес-конференції по понеділках). Ідеологічно саме висуванець «канівської четвірки» мав стати «рятівником держави», разом з тим процес висування єдиного кандидата став перманентним. За деякими свідченнями, в обговоренні спільних намірів на першому етапі брав участь і лідер комуністів П. Симоненко, проте відійшов від альянсного процесу, «четвірка» не стала «п'ятіркою» [467].

Тобто, технологічно дане угруповування спрацювало на перемогу діючого Президента України Л. Кучми, в той же час, стало прикладом ще одного об'єднання не навколо ідей та принципів, а завдяки протиставленню одного угруповування іншому.

Як зазначає дослідниця Ю. Тищенко, «канівська четвірка» не виконала поставлених перед нею завдань через різноманітні протиріччя між її учасниками, але в той же час слугувала прикладом об'єднавчого процесу та

притистояння провладному кандидату, виборча кампанія якої будувалася, як альтернативна президентові. Непроодуктивність, неспроможність «четвірки» додала шансів на перемогу «кандидата від влади» під час президентських виборів. Сприятливіших умов для перемоги у першому турі Леоніда Кучми важко було й уявити [467].

У нас не буде адміністративного тиску на виборах 1999 року, – неодноразово запевняв виборців України її Президент. «Жодна копійка державних фінансів і фінансів державного бюджету не працюватиме віднині на ті чи інші політичні сили», – це його слова. У тому ж вітчизняну громадськість та іноземних політиків запевняли інші урядовці. Зміна Кабінету й корекція позицій нового уряду значною мірою корелювали зі зниженням активності в царині виявлення й притягнення до відповідальності осіб, діяльність яких під час виборів 1999 року забезпечила масовий і системний характер порушень [310].

Аналізуючи проведення президентських кампаній, можна окреслити типові способи адміністративного впливу під час президентської кампанії 1999 року, а саме: постійне втручання місцевих органів влади в діяльність виборчих комісій, контроль за ЗМІ, перешкоджання в реєстрації кандидатів.

Журналістка Т. Метельова наводить витяги з документу – матеріалів семінару керівників обласних організацій однієї одіозно відомої партії. Документ, хоч і датований 1999 роком, не втратив своєї актуальності, і по сьогодні цілком може слугувати яскравою ілюстрацією способів використання адмінресурсу. На семінарі (наradі) керівників лідер партії, тоді – впливова керівна особа в парламенті – орієнтував своїх однопартійців так: «Ви будете звертатись до керівників району і там вам будуть допомагати. У нас сьогодні в більшості областей члени партії належать до їх керівників». А виступ представника Вінницької області варто зацитувати майже в повному обсязі. «Раніше в нас була така телерадіокампанія «Простір», яка постійно рекламувала Є. Марчука та Н. Вітренко. Зараз нам вдалося цей канал закрити. Працює телестудія КТБ, але зараз знаходиться в підвішеному стані,

але, якщо не перейдуть на наш бік, вони перестануть існувати... Ми видаємо «Вінницьку газету», її засновником є міська рада. В адміністративному порядку ми зараз примусили глав райдержадміністрацій, щоб в газетах, в яких вони є засновниками, постійно друкувалися матеріали на підтримку Леоніда Даниловича Кучми». З вінничанином суголосні партійні колеги з інших регіонів Закарпаття: «Ми сьогодні співпрацюємо з державним телебаченням і практично три телерадіокомпанії уклали юридичні і не тільки юридичні угоди з нашою партією. Єдине радіо, яке працює сьогодні в Закарпатті, практично є рупором обласної партійної організації. В кожній організації є список авторитетних членів партії, з якими беруться інтерв'ю і робляться телепередачі, і тому ми можемо забезпечити досить високий рівень агітації». Житомирська область: «У районах, де главами адміністрацій є члени нашої партії, є ЗМІ, які так чи інакше їм підпорядковані» [310].

Наведені приклади змушують зробити висновок: регіональна преса цілком залежна від органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, однобоко висвітлювала президентську виборчу кампанію, надаючи перевагу провладному кандидату. Тобто, місцеві ЗМІ повномаштабно використовували медійний адміністративний ресурс.

Основний напрям втручання адмінресурсу на хід президентської кампанії – способи формування виборчих комісій та їх діяльність.

Як приклад, можна навести виступ представника з Вінниці на вищевказаному семінарі: «Ми плануємо на кожну ділянку розставити спостерігачів, причому так, щоб спостерігачами були люди авторитетні на тій ділянці. Це дасть змогу в прихованій формі в період голосування проводити агітацію. Яким чином? Стоїть спостерігач, людина, яка там проживає, досить авторитетна. Приходять люди голосувати, питають: А ти що тут робиш? Він каже, що я представник такої партії, яка підтримує такого-то кандидата, дивлюся, щоб був порядок. Це дає результати». Доповідач з Чернівців, підтверджує тезу про маніпуляції на виборчих ділянках: «...У 50 % округів ми не маємо достатнього впливу, щоб провадити ці технології. Тому на цих

виборчих дільницях голосування буде чесне, нормальне. Після того, коли ми побачимо, що «Іван Іванович» має там, наприклад, 20 %, а «Марія Степанівна» 30 %, то тоді вже вступають у дію ті 50 % виборчих дільниць, на які ми маємо свій вплив. Є три методи. Перший метод: там, де проголосовано за «Марію Степанівну», там ставиться ще одна крапка, і цей бюлетень рахується як недійсний. Друге: від пункту А до пункту В є пункт С – підраховуються ще раз голоси і в кінцевому випадку проходить врегулювання отими 50 %-ми, які ми маємо. Така технологія дає перевагу від 12 % до 15 %»[310].

Загалом висновки міжнародних спостерігачів вказували на те, що президентські вибори 1999 р. значно виграють порівняно з президентськими виборами 1994 р. і з парламентськими 1998 р. Проте, вони побачили чисельні негативні нюанси, порушення, які мали місце у виборчій кампанії. Так, наприклад, у попередній заяві Міжнародного республіканського інституту з Вашингтона, представленого 23 спостерігачами, яку було зроблено за підсумками президентських виборів в Україні 31 жовтня, зазначалося: «... вибори-99 характеризувалися рисами, що вселяють надію. Ідеться про серйозний підхід українського народу до реалізації своїх конституційних свобод і можливостей, передбачених новим виборчим законодавством. Проте ці позитивні прояви потребують збалансованості з відданістю владних структур усім аспектам демократії». Водночас американські спостерігачі досить критично оцінили передвиборну кампанію, у якій, на їхню думку, мали місце випадки маніпуляції засобами масової інформації, їх вибіркових перевірок адміністративними та податковими органами. В той же час, чи не вперше під час кампанії 1999 року спостерігався своєрідний конфлікт адмінресурсів, зокрема кандидатів в президенти: чинного президента і спікера ВР [467].

Підбиваючи підсумок президентської виборчої кампанії 1999 року, можна навести слова журналістки Т. Метельової, що масові порушення на минулих президентських виборах були логічним продовженням і розвитком

тих тенденцій і тих технологій, які безкарно культивувалися раніше. І саме їхня безкарність і спровокувала їх тотальне поширення. Без жорсткого застосування передбачених законодавством мір покарання винних у фальсифікаціях виборів жодне найдосконаліше унормування передвиборного процесу і процедури виборів, жодні законодавчі новації не матимуть сили [310].

Як відзначає дослідниця Ю. Тищенко, президентські вибори 1999 року були більш жорсткими та технологічнішими порівняно з попередніми виборчими кампаніями. У 1999 році під час виборчих перегонів було розвинуто та вдосконалено застосування адміністративного ресурсу, чисельні прояви цього явища мали місце під час парламентських виборів 1998 року. Прояви адміністративного ресурсу спостерігалися на всіх етапах виборчої кампанії – розпочинаючи від висунення кандидатів, збору підписних листів, завершуючи рекламними можливостями кандидатів у президенти. Основні порушення відбувалися не в день виборів та під час підрахунку голосів, а впродовж самої виборчої кампанії [467].

Таким чином, можна виділити основні механізми використання адміністративного ресурсу під час проведення та організації президентських виборів 1999 року:

1. Махінації із збором підписів, формальності перевірок підписних листів, неவிдачу підписних листів кандидатам.
2. Використання бюджетних коштів, майна державних організацій, установ на кампанію провладного кандидата.
3. Відсторонення від виборів з надуманих мотивів опозиційних кандидатів.
4. Використання методів «виборчої інженерії» на користь провладного кандидата.

Слід зазначити, що дуже часто влада одночасно задіювала всі перераховані способи використання адміністративного ресурсу, два перш з

яких цілком варто віднести до брудних технологій, а третій – лежить, скоріше, у зоні сірих технологій [194, с. 203].

Враховуючи недосконалість виборчого законодавства досить складно притягнути до відповідальності за порушення політичних прав громадян, а в 1999 р. така практика була відсутня. Суб'єкти виборчого процесу наділені владними повноваженнями завжди мали стартову перевагу під час виборів.

Адміністративний ресурс під час президентських виборів 2004 року став визначальним і суттєво вплинув на подальший хід історії Української держави.

Кандидатами на посаду Президента України в 2004 р., окрім В. Януковича та В. Ющенка, претендували ще 24 кандидати: голова партії «Єдина родина» О. Ржавський, голова Соцпартії О. Мороз, глава Компартії України П. Симоненко, лідер прогресивних соціалістів Н. Вітренко, лідер «Народного руху за єдність» Б. Бойко, керівник Компартії робітників і селян О. Яковенко, голова Партії промисловців і підприємців А. Кінах, керівник «ОУН в Україні» Р. Козак, лідер громадської організації «Братство» Д. Корчинський, глава партії «Громадський контроль» В. Волга, керівник партії «Нова сила» Ю. Збітнев, глава Християнсько-ліберальної партії Л. Черновецький, депутат Львівської облради А. Чорновіл, глава Партії реабілітації народу України Г. Черниш, лідер партії «Яблуко» М. Бродський, керівник Ліберально-демократичної партії І. Душин, голова Слов'янської партії О. Базиліук, лідер Партії вкладників і соціального захисту В. Кривобоков, чільник Партії зелених В. Кононов, народний депутат В. Нечипорук, Київський міський голова, лідер партії «Єдність» О. Омельченко, академік-секретар НАН України С. Комісаренко, глава Центру дитячої творчості «Зорепад» М. Рогожинський та столичний адвокат М. Грабар [206, с. 330].

Аналізуючи вибори 2004 року, М. С. Кармазіна наголошувала, що серед претендентів на найвищу посаду країни було кілька «технічних кандидатів», які виконували замовлення «основних гравців». До таких

претендентів на президентську посаду вона прирахувала А. Базилюка, Б. Бойка, М. Бродського, Р. Козака, Д. Корчинського [206, с. 330].

У Заключному звіті місії ОБСЄ / БДПЛ зі спостереження за виборами з цього приводу вказувалося, що багато з цих кандидатів вели кампанію «радіше проти В. Ющенко, ніж на підтримку власних політичних платформ», що основну перевагу від «технічних кандидатів» одержав В. Янукович, оскільки запропоновані ними члени комісії часто об'єднувалися з його представниками у складі цих органів, даючи йому де факто більшість у виборчих комісіях. Представники опозиційного табору твердили, що держслужбовці на місцях вдавалися до всіляких маніпуляцій на користь цих «технічних кандидатів»: відбувався примусовий збір підписів на їхню підтримку, створювався нерівномірний доступ претендентів до медіа, не дотримувався принцип рівності під час формування виборчих комісій, навіть мало місце свідоме псування списків виборців. Як відзначали спостерігачі місії ОБСЄ / БДПЛ, у 24 регіонах місцеві органи виконавчої влади вели агітацію на підтримку одного із кандидатів. У 22-х регіонах вони агітували за В. Януковича. У 18-ти регіонах штаб останнього розміщувався у будівлі державної установи [176].

Аналізуючи основні умови, за яких стало можливим застосування масштабного адміністративного ресурсу на виборах 2004 року, дисертант приходить до висновку, що головною політичною передумовою стала відкрита підтримка діючого Президента одного з кандидатів та повне ігнорування владою норм і правил ведення чесних та прозорих виборів.

Влада готувала медійний та силовий адмінресурс, як ключовий аргумент у боротьбі з опозиційними кандидатами. Напередодні виборів у країні посилилася цензура. З ефіру зникли радіо «Свобода», «Німецька хвиля», ВВС, «Континент», «Громадське радіо». Згодом деякі з цих медіа повернулися в ефір, але на менш рейтингові хвилі. Щодо телебачення, то у різних регіонах країни відключали опозиційний «5 канал» (транслявався приблизно на 35-40 % території країни), що, з-поміж іншого, призвело до

того, що журналісти каналу провели акцію голодування. Суди між тим один за одним слухали справи проти видань і журналістів, які не дотримувалися у своїй роботі порад «темників». Щодо масштабів виконання настанов цих, останніх, свідчить той факт, що, за даними місії ОБСЄ / БШЛП, майже 43 % новин у прайм- тайм, які були присвячені подіям всередині країни на УТ-1, «Інтер» та «1+1» до першого туру виборів, подавалися у «підозріло подібній манері» [176].

Щодо невеликої кількості опозиційних ЗМІ, які виступали проти чинної влади, здійснювався масштабний адміністративний тиск. Зокрема, як зазначає дослідник М. Бучин, у багатьох областях були спроби припинення трансляції програм опозиційного, «5 каналу». Переслідувань зазнало опозиційне друковане видання Донецької області «Острів», якому внаслідок тиску, відмовляли усі друкарні у випуску матеріалів тощо. Часто здійснювалися арешти накладів друкованих видань, в яких була опублікована критична інформація про чинну владу. Владні структури також здійснювали систематичний тиск на такі опозиційні громадські організації, як: «Пора», «Чиста Україна», ВО «Свобода» та інші [49].

Членів цих організацій незаконно затримували під час проведення ними численних акцій та мітингів, за ними відбувалося стеження. Часто траплялися факти побиття членів опозиційних громадських організацій. Самі ж організації часто позапланово перевірялися працівниками податкової адміністрації, правоохоронними органами тощо [182].

Наступним способом використання адміністративного ресурсу за період президентських виборів 2004 р. було перешкоджання у веденні виборчої кампанії опозиційними кандидатами. Зокрема, відомі факти затримання правоохоронцями агітаторів від опозиційних кандидатів, їх побиття, ненадання законного права на виступи представникам опозиційних кандидатів Також опозиційним кандидатам відмовляли у наданні приміщень для зустрічей з виборцями, у розміщенні інформаційних матеріалів у ЗМІ. Так, науковець М. Бучин окремо виокремлює способи використання

адміністративного ресурсу для перешкоджання В. Ющенку під час організації та проведення публічних акцій. Це здійснювалося шляхом протидії виїзду прихильників опозиційного кандидата для участі у таких акціях, як: висунення В. Ющенка кандидатом у Президенти України 4 липня 2004 р. на Співочому полі у Києві; «Студентському віче» 16 жовтня 2004 р.; мітингу біля ЦВК 23 жовтня 2004 р. [49].

Влада застовувала весь спектр методів силового адміністративного ресурсу: постійні перевірки автоінспекцією транспортних засобів опонентів, вилучення документів у водіїв, «рекомендації» з боку посадових осіб автопідприємствам не обслуговувати опозиційні сили.

Таким чином, визначальна роль у здійсненні адміністративного тиску належала силовим структурам. Використання силового адміністративного ресурсу стало основою для перешкоджання передвиборчої агітації основному опоненту влади.

Зокрема, після мітингу прихильників В. Ющенка біля стін ЦВК було спровоковано бійку невідомими особами. Згідно з інформацією штабу В. Ющенка, троє з нападників, які були затримані народними депутатами, мали міліцейські посвідчення і табельну зброю. Того ж вечора спецпідрозділи міліції, застосовуючи силу, перешкодили В. Ющенку виступити перед учасниками пікету біля стін ЦВК. При цьому правоохоронцями були побиті народні депутати Є. Червоненко та П. Порошенко [49].

Гіпертрофована роль правоохоронних органів у виборчих кампаніях стала при Л. Кучмі своєрідною нормою. Правоохоронців звинувачували не тільки у незаконному втручанні у виборчий процес чи у вибірковому застосуванні законодавства та у перешкоджанні діяльності тим, проти кого була налаштована влада, але відзначали, що вони перетворювалися на репресивні структури і, зрештою, у тому, що робота в правоохоронних органах перетворилася на складову адмінресурсу. Кожні вибори надавали незаперечні факти нелегітимного використання правоохоронних органів. Їм

інкримінували посилені перевірки, мотивовані потребою «захисту громадської безпеки», офісів, штабів, складів та інших приміщень, що належали суб'єктам, які підтримували небажаних для влади кандидатів; недопущення кандидатів, їхніх довірених осіб на об'єкти, де вони мали намір вести агітацію; ігнорування повідомлень небажаних владі кандидатів та інших суб'єктів про протиправне обмеження їхніх виборчих прав, незаконних дій проти таких суб'єктів, зловживань певним кандидатом та членами його команди виборчими правами; незаконне стеження за представниками опозиції та іншими політичними діячами; свідомо незаконне затримання; порушення недоторканості приватного життя; перешкоджання громадянам реалізовувати у передбачений законом спосіб своє виборче право, а також брати участь у мітингах, демонстраціях, пікетах. Такий стан справ дозволяв зробити висновок про те, що правоохоронні органи перетворилися на інструмент для задоволення приватних і корпоративних інтересів [307].

На підтвердження готовності правоохоронних органів втручатися у виборчий процес можна привести слова тодішнього міністра внутрішніх справ М. Білоконя, сказані ним під час виступу у Донецьку перед керівництвом місцевої міліції: «Нам кажуть, що, мовляв, міліція повинна бути поза політикою. А я так скажу, – ми органи влади, збройний орган влади. Із самого цього визначення уже випливає, що ми повинні владу підтримувати. А переможемо на виборах у першому турі – три дні пити будемо!» [181].

Під час президентських виборів 2004 р. частими були факти використання кримінальних методів боротьби з опонентами. У той самий час варто наголосити на доволі кволій реакції правоохоронних органів на злочини, стосовно багатьох з яких вони володіли повною інформацією [49].

Період протягом 1999-2004 рр. характеризувався низьким рівнем довіри до влади, зростання впливу адміністративного ресурсу та «брудних» політичних технологій.

Як зазначає дослідницька група з Центру О. Разумкова, що вибори 2004 р. відбулися в умовах, далеких від демократичних, поле застосування адміністративного ресурсу та брудних політичних технологій розширилось, зокрема за наступними напрямками:

- використання, як це вже засвідчили події в Донецьку в жовтні 2004 р. та інших містах України, прямого тиску на виборців з боку влади;

- використання останньою силових навіть кримінальних структур у виборчій боротьбі;

- позбавлення опозиції можливості донести свою думку до виборців; розгортання карти протиставлення регіонів України та громадян, як носіями різних поглядів;

- прямі провокації проти опозиції [409, с. 6].

Якщо на попередніх виборах адміністративний ресурс та «брудні» політичні технології застосовувалися головним чином у процес виборчої кампанії, то на президентських виборах 2004 року новою формою застосування адміністративного ресурсу та «брудних» політичних технологій стало цілеспрямоване моделювання суспільно-політичною та соціально-економічною ситуацією напередодні виборів з метою реалізації електоральних цілей нинішньої влади.

Як зазначають дослідники Центру О. Розумкова, проведений аналіз виборчої кампанії засвідчив, що в 2004 р. відбулися серйозні негативні процеси, які суттєво вплинули на подальший розвиток країни, а саме намітилися тенденції до розколу суспільства за регіональною ознакою, масове фальшування під час підрахунку голосів, методичне знищення опозиційних кандидатів, порушення виборчого законодавства та повна безкарність осіб, які приймали в цьому участь [409].

Зазначені форми адміністративного втручання у виборчий процес не завершують перелік зловживань представників органів виконавчої влади під час виборів. Очевидно, що на кожному новому виборчому етапі можуть з'являтися найрізноманітніші адміністративні технології. Найважливішим

завданням сучасної української демократії є вжиття необхідних заходів для уникнення прямих форм порушення виборчих прав громадян. До таких безпосередніх форм можна віднести зловживання зі списками виборців, вплив на діяльність виборчих комісій та судів, фальсифікацію результатів виборів, тиск на підлеглих і залежних громадян та ЗМІ. Саме виборче законодавство покликане вирішити ці проблеми. Проте, як свідчить український досвід, навіть найбільш досконалий закон не зможе вирішити всіх проблем [426].

В Україні не створено прецедентів притягнення до відповідальності за порушення виборчих прав (поодинокі випадки суттєво не впливають на ситуацію). Норми, які передбачають відповідальність за порушення політичних прав громадян та використання адміністративного ресурсу не забезпечені відповідними санкціями, вони викладені недостатньо чітко, що унеможлиблює їх практичне застосування. Неможливо протидіяти зловживанням службовими обов'язками під час передвиборчої агітації, використання фінансових, організаційних, бюджетних та інформаційних ресурсів виконавчої влади.

У даному випадку механізмом боротьби із деструктивними явищами повина стати незаангажована преса, громадський контроль та зростання компетентності громадян у сфері державної та місцевої політики, чисельні громадські рухи та організації.

Як зазначається дослідниками роботи «Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування», складно визначити необхідні законодавчі зміни, які сприяли б зменшенню масштабів використання адміністративного ресурсу, оскільки навіть найдосконаліший закон не може забезпечити проведення прозорих та чесних виборів. Запровадження різноманітних демократичних механізмів в українське законодавство часто дає дуже несподівані результати [426].

Можна виділити характерні особливості адміністративного ресурсу під час ведення виборчої кампанії 2004 р.:

1) безпрецедентне втручання органів державної виконавчої влади в проведення передвиборчих перегонів, що за політичною термінологією називається «використанням адмінресурсу»;

2) надзвичайно широке застосування брудних технологій, які нерідко підпадають під визначення «кримінальні»;

3) залежність від влади виборчих комісій усіх рівнів, починаючи з ЦВК [409].

Наприкінці 2004 року увага всього світу була прикута до подій, які відбувалися в Україні під час виборів Президента України. Попередній Президент України Л. Д. Кучма спрогнозував, що вони будуть найбруднішими за всю історію незалежності України. І дійсно, ситуація, яка склалася навколо виборчого процесу в Україні 2004 року, досить неоднозначна. З одного боку, тотального впливу набуло використання адміністративного тиску й інших «чорних» методів, з іншого – відбувся кардинальний перелом після другого туру президентських виборів у діяльності ЗМІ, які скинули ярмо «темників» [253].

На виборах 2004 року за допомогою політтехнологій, влада намагалась досягти того, щоб вибори були формальними і лише зафіксували потрібний результат.

Самим головним чинником виявилася «Помаранчева революція» – кампанія протестів, мітингів, пікетів, страйків і інших актів громадянської непокори в Україні, організована і проведена прихильниками Віктора Ющенка, причиною якої стала реакція на масові фальсифікації, що вплинули на результат виборів. Провідні газети Англії «Таймс», «Дейлі Телеграф» 22 листопада 2004 р. опублікували матеріали про широкомасштабні фальсифікації під час виборів, свідками яких були кореспонденти названих видань [253].

На президентських виборах 2004 року адміністративний ресурс і «брудні виборчі технології» застосовувалися у традиційній формі: втручання у виборчий процес органів влади, тиск на опонентів.

Внаслідок цього сам адміністративний ресурс, «брудні виборчі технології» перетворилися на реальну загрозу життєдіяльності суспільства та держави в цілому. Проблема протидії використанню адміністративного ресурсу у виборчій кампанії 2004 р. є одна з найбільш нагальних проблем, які необхідно було вирішити для забезпечення чесних, демократичних президентських виборів в Україні, гарантування вільного волевиявлення громадян та відповідних цьому волевиявленню результатів виборів. Кроком до цього було визнання Верховним судом України другого туру виборів Президента України сфальсифікованими. У Заяві Національної спілки журналістів України і керівників засобів масової інформації зазначено: «В Україні були всі підстави провести президентські вибори демократично, відповідно до діючого законодавства і європейських стандартів. Влада з цим завданням не справилася. «Брудні» технології, масові порушення, зловживання призвели до грубого викривлення волевиявлення народу. Це викликало багатолюдні акції громадянської непокори. На очах народжується громадянське суспільство, українська політична нація». Як влучно зазначив Д. Павличко, «24 серпня 1991 року була проголошена незалежність України, а 21 листопада 2004 року родилася Нація!». Існує критична маса неправди, яку може накопичувати в собі кожна людина, а потім людина починає протестувати [253].

Застосовуючи повномасштабний адміністративний ресурс влада унеможлиблювала подальший розвиток засобів масової інформації, деформувала принципи та методи журналістики.

Як зазначає відома дослідниця виборчих технологій Л.Кочубей, у виборчий період засоби інформації потрапляють у непросте становище: вони, з одного боку, повинні забезпечити неупереджене об'єктивне висвітлення виборчого процесу, а з іншого, самі стають ареною жорсткої та безкомпромісної передвиборчої боротьби. Тобто, журналісти повинні були дотримуватися вимог щодо прав і обов'язків журналістів, передбачених базовими законами «Про телебачення і радіомовлення», «Про друковані

засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про інформацію», «Про вибори Президента України». У ході дослідження експертів Українського незалежного центру політичних досліджень, що було реалізовано в рамках проекту «Модель прозорих виборів в Україні», було здійснено спробу з'ясувати зміст таких концептуальних понять, як «прозорі вибори» та «стандарти прозорих виборів», а також окреслити основні параметри прозорих виборів, які могли б застосовуватися в Україні та сприяти подальшому вдосконаленню національного виборчого законодавства. Додатково експерти проекту намагалися визначити рівень усвідомлення різними групами громадськості концепції (ідеї) прозорих виборів, а також змалювати особливості їхнього бачення основних стандартів забезпечення прозорих виборів в Україні. У ході реалізації проекту стало зрозуміло, що для демократизації та підвищення прозорості виборів паралельно з удосконаленням виборчого законодавства в Україні має вдосконалюватись і законодавство, яке регламентує статус ЗМІ, питання свободи слова та вираження думок, право на інформацію, а також установлення засад відкритості і прозорості органів державної влади. Відтак, в Україні має бути створене узгоджене законодавче поле, яке б відповідало міжнародним стандартам у галузі свободи слова, доступу до інформації та проведення прозорих демократичних виборів [253].

Як приклад застосування медійного адмінресурсу, можна навести результати звіту моніторингу обласної преси в Чернігівській області, який проводив Комітет виборців України, про Віктора Януковича в державних обласних газетах у серпні вміщено 32 % публікацій (йдеться як про позитивні, так і про негативні згадки), про В. Ющенка – 29 %, про О. Мороза – 13 %, про А. Кінаха – 8,5 %. На обласному та міському телебаченні Чернігова ситуація взагалі кричуща: фактично 100 % в інформації, яку глядачі отримують з обласного телебачення, присвячено кандидатові від влади. Для того щоб похвалити В. Януковича, телевізійники знаходять найрізноманітніші приводи — переважно агітація за Прем'єра-кандидата

проходить під приводом висвітлення діяльності уряду. Як стверджують експерти КВУ, через те, що кандидати в президенти нерівномірно представлені у ЗМІ, люди майже позбавлені можливості отримувати про них об'єктивну інформацію [183].

Більш того на виборах 2004 року продовжили застосовувати, так звані «темники» з метою впливу на інформаційну політику засобів масової комунікацій. Рекомендації, які розсилалися телеканалам, стали механізмом медійного адміністративного ресурсу.

В той же час, Росія й представники влади не приховували спільності намірів із забезпечення «правильного» вибору українських громадян в жовтні 2004 року. Напередодні президентських виборів в українському суспільстві широко представлені були «темниковські» телеканали, відчувалась позбавленість загальнодоступної альтернативної інформації. Виборці не мали об'єктивної і повної інформації про реальні позиції кандидатів в президенти і про те, що від них можна очікувати в разі перемоги на виборах [253].

Найпоширенішою технологією фальсифікацій, що використовувалася на виборах 2004 року, було голосування по фальшивих (чи виданих на іншу особу) відкріпних посвідченнях. Цей адмінресурс був зафіксований Ю. Тимошенко. Так, в Харкові близько 19.45 на багатьох дільницях одразу з'явилися групи молодих виборців, які називали себе студентами з Харкова і мали при собі відкріпні посвідчення. Їм вдалося проголосувати на дільниці, де ніхто навіть не помітив, що документи були фальшивими. Крім того, на відміну від голосування фіксувалися численні випадки видачі по кілька бюлетенів одній особі, видача бюлетенів без пред'явлення паспортів чи інших документів, що передбачені законом, видача бюлетенів за іншу особу. Проте на відміну від першого туру в другому біля багатьох дільниць крутились і групи молодих чоловіків характерної зовнішності [245, с. 7].

Масоване використання адмінресурсу на користь Віктора Януковича збільшувалося з місяця в місяць і сягнуло максимуму в жовтні. Рушійною силою адмінресурсу були керівники регіону та міст і районів, які

безпосередньо включилися в організацію виборчої кампанії єдиного кандидата, не цураючись й особисто вести агітацію. Ця владна вертикаль і стала тим стрижнем, навколо якого гуртувала інша, більш дрібна, але й більш чисельна чиновницька рать. Працівники Пенсійного фонду, вчителі, лікарі, пожежники та інші бюджетники зробили свій вагомий внесок у формування правильного вибору жителів Луганщини [387].

Представники лідерів виборчих перегонів оприлюднювали результати соціопитувань, проводилась так звана «війна рейтингів». Результати моніторингу матеріалів регіональних ЗМІ, що проводило обласне відділення ВГО, Комітет виборців України напередодні виборів, свідчать, що виборча кампанія на території Миколаївщини проходила за відсутності рівного доступу суб'єктів виборів до засобів масової інформації, а висвітлення виборчої кампанії останніми фактично стало великомасштабним маніпулюванням суспільною думкою, що безпосередньо керувалося місцевими органами влади й органами місцевого самоврядування [448].

В Луганську для моніторингу друкованих засобів масової інформації були вибрані 6 найбільш впливових суспільно-політичних видань (газет), що мають сферу поширення по всій Луганській області і доступні для підписки. Серед них дві газети є комунальними («Наша газета» Луганської обласної ради і «Жизнь Луганска» Луганської міської ради), одна – формально незалежна, бо за декларованої незалежності є одержувачем бюджетних дотацій (Луганська правда), і 3 незалежні комерційні видання («XXI век», «Новый ракурс», «Гривна-плюс»). Сумарний обсяг матеріалів, присвячених цими 6 газетами за 4,5 місяці виборчої кампанії 5 основним кандидатам на посаду Президента України (А. Кінаху, О. Морозу, П. Симоненку, В. Ющенку і В. Януковичу), склав 2,4 млн. друкованих знаків. По окремих виданнях весь цей обсяг розподілився так: Новий ракурс – 35,6 %, XXI століття – 24,4 %, Наша газета – 14,3 %, Луганська правда – 12,3 %, Жизнь Луганска – 10,1 %, Гривна-плюс – 3,2. Розподіл обсягу матеріалів серед кандидатів свідчить про маніпулятивно-двополюсне інформування виборців

Луганської області про кандидатів у президенти протягом усієї виборчої кампанії. 64,8 % від усього обсягу друкованих матеріалів припадає на висвітлення позиції чи діяльності Віктора Януковича в позитивній або нейтрально-інформаційній тональності, за цього матеріалів негативного характеру про нього публікувалося в 60 разів менше – 1,1 %. Діяльність Віктора Ющенка висвітлювалася переважно в негативному ключі, що зайняло 14,7 % обсягу друкованих матеріалів; на позитивні й нейтрально-інформаційні матеріали про основного опонента кандидатів від влади припало 6,3 %. Інші три кандидати, на яких у сумі прийшлося 13 % від усього обсягу інформації, були своєрідним тлом для масових маніпуляцій. Відзначимо, що позитивні чи нейтрально-інформаційні матеріали стосовно цих трьох кандидатів переважали, причому тим більше, чим нижчим був рейтинг даного кандидата в Луганській області. Для П. Симоненка ці показники склали відповідно 2,0 % і 1,6 %, для О. Мороза – 4,9 % і 1,4 %, для А. Кінаха – 2,4 % і 0,8 %. Моніторинг телепрограм здійснювався на основі трансляцій двох регіональних телекомпаній, що діють на більшій частині території Луганської області: державної ТРК Луганське обласне телебачення і комерційної ТРК ІРТА. Враховувалися тільки інформаційні передачі, що виходять у прайм-тайм (з 18 до 22 годин). Загальний час, зафіксований моніторингом, склав 22 тис. секунд. Дані щодо розподілу цього часу між кандидатами ще більш наочно засвідчують, що основні засоби масової інформації Луганської області не висвітлювали президентську кампанію, а цілеспрямовано маніпулювали суспільною думкою, вдаючись до двополюсного її представлення: позитивний герой Віктор Янукович у сумі на двох каналах упродовж 4,5 місяців мав 84,5 % ефірного часу, з яких тільки 0,3 % зайняли матеріали, що становили таких лідерів як, В. Литвин, Ю. Тимошенко. Телевізійним антиподом В. Януковича був В. Ющенко, якому були присвячено досить значний ефірний час – 12,7 %. Однак переважна більшість інформації щодо нього мала суто негативне забарвлення

– 9 %. Іншим кандидатам луганські телевізійники присвятили в сумі 2,7 % ефірного часу [387].

Особливо важливою, на погляд автора дослідження, була позиція комунальних та державних ЗМІ. Адже, по-перше, законом Про вибори Президента України передбачені спеціальні обмеження, що стосуються можливості надання такими ЗМІ преференцій тим чи іншим суб'єктам виборів. Тому встановлення факту цілеспрямованої агітації комунального видання за одного з кандидатів означає не тільки про порушення міжнародних зобов'язань України як члена Ради Європи, але й про порушення норм внутрішнього законодавства. По-друге, засновником таких видань є органи влади і місцевого самоврядування, а відтак такі порушення чиняться від імені держави та її владних органів [86, с. 12].

Маніпулятивне двополюсне висвітлення виборчої кампанії на користь діючого прем'єр-міністра В. Януковича більшою мірою притаманне саме комунальним ЗМІ. Як особливий феномен варто виокремити появу в передвиборному регіональному медіа-просторі газети «Известия Луганщины», що є органом Луганської обласної ради і розповсюджується безкоштовно при накладі в 1 млн. примірників. Останні номери цієї газети містили інформацію, яка безпосередньо порушувала обмеження, передбачені частиною четвертої статті 64 Закону України Про вибори Президента України. Більш того, вміщені в цій газеті публікації прямо провокували міжрегіональну ворожнечу і розповсюджували відомості про В. Ющенка, які є завідомо неправдивими. За цього слід наголосити, що обласний комунальний орган «Известия Луганщины» є складовою виконавчого апарату Луганської обласної ради і що газета видається коштом обласного бюджету [387].

Президентські вибори 2004 року стали піком у застосуванні жорстких форм адміністративного ресурсу, створення опонентам штучних перешкод у проведенні агітації, кримінальні переслідування опозиції.

Головним напрямком формування мотивації для потрібного волевиявлення в Східній та Південній частинах України стало розпалювання ворожнечі між прибічниками кандидатів на посаду Президента України. Створення умов для нетерпимості до тих, хто думає інакше, й підштовхування до нетолерантного ставлення до інакодумців якомога більшої кількості людей. І ті дикі випадки фізичної розправи над прибічниками В. Ющенка наприкінці листопада, що сталися, є прямим наслідком такої політики [132].

Влада у грубій формі використовувала силовий адмінресурс: порушення кримінальних справ, штрафи, затримання, постійні перевірки органів КРУ та податкової поліції, вищевказані методи дозволяють в умовах виборчої кампанії боротися з конкурентами.

Для перешкоджання супротивнику використовувалися доконечно різні шляхи: це й погрози звільнення з роботи, особливо працівників державних і комунальних установ, і дії міліції та інших силовиків, і, нарешті, чого раніше ніколи не спостерігалось, кримінальні дії та прямі переслідування прихильників В. Ющенка, включаючи звільнення з роботи чи відрахування з вищих навчальних закладів. Так, у жовтні до Кременської РДА була викликана Н. Харківська, господарка магазину «Крамниця», де їй роз'яснювали, що агітацію не можна розміщуватися в магазині (а в приміщенні її магазину дійсно було вивішено агітаційний плакат В. Ющенка). Господарка, що раніше отримала в регіональному відділенні КВУ консультацію щодо незаконності такого роду вимог, відмовилася зняти плакат. 15 жовтня 2004 року податкова міліція, податкова інспекція, пожежний нагляд та санстанція спільно припинили діяльність магазину. Співробітники Станично-Луганського райвідділу УМВС затримали групу агітаторів Віктора Ющенка, вилучивши в них агітаційні матеріали. За словами співробітників міліції, до них телефоном звернувся анонім зі скаргою на дії агітаторів, у зв'язку із чим міліція запропонувала агітаторам проїхати до райвідділу. Тут міліціонери переглянули агітаційні матеріали і

вилучили їх. Особливу увагу співробітників міліції притягували агітаційні намети політичної сили «Наша Україна». Зафіксовані десятки випадків неправомірних дій міліції стосовно агітаторів, що в них працювали. Ближче до 31 жовтня та між турами голосування працівники ДАІ буквально заблокували пересування автотранспорту, яким користувалися працівники штабів В.Ющенко. В другій половині жовтня регулярно стали траплятися випадки нападу на намети чи штаби лідера «Нашої України» осіб із характерною зовнішністю, що завершилося масованим нападом бандитів, озброєних бітами, на обласний штаб В.Ющенко. Випадки фізичного втручання зафіксовані в містах: Северодонецьку, Красному Лучі, Луганську, Стаханові, Первомайську та ін. Як відзначає Луганське обласне відділення КВУ, під час голосування 31 жовтня не спостерігало масових порушень закону про вибори. Скоріш за все, адмінресурс не мав у цьому особливої потреби: за рахунок зазначених вище досягнень перевага В. Януковича була більш ніж переконливою, перемога в області йому була забезпечена. Як наслідок, головною метою, що її ставив перед собою адмінресурс під час першого голосування, було забезпечення максимальної явки виборців на діляниці для голосування. Досягалося це не так агітацією, як масовим контролем за тим, щоб виборці, які працюють, обов'язково проголосували. Тому на багатьох ділянках були помічені представники адміністрацій підприємств та установ, які відмічали працівників, що прийшли голосувати. В деяких випадках працівники самі мали зателефонувати своєму керівництву і повідомити, що вже проголосували [387].

Фальсифікації під час повторного голосування 21 листопада були неминучими, і саме вони склали головну частину того, що Віктор Янукович назвав грою на своєму полі. 31 жовтня Віктор Ющенко отримав-таки невелику перевагу, що мало призвести до збільшення числа виборців, які йому співчували, проте не вірили в можливість його перемоги. У той же час технологічні можливості команди В. Януковича були вичерпані – це і підвищення пенсій та виплата заборгованостей із зарплати, й розкручене до

максимального рівня вороже ставлення східноукраїнців до західноукраїнців, й максимальне задіяння адмінресурсу в справі притягнення реально існуючих виборців на виборчі дільниці. Лівий же електорат явно розділявся в своїх симпатіях і не давав стовідсоткової впевненості в перемозі. Потрібно відзначити, що саме в східних областях, де відданість адмінресурсу кандидатів від влади була абсолютною, вдалося електоральне диво: підвищення активності виборців на 10-20 %. Саме тієї активності, що й за першого голосування була аномально високою через масовий примус виборців до участі в голосуванні. Фактично ті відсотки участі, що додатково були збільшені за три тижні, і складають реальну величину фальсифікацій. На Луганщині кількість виборців, що взяли участь у голосуванні другого туру, зростає на 14 % [387].

Найбільша кількість масових передвиборчих агітаційних заходів відбувалися на користь кандидата в президенти В. Януковича. Більш того, вони повною мірою висвітлювалися в ЗМІ.

Потрібно зазначити, що підсумки голосувань значною мірою залежать не лише від зусиль виборчих штабів та інтенсивності агітації, а і від соціально-економічної (культурної) структури територій. Звичайно, що досягнутий рівень активності виборців у Луганській області (89,5 %) є суттєво меншим, ніж на Донеччині, проте він вищий, аніж у будь-якій іншій області України. Примарність такої участі легко збагнути на прикладі Біловодського та Марківського районів, де проголосувало по 99,8 % виборців. Зауважимо, що планове завдання, яке було доведене тутешнім виборчим комісіям, складало 90 % – і воно було майже виконане. Одним із методів, за допомогою яких це досягалося, стало виїзне голосування, план по якому було доведено на рівні 15 %. За три тижні між 31 жовтня і 21 листопадом кількість не ходячих хворих в області різко зростає з 4 % до 9 %. Саме настільки збільшилася кількість тих, хто проголосував за місцем перебування. Це все було можливо лише завдяки грубим порушенням

передбаченого законом порядку включення виборців до витягу зі списку для голосування за місцем перебування [387].

Виборча кампанія 2004 року відзначилась значними порушеннями членами виборчих, територіальних комісій; перевищення ними своїх повноважень. По суті, ТВК/ДВК працювали на стороні одного кандидата.

Так, наприклад, в Луганській області ДВК узагалі не надавали можливості ознайомитись із заявами про голосування за місцем перебування, і нам лише на основі свідчень членів ДВК відомо, що велика кількість заяв про голосування за місцем перебування не написані від руки, як це вимагається, а надруковані на множній техніці і лише підписані виборцями. На частині ділянок витяги зі списку для голосування за місцем перебування не затверджувалися ДВК, їх члени ДВК узагалі вперше побачили аж у день голосування, як, наприклад, на ділянках № 113/24 та 113/40 виявила у витягу зі списку для голосування за місцем перебування свого чоловіка, який давно помер. Що робилося з бюлетенями виборців, які були включені до витягу умовно, зрозуміло на прикладі одної з ділянок виборчого округу, де члени ДВК об'їхали виборців, включених до витягу, і не знайшли за вказаними адресами багатьох із них. Отож після того вони заїхали на квартиру до голови комісії і там заповнили бюлетені за В. Януковича та кинули їх у скриньку [387].

Вибори 2004 р. характеризувалися великим масштабом організаційного адміністративного ресурсу. Влада використовувала систему відкріпних талонів. Завдяки цим талонам їхні власники мали змогу проголосувати в кількох виборчих ділянках.

У деяких регіонах діяла «карусель»: виборець, отримавши бюлетень, віддавав його певній людині, а та в обмін давала вже заповнений належним чином, який й опускався в урну для голосування. Після голосування були випадки, коли комісії відмовлялися підписувати протоколи, оскільки представник від влади не спромігся набрати потрібної кількості голосів. Іноді самі члени комісії заявляли, що вибори на тій чи іншій ділянці насправді є

недійсними. А ЦВК, як відзначали спостерігачі, не виконувала свого правового зобов'язання щодо забезпечення проведення у країні справедливих виборів [387].

Наведений аналіз організації та проведення виборчої кампанії на прикладі Луганської області свідчить про суттєві порушення під час виборів 2004 року.

Результати спостереження за виборами в Луганській області свідчать про надмірно велику кількість порушень виборчого законодавства, що істотно вплинуло на результати голосування. Масові фальсифікації стали нормою виборчого процесу, унеможливаючи свідомий вибір громадян. Вибори в Східних та Південних регіонах (Луганська, Харківська, Донецька, Миколаївська області) продемонстрували неефективність державних інституцій, до повноважень яких належить забезпечення захисту виборчих прав громадян. Найістотнішу роль у захисті своїх політичних прав відіграли самі громадяни [387].

Виборча кампанія 2004 р. доказала, що фальсифікації та підкуп електорату не завжди дають позитивний результат голосування. Ці вибори виявили ключові проблеми забезпечення рівних можливостей всім суб'єктам політичного процесу.

Президентські вибори 2004 р. характеризувалися типовими формами застосування адміністративного ресурсу, а саме: нав'язування громадянам вибору за допомогою адміністративного впливу з боку посадових осіб різного рівня; тиску на засоби масової комунікації; втручання силових структур у виборчий процес.

Українська політична еліта не винесла уроків з минулих виборів, а це негативно впливає на подальший розвиток держави.

Як зазначила М. Кармазіна, що загалом президентську виборчу кампанію 2004 р. багато хто із сучасників назвав найбруднішою із усіх тих, що проводилися в Україні за роки незалежності. Майже по всій державі вона була потужною блокадою з боку держадмінресурсу (як пріоритетного засобу

авторитаризму, використовуваного в електоральних компаніях) передвиборчої агітації В. Ющенко при найбільшому сприянні провладному кандидату [208, с. 335].

Чергові вибори Президента України в 2010 р. пройшли більш демократичним шляхом в порівнянні з 2004 роком, але в той же час не виключили застосування адміністративного ресурсу з різними регіональними особливостями.

В кампанії 2010 р. масштабно застосовувався бюджетний адміністративний ресурс, команда діючого глави уряду постійно демонструвала піклування про найбільш незабезпечені верстви населення.

В Новобузькому районні Миколаївської області у відділенні Пенсійного фонду на робочих столах були дбайливо розкладені листівки з фотографією Ю. Тимошенко, в яких повідомлялося: «Дуже скоро буде процвітання України завдяки Ю. Тимошенко». Працівники місцевого відділення Пенсійного фонду м. Нового Бугу розносили пенсіонерам листи за підписом свого начальника, в яких турботливо говорилося, що хоча пенсія такого-то пенсіонера така-то, але з ініціативи Ю. Тимошенко встановлена доплата в такому-то розмірі. Але на зустрічі з представниками від Партії Регіонів, жителі міста запевняли, що в повному складі підтримають В. Януковича. На будинку управління було розміщено великий плакат В. Януковича «Новобужани за Вас» [459].

Маніпулювати тотальною залежністю більшості виборців органи виконавчої влади та місцевого самоврядування можуть, використовуючи у власних інтересах потужний бюджетний ресурс. Це значною мірою стає можливим через існуючу традицію «ручного» управління бюджетом, технології нецільового спрямування коштів, які продовжують застосовуватися, не зважаючи на прийняття Бюджетного кодексу. Матеріали Рахункової палати свідчать, що сьогодні в Україні не можна говорити про ефективне використання бюджетних коштів у жодній зі сфер державного управління. Крім того, у питаннях бюджетних відносин виконавча влада

практично повністю контролює органи місцевого самоврядування. Нерідко бюджети територіальних громад розробляють та виконують місцеві державні адміністрації [426].

Важливим чинником інформаційної та ідеологічної залежності громадян залишається наявність в органів державної влади та місцевого самоврядування електронних та друкованих засобів масової інформації.

Не останню роль у потужному потенціалі виконавчої гілки влади щодо впливу на виборців відіграє виключна компетентність представників органів державної влади в питаннях державної політики та соціально-економічних проблем. Наприклад, належне статистичне та інформаційно-аналітичне забезпечення державної служби, яке може використовуватись у виборчій кампанії. Партія влади, на відміну від інших претендентів на депутатські мандати, знає реальні проблеми округу чи регіону, має інформацію про всі державні програми, які заплановані до виконання у певному регіоні, урядові законодавчі ініціативи і може впевнено обіцяти покращання ситуації, користуючись некомпетентністю виборця. Натомість інші кандидати, намагаючись організувати інформаційно-аналітичне забезпечення своєї кампанії, часто не мають можливості отримати навіть офіційну інформацію в управлінні статистики [426].

Кожен кандидат, який мав можливість застосовувати адміністративні важелі впливу, не відмовлявся від даних методів. Так, наприклад, у жовтні вчителі загальноосвітніх шкіл Луганської області дали дітям вельми оригінальне домашнє завдання: принести в школу листи з підписами батьків, в яких має міститися підтвердження того, що вони будуть голосувати за кандидата на посаду Президента України В. Януковича. Але напередодні того, лідер партії «Батьківщина» Ю. Тимошенко завітала в ці школи та розповсюдила подарунки у вигляді ручок, зошитів, блокнотів, із символікою партії [387].

Навіть наведений неповний опис масштабу адміністративного впливу влади на українське суспільство дозволяє уявити всю його потужність. Все це

знаходить своє відображення у свідомості пересічних громадян, які, навіть виявляючи недовіру до влади, не відчуваючи безпосереднього тиску, не бачать альтернативи цій владі в особі нових претендентів на владні повноваження [426].

Автор відзначає, що президентська виборча кампанія 2010 року характеризувалася значним бюджетним адміністративним ресурсом.

Найбільш широко застосовуваним і системним використанням адмінресурсу, на думку багатьох спостерігачів, можна вважати кампанію влади по роздачі земельних актів, шкільних автобусів та машин швидкої допомоги, які супроводжувалась агітацією за кандидата Юлію Тимошенко. Такі факти фіксувалися у більшості регіонів України. Необхідно відзначити, що на відміну від минулої президентської кампанії подібні системні спроби влади використовувати такі форми підкупу виборців державним коштом отримали належну оцінку. Так, 24 грудня 2009 року ЦВК, а 27 січня 2010 р. КААС винесли Ю. Тимошенко попередження з цього приводу щодо порушення виборчого законодавства [141].

Слід зауважити, що президентські вибори 2010 р. відзначились поодинокими випадками тиску та залякування виборців з боку посадових осіб, а також нечисленними фактами перешкоджання представниками влади веденню виборчої агітації, що стало, безумовно, позитивним явищем.

На думку медіа-експертів, засоби масової інформації не змогли надавати об'єктивну інформацію про перебіг виборчої кампанії 2010 року. Так, виконавчий директор Інституту масової інформації Вікторія Сюмар вважає, що ЗМІ під час виборів були лише інструментом в руках політиків та спотворювали висвітлення дійсності. Як вважає Тарас Петрів, президент Фондації «Суспільність», основними больовими точками в українських ЗМІ в ході виборів були: «По-перше – використання службового становища кандидатами, які безкоштовно показували ретрансляцію політичної реклами. По-друге – формування чорних списків журналістів, яких кандидати не бажали бачити на політичних шоу. По-третє – «джинса». Кількісний та

якісний моніторинг загальнонаціональних випусків новину прайм-тайм з 4 грудня 2009 р. до 15 січня 2010 р. та з 26 січня до 5 лютого 2010 р, який провели представники Місії ОБСЄ БДПЛ продемонстрував, що більшість телекомпаній загальнонаціонального мовлення у своїх новинах надавали перевагу Ю. Тимошенко та В. Януковичу. Як зауважили міжнародні монітори, це було помітно, як з точки зору кількості ефірного часу, присвяченого висвітленню їхньої кампанії, так і з точки зору тональності висвітлення. На думку експертів, однією з основних проблем українських ЗМІ є те, що вони зосереджені в руках кількох представників великого бізнесу та не є основним бізнесом для їх власників. «В результаті ми отримали цензуру власників мас-медіа, на зміну цензури влади, яка була раніше», – зазначила Вікторія Сюмар. Державна телекомпанія УТ-1 не забезпечила збалансованого та неупередженого висвітлення, як передбачено законом. У другому турі УТ-1 виділила 65 % часу, відведеного на висвітлення кампанії у новинах, Ю. Тимошенко, а В. Янукович отримав 35 % часу. Результати моніторингу регіональних ЗМІ продемонстрували упередженість на користь політичної сили, що переважала у регіоні. Незважаючи на те, що Закон про вибори забороняє державним газетам «Голос України» та «Урядовий кур'єр» віддавати перевагу будь-якому кандидатові, остання демонструвала явне упередження на користь Ю. Тимошенко [141].

Таким чином на президентських виборах 2010 р. був відсутній масштабний медійний адміністративний тиск. В той же час, в силу певних причин ЗМІ не дотримувалися основних стандартів надання інформації, тим самим порушуючи права виборців на вільне формування власної думки. На президентських виборів 2010 були зафіксовані порушення прав виборців та низький рівень організації виборчого процесу.

За оцінками незалежних спостерігачів, рівень матеріально-технічного забезпечення роботи виборчих комісій на виборах був найгіршим за всю історію проведення виборчих кампаній в Україні. Головною причиною цього

було недостатнє та невчасне фінансування виборчого процесу з державного бюджету України, а також випадки безвідповідального ставлення місцевих органів влади до забезпечення належної організації виборчого процесу. Члени виборчих комісій мали проблеми з якісними приміщеннями, транспортом, телефонним зв'язком, навіть канцтоварами і папером. Проблемою стала також низька мотивація й слабка підготовка членів ДВК. Траплялися випадки, коли людей включали в комісії без їх згоди, фальсифікуючи заяви про їх бажання працювати в комісіях. Фіксувалися випадки, коли різні кандидати подавали до складу ДВК одних й тих же осіб. Ця проблема носила тотальний характер (іноді до 200 «двійників» на один округ). Також члени комісій не були задоволені умовами роботи в окружних виборчих комісіях та ДВК. Як результат – досить поширеним стало явище відмов у роботі комісій [141].

Неякісне виконання виборчими комісіями своїх обов'язків суттєво вплинуло на перебіг голосування.

В ОВК були вимушені виключати таких членів, як наслідок, у комісіях відбувалися постійні ротації, що збільшувало навантаження на тих, хто забезпечував голосування. Лише трохи більше половини ДВК розпочали свою роботу у передбачений законодавством термін. У зв'язку із вищеназваними проблемами на фоні скорочення виборчого процесу члени комісій не встигали виконувати необхідні виборчі процедури, наприклад, уточнення списків виборців фактично були провалені. На початку виборчого процесу громадські спостерігачі повідомляли, що більшість виборчих дільниць, розташованих в сільській місцевості, не опалюється, що ставило під загрозу належне проведення виборів [377].

На виборах були зафіксовані приклади порушень прав виборців у зв'язку із незадовільною якістю списків виборців та включенням виборців в день голосування:

Наприклад, Донецька область, її територіальний виборчий округ (ТВК) № 47. За інформацією міжнародних спостерігачів, на дільницю прийшло

близько 30 невідомих, яких не було у списку, написали заяви про включення до списку, потім отримали бюлетені та проголосували. В кабінки для голосування вони заходили по парам. Реакції спостерігачів чи інших виборців не було. Спостерігачі та члени ДВК від кандидата Ю. Тимошенко фіксують масові включення до списку виборців. Відділи ведення державного реєстру не змогли вчасно передати списки виборців ОВК ТВО № 11 через відсутність кворуму у виборчих комісіях. Були зафіксовані спроби масового включення до списків виборців. Поблизу дільниць стояли автобуси із солдатами. На ВД № 108 члени комісії вже встигли включити 46 солдат. Процес поповнення списку був припинений появою депутатів від БЮТ [68, с.1].

Половина мешканців будинку по вулиці Капушанської, 149 під час другого туру виборів виявилась не внесеною до списку виборців. Парадоксальність ситуації полягала в тому, що та половина мешканців цього будинку, яка була включена до списку виборців у першому турі виборів, у списку на другий тур – виключена, а друга половина, навпаки, була відсутня у списках на першому турі виборів, а під час другого – включена. Виборців включають в списки на основі заяв, які уже були надруковані на дільницях, пам'ятка була зроблена в корпоративних кольорах Партії регіонів, де йде роз'яснення про те, що не слід звертатися в суди та реєстр, а слід вимагати включення в списки на місці. Фіксуються випадки, коли в списках присутня велика кількість як померлих виборців, так і тих, що виїхали. В Херсонській області в день голосування на першому турі відбувалося включення в день голосування виборців на великих дільницях в житлових масивах обласного центра в середньому 4-5 %. Абсолютна більшість комісій включала виборців до списків на підставі заяви та оглядання паспорту, тобто із порушенням процедури. Як повідомив народний депутат України Ю. Одраченко, представники БЮТ виявили у списках виборців біля п'яти тисяч осіб, які не є громадянами України. Цю інформацію їм підтвердили з ОБІРУ. Представники БЮТу відразу звернулися до відповідних ОВК. Лише дві з них

(ОВК № 184 та № 187) відреагували належним чином. Інші відмовили у розгляді скарг. Направлені скарги до правоохоронних органів. Члени комісії скаржаться, що передавали до органу ведення Державного реєстру виборців інформацію щодо внесення 73 виборців до списку, але вони так і не були внесені [141].

Таким чином, можна констатувати, що вибори Президента України 2010 р. в порівнянні з президентською кампанією 2004 р., відбулися в цілому, у демократичній обстановці, без системних випадків тиску на волевиявлення виборців та на суб'єктів виборчого процесу, але в той же час, із незадовільною системою організації виборів.

Так, за остаточними оцінками місії ОБСЄ/БДПЛ, проведення виборів Президента України відповідало більшості зобов'язань перед ОБСЄ та іншим міжнародним стандартам проведення демократичних виборів та закріпило успіхи, що були досягнуті, починаючи з 2004 р. На думку міжнародних спостерігачів, виборчий процес був прозорий, а виборці мали справжній вибір, обираючи кандидатів, які представляли різні політичні погляди. В основному, за оцінками спостерігачів, адміністративний ресурс застосовувався на користь кандидатів, які займають найвищі посади в державі (Володимир Литвин, Юлія Тимошенко, Віктор Ющенко), а також на користь Віктора Януковича, який користувався підтримкою серед керівників багатьох органів місцевого самоврядування [141].

Завдяки існуючій реальній конкуренції, в першу чергу різних гілок влади, гострій політичній боротьбі, добрій волі суб'єктів виборчого процесу та підвищеного контролю з боку громадськості, вдалося уникнути масових фальсифікацій та порушень виборчих прав, але уникнути зловживанням своїми повноваженнями заради результату провладні команди не змогли.

Джерелом найбільших порушень стали:

- непродумані зміни до виборчого законодавства;
- неналежна організація виборчого процесу;
- випадки політичної корупції з боку представників влади;

– використання бюджетних коштів, передвиборча роздача земельних паїв, інших матеріальних благ [377].

Головною проблемою кампанії 2010 р. стали: неточні списки виборців, використання посадовцями свого службового положення для організації чи заборони зустрічей із виборцями, факти передвиборчої агітації, підкуп виборців у вигляді надання різного роду товарів та пільг від свого імені за рахунок державних коштів. ЗМК не дотримувалися основних стандартів надання інформації. Відсутність цензури з боку влади позитивно позначилось на подачі матеріалів, але проявилась інша тенденція – політична реклама маскувалася під виглядом об'єктивної інформації.

В день голосування, особливо під час другого туру виборів, фіксувалися не системні факти тиску на спостерігачів та журналістів. Система оскарження порушень виборчого законодавства, за оцінками міжнародних експертів, не була ефективною [377].

Також потрібно зауважити, що адміністративний ресурс, який проявився в регіональних формах, зокрема в Східній та Південній Україні, застосовувався органами місцевого самоврядування, більшість яких складає Партія регіонів, у Центральній та Західній частині в цілому використовувався діючим Президентом та Прем'єром.

Аналізуючи президентську виборчу кампанію, автор відзначає тенденцію до розпорошення адміністративного ресурсу. Під час виборчої кампанії 2010 року побільшало суб'єктів адміністративного впливу, з огляду на те, що найвищі посадові особи приймали участь у виборчій гонці.

Виборчі кампанії побудовані таким чином, що застосування адміністративного ресурсу задля підтримки або не підтримки на виборах того чи іншого претендента легітимізують виключно органи влади. Проте не можна не побачити, що адміністративний ресурс нерідко використовується як дещо більш витончена «брудна технологія», тож справжній сенс його застосування сьогодні може бути далеким від прямої фальсифікації результатів виборів. Адже аксіомою в нинішніх умовах стала теза відносно

того, що адміністративний ресурс намагається вплинути на результати виборів ще задовго до дня виборів. Отже, негативна сутність впливу адміністративного ресурсу на процес виборів виявляється не в день виборів, а набагато раніше. Приведення в дію адміністративного ресурсу дозволяє, не вдаючись до фальсифікацій, нав'язувати виборцям свою думку і потрібним чином коригувати результати виборів [191].

Всебічно проаналізувавши застосування адміністративного ресурсу під час президентської виборчої кампанії 2010 року, автор констатує:

1. Використання кандидатами від влади службового становища під час проведення передвиборчої агітації унеможлиблювало рівні можливості претендентів на посаду Президента, в основному застосовувався не грошовий підкуп виборців.

2. Всі найвищі посадові особи країни в однаковій мірі задіювали бюджетний та недійний адміністративний ресурс .

2. Маніпуляційні технології стали основою стратегії провладних політиків.

3. Незадовільна організація виборчого процесу, низька кваліфікація членів дільничих виборчих комісій. Справа в тому, що якість організації є системною річчю, і незадовільний рівень управління виборчим процесом в цьому сенсі є прямий наслідок загальної неефективності держуправління. Державним органам необхідно було скоординувати дію всіх інстанцій, відповідальних за проведення голосування.

4. Активи адмінресурсу серед кандидатів збереглися з часів виборчої каденції 2004 року.

5. В цілому вибори Президента України відбулися без системних порушень та відповідали більшості демократичних стандартів.

Загалом президентські кампанії в Україні проходили із постійним використанням різноманітних форм адміністративного тиску, а саме: неправомірних дії чиновницького апарату щодо діяльності опозиційних кандидатів та їх прихильників; заангажованість членів виборчих комісій, які

часто під тиском, або з меркантильних міркувань не реагували на виборчі порушення фальсифікації; здійснення працівниками бюджетних установ агітаційних заходів; упереджене подання виборчих публікацій, телевізійних програм та інших медійних продуктів; відсутність судового розгляду зловживань під час виборів.

3.3. Проблеми застосування адміністративного ресурсу під час проведення парламентських виборчих кампаній 2002, 2006, 2007 років

Вибори – це завжди віддзеркалювання рівня демократизації політичного процесу в країні. Проведення виборчої кампанії парламентського рівня тривалий процес, який акумулює надзвичайну кількість ресурсів, в тому числі і адміністративний. Для того щоб громадяни могли робити правильний вибір, виборча кампанія має бути проведена відповідно до чинного законодавства.

Автор в даному підрозділі проаналізує особливості застосування застосування адміністративного ресурсу під час проведення парламентських виборчих кампаній 2002, 2006, 2007 років.

У демократичному суспільстві визначальним критерієм при виборі суб'єктами виборчої кампанії того чи іншого способу впливу на об'єкт повинен виступати критерій легітимності та легальності. Легальними є виборчі технології, які відповідають чинному законодавству, а легітимними – які відповідають не тільки букві закону, але основним демократичним принципам, а також нормам суспільної моралі, політичній етиці [394, с. 16].

Початок масового застосування «брудних технологій» в цілому та адмінресурсу, зокрема під час виборчих кампаній в Україні припадає на парламентські вибори 1998 р. Власне під час виборів 1998 року відбулася своєрідна легалізація використання адмінресурсу.

Адміністративними методами почали тиснути на незалежні засоби масової інформації. Саме з цього часу починають працювати потужні виборчі штаби та активно застосовуватись різні політичні технології, проводяться масштабні соціологічні дослідження, широко залучаються політичні консультанти. За десять років було накопичено значний досвід проведення виборчих кампаній в Україні, а сам виборчо-технологічний арсенал пройшов достатньо інтенсивний шлях еволюції, у ході якого чимало технологічних розробок, які були імпортовані з-за кордону, часто без належної адаптації, довели свою неефективність у вітчизняних умовах. Крім того, чимало технологій, що успішно застосовувались на виборах 1998-2002 рр., виявились неефективними у наступних кампаніях. Обумовлені подібні зміни, перш за все, демократичним поступом нашої держави та пов'язаними з ним трансформаційними процесами [459].

Постійна зміна виборчого законодавства негативно впливає на хід та організацію кампаній, так практично кожні чергові вибори народних депутатів України регулювалося іншим законодавчим актом. Невдосконала виборча система, відсутність відкритих списків при пропорційній системі унеможлиблює формування сталої партійної системи.

Мажоритарна складова виборчої системи базувалася на так званій вестмінстерській моделі (система відносної більшості), яку ще називають «перший отримує мандат» (first past the post). Такий підхід спрощував виборчий процес, даючи змогу провести результативні вибори в один тур; без сумніву, він був прийнятий не без урахування досвіду 1994 року. Водночас суто механічне поєднання двох виборчих механізмів виявило певні суперечності. За пропорційною складовою обиралися кандидати від політичних партій та їх блоків; за мажоритарною складовою переважну кількість місць отримали формально «незалежні» кандидати, які по суті були представниками так званої партії влади – неформальної спільноти прихильників консервації правлячого режиму, який уже проявляв суттєві риси авторитаризму. Тому однієї з основних цілей – політичного

структурування самого парламенту – змішана виборча система не досягла: результати виборів у мажоритарних округах кардинально деформували підсумки голосування щодо політичних партій і блоків [146].

Саме це стало причиною намагань напередодні виборів 2002 року змінити виборчу систему, яка застосовувалась на минулих парламентських виборах. Верховна Рада України 2001 року ухвалила закон, який базувався на застосуванні пропорційної системи її закритими партійними списками. Багато разів Верховна Рада України приймала закон, він постійно повертався до парламенту з президентським «вето». Як компроміс була збережена змішана виборча система зразка 1998 року.

Українські парламентські вибори відбулися [31 березня 2002](#) року. Половина депутатів Верховної Ради обиралися на пропорційній основі в загальнодержавному окрузі, іншу половину було обрано в одномандатних округах. Прохідний бар'єр для партій і блоків складав 4 %. У мажоритарних округах діяла система відносної більшості.

З 33-х політичних партій і блоків, які брали участь у виборах, 6 партій пройшли встановлений 4 % бар'єр і зарезервували місця у парламенті

- Блок Віктора Ющенка [«Наша Україна»](#) – 23,57 %
- [Комуністична партія України](#) – 19,98 %
- Блок [«За єдину Україну!»](#) – 11,77 %
- [Блок Юлії Тимошенко](#) – 7,26 %
- [Соціалістична партія України](#) – 6,87 %
- [Соціал-демократична партія України \(об'єднана\)](#) – 6,27 %

При цьому західні та північні області віддали перевагу блоку [«Наша Україна»](#), Південні та Східні регіони – [Комуністичній партії України](#), [Донецька область](#) віддала перевагу блоку [«За єдину Україну!»](#), [Соціалісти](#) мали перевагу у ряді районів Полтавської та Черкаської областей [372].

Під час парламентських виборів 2002 р., за даними соціологічних досліджень, найбільший відсоток використання адміністративного ресурсу належав виборчому блоку політичних партій [«За єдину Україну!»](#), певний

потенціал протекціонізму мав виборчий блок політичних партій «Єдність», в окремих регіонах на адміністративний ресурс претендували виборчий блок політичних партій «Блок Віктора Ющенка «Наша Україна», Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія зелених України, Всеукраїнське політичне об'єднання «Жінки за майбутнє» [149].

Кампанія 2002 року стала однією з найбрудніших та технологічніших порівняно з попередніми парламентськими перегонами. Застосування адміністративного ресурсу проходило в площині використання ЗМК на користь провладних сил. Масові порушення принципу рівного доступу політичних сил до ЗМІ, непропорційність висвітлення діяльності суб'єктів виборчого процесу – все це характеризувало парламентську кампанію 2002 р.

Під час виборів 2002 р. вперше був задіяний такий вид адміністративного ресурсу, як медійний. Форми даного типу адміністративного впливу були різноманітні: дозування інформації; домінування оцінних суджень у поданій інформації; вилучення окремих відомостей із загального контексту; відсутність у повідомленнях різних точок зору; незбалансоване подання інформації щодо одних партій і блоків порівняно з іншими.

Наведемо декілька прикладів. Так, серед політичних партій та блоків неприхованими «улюбленцями» ЗМІ м. Миколаєва стали пропрезидентський блок «За єдину Україну» та Соціал-демократична партія України (об'єднана). Так, у трьох ведучих друкованих ЗМІ блоку «За ЕдУ» було присвячено 220 публікацій, а об'єднаним соціал-демократам – 48. У той же час інформація про опозиційні блоки «Наша Україна» та БЮТ у цих виданнях мала суто критичний характер. В цілому обласні та районні друковані ЗМІ в прямій та непрямій формах закликали виборців голосувати за провладний блок та його кандидатів. В нейтральній та негативній тональності вони висвітлювали діяльність опозиційних партій та кандидатів. Причина лояльної

налаштованості місцевих ЗМІ криється в фінансовій та адміністративній залежності від своїх засновників та від обласних типографій. Наприклад, для Миколаївської обласної організації Народного Руху України із запланованих 50 тис. екземплярів номера газети «Український південь», в якому позитивно висвітлювався візит в Миколаївську область В. Ющенко, а також містився критичний матеріал про блок «За ЕДУ», було надруковано лише 3 тис. примірників із-за відсутності технічних можливостей [528, с. 126-128].

У зв'язку з розміщенням замовлень на друк агітаційних матеріалів Виборчого блоку Ю. Тимошенко у видавництві «Такі справи», воно зазнало несамовитого тиску, погроз та шантажу з боку Державної податкової адміністрації України. Чисельні позапланові перевірки з боку податкової поліції, що супроводжувалися брутальним порушенням законодавства та елементарних норм людської поваги, призвели до повного блокування роботи видавництва. Розголос про репресії ДПАУ щодо видавництва «Такі справи» створив умови, за яких жодна друкарня не погоджувалася друкувати офіційні агітаційні матеріали БЮТу [141].

Аналіз друкованих матеріалів виявив високий рівень застосування медійного адміністративного тиску, неможливість для опозиційних кандидатів опублікуватися. У ході виборчих перегонів 2002 р. непоодинокими були заяви окремих телерадіокомпаній про політичний тиск з боку місцевих адміністрацій через позитивне висвітлення діяльності опозиції.

Так, у Запорізькій області дві телекомпанії працювали з простроченими ліцензіями протягом року. З початком виборчої кампанії приватна телестанція «Хортиця», що симпатизувала «Нашій Україні», була закрита державними органами ліцензування. Навпаки, «ТБ Апекс», що також не мала чинної ліцензії, але проводила іншу редакційну політику, продовжувала

мовлення без перешкод. Подібні випадки переслідування ЗМІ мали місце в Запорізькій, Дніпропетровській та Кіровоградській областях [424].

Як зазначає науковець О. В. Радченко, досвід виборчих кампаній останнього десятиріччя дає підстави стверджувати, що адміністративний ресурс в інформаційному просторі проявляється в трьох аспектах:

– тотальне переважання в підконтрольних державі ЗМІ матеріалів на користь політичного суб'єкта – розпорядника адміністративного ресурсу та негативних матеріалів щодо його конкурентів;

– інформаційна блокада головних конкурентів з використанням адміністративних важелів по відношенню як до державних, так і до приватних ЗМІ;

– перешкоджання діяльності опозиційних ЗМІ, підконтрольних конкурентам за допомогою фіскальних органів, збору компромату та шантаж керівників таких ЗМІ, багатомільйонні позови до газети щодо «відшкодування моральних збитків» тощо.

Медійний адміністративний ресурс базується на безпосередній залежності державних ЗМІ від владних структур. Редактора, як правило, затверджує орган влади чи місцевого самоврядування, який до того ж фінансує ЗМІ та визначає основні напрями його діяльності. І хоча законодавство зобов'язує державні ЗМІ дотримуватися рівних прав на політичну рекламу для всіх суб'єктів виборчого процесу, на практиці відбувається найчастіше навпаки [424].

Однією з найпоширеніших форм прояву адміністративного ресурсу який застосовувався на парламентських виборах 2002 р., був прямий адміністративний тиск на опозиційні політичні сили та перешкоджання їм у

веденні агітації, перепони в реєстрації кандидатів, втручання влади в діяльність виборчих комісій.

Лідерів виборчого блоку «Наша Україна» В. Ющенку було відмовлено в ефірі на обласному держтелерадіо в Житомирі. До керівництва облдержтелерадіокампанії було надіслано три листи-заявки з проханням про надання ефірного часу для виступу представника блоку в порядку, передбаченому законодавством [143].

Якщо проаналізувати мотивацію втручання органів державної влади України в парламентські вибори 2002 року – то можливо виділити такі основні мотиви:

– формування більшості в парламенті та підтримка політики тодішнього Президента України Л. Д. Кучми;

– формування такого складу Верховної Ради, який заблокує будь-яку можливість проведення процедури імпічменту чинного тоді Президента України [4, с. 28];

– проходження до парламенту представників олігархічних та політико-економічних груп.

Тобто, саме з метою забезпечення цих та подібних завдань напередодні парламентських виборів 2002 року і було сформовано пропрезидентський виборчий блок «За Єдину Україну». Сучасна доля цього політичного утворення відома – брудні технології були задіяні цим блоком через адміністративний ресурс (як приклад, в окружній виборчій комісії № 224 м. Чернігова вісім кандидатів було знято з реєстрації через спірні порушення в їх деклараціях про доходи, які були перевірені Державною податковою адміністрацією. Вибори в цьому окрузі виграв голова міської податкової адміністрації пан Вернідубов (блок «За Єдину Україну»). На парламентських виборах 2002 року постійно здійснювався вплив на формування складу виборчих комісій. Органи виконавчої влади та місцевого самоврядування залучали до роботи виборчих комісій підпорядкованих їм за службовим

становищем осіб, працівників підприємств, керівництво яких перебувало у неформальних стосунках із посадовими особами. Відомий випадок, коли склад виборчої комісії був повністю сформований із працівників одного підприємства. Дані Міжнародної місії спостереження за виборами 2002 до Верховної Ради України (ОБСЄ) свідчать про те, що характерною рисою цих виборів був значний дисбаланс у головуванні в окружних виборчих комісіях представників різних політичних сил. Аналізуючи склад керівництва ОВК, можна побачити беззаперечне лідерство пропрезидентських сил. Так, блок «За єдину Україну!», партія «Демократичний союз», Соціал-демократична партія України (об'єднана), Партія зелених і партія «Єдність» разом посіли 340 із 675 посад у керівництві окружними виборчими комісіями, що становить 50,4 % [424].

Парламентські вибори 2002 року ознаменувалися різким збільшенням різноманітних технологій адміністративного примусу: від технологій збору підписів до фальсифікацій результатів виборів. Саме вибори 2002 р. стали підготовкою до масованих зловживань владних структур на виборах Президента у 2004 р. Основними видами адміністративного ресурсу, які застосовувалися на виборах 2002 року – стали тиск на виборчі комісії та махінації безпосередньо на дільницях.

На громадян, які не представляли у комісіях провладних суб'єктів виборчого процесу та політичних сил, здійснювався тиск із застосуванням шантажу та погроз із метою спонукати їх відмовитися від роботи у виборчих комісіях. Як правило, партії та виборчі блоки відкликали своїх представників із виборчих комісій на їхнє прохання [426].

Так, у Кіровограді, у виборчому окрузі № 99 зафіксовано випадки збору підписів громадян у бланках про отримання бюлетеня для голосування. Як інформує обласний штаб блоку «Наша Україна», мешканцям житлових будинків пропонують ставити підписи в документі так, наче вони вже прийшли на виборчу дільницю й отримали бюлетень. У разі, якщо хтось із цих людей не з'явиться для голосування на дільницю у визначений

законодавством день, їхні бюлетені будуть вкинуті на користь «потрібного» кандидата. На низовому рівні доходить до курйозів: як повідомляла агенція «Наша Полтава», мешканці села Бірки Великобагачівського району Полтавської області напередодні виборів отримали змогу зробити безкоштовне щеплення своїм свиням на пропозицію виборчого блоку «За єдину Україну». Як повідомляється в оголошенні, розповсюдженому серед мешканців села, «в зв'язку з виборами до 31 березня 2002 року блок «За єдину Україну» виділив кошти на вакцину хвороби Гашена. Бажаючих зробити безкоштовні щеплення своїх свиней попросили звертатися до сільради або... в магазин [141].

Зокрема, у звітах ОБСЄ зазначалось, що їхні представники отримали скарги від близько 20 % членів тих окружних виборчих комісій, де проводилося спостереження, у зв'язку з надмірним тиском на них посадових осіб місцевих державних адміністрацій [424].

Владні структури також здійснювали систематичний тиск на такі опозиційні громадські організації, як «Пора», «Чиста Україна», ВО «Свобода», «Спротив», «Студентське братство» та ін. Членів цих організацій незаконно затримували під час проведення ними численних акцій та мітингів, за ними відбувалося стеження. Часто траплялися факти побиття членів опозиційних громадських організацій. Самі ж організації часто позапланово перевірялися працівниками податкової адміністрації, правоохоронними органами тощо [49].

Проблема використання службового становища для агітації існувала в Україні під час виборів до Верховної Ради і в 1998 році. Залишалася вона актуальною і в ході парламентської кампанії 2002 року. Відповідно до ст. 56 Закону України «Про вибори народних депутатів» забороняється передвиборчої агітації органам державної влади, їх посадовим і службовим особам. Певні особливості має участь у передвиборній агітації посадових і службових осіб органів державної влади, які зареєстровані кандидатами в депутати. Закон про вибори не вимагав від них припинення їх діяльності в

органах державної влади (частина 1 ст. 58 Закону), однак участь у проведенні перевиборної агітації можлива виключно у статусі кандидата в народні депутати. Цей факт виключає можливість використання цими посадовими особами в ході передвиборної агітації делегованої ним влади та службових повноважень [116].

Зловживання службовим обов'язком набуло масових форм, це дозволило поширювати свою присутність провладних сил на всіх агітаційно-пропогандистських заходах, на телебаченні та в інших засобах масової інформації.

Посилаючись на звіти комітету «Рівність можливостей» (який досліджував проблему використання службового становища з боку посадових осіб в ході передвиборної кампанії), найбільше таких випадків було зафіксовано відносно неопозиційних виборчих блоків. Поряд з цим кількість негативної інформації з боку ЗМІ найбільше поширювалась по відношенню до блоків, які представляють опозиційні політичні сили [117].

Комітету виборців України (КВУ), який проводив моніторинг на предмет порушення Закону про вибори протягом всієї кампанії, найбільш чисельне порушення на виборах 2002 – використання службового становища для агітації. Проте більшість вітчизняних та зарубіжних експертів, які досліджували проблему використання службового становища для агітації, дотримуються єдиної думки, що цей фактор є цілком природним для будь-якого демократичного суспільства. Однак на кінцевий результат виборів він не може кардинально впливати, про що засвідчили офіційні дані про результати виборів. Крім того, експерти вважають, що на виборах 2002 року використання службового становища для агітації було не більшим, ніж на минулих виборах до Верховної Ради, які відбулися в 1998 році [136, с. 2].

Звичним явищем парламентської кампанії 2002 року стає безпосереднє втручання силових структур (прокуратури та МВС) у діяльність великих підприємств, засобів масової інформації, політичних партій. Здійснюється це

шляхом проведення обшуків, арештів співробітників і майна без скільки-небудь виразної аргументації своїх дій.

Одним з головних суб'єктів адміністративного ресурсу є силові структури. Вони, з одного боку, можуть бути інструментом, за допомогою якого посадовці здійснюють адміністративний вплив на хід виборчої кампанії, але, з іншого, – дуже часто силові структури виступають самостійним суб'єктом адміністративного ресурсу. У цьому випадку вони мають найбільше можливостей та засобів для здійснення силового тиску під час виборів. Цей тиск силові структури можуть реалізувати не тільки на всіх етапах виборчого процесу, але також задовго до офіційного початку виборчої кампанії [49].

Влада задіювала державні органи та структури для тиску на опозиційних кандидатів.

Силові структури та суди в 2002 р. стають самостійними суб'єктом у виборчій боротьбі. Слід зазначити, що від рішень представників судової влади найбільш частіше залежала участь кандидата у виборчій кампанії 2002 року. Як вважають фахівці, недосконалість судової влади в ході виборів була ускладнена тим, що Закон про вибори регламентує власне процес виборів в день народного волевиявлення, а все те, що попередньо відбувається цій події – дає можливість за допомогою прийняття (або неприйняття) судових рішень впливати на передвиборчі політичні розстановки [52].

Відомий дослідник ролі правоохоронних структур процесі становлення правової держави М. Мельник вказує на типові варіанти службових зловживань працівників силових відомств:

1. Застосування кримінально-правових та інших, передбачених законом, репресивних засобів стосовно державних діячів, політиків (як правило, представників політичної опозиції). Тобто, вибірковий підхід у

застосуванні законодавства, який визначається політичними обставинами. Про політичну спрямованість таких процесів свідчить і той факт, що такі справи в більшості випадків не доводяться до логічного завершення, їх розслідування активізується в кульмінаційні періоди політичної боротьби.

2. Політична розправа з політичними опонентами та іншими особами, у тому числі тими, хто реально протидіє корупції на найвищому державному рівні, шляхом притягнення їх до відповідальності за звинуваченням у протиправних діях за відсутності для цього законних підстав.

3. Використання репресивних засобів із тих же мотивів до осіб з оточення політичних діячів, у дискредитації яких зацікавлена влада [305].

Як приклад, можна навести ситуацію, яка склалася в Донецьку, коли 21 березня о 19.00 було безпідставно затримано шістьох активістів блоку «Наша Україна», які поширювали агітаційні матеріали блоку, представники органів внутрішніх справ, які проводили затримання, не пред'явили жодних звинувачень і силоміць заштовхали активістів блоку до патрульних автомобілів та відвезли їх до управління внутрішніх справ Київського району Донецька. Приклади застосування адміністративного ресурсу пов'язані зі сприянням діяльності блоку «За Єдину Україну». Наприклад, в м. Артемівську Донецької області, у зв'язку з приїздом Л. Кучми, зняли з занять студентів навчальних закладів і змусили розклеювати листівки «За ЄдУ» на лінії президентського маршруту. За десять днів до виборів директор школи смт Новоайдар Луганської області С. Кашкаров влаштував у селищі своєрідний «перепис населення». Він розпорядився, аби учителі обійшли всі будинки, нібито переписуючи учнів, насправді, потрібно було обійти усіх мешканців селища, опитуючи й помічаючи у списках, хто підписався (чи не підписався) під «контрактами» й «угодами» з провладним виборчим блоком [144].

Одним з основних видів адмінресурсу, який застосовувався на виборах, був фінансовий адміністративний важель.

Посилаючись на результати системного моніторингу теле- та радіоефірів та кількох центральних видань, який був проведений коаліцією громадських організацій «Свобода вибору», дозволив цій організації підрахувати витрати кожної партії та блоку на передвиборчу рекламу. На підставі зазначеної методики підрахунку витрат партій і блоків на проведення передвиборної агітації, організацією «Свобода вибору» було визначено наступних учасників виборчого процесу, які перевищили встановлену чинним законом межу витрат, а саме: на першому місці – Соціал-демократична партія України (об'єднана) – перевищення на суму близько 10 млн.грн. На другому місці – партія «Жінки за майбутнє» – перевищення на суму близько 5,5 млн. грн. На третьому місці – Партія зелених України – перевищення на суму близько 3,5 млн. грн. З проведеним аналізом спостерігачі в офіційному порядку ознайомили голову Центрвиборчкому, проте офіційної інформації ЦВК з приводу даних моніторингу «Свободи вибору» не поширювала. За специфікою поведінки в ході виборчої кампанії спостерігали представники Фонду регіональних ініціатив «Суспільний моніторинг порушень прав суб'єктів виборчого процесу». Безпосередньо Фонд надавав правову допомогу щодо захисту прав учасників виборів. Як приклад, можна навести рішення місцевого суду м. Сімферополя про зняття з реєстрації Леоніда Грача як кандидата в народні депутати в 25 окрузі Автономної Республіки Крим за неправильно заповнену податкову декларацію. Апеляційним судом автономії 29 березня цього року було винесене рішення про правомочність вердикту місцевого суду м. Сімферополя [117].

Таким чином, на парламентських виборах 2002 р. саме адміністративний ресурс, як різновид девіантних виборчих технологій, став домінуючим чинником.

Виходячи з наведених порушень, які мали місце в ході передвиборної кампанії 2002 року, можна зробити висновок, що в Україні, кожна кампанія проходить із збільшенням показників порушень. Організація та проведення парламентської виборчої кампанії 2002 р. довела, що саме завдяки застосуванню методів адміністративного впливу блок «За єдину Україну!» здобув певну кількість голосів.

Вперше в сучасній історії України «партія влади» виступила єдиним передвиборчим списком, очоленим главою Адміністрації Президента та Прем'єр-міністром. Передвиборчий список блоку «За єдину Україну!» на 22 % складався з працівників держадміністрацій та рад різних рівнів, міських голів та керівників податкових інспекцій. 20 % учасників списку були підприємцями, 12 % представляли директорський корпус, а 9 % – це міністри Уряду, їх заступники та працівники урядових структур [468].

Головні важелі адмінресурсу зосереджувалися, насамперед, в руках голів обласних та районних держадміністрацій, які вже мали успішний досвід проведення Всеукраїнського референдуму 2000 року за розширення президентських повноважень. Цього разу вони за дорученням Президента не лише займали активну позицію, безпосередньо агітуючи за виборчий список і кандидатів-мажоритарників, а й часто самі брали участь у виборчій кампанії як кандидати. Після виборів 2002 р., у період з 1 квітня по 10 липня Президент звільнив з посад 85 керівників районних державних адміністрацій. З них приблизно чверть звільнені з формулюваннями, що пояснюють причини відставки (у зв'язку з обранням депутатом, виходом на пенсію, переведенням на іншу роботу і т. п.). Ще близько 20 керівників звільнено «згідно з поданою заявою» (що саме по собі викликає запитання про причини такої «масовості»). У розпорядженнях про звільнення решти голів районних державних адміністрацій мотивація просто відсутня. Географія звільнень корелюється з результатами виборів. Так, у 33 районах, де були звільнені голови районних державних адміністрацій, перше місце на виборах посів

блок «Наша Україна», також у 33 – КПУ, у семи районах – Соціалістична партія України. Блок «За Єдину Україну!» у цих районах найчастіше посідав третє-п'яте місця, а в 12 районах взагалі не подолав 4 % бар'єру. При цьому показники соціально-економічного розвитку в районах, де звільнялися місцеві керівники, були не гіршими, а подекуди – кращими, ніж у середньому в країні [409, с. 9].

Таким чином, аналізуючи використання адміністративного ресурсу в ході парламентської виборчої кампанії 2002 року, можна дійти висновку, що брудні політичні технології були успішно використані у ході підготовки та проведення парламентських виборів та виокремити основні особливості:

1. На виборах 2002 року найбільший вплив на хід та організацію та результативність виборів здійснював адміністративний ресурс.

2. Політичні партії та виборчі блоки були поставлені не в достатньо рівні умови, як передбачено діючим законодавством про вибори. Доступ до засобів масової інформації одних політичних партій і блоків в десятки разів перевищував можливість доступу інших [117].

3. Недосконалість нового закону «Про вибори народних депутатів» і, як наслідок, персоніфікований підхід в рішеннях судової влади [117].

4. Невиконання виборчими комісіями судових рішень щодо виключення (поновлення) в списках кандидатів у народні депутати і, як наслідок, судові процеси про скасування результатів виборів в цих округах [117].

5. Були задіяні активи адмінресурсу серед голів обласних та районних адміністрацій, хоча потрібно відзначити, що лише невелика частина глав адміністрацій ідентифікувала себе з конкретними партійними силами.

6. Активне застосування медійного адміністративного ресурсу та поєднання його з бюджетно-організаційним стало основною причиною проходження до парламенту тимчасово створеного блоку «За ЕДУ».

Новий політичний цикл ознаменувався стартом парламентської виборчої кампанії 2006 року. Вибори 2006 року виявилися рекордними за кількістю партій і блоків, що взяли участь. Виборчий бюлетень був 80 см завдовжки і включив 45 претендентів. Згідно з офіційними результатами, у Верховну раду V скликання пройшли:

- Партія регіонів (186 мандатів);
- Блок Юлії Тимошенко (129 мандатів);
- Народний союз «Наша Україна» (81 мандатів);
- Соціалістична партія України (33 мандатів);
- Комуністична партія України (21 мандатів).

За результатами виборчої кампанії 2006 року сформувався новий склад українського парламенту, а також депутатський корпус місцевих рад, визначено міських, сільських і селищних голів майже у всіх населених пунктах держави. Ключовим актором політичного життя в цій трансформованій політичній системі виступила Верховна Рада України, наділена значними повноваженнями і важелями впливу на виконавчу владу. Парламент, на який покладено такі значні завдання і для якого передбачено безпрецедентні в історії незалежної України повноваження, був сформований в умовах гострої політичної боротьби, його склад відбиває непросту динаміку суспільних настроїв, політичних союзів, стрімкий перерозподіл електоральних ніш, суперечливі колізії становлення політичної еліти і громадянського суспільства в Україні [372].

Виборча кампанія-2006 повинна була стати завершальним етапом політичного циклу 2004-2006 років. Вибори вперше відбулися за пропорційним виборчим законодавством. Даний фактор суттєво вплинув на організацію проведення виборчої кампанії. Партії почали виступати

виокремленим елементом виборчого процесу та формувати виборчі списки, ідеологію, тактику і стратегію політичної боротьби.

Вибори-2006 р. повинні були конструктивно завершити кризову ситуацію 2005 р. і водночас, відповідно до політичної реформи, створити парламентську коаліцію та сформованого нею Кабінету Міністрів. Вибори повинні були здійснити подальшу структурування партій, позитивно вплинути на розташування політичних сил, що, на жаль, не виправдалось на практиці.

2 квітня 2007 року Президент України В. Ющенко розпустив Верховну Раду (парламент) України та підписав указ про дострокові парламентські вибори в Україні, які мали відбутися 27 травня 2007 р., проте вони були перенесеними на 24 червня 2007 року. Парламент і Кабінет Міністрів назвали цей указ неконституційним і не виділили кошти на вибори. Парламент продовжував проводити засідання, але Президент вважав їх недійсними. Указ було оскаржено в Конституційному Суді України, який унаслідок різних юридичних причин так і не прийняв рішення по суті цієї справи. Віктор Ющенко заявив, що може призупинити постанови і відкласти день виборів, аби парламент затвердив деякі важливі законопроекти, зокрема, законодавство про вибори, опозицію та функціонування парламенту. Врешті-решт було досягнуто домовленості між основними політичними силами, внаслідок яких парламент на декілька днів відновив роботу при визнанні Президентом цього факту, а дата виборів змістилася на 30 вересня, причому причиною їх призначення оголошувалося припинення існування Верховної Ради, внаслідок відсутності в ній 2/3 депутатів від конституційного складу: опозиційні депутати спеціально для цього припинили свої депутатські повноваження [371].

Значний вплив на хід та організацію виборчої кампанії мала суспільно-політична та економічна ситуація, розташування політичних сил після президентських виборів 2004 р. Українська політична еліта, електорат

поділився на два табори: одні підтримували помаранчеві сили, а інші – біло-синіх.

Отже, з огляду на протистояння зазначених політичних сил, вибори 2006-2007 р.р. нагадували виборчу кампанію 2004 р. Вибори до парламенту сприймалася як боротьба політичних сил за владу, які підтримували помаранчевий та біло-синій табір та реванш Партії Регіонів.

Як зазначає відомий науковець В. М. Бебик, загальнонаціональне опитування, проведене напередодні виборів 2007 р. Центром політичних комунікацій університету «Україна» та Всеукраїнською асоціацією політичних наук (ВАПН), показало, що обрання парламенту за вітчизняною версією пропорційної системи створює умови для маніпуляції громадською думкою та перекручення волі виборців [22, с.5].

Головним завданням провідних політичних об'єднань було забезпечення бажаного результату, активно застосовуючи некоректні політичні технології. Вищі посадові особи держави задіювали адміністративні методи ведення виборчої кампанії, оскільки саме призначення виборів відбувалося через досить суперечливі правові механізми, а це вже заклало основу для можливих фальсифікацій.

За офіційними даними Центрвиборчкому України, на 30 серпня 2007 року, у виборчих перегонах 2007 року брали участь 20 політичних партій і передвиборчих блоків. Це найнижчий показник за останні декілька виборів. Зареєстровано 4864 кандидати від 20 політичних партій і блоків. Вибори було проведено за [пропорційною системою](#) по виборчих списках політичних партій та виборчих блоків політичних партій України.

За результатами дострокових виборів, до [Верховної Ради](#) потрапили наступні політичні сили:

- [Партія регіонів](#) – 34,37 % голосів;
- [Блок Юлії Тимошенко](#) (БЮТ) – 30,71 %;

- [Блок «Наша Україна - Народна Самооборона»](#) (НУ-НС) – 14,15 %;
- [Комуністична партія України](#) (КПУ) – 5,39 %;
- [Блок Литвина](#) – 3,96 %.

Разом ці політичні сили набрали близько 88,58 % голосів. Усі інші політичні партії та блоки не набрали прохідного відсотку голосів у 3 %. Відсоток виборців, що проголосував «проти всіх», – 2,73 %. ЦВК оприлюднила результати виборів [15 жовтня 2007](#) року [371].

В цілому можна зробити висновок, що в Україні склалася багатопартійна система з малими партіями. Парламентські вибори 2006-2007 рр. проходили в умовах нової системи виборів, пов'язаної з переходом до пропорційної системи голосування. Виборчий бар'єр для політичних партій було знижено з 4 до 3 %. У парламентській виборчій кампанії 2006 р. взяло участь 45 політичних партій (блоків), в основному це були іменні блоки або «лідерські», з яких одна частина носить імена лідерів, наприклад, «Блок Юлії Тимошенко», «Блок Юрія Кармазіна», «Народний блок Литвина», «Блок Наталії Вітренко» «Народна опозиція», «Блок Лазаренка», Політична партія України «Партія політики Путіна» та ін., друга – представляє інтереси певної групи, наприклад, Партія Пенсіонерів України, Блок Безпартійних «Сонце». Тому виборці дедалі частіше орієнтувалися на ім'я лідера, а не на ідеологічні позиції, на яких стоїть очолювана ним політична партія.

Вибори 2006-2007 рр. чітко засвідчили, що шанси на виживання в умовах пропорційної системи мають лише справжні політичні партії. Український виборець переважно оцінює конкретну діяльність політиків, роблячи з неї свої висновки. Політична реклама повинна корелюватися з тим, що було зроблено партією чи блоком, інакше її ефективність різко знижується [462].

У цілому вибори 2002-2007 рр. певною мірою знищили міф про безмежні можливості впливу на виборців за допомогою медійного адміністративного ресурсу.

Насамперед, це стосується СДПУ(о) та блоку «ЗаЄдУ» у 2002 р., Народного блоку Литвина у 2006 р., а також поразки Віктора Януковича в умовах абсолютної інформаційної переваги на президентських виборах 2004 р. Очевидно, що використання ЗМІ є обов'язковим елементом будь-якої виборчої кампанії, однак навіть повна перевага над опонентами у інформаційному просторі сьогодні зовсім не гарантує перемоги на виборах, а надмірна, нав'язлива інформаційна присутність часто призводить до зворотного ефекту [462].

Виборча кампанія-2006 відзначилась застосуванням технологій, пов'язаних з регіональними відмінностями адміністративного ресурсу, тобто, політичні сили націонал-демократичного напрямку зосереджували адміністративний вплив на Заході та Півночі, а біло-синій табір на Сході та Півдні.

Перебіг виборчих кампаній 2006-2007 рр. свідчить, що на сьогоднішній день в Україні вже визріли об'єктивні умови для переходу від «брудних» технологій маніпулювання громадською думкою до «чистих» виборчих технологій комунікативного типу. Нині на перший план у виборчо-технологічному комплексі поступово виходять адресні технології, спрямовані на безпосередню комунікацію з виборцями: проведення зустрічей, мітингів, кампаній «від дверей до дверей» тощо. А ЗМІ повинні створювати тільки необхідне інформаційне тло для них. Досвід 2006 і 2007 років засвідчив, що саме ті партії, які значну увагу приділили безпосередньому спілкуванню з виборцями (Партія регіонів і БЮТ), отримали найбільшу кількість голосів. У той же час простежується дуже тривожна тенденція до все більшого поширення адресних технологій, які у експертному середовищі називаються мережевим маркетингом, а пересічному громадянину відомі як підкуп виборців. На цю тенденцію

звертали увагу чимало українських експертів, коментуючи перебіг парламентських виборів 2007 р. [462].

Суттєво вибори 2007 року не відрізнялися від парламентської виборчої кампанії 2006 року: основні учасники залишилися ті ж самі, не змінився формат політичних технологій та агітаційних матеріалів, стратегічної лінії основних учасників перегонів. Це в першу чергу стосується Партії Регіонів та «Нашої України -Народної Самооборони». Зокрема, Партія Регіонів знову використовувала проблематику минулих кампаній: надання статусу державної російській мові, налагодження відносин з Росією, вирішення питання вступу в НАТО, жорстка критика «помаранчевої» влади.

Партія регіонів використовувала з «чорних» виборчих технологій – прийоми для дискредитації своїх опонентів, найпоширенішими з яких стали критика ідей противників («скасування депутатської недоторканності»), поширення інформації про розкол серед «помаранчевих», які не спроможні реалізувати власні обіцянки перед виборцями.

Тобто, кожна політична сила, яка претендувала на перемогу у виборчих перегонах, намагалась задіяти весь спектор прийомів та засобів впливу на громадян.

Як зазначив народний депутат України Л. Мордовець, «... нині в центрі влада представлена одними політичними силами, опозиція іншими. Якщо перенесемося на терени Сумської області, то тут виконавчу владу здійснює одна політична сила – «Наша Україна», у представницькій владі першість в області належить блоку Юлії Тимошенко. З моєї точки зору, найбільша ймовірність застосування адмінресурсу буде йти саме по лінії виконавчої влади, тобто місцевих адміністрацій» [327].

Вибори 2007 року стали генеральною репетицією президентських виборів 2010 р., оскільки лідери політичних сил апробували майбутні

виборчі програми та лозунги. По всій країні були розташовані рекламні бігборди основних претендентів на президентську посаду.

Оскільки медійний адміністративний ресурс з ряду причин не був задіяний в масштабах 2002 року, влада почала застосовувати бюджетні важелі впливу на громадян.

Оскільки результат кампанії в основному визначають фінансові ресурси, виборчі кампанії 2006-2007 рр. дають приклади наступних, найбільш типових форм прояву бюджетного адміністративного ресурсу:

- перевитрата або нецільове використання бюджетних коштів, виділених з державного бюджету на виборчі потреби;
- соціальні платежі з бюджету, приурочені до виборчої кампанії;
- оголошення про початок реалізації соціально значущих проектів, в основі яких лежить бюджетне фінансування;
- неформалізоване використання коштів позабюджетних фондів;
- організація безкоштовного проїзду виборців до місць голосування;
- прямий підкуп за рахунок бюджетних коштів.

Політичні сили змагалися у застосовуванні бюджетного ресурсу, особливо це стосувалося під час «змагань» у виплатах при народженні дитини. Зокрема, «НУНС» заявляв про збільшення з 2008 р. допомоги при народженні першої дитини до 12 тис. грн., другої – до 15 тис. грн. і кожної наступної – до 25 тис. грн.; БЮТ обіцяв при народженні першої дитини – 12240 грн., другої – 25 тис. грн. і третьої – 50 тис. грн.; Партія регіонів переконувала, що з 2008 р. родина на першу народжену дитину отримає 11,7 тис. грн., на другу – 25 тис. грн., на третю та кожну наступну дитину – по 50 тис. грн [291].

У даному контексті доцільно довести результати дослідження «Проведення контент-аналізу політичної реклами в прайм-таймі десяти провідних українських телевізійних каналів у контексті парламентських виборів 2006 року». Метою дослідження є моніторинг обсягів і змісту

політичної реклами партій і блоків на каналах: УТ-1, «1+1», «Інтер», Новий канал, ICTV, СТБ, ТРК «Україна», 5 канал, «Тоніс», НТН протягом третього тижня грудня 2005 року з 19-00 до 23-00 (240 годин ефірного часу). Всього за цей період зареєстровано 649 рекламних повідомлень, які в сумі склали 22998 секунд. За кількістю рекламних повідомлень найбільше їх було на УТ-1 (22 %), 5 каналі (17 %) та «1+1» (14 %). За обсягами часу – на УТ-1 (23 %), ICTV (18 %) та «1+1» (17 %). Серед партій та блоків лідерами рекламних повідомлень за часткою повідомлень стали «Наша Україна» (22 %), Партія екологічного порятунку (11 %) та блок «Пора-ПРП» (11 %), а за обсягами часу «Наша Україна» (21 %) та Народний блок Литвина (13 %). Реклами «Нашої України» було найбільше на «1+1» (39 %), «Тонісі» (32 %) та УТ-1 (28 %). Притому слід відзначити, що власне тема блоку «Нашої України» подається як через рекламу партії, так і через рекламу Президента В. Ющенка, яка складає майже 10 % повідомлень та рекламу діючої влади. Дослідження знову зафіксувало значні обсяги антиреклами, які вже на початку виборчої кампанії складають 12 % повідомлень та 32 % часу в загальному рекламному потоці. Повідомлення з антирекламою займають 65-67 % часу політичної реклами на НТН та ICTV і цілком відсутні на каналі «Тоніс». Основні об'єкти антиреклами – чинна влада, «Наша Україна», Президент Ющенко, Опозиційний блок «Не Так!», як окремий суб'єкт – деперсоніфікована «помаранчева команда». Дослідження показало достатньо значний процент прихованої анонімної реклами, тобто, рекламних повідомлень, де відсутні згадування імені партії, блока чи персони (відповідно, 38 % повідомлень, 23 % рекламного часу). Це ще одна з технологій антиреклами, яка, судячи зі всього, буде застосовуватись в подальшому під час виборчих кампаніях [393].

Важливою відмінністю стало й те, що у теленовинах журналісти почали активніше, порівняно з кампанією 2006 року, аналізувати політичні програми партій.

Водночас, серпень засвідчив загострення ще однієї давньої хвороби українських телеканалів – в ефірі стали стрімко зростати обсяги медійного адмінресурсу. Так, «Сільські вісті» надрукували три спецвипуски, присвячені блоку «НУ-НС», а в один із випусків газети «Сьогодні» з телепрограмою було вкладено рекламний буклет Партії регіонів. Деякі видання порушили заборону на публікацію соціопитувань після 14 вересня 2007 року. «Україна молода» публікувала рейтинги блоку «НУ-НС». Газета «Сьогодні» маніпулювала оприлюдненими президентськими рейтингами В. Януковича та Ю. Тимошенко, що не є формальним порушення заборони, однак ці лідери чітко асоціюються зі своїми партіями. На телеканалах Східної України рівною мірою використовувалися регіональні особливості адміністративного тиску [393].

Безумовно, при всіх рівних умовах у різних кандидатів є абсолютно різні можливості у використанні бюджетних коштів, що виділяються на передвиборні кампанії. Оскільки витрачання бюджету є виключною прерогативою виконавчих інститутів через те, що ступінь їхньої лояльності в цьому питанні залежить від ступеня їхньої зацікавленості в тому чи іншому кандидатові. Врешті-решт, володіючи такою монополією, завжди можна закрити очі на нецільове витрачання виборчих фондів або на перевитрату, допущену тим кандидатом або політичною партією, які входять в коло інтересів тих чи інших адміністративних структур чи посадових осіб. Найбільшими проблемами в організації позачергових виборів були неякісні списки виборців (включення однієї людини двічі, існування «мертвих душ» або ж взагалі невключення до списків громадян із різних причин ін.) та недостатня підготовленість членів дільничних виборчих комісій, котрі формувалися за квотами партій, і більшість людей, які туди потрапили, раніше на виборах не працювали [426].

Отже, позачергові парламентські вибори 2007 року проходили під впливом подій 2004-2006 рр., а відтак суспільно-політична ситуація в країні

виявилась одним з головних, якщо не головним чинником, який і обумовив проведення та результати виборів у різних регіонах України.

Проведений аналіз практики використання виборчих технологій під час кампаній з обрання народних депутатів України в 2006-2007 рр. довів необхідність протидії бюджетному та медійному адміністративному ресурсу. Наявність механізмів протистояння деструктивним виборчим технологіям повинно стати запорукою побудови демократичної, правової держави.

Основними формами застосування адміністративного ресурсу на парламентських виборах 2002, 2006-2007 років були наступні:

1. Масштабне використання організаційного адмінресурсу, який полягав у відмові в реєстрації або скасування реєстрації опозиційних партій та кандидатів.

2. Порушення правил агітації, примушування голосувати за певну політичну силу посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування. За інформацією «Гарячої лінії», «Нашої України» в Тернопільській області від посадових осіб органів державної влади надходять постійні погрози на адресу кандидатів від опозиційних партій. ГО «Опора» зафіксувала погрози кандидатам від партії «Батьківщина» звільнити їх із державної служби від голів державних адміністрацій Могилів-Подільського та Тиврівського районів [465].

3. Мобілізація в адміністративному порядку трудових колективів як для ведення передвиборчої агітації, так і для голосування.

4. Зловживання посадовими особами своїм службовим становищем на користь окремих суб'єктів виборчого процесу.

5. Підкуп виборців. Попри пряму заборону законодавства про вибори, проводилася агітація, що супроводжувалася фінансовим адміністративним ресурсом.

6. Використання силового адміністративного ресурсу, застосування органів прокуратури, МВС, СБУ в переслідуванні опозиційних кандидатів.

Арешт опозиційного мера Кіровограда, силовий тиск на мера Черкас під час виборчої кампанії 2002 року.

7. Застосування на виборах 2002 року медійного адміністративного тиску, що унеможлиблював повне висвітлювання в ЗМК всіх політичних сил та кандидатів.

8. Фальсифікації результатів волевиявлення шляхом формування виборчих комісій.

Таким чином, приклади парламентських виборчих кампаній в нашій державі доводять, що постійно відбувається зміна набору деструктивних технологій, які використовуються суб'єктами політики. Еволюційний розвиток країни на шляху демократичних перетворень, підвищення політичної культури суспільства мають поступово вивести це явище з політичного обігу.

3.4. Вплив адміністративного ресурсу на організацію, проведення та результативність виборів до органів місцевого самоврядування (2002, 2006, 2010 років)

Тема використання брудних технологій та адміністративного ресурсу на виборах хоч і досліджена багатьма авторами, але через те, що саме місцевим виборам в країні надається найменше уваги, застосування некоректних політичних технологій в ході виборчого процесу досліджується не дуже охоче. Даний підрозділ присвячений аналізу використання адміністративного ресурсу та брудних технологій на місцевих виборах 2002, 2006 та 2010 років.

Місцеві вибори, тобто вибори депутатів місцевих рад та сільських, селищних і міських голів, які відбулися 31 березня 2002 року, без сумніву,

мають принципове значення для подальшого розвитку місцевого самоврядування, політичної структуризації суспільства, подолання тоталітарного минулого тощо. Це обумовлено тим, що місцеві вибори 2002 року стали об'єктом жорсткої боротьби між різними політичними партіями, виборчими блоками, громадськими організаціями, клановими і тіньовими структурами.

Однак для початку розглянемо деякі базові передумови розвитку подій на місцевих виборах. Сьогодні ми маємо таку систему місцевого самоврядування, базовий елемент якої – територіальна громада – не має достатньо врегульованого статусу. Де-факто територіальні громади ніби існують, а де-юре їх не можна вирахувати [200].

Але для того, щоб урегулювати законодавчий статус територіальних громад, необхідно закріпити адміністративно-територіальний устрій держави, а це досить складне питання, що його до виборів ніхто не наважується розв'язувати.

Місцеві вибори 2002 року проводились на фоні перманентної кризи місцевого самоврядування, яка за існуючої номенклатурно-традиціоналістської моделі не може бути подолана, тому політична ситуація не сприяла проведенню раціональних виборів. Це значить, що реальної альтернативи у виборців на місцевих виборах практично не було: вони знову обирали місцеві виборні органи за принципом вибору найкращого з найгірших. За винятком, можливо, виборів до міських рад міст обласного значення, де є реальна альтернатива як консервативно-традиціоналістській номенклатурі, так і радикальним опозиціонерам лівого та правого штабу [200].

Політичні партії поступово починали формувати власну муніципальну політику як самостійний напрям діяльності. Проте ця політика настільки аморфна й невизначена, що різниця між лівими і правими чи центристами в підходах до муніципальних проблем малопомітна. Останнім часом практично

нічого в цій сфері серйозно не турбувало більшість парламентських політичних партій окрім питання про новий закон про місцеві вибори.

Таким чином, місцеві вибори 2002 року зобов'язали партії працювати більш активно.

Усвідомлюючи, що боротися з місцевою номенклатурою один на один фактично нереально, місцеві осередки демократичних політичних партій задовго до виборів почали об'єднувчий рух. Причому іноді й незалежно від виборчих блоків, які утворили їхні керівні партійні органи в центрі. Однак позбавлені фінансових і кадрових ресурсів, а часом і моральної підтримки своїх однопартійців у центрі, місцеві політичні коаліції малопродуктивні і ще певний час приречені будуть на броунівський рух, який відсіє зайві політичні структури і залишить життєздатні. Процес формування політично відповідальної місцевої влади стримується спадщиною минулого: відсутністю знань про основні засади і закономірності функціонування місцевого самоврядування, впливом радянських тоталітарно-авторитарних традицій, цінностей та мотивів поведінки, які не тільки не збігаються, але й прямо заперечують такі переваги місцевого самоврядування, як автономність, убезпеченість від державного втручання, самостійність у вирішенні всіх питань місцевого життя тощо [200].

Панування тоталітарного режиму та партійної номенклатури створили умови для зловживань на місцевих виборах, стало звичайним явищем використовувати адміністративні важелі впливу на місцях, «підігрівання» провладним кандидатам, сприяння окремим політичним силам. У даній ситуації навіть законодавчі механізми протидії адмінресурсу не можуть виправити становище.

Як відзначає відомий дослідник теоретичних засад місцевого самоврядування В. Кампо, суть проблеми криється в іншому: в тоталітарно-авторитарному, суто патерналістському типі політичної і правової культури, успадкованому українським суспільством від радянських часів, а частково ще й часів феодального минулого (держава – всьому голова; хто не з нами – той

проти нас; меншість підкоряється більшості; начальник завжди правий; я начальник – ти дурень, ти начальник – я дурень, тощо). Шлях подолання цього типу культури пролягає значною мірою крізь тектонічні зрушення в суспільній психології, утвердження суспільно значущої ролі політичних партій і місцевих виборів, яка в цій площині стає чи не визначальною. Досвід місцевих виборів 1994 , 1998 та 2002 років та діяльність на них політичних партій демократичного спрямування підтверджують цю тезу: саме на цих виборах були зроблені перші кроки до звільнення українського суспільства від тоталітарно-авторитарної психологічної залежності. Аналіз різних проявів суспільного життя показує, що поступово відбувається процес переосмислення українською громадськістю ролі політичних партій у місцевих виборах. Але за цього ще важким залишається тягар тоталітарного минулого й усе більш негативною стає роль так званої партії влади, яка історично поставлена перед проблемою втрати домінуючої ролі в політичному житті як на загальнонаціональному, так і на місцевому рівні [200].

Оскільки місцеві вибори 2002 р. проводились одночасно з парламентськими, то основна увага ЗМІ приділялась останнім. Проте на місцевих виборах також застосовується повний набір технологій адміністративного впливу.

Як і парламентські вибори, місцеві вибори 2002 р. проводилися за старим виборчим законом «Про вибори депутатів місцевих Рад та сільських, селищних, міських голів». Застосування адміністративного ресурсу забезпечило проходження до органів місцевого самоврядування насамперед представників місцевої номенклатури (керівників господарств, голів адміністрацій, управлінь, підприємств).

Закон про місцеві вибори передає організацію та проведення цих виборів сформованим на номенклатурно-бюрократичній основі виборчим комісіям, тобто територіальним та окружним виборчим комісіям, які утворюються відповідними місцевими радами на основі пропозицій

відповідних сільських, селищних і міських голів і голів районних, районних у містах та обласних рад. Ці пропозиції їм подають легалізовані місцеві осередки політичних партій (блоків), громадські організації, а також збори виборців [322].

На територіальні та окружні комісії суттєво впливали представники місцевої номенклатури, яка зберегла свої кланові позиції та солідарність, що позначилось на якості роботи структурних підрозділів виборчого процесу. З формуванням комісій виникало чимало проблем: стосовно участі в роботі цих структур близьких осіб суб'єктів виборчого процесу, інша – контролю за їхньою діяльністю з боку політичних партій і громадських організацій.

Як відомо, в сучасному українському політикумі буйним цвітом розцвіли традиціоналістські вподобання. Якщо сьогодні до парламенту йдуть сім'ями і родинами, то чому б так само не спробувати зробити і на місцевих виборах? А для цього іноді використовуються родинні зв'язки тих, хто повинен служити територіальній громаді в територіальній чи окружній виборчій комісії [527].

З боку громадських організацій не було серйозного контролю за діяльністю виборчих комісій. Не відбувалися і судові розгляди про правопорушення виборчих прав громадян.

Таким чином, місцеві вибори 2002 року відзначилися значним впливом адміністративного ресурсу. Влада застосовувала весь спектр адміністративного впливу на організацію та результативність голосування, починаючи від організаційного адмінресурсу і закінчуючи медійним.

Зважаючи на результати голосування під час виборів 2002 р., не можна не помітити, що у м. Миколаєві, як і в багатьох інших областях України, вибори до органів місцевого самоврядування пройшли під інтенсивним ідеологічним впливом провладних партій та місцевої державної адміністрації. У цьому контексті цікавим видається факт суміщення п. І. Шульгою посади заступника голови Миколаївської облдержадміністрації з

головуванням в обласному осередку Аграрної партії України. Важливе значення мали і передвиборчі «тури» у Миколаїв тодішнього Прем'єр-міністра А. Кінаха, міністрів В. Гурєєва та В. Пустовойтенка. Тиск адміністративного ресурсу відчували й студенти миколаївських ВУЗів. Наприклад, понад 1000 студентів Аграрної академії голосували за відкріплювальними талонами за кандидатів – представників пропрезидентських сил: ректора академії В. Шебаніна – до міської ради, В. Загорюя – на посаду міського голови, М. Рихальського – до Верховної Ради України по мажоритарному округу і за блок партій «За єдину Україну!» – по багатомандатному округу. За ходом голосування «спостерігали» куратори академічних студентських груп [527].

Практично єдиною силою, яка змогла протистояти фальсифікаціям на місцевих виборах стали дільничні виборчі комісії, справа формування яких, відповідно до закону «Про вибори народних депутатів України» 2001 року, повністю перейшла до політичних партій. Ці комісії фактично стали незалежними від номенклатурно утворених територіальних та окружних комісій на місцевих виборах 2002 р. Отже, дільничні виборчі комісії, без сумніву, обмежили частину негативного адміністративного впливу на місцеві вибори, але особливо протидіяти йому були не в змозі.

Таким чином, виборча система дозволяла провладним кандидатам та їхнім командам застосовувати адмінресурс під час виборчого процесу.

Як відомо, незначна соціальна база виборних органів самоврядування стає ще вужчою після виборів, коли місцеві депутати і голови забувають про тих, хто їх привів до влади. Влада й територіальна громада починають жити окремо, кожен сам по собі. І ця проблема існуватиме й надалі, оскільки суть місцевих виборів 2002 року не змінилася [322].

Вибори до органів місцевого самоврядування 2002 року стали новим етапом у застосуванні інформаційного тиску, адміністративного медійного

ресурсу. Деякі ЗМІ, що мали критичне ставлення до місцевої влади, стали об'єктами утисків, включно з фінансовими, податковими перевітками та несподіваним припиненням ліцензування. Державні ЗМІ продемонстрували заангажованість, були випадки, коли кандидатам було відмовлено в можливості придбати ефірний час на політичну рекламу.

Як приклад, можна навести вибори мера м. Миколаєва. Провладний кандидат і діючий мер В. Чайка активно займав медіа– простір, його діяльність активно висвітлювалася як у впливових газетах, так і на місцевому телебаченні. Політична реклама, інформаційний матеріал провладного кандидата у десятки разів перевищував рекламний матеріал про інших кандидатів (протягом січня-березня 2002 р. кількість статей та повідомлень, опублікованих в газетах «Вечерний Николаев», «Южная правда», «Рідне Прибужжя» складала: про В. Чайку – 208; В. Загоруй – 18; О. Бердников – 9 разів. Таким чином, найкраще в місцевих ЗМІ був представлений діючий мер [528, с. 126].

Таким чином, застосування адміністративного ресурсу, як методу впливу на виборців на місцевих виборах 2002 р., мало такі форми:

- приміщення державних установ використовуються для потреб виборчої кампанії;
- державні службовці працювали на політичні кампанії;
- громадян примушували ставати членами партій чи блоків або працювати на певних кандидатів;
- державні установи втручались у ведення політичних кампаній;
- застосування адміністративний ресурсу в медійному форматі.
- державні установи унеможлилювали доступ до громадських приміщень та послуг опозиційних кандидатів, партій чи блоків.

Вищевказані форми підривали принципи чесних та прозорих виборів, надавали перевагу деяким учасникам перед іншими, позбавляли виборців інформації та свободи, що необхідні для прийняття поінформованих політичних рішень [80].

В цілому, місцеві вибори 2002 року не відрізнялися формами та стилями використання адмінресурсу від парламентської кампанії, але владні структури збільшили обсяг впливу на ЗМК, приватні установи з метою встановлення потрібного результату політичного волевиявлення громадян та обрання «ручних» місцевих рад.

Тиск, який чинився на ЗМІ, показав безпорадність провладних кандидатів, в чиїх руках були важелі адміністративного впливу. Місцеві вибори 2002 року стали стартом до використання нових деструктивних технологій, які в повній мірі проявились на наступних виборах 2006 та 2010 років.

В 2006 році вперше вибори до органів місцевого самоврядування відбулися за пропорційною системою. Практика проведення виборчої кампанії засвідчила застосування адміністративного ресурсу з урахуванням можливостей політичного впливу партійної системи України на процес формування представницьких органів місцевого самоврядування відповідного рівня.

Найбільш поширеними стали випадки використання службового становища та бюджетних коштів на місцевих виборах на користь одного із кандидатів у мери чи політичної сили, що балотується у місцеву раду під час виборчої кампанії 2006 року.

Як приклад, провладний кандидат у мери міста Докучаєвськ Л. В. Самборський, який на той момент знаходився у відпустці, в міськвиконкомі приймав громадян та видавав матеріальну допомогу від міськвиконкому. Після цього, Л. В. Самборський запропонував громадськості заяву, підписану 10 березня, у якій він викликається на 3 дні (з 10 до 13 березня) з відпустки. Ця заява підписана ним особисто [76, с. 202].

Отже, використання свого службового становища стало основним механізмом застосування адмінресурсу на місцевих виборах 2006 р.

На виборах до органів місцевого самоврядування 2006 року не вдалося уникнути і такого прикрого явища, як маніпулювання бюлетенями та

допущення членами комісії помилок під час підрахунку. Тобто, назріла потреба усунути людський чинник на етапі підрахунку голосів. Під час кампанії 2006 року політичну рекламу іноді намагались приховати під виглядом реклами соціальної чи комерційної або й у власних матеріалах телеканалу. Адже відомо, що опосередкований вплив на виборця з метою спонукати його підтримати ту чи іншу політичну силу може виявитися більш ефективним, ніж прямий заклик до цього через політичну рекламу. Вплив на виборця досягається шляхом формування у нього позитивного ставлення, наприклад, до ідеології партій чи яскравого її представника, що балотується за списком [44, с. 87].

З метою створення негативної реклами також застосовується адміністративний ресурс, коли, наприклад, міська чи районна рада народних депутатів оприлюднює заяву, де стверджується, що певна політична сила своїми діями дестабілізує роботу органів влади.

На думку багатьох експертів, нові виборчі процедури необґрунтовано підвищили роль партійних лідерів, оскільки саме вони суттєво впливали на формування списку кандидатів та на хід виборчої кампанії. Наслідком стало виникнення нового феномену, непотизму – службового заступництва родичам, друзям, знайомим, «потрібним» людям незалежно від їх заслуг [527]. Тобто, виникло нове джерело застосування адміністративного ресурсу.

Наприклад, у Харківську облраду четвертим номером у списку блоку «Народний Союз «Наша Україна» (НСНУ) балотувався племінник Президента, заступник голови Харківської облдержадміністрації, Ярослав Ющенко; першим номером від Партії Реформи і Порядок (ПРП) в Закарпатську облраду був зареєстрований голова облдержадміністрації Олег Гаваши, а його син Дмитро – п'ятим номером цієї партії в Мукачівську міську раду; від Партії Регіонів (ПР) в Харківську міськраду балотувались брат і донька колишнього голови Харківської облдержадміністрації Євгена Кушнарьова; отримати мандати Київської міськради також намагались брат і

зять одного з засновників Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) Василя Онопенка [528, с. 125].

Таким чином, на місцевих виборах 2006 року 208 політичних партій і блоків брали участь у виборах депутатського корпусу обласних, районних, місцевих рад за пропорційною системою. Серед них 17 блоків загальнодержавного значення. Від цих блоків обрано 49 317 депутатів. «Блок безпартійних «Сонце» не отримав жодного мандату. Найбільшу кількість представників обрано від БЮТ – 11620, Партії Регіонів – 11566, блоку «Наша Україна» – 5844, від Соціалістичної партії України – 3634, «Народного блоку Литвина» – 3033, Комуністичної партії – 2312, партії «Народний союз «Наша Україна» – 1836, «Українського народного Блоку Костенко – Плюща» – 1481. Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» отримав 980 мандатів, «Блок Лазаренка», Громадянський блок «Пора-ПРП» та опозиційний блок «Не Так» – понад 300. Більше 200 депутатських місць отримали «Блок НДП» та «Блок Юрія Кармазіна». Від 4 до 12 мандатів у 5 блоків та 26 партій [378].

Перемогу на місцевих виборах здобули відомі політичні сили, які мають певний імідж серед населення, і не має значення, які результати носить їхня діяльність. Виборець голосував не стільки «за», стільки «проти» провладних «помаранчевих» сил, які встигли себе дискредитувати. Партія Регіонів, яка перебувала в опозиції зуміла акумулювати регіональний адміністративний ресурс на Сході та Півдні країни.

Після виборів 2006 року, за оцінками В. Пархоменка, подекуди в депутатському складі обласних рад кількість людей з обласного центру становить майже 80 %. Наприклад, у Луганській обласній раді не представлені депутати 6 районів, 4 міст, а від 8 міст і районів представлено лише по одному депутату, 58 % депутатського корпусу обласної ради – представники Луганська, а три депутати – кияни. У Харківській обласній раді більше 80 % є представниками міста Харкова, а 2 депутати – мешканці столиці. У районних радах Харківщини 50 % депутатів – представники райцентрів, 5,4 % – не проживають на території регіонів, де вони

представляють депутатський корпус. Такі приклади можна навести по 13 областях [378].

Таким чином, 80 % депутатського корпусу – це нові люди, яких уперше обрано до районних та обласних рад, вони мало обізнані із законодавством та із роботою рад в цілому. Через партизацію місцевих рад виникло таке явище, як «комерціалізація» рад, коли в деяких радах до 70 % депутатів є представниками великого та середнього бізнесу та перехід за певну винагороду із однієї фракції в іншу.

Отже, після виборів 2006 року політична складова стала одним із важливих атрибутів правової дискредитації органів місцевого самоврядування саме внаслідок проведення виборів за пропорційною системою.

Хрестоматійним є приклад застосування бюджетного та організаційного адміністративного ресурсу під час перевиборів міського голови м. Києва в 2007 р. Команда діючого мера застосувала масові маніпуляції з дільницями та окремими будинками. Так, до меж виборчих дільниць включено 5 неіснуючих вулиць та 71 нежитловий будинок, зокрема управління Держохорони, комітет ВРУ, Нацбанк, Верховний Суд, РНБОУ, військову прокуратуру. Також міська ТВК вписала у свій реєстр 13 неіснуючих будинків та об'єктів і 16 незаселених будинків, які перебувають на реконструкції чи не здані в експлуатацію. У Святошинському районі міська ТВК повністю продублювала межі двох виборчих дільниць, що дозволяє вкинути голоси тисяч «мертвих душ». Водночас, до меж виборчих дільниць не включено житлові будинки та цілі вулиці у районах, де на минулих виборах найбільшу підтримку отримав Віталій Кличко та Блок Віталія Кличко. Загалом підлеглі Черновецького «загубили» по місту 52 будинки (в основному багатоповерхівки), з яких 14 в Оболонському районі, 13 з них – на Оболонській набережній, де проживають переважно люди молодого і середнього віку, 27 будинків «недораховано» у Печерському районі, 8 – у Подільському, 3 – у Шевченківському [385].

Таким чином, провладний кандидат задіяв весь інструментарій адміністративного ресурсу як девіантної технології – це і зникнення десятків будинків з реєстру виборців, роздача продуктових наборів від кандидата Л. Черновецького, заборона київської влади на розміщення політичної реклами опонентів мера.

Для виокремлення в особливий статус місцевих виборів 2006 року є всі підстави. У цих виборах брало участь у 4 рази більше суб'єктів, ніж на виборах до парламенту – 208 політичних блоків і партій. Для багатьох із них місцеві вибори стали справжнім іспитом на політичну спроможність. 48 партій і блоків не отримали жодного мандата, що можна вважати реальним критерієм їх дієвості. Запровадження пропорційної виборчої системи для місцевих виборів було і залишається одним із найбільш дискусійних в українській політичній думці.

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що застосування брудних технологій в цілому та адмінресурсу, зокрема, у виборчій кампанії 2006 року спостерігалось як на парламентських, так і на місцевих виборах.

Вибори 2006 року проходили з величезними бюджетними витратами, фінансовим адмінресурсом та маніпуляціями. Це свідчить про неспроможність суб'єктів виборчого процесу, по-перше, протидіяти механізмам адміністративного примусу, по-друге, будувати виборчу кампанію на демократичних принципах, по-третє, наміри основних політичних гравців задовольнити власні потреби за рахунок владних повноважень, по-четверте, висока результативність деструктивних технологій спричиняє відмову політичних сил від діалогу із суспільством та чесного проходження до влади.

Слід визнати, що українське суспільство виявилось не готовим до проведення виборів за пропорційною виборчою системою, про що попереджало більшість експертів та аналітиків.

Партійний фактор на цих виборах, думку політолога О. Яцунської, став вирішальним в подальшій роботі міських рад. Існуюче законодавство вже створило умови для конфронтації, коли більшість депутатів ради переходить до опозиції до мера міста, блокує його рішення або двома третинами голосів від загальної кількості депутатів ради відправляє його у відставку. Характерним прикладом є конфлікт міського голови Львову Любомира Буняка з депутатами міськради, які двічі відправляли його у відставку, але він кожного разу був поновлений на посаді за рішенням суду. Через можливість такої відставки майже всі кандидати в мери вирішили ще до виборів заручитися підтримкою політичних сил. Внаслідок цього в багатьох обласних центрах України мерами міст стали висуванці одних політичних сил, наприклад, провладних, а більшість у раді отримали представники опозиції. Наприклад, Дніпропетровську міськраду очолив Іван Куліченко, якого підтримував БЮТ, а більшість мандатів у міськраді дістали представники Партії Регіонів. Не менш драматичною є ситуація і в Одесі, де мером став представник НСНУ Едуард Гурвіц, а більшість у раді отримали регіонами. Отже, вже тепер можна спрогнозувати, що в багатьох містах органи місцевого самоврядування почнуть вести політичні інтриги та суперечки, замість вирішення нагальних для мешканців територіальної громади питань[526].

Тож досвід, набутий протягом 2002-2007 років, підтвердив необхідність реформування всієї системи виборів, окреслилися позиції, із яких виборча практика та виборче законодавство потребують змін і вдосконалення.

По-перше, Україні потрібен Виборчий кодекс – звід відповідних законів комплексного характеру, що регулював би всі виборчі процеси та діяльність усіх пов'язаних із цим сфер суспільства. Підвалини такого майбутнього українського кодексу українським законодавством фактично закладено, але необхідно систематизувати й узгодити чинні нормативні документи. Потребує перегляду й ціла низка законів, що опосередковано

стосуються проблеми виборів. Очевидно, що закони «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про статус депутатів місцевих рад», «Про політичні партії в Україні» потребують цілковитого перегляду [279].

По-друге, вдосконалення потребує система адміністрування виборів. Насамперед, треба посилити правовий і професійний статус територіальних виборчих комісій та їхніх членів, відповідне матеріальне й організаційне забезпечення, бо територіальні виборчі комісії – орган постійної дії і за оновленим законом є юридичною особою. А отже, її робота має бути належно забезпечена, зокрема профінансована. Слід визнати, що працювати у виборчих комісіях мають обов'язково професійно підготовлені організатори виборів, яким необхідна серйозна освітня підготовка в галузі виборчого права, демократії та місцевого самоврядування [279].

По-третє, потрібно виключити людський чинник на етапі підрахунку голосів, що цілком логічно в наш час стрімкого розвитку передових технологій.

По-четверте, Україні доцільно було б відмовитися від діючої виборчої закритої пропорційної системи на користь пропорційної з «відкритими» регіональними списками за умови заборони вносити до регіональних списків осіб, які не є представниками цієї територіальної громади. За таким принципом можна сформувати 50 % депутатського корпусу місцевих рад, а 50 % – за класичною мажоритарною системою. Це дасть можливість урівноважити представництво в радах від територіальних громад і водночас забезпечити формування в радах дієвої більшості, базою для якої буде депутатський корпус, обраний за представництвом від політичних партій [279].

Вибори 2006 року пройшли з багаторазовими порушеннями, що було вище зазначено, місцеве самоврядування перейшло в руки партійних структур і стало полігоном боротьби політичних партій.

Також зазначимо: пропорційна система з закритими списками не передбачає існуючої при мажоритарній системі особистої відповідальності

депутата за певний округ, коли депутат періодично звітував виборцям про свою роботу та навіть міг бути відкликаний. Відсутність звітності депутата порушує все ще діючий Закон України «Про статус депутатів місцевих рад», а також сприяє ще більшому віддаленню влади від народу, руйнуванню зв'язку між депутатами та виборцями. І, нарешті, система закритих списків на обласному і районному рівні не відповідає конституційним положенням щодо статусу районних та обласних рад, які представляють загальні (спільні) інтереси мешканців територіальної громади. Це може призвести до свого роду дисбалансу: засиллю депутатів від обласних і районних центрів та відсутності представників інших територіальних одиниць [526].

У підсумку зауважимо, що пропорційна система виборів не унеможлиблює застосування адміністративного ресурсу. За всіх переваг пропорційної системи, яка може стимулювати інституціоналізацію партій на місцевому рівні, її використання на виборах 2006 р. адміністративного впливу було масштабним, хоча і мало приховані форми.

Примітивність виборчих кампаній 2006-2007 років, які пройшли з використанням як адміністративного ресурсу, так і інших брудних технологій, є прикладом аморальності політиків, що напрошуються у представництво від народу за допомогою обману цього народу та порушення законодавства, а також переслідуванню власних інтересів.

В Україні останні вибори до місцевих рад відбулися в жовтні 2010 р. За «українською традицією» перед черговими виборами були внесені зміни до виборчого законодавства, які в подальшому стали основою для застосування адміністративного ресурсу.

Законодавчі зміни склали загрозу для проведення виборів на демократичних принципах, по-перше, встановленні обмеження прав виборців на доступ до інформації про кандидатів та політичні партії, зокрема про їх передвиборні програми; по-друге, дозволено не публікувати передвиборні програми місцевих партійних організацій на інформаційних плакатах. Це

значно посилило безвідповідальність депутатів місцевих рад та зробило неможливим громадський контроль за їх роботою в органах самоврядування.

10 липня 2010 року Верховна Рада України прийняла найгірший за роки незалежності (на думку багатьох експертів) виборчий закон. Однією з найцікавіших моментів даного документу став перехід до змішаної системи виборів, за якою половина депутатського корпусу рад обиратиметься за закритими партійними списками а інші – в мажоритарних округах. Іншою цікавою нормою стало те, що навіть в маленьких містах та районах висувати кандидатів мають право лише партійні осередки, які були зареєстровані не менш, ніж за рік до виборів. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» запровадив застосування змішаної пропорційно-мажоритарної системи на виборах обласних і районних рад. Такий законодавчий підхід не забезпечив рівності представництва територіальних громад у цих органах, а, відтак, не узгоджується з їх конституційною природою як органів, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст (частина четверта статті 141 Конституції України) [407].

Слід зазначити, що виборчий процес місцевих виборів розпочинається за 50 днів до дня виборів (стаття 15), а територіальні виборчі комісії, які здійснюватимуть реєстрацію відповідних кандидатів, утворюються не пізніше як за 45-41 день до дня виборів (стаття 22). Фахівці з конституційного права акцентували увагу на недоліках нового закону, рахувавши його одним із найгірших, які були прийняті за роки незалежності. Так, запропонований механізм висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласної, районної, міської, в тому числі міст Києва та Севастополя, районної у місті ради виключно через місцеві організації партій (частина друга) не відповідає Конституції України, оскільки звужує гарантоване частиною першою статті 38 Конституції України право громадянина бути обраним до органів місцевого самоврядування, та ставить

реалізацію цього права в залежність від рішень місцевих організацій партій. Зазначений підхід не узгоджується з пунктом 7.5 Копенгагенського документа ОБСЄ 1990 року, згідно з яким «держави-учасниці поважатимуть право громадян прагнути політичних або державних посад, індивідуально або в якості представників політичних партій або організацій, без дискримінації» До того ж ПАРЄ та ОБСЄ неодноразово звертали увагу на неприйнятність обраної моделі пропорційної виборчої системи в Україні за закритими партійними списками, яка позбавляє виборців будь-якого можливого впливу на списки, веде до появи слабких партійних корпорацій у молодому українському суспільстві, що трансформується [407].

Підготовка нового Закону «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» відбулись без залучення фахівців, науковців, експертів. У тексті цього Закону не було належним чином відображено спільні позиції представників органів місцевого самоврядування та громадянського суспільства, висловлені під час парламентських слухань «Реформування законодавства України про місцеві вибори в інтересах територіальних громад», що відбулись 12 травня 2010 року і були ініційовані самим парламентом.

Таким чином, проаналізувавши основні нововведення Закону, потрібно зауважити на тому, що цей документ містить багато «проблемних» положень, які прямо суперечать Конституції України. Проведення виборів за таким Законом стало основою для застосування адміністративного ресурсу

У зв'язку з цим представники організацій громадянського суспільства, об'єднаних у Мережу підтримки реформ проаналізували проблемні аспекти нового законодавства про місцеві вибори та окреслили причини недосконалості закону:

1. Вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у містах рад проводитимуться за змішаною системою. Досвід її застосування на парламентських виборах 2002

року показав, що у вітчизняних умовах така система дозволяє суттєво спотворювати результати виборів за рахунок використання т.зв. «адміністративного ресурсу» в одномандатних виборчих округах. Змішана система значною мірою зберігатиме вади існуючого порядку формування представницьких органів місцевого самоврядування, адже половина складу відповідних рад і далі обиратиметься за закритими списками місцевих партійних організацій. Застосування на виборах до районних і обласних рад змішаної системи у тому варіанті, який передбачено ново ухваленим Законом, навряд чи забезпечить втілення в життя тих положень Основного Закону, за якими районні і обласні ради мають представляти спільні інтереси територіальних громад.

2. За новим Законом про місцеві вибори всі міські голови, у тому числі і у великих містах, і надалі обиратимуться за мажоритарною системою відносною більшості. Це посилюватиме ризик обрання мерами великих міст осіб, які користуються підтримкою меншості виборців, а також виникнення політичного протистояння між новообраними міськими головами та відповідними радами.

3. Закон зберігає за політичними партіями провідну роль у формуванні складу майже всіх рад, окрім сільських та селищних - адже право висування кандидатів у депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських та районних в містах рад закріплено виключно за партіями. При цьому можливість висування кандидатів тією чи іншою партією поставлена у залежність від наявності у неї зареєстрованих за 365 днів до дня виборів місцевих організацій відповідного рівня. Таким чином, Закон суттєво звужує перелік партій, які претендуватимуть на представництво у складі місцевих рад, а відтак - створює передумови для монополізації влади на місцевому рівні в руках декількох найбільш потужних партій та обмежує право громадян на участь в місцевому самоврядуванні.

4. Визначені Законом строки підготовки та проведення виборів є надмірно короткими. Це не дозволить ефективно організувати виборчий процес та забезпечити ефективний захист і поновлення порушених прав суб'єктів виборчого процесу. Так, за 49 днів до дня виборів партійні організації повинні будуть внести подання щодо кандидатур до складу обласних, районних, міських (міст обласного значення) виборчих комісій, а за 45 днів до дня виборів (тобто протягом 4 днів) ЦВК має утворити близько 800 виборчих комісій. За 37 - 32 дні до дня виборів мають бути утворені всі виборчі округи, за 30 днів до дня виборів - виборчі дільниці, за 28 днів до дня голосування - висунуті всі кандидати на місцевих виборах, за 22 дні до дня голосування - завершитись їх реєстрація. На оскарження рішень, дій і бездіяльності, пов'язаних з виборами, Закон відводить лише 2 дні, що навряд чи сприятиме ефективному захисту порушених прав.

5. Закон лише рамково окреслює процедуру утворення територіальних та дільничних виборчих комісій. Це створює поживний ґрунт для формування складу цих комісій за власним розсудом виборчих комісій вищого рівня. Як наслідок - існує цілком реальна загроза того, що членами виборчих комісій призначатимуться представники лише певних партій. Цілком імовірною є й ситуація, за якої на керівні посади у виборчих комісіях призначатимуться представники одних і тих же партій.

6. Необхідно підкреслити, що Закон суттєво посилює роль Центральної виборчої комісії у вирішенні питань, пов'язаних з організацією та проведенням місцевих виборів. ЦВК, наприклад, утворюватиме територіальні виборчі комісії, скасовуватиме рішення цих комісій за власною ініціативою або за результатами розгляду скарг, встановлюватиме (в окремих випадках) результати місцевих виборів, здійснюватиме низку інших повноважень. У зв'язку з цим варто наголосити на тому, що ЦВК не має достатніх організаційних, фінансових, кадрових та інших ресурсів для

ефективного здійснення покладених на неї завдань у сфері регулювання місцевих виборів.

7. Закон суттєво звужує доступ виборців до інформації про кандидатів на виборах, і в перспективі може суттєво ускладнити контроль громадян за діяльністю обраних депутатів місцевих рад, сільських, селищних та міських голів. У цьому контексті варто наголосити хоча б на тому, що місцеві партійні організації та кандидати не зобов'язані подавати при реєстрації відповідними виборчими комісіями свої передвиборні програми, а отже - і мати такі програми. Новий закон про місцеві вибори дозволяє не розміщувати на інформаційних плакатах фотографії кандидатів, включених до відповідних виборчих списків, а також публікувати передвиборні програми місцевих партійних організацій. Більше того, для кандидатів у депутати сільських, селищних, міських (міст районного значення) рад інформаційні плакати взагалі не повинні виготовлятися.

8. Регулювання порядку складання і уточнення списків виборців, а також виготовлення виборчих бюлетенів, створює можливості для порушення виборчих прав громадян. Так, складання і уточнення списків виборців здійснюється низкою органів, засади взаємодії між якими чітко не визначено. Закон дозволяє вносити зміни до списків виборців у переддень та у день голосування. Належним чином не визначено і порядок здійснення контролю за виготовленням виборчих бюлетенів, Законом передбачена можливість друкування бюлетенів без зазначення номерів виборчих дільниць.

9. Хоча Закон і закріплює за громадськими організаціями право здійснювати спостереження за виборами, однак відповідні норми Закону заслуговують на критичну оцінку. Перелік організацій, які здійснюватимуть спостереження за виборами, обмежується лише всеукраїнськими організаціями, при цьому обсяг прав спостерігачів від таких організацій

Закон суттєво звужує. Фактично, їх роль зводиться до фіксації фактів порушень шляхом аудіо - або відеозапису чи фотозйомки, а також спостереження за роботою виборчих комісій [177].

Закон про місцеві вибори було ухвалено в редакції, що дозволила правлячій партії та її союзникам контролювати весь процес виборів – від висунення кандидатів до голосування й визначення результатів, зокрема, отримати більшість у територіальних виборчих комісіях, сформувати дільничні комісії.

З кожним наступним виборчим процесом, починаючи з 2010-го, виборче законодавство в Україні регресує. Цьому сприяли, зокрема, законодавчі акти, які Верховна Рада ухвалювала з погляду політичної доцільності, а не виборчих процедур, які потрібно було розписувати в законі так, щоб запобігти правопорушенням. ТВК взагалі не мають критеріїв призначення членів до складу дільничних виборчих комісій. У законі був і залишається єдиний критерій – наявність досвіду роботи. Він такий суб'єктивний, що з'ясувати, що таке наявність досвіду роботи і в якому випадку досвід роботи одного члена комісії має перевагу над досвідом роботи іншого, вкрай складно. Отже, ТВК сама ухвалює рішення, кого вона хоче бачити в складі дільничних виборчків, а хто є небажаним. Тому не потрібно дивуватися, коли до складу дільничних комісій у багатьох регіонах включили представників одних і тих самих політичних партій за дивним збігом обставин від парламентської більшості, тоді як представники від опозиційних сил туди не потрапили [26].

Оскільки використання адміністративного ресурсу перемістилось із стадії агітації та безпосередньої організації виборів на стадію підрахунку голосів, то зважаючи на це, були закладені законодавчі основи для адміністративного втручання на вибори.

Закон про місцеві вибори продовжив «кращі» традиції закону про вибори президента, який був застосований на виборах-2010. Зокрема, з

протоколів із результатами волевиявлення законодавці вилучили дуже багато граф. Наприклад, на парламентських виборах у протоколі зазначається не лише загальна кількість виборців, які взяли участь у голосуванні на виборчій дільниці. Ця цифра складається з двох інших: кількості виборців, які голосували в самому приміщенні для голосування, і на дому, що має дорівнювати загальній кількості виборців, які скористалися своїм правом голосу. На минулих президентських виборах і на місцевих-2010 записується лише одна цифра – загальна кількість виборців. І зі змісту протоколу не зрозуміло, скільки виборців проголосувало вдома. У протоколах дільничних комісій відсутні графи про те, яка кількість бюлетенів опинилась у кожній виборчій скриньці, як це було на парламентських виборах 2006 і 2007 років. А це додатково убезпечувало від зловживань. Ще один цікавий нюанс: у протоколі немає інформації про те, яка кількість бюлетенів не підлягає врахуванню. Бюлетені за кандидатів, проти кандидатів і так звані недійсні в сумі становлять бюлетені, які підлягають врахуванню, і саме від цієї загальної суми обчислюється тривідсотковий бар'єр для партій, що проходять до складу місцевих рад. Недійсний бюлетень підлягає врахуванню, оскільки в ньому неможливо встановити достовірно зміст волевиявлення виборців. Бюлетені, які не підлягають врахуванню – це бюлетені невстановленого зразка або бюлетені з переносної скриньки, де відсутній контрольний лист. З протоколу дільничної комісії не зрозуміло, яка кількість бюлетенів не підлягає врахуванню, і це створює можливості для фальсифікацій під час голосування на дому [26].

Кардинальна зміна правил проведення виборів вже вкотре відбулась за декілька місяців до початку виборчої кампанії. Зокрема, через заборону участі у місцевих виборах виборчих блоків, було нейтралізовано достатню кількість учасників.

Представники провладних партій отримали абсолютну перевагу в комісіях на всіх рівнях та у всіх регіонах. На місцевих виборах 2010 року

стало можливим - непаритетне представництво влади і опозиції у виборчих комісіях.

Таким чином, на законодавчому рівні були закладені основи для повномасштабного застосування адміністративного ресурсу.

Встановлення повного контролю влади над ТВК та ДВК стало умовою для фальсифікації результатів голосування. До складу понад 3000 дільничних комісій представники партії «Батьківщина» не були включені взагалі. Так само вони відсутні у половині дільничних виборчих комісій Київської області, у 492 з 1228 дільничних виборчих комісій Криму, 323 з 1425 комісій у Луганській області, 473 з 2444 комісій в Донецькій області. Рекорд влада поставила у місті Донецьку: до складу 420 дільничних комісій обласного центру не включено жодного представника «Батьківщини». У Львівській міській ТВК з 18-ти членів комісії 13-ть представляють Партію регіонів. На несправедливий розподіл керівних посад у ТВК Донецької області звертав увагу і провідний аналітичний політичний тижневик країни «Дзеркало тижня». За даними видання, партії правлячої більшості (ПР, КПУ, Народна партія) отримали на Донеччині 73% своїх голів територіальних виборчих комісій, 69% заступників і 67% секретарів ТВК. Проаналізувавши керівний склад 52,65 % від всіх утворених в Україні ДВК, Громадянська мережа ОПОРА зафіксувала дисбаланс політичного представництва у виборчих комісіях. Особливо, за даними цієї організації, він помітний на прикладі розподілу керівних посад: голови, заступника та секретаря ДВК. У дільничних виборчих комісіях Дніпропетровської області найбільше представлені Партія регіонів, Комуністична партія України та Народна партія. Абсолютну більшість посад голів ДВК у сільській місцевості займають кандидати від Партії регіонів, посади секретаря почергово займають представники КПУ та Народна партія Литвина. Громадські спостерігачі у кожній області визначили перелік із семи партій, які отримали найбільше керівних посад. В усіх областях домінуюче представництво мають три партії парламентської більшості – ПР, НП, КПУ. Загалом по країні у

16639 проаналізованих дільничних виборчих комісіях більшість керівних посад, порівняно з іншими суб'єктами виборчого процесу, отримала Партія регіонів (25,8 %). На другому місці – ВО «Батьківщина» (12,5 %), третя за чисельністю керівних посад – Народна партія (7,6 %), четверта – Комуністична партія України (6,5 %). Чимале представництво в керівних органах отримали маловідомі партії. Такі політичні сили активізувалися в регіонах лише під час виборів, і фактично, як засвідчив аналіз роботи їхніх представників у ТВК, в усьому підтримують дії партій влади. Натомість інші партії, що можуть виступити реальними конкурентами влади на місцях, отримали менше представництво [33].

Найзапеклішим протистоянням кандидатів від Партії Регіонів та «Батьківщини» відзначилися місцеві вибори 2010 р. у Одесі, де представник Партії Регіонів Олексій Костусев склав присягу мера, та в Харкові, де переможцем оголошено висуванця Партії Регіонів Геннадія Кернеса, який переміг кандидата від «Батьківщини» Арсена Авакова завдяки сотим відсоткам голосів виборів.

Харківська правозахисна група назвала «поспішним» оголошення результатів виборів у Харкові, зокрема, правозахисники звернули увагу на надзвичайно велику кількість «зіпсованих» бюлетенів – 11 тисяч, яких цілком вистачило би для забезпечення інших результатів виборів. У Харківській міській виборчій комісії згорів комп'ютер із результатами голосування. Також в Харкові застосовувався організаційний адміністративний ресурс, зокрема, було знищено інформацію за останні три з половиною години голосування [378].

Місцеві вибори 2010 року стали зразком «класичного» застосування адміністративного ресурсу на регіональному рівні. Проаналізувавши основні форми адміністративного впливу на виборчий процес, автор прийшов до висновку, що виборча кампанія 2010 року відзначилась такими особливостями:

1. Масштабне застосування організаційного адміністративного ресурсу. Так, зокрема, за два дні до формування виборчих комісій в селищах Південного берегу Криму почалося масове прописування приїжджих (переважно вихідці з Донецького регіону), а потім включати їх до тервиборчкомів. Схема, застосована в Лівадійській ТВК – 8 членів зареєстровано в одній квартирі напередодні формування комісії, у Сімеїзькій ТВК такими є 6 членів [33].

2. Махінації з бюлетнями. Перерахувати голоси на виборах до Верховної Ради Криму вимагали кримські комуністи. За даними організації «Опора», раніше прокуратура Луганська, яка проводила перевірку результатів голосування, встановила, що кількість бюлетенів, заповнених за кандидата від КПУ Спірідона Кілінкарова, перевищує цифру, записану в підсумковому протоколі голосування [378].

3. Створення додаткових перешкод та використання тиску на кандидатів від опозиційних сил. Народний депутат України, кандидат на посаду міського голови Львова Петро Писарчук звернувся до начальника ГУ МВСУ у Львівській області Богдана Щура з проханням дати правову оцінку та вжити належних заходів у зв'язку із використанням проти нього як кандидата адміністративного ресурсу зі сторони міської влади Львова. Зокрема, Петро Писарчук поінформував головного міліціонера області про те, що виконавчі органи Львівської міської ради під загрозою звільнення з роботи змушують працівників ЛКП зривати агітаційні матеріали кандидата Петра Писарчука, наклеєні у встановлених для цього місцях [386].

4. Непропорційне представництво та неналежним чином організована робота виборчих комісій. Донецька партійна організація КПУ заявляла, що понад 10 років не бачили такого широкого застосування адміністративного ресурсу під час виборів на Донеччині, як в 2010 р. Донецька міська виборча комісія не зареєструвала жодного члена комісії від комуністів на 420 дільницях міста. Причина відмови – недостатність досвіду всіх поданих

кандидатів. Натомість, у списках комісій з'являються регіонали 1991-1992 років народження, що нібито краще знають закони. Це чистої води використання адмінресурсу з боку Партії регіонів, яка контролює більшість виборчих комісій на Донеччині, заявив Радіо Свобода представник КПУ в Донецькій області Володимир Бідьовка [329].

Яскравим прикладом застосування всіх основних форм адмінресурсу на місцевих виборах 2010 р. може слугувати виборча кампанія в Рівненській області. Координатор виборчої кампанії громадського спостереження в Рівненській області Андрій Токарський зауважив, що у результаті спостереження за процесом висунення кандидатів у депутати на посади голів територіальних громад незалежними спостерігачами Громадянської мережі ОПОРА були зафіксовані певні порушення.

1. Здолбунівською районною виборчою комісією було відмовлено у реєстрації кандидатів в депутати до районної ради від політичної партії «УДАР Віталія Кличка». Причиною відмови стало те, що дана політична партія не подала до виборчої комісії повідомлення про дату проведення конференції з висунення кандидатів в депутати до районної ради. «УДАР» оскаржив рішення комісії, але воно залишилося без змін.

2. Застосування адміністративного ресурсу найбільше проявлялося у формі тиску на кандидатів, які виявили бажання балотуватися до рад від опозиційних політичних партій і працюють в бюджетній сфері (освітня, медики), а також перебувають на державній службі.

3. У Радивилівському районі вчителям шкіл, які одночасно є кандидатами в депутати від різних опозиційних партій, наполегливо рекомендували, щоб вони не приймали участь у виборах, з роботи було звільнено декілька директорів шкіл, медиків, які виявляли підтримку опозиційним політичним силам.

4. Під тиском нового начальника управління освіти і загрозою звільнення з місця роботи, 5 директорів і 2 заступника шкіл відмовилися

балотуватися в депутати районної ради від політичної партії ВО «Батьківщина». Також державним службовцям, які є членами політичної партії ВО «Батьківщина», погрожували звільненням з роботи, якщо вони не напишуть заяву про вихід з партії.

5. Представники ВО «Свобода» стверджують, що місцеві ЗМІ застосовують до їхньої політичної сили жорстку цензуру і не пропускають їхніх матеріалів та взагалі не згадують на своїх сторінках про діяльність свободівців.

6. У Здолбунському районі певним потужним кандидатам-мажоритарникам, що планували йти до районної ради, представники районної адміністрації наполегливо наполягали не брати участь у виборах або зняти свою кандидатуру. Також пропонувався варіант висунення цих кандидатів від партій «Єдиний Центр» та «Сильна Україна», бо, за словами чиновників, це майже теж саме, що і Партія Регіонів. Як зазначає координатор виборчої кампанії громадського спостереження в Рівненській області Андрій Токарський, цікавим є представлення політичних партій у дільничних комісіях. Зі слів представників ТВК, при формуванні ДВК вони керувались досвідом роботи та партійним представництвом кандидатів. Однак, аналіз складу дільничних комісій показує, що Партія Регіонів змогла провести у комісії по два своїх представники. Це у ТВК пояснюють тим, що регіони подавали членів ДВК від місцевої, районної та обласної партійної організації. Також є випадки, коли ці люди введені за поданням голови ТВК, тому що не вистачало членів комісії і не було бажаючих [137].

Одним з основних механізмів адміністративного ресурсу, який влада застосовувала проти опонентів, стала відмова у реєстрації або зняття з виборів вже зареєстрованих кандидатів у депутати та на посади міських, селищних, сільських голів. Місцеві органи влади знаходили найменший, переважно надуманий привід, аби цих претендентів просто не зареєструвати або ж зняти з перегонів.

Так, голова партії «Сильна Україна» Сергій Тігіпко повідомив, його політичній силі відмовили у реєстрації в одному з районів Харківської області. Крім того, за його словами, Донецький апеляційний суд відмовив у перереєстрації назви «СУ» в Луганській області, і практично зняв партію з виборів до обласної ради. У Дніпропетровській області у місті Першотравенськ зняли з реєстрації список кандидатів партії «Єдиний Центр». Причому зроблено це було по дзвінку з міськвиконкому, про що на судовому засіданні відкрито заявив голова Першотравенської міської виборчої комісії В. І. Петров. Не зважаючи на це, колегія суддів Дніпропетровського окружного адміністративного суду, не звернула увагу на цей факт і відмовила у задоволенні позову Першотравенській міській організації «Єдиного Центру». За даними голови політради партії «Наша Україна» В. Наливайченка, Хмельницька та Кримська організації НУ позбавлені можливості взяти участь у виборах, а Сумська, Волинська, Полтавська, Запорізька організації – мати своїх представників у ТВК і навіть ДВК. Не зареєстровано або знято з реєстрації десятки кандидатів у депутати різних рівнів. На рейтингових кандидатів з різних областей України чинять тиск силові органи. За добу до закінчення виборчої кампанії з реєстрації знято кандидата у мери м. Северодонецьк (Луганська область) діючого міського голову В. Грицишина, який балотувався від Прогресивної соціалістичної партії України і мав найбільші шанси на перемогу [33].

На виборах 2010 р. були застосовані методи адмінресурсу, які межують з брудними технологіями. Арешти опозиційних кандидатів, відкриття кримінальних справ, перевірки КРУ та податкової, погрози на адресу керівників бюджетних організацій – ось неповний перелік методів та засобів силового виду адмінресурсу

Так, мер Кам'янець-Подільського фізично не зміг зареєструватися кандидатом, оскільки знаходився в СІЗО [443].

Отже, вибори 2010 показали, що використовуючи адміністративний ресурс та «брудні технології» політичні суб'єкти вплинули на процес волевиявлення.

На цих виборах влада опробувала новий вид організаційного адміністративного ресурсу, яка передбачає створення фальшивих партійних організацій, їхнє оперативне визнання органами юстиції та внутрішніх справ, підтримку в судах, наділення членством у виборчих комісіях та незаконну реєстрацію у якості учасників виборчого процесу. Партія «Батьківщина» не змогла взяти участь у виборах до Львівської обласної та міської рад, Луганської міської ради, Тернопільської міської ради, Олександрійської міської та Новоархангельської районної рад Кіровоградської області, Київської обласної ради. Так само заблоковано участь партії «Батьківщина» у восьми районах та шести містах на Київщині: до Богуславської, Бориспільської, Вишгородської, Києво-Святошинської, Обухівської, Ставищенської, Фастівської та Яготинської райрад та міських рад Борисполя, Броварів, Обухова, Переяслава-Хмельницького, Ржищева та Фастова [33].

Головною характеристикою місцевих виборів 2010 р. став адміністративний тиск збоку влади, а також чіткий курс на фальсифікацію результатів волевиявлення. Отримувані дані про наявність фальшивих списків, додаткові бюлетені, про зняття з реєстрації окремих кандидатів і цілих політичних об'єднань, про так звані співбесіди з реальними претендентами на перемогу – усе це свідчить про можливості адміністративного ресурсу як деструктивної політичної технології.

Представляючи результати експертного опитування, проведеного 7-9 вересня 2010 р. фондом «Демократичні ініціативи», директор Фонду І. Бекешкіна зауважила, що значна частина експертів відзначила, що головною особливістю виборів буде посилення авторитарних тенденцій і спільне застосування адмінресурсу. На це вказало 9 із 22 опитаних експертів. Експерти також зазначили, що головними чинниками, які потрібні для

перемоги партії на цих виборах, є наявність фінансових можливостей і значного адміністративного ресурсу [115].

Аналіз застосування адміністративного ресурсу в Україні показує, що на місцевих виборах зростає рівень використання маніпулятивних технік впливу на електоральну поведінку та розширюється спектр брудних технологій. Оскільки виборча технологія виступає одним з індикаторів демократичності політичного процесу, то можна вести мову про погіршення взаємодії між складовими елементами політичного процесу й набуття ним негативних рис. Підтвердженням цього є руйнація політичної цілісності українського суспільства.

Використання адміністративного ресурсу та брудних технологій на місцевих виборах – наслідок безвідповідальності та безкарності боку суб'єктів виборчого процесу. Те, що у європейських країнах вважається злочином, в Україні повномаштабно застосовується.

Проаналізувавши організацію та проведення виборів в органи місцевого самоврядування, які відбулися в 2010 році, автор виокремив загальні тенденції, щодо впливу використання адміністративного ресурсу на хід і результати перегонів.

1. Органи влади активно беруть участь у місцевих виборчій кампанії. Більшість високопосадовців місцевого рівня були задіяні у виборах у якості кандидатів різних рівнів (це стосується, зокрема, АРК, Волині, Донеччини, Закарпаття, Кіровоградщини, Одещини, Харківщини, Херсонщини). В результаті, за оцінками експертів, це суттєво вплинуло на перебіг і результати виборів. Причому основною метою адміністративного тиску був не вплив на виборців, а усунення конкурентів [320, с. 19].

2. У багатьох випадках застосування адміністративного ресурсу було неприхованим. Посадовці, що представляли Партію регіонів, пов'язували свій успіх на виборах із перспективами розвитку регіону. Наприклад, мер Макіївки (Донецька область) регіонал О. Мальцев пообіцяв виборцям у

наступному році преференцію на соціально-економічний розвиток у 90 мільйонів гривень (проти щорічних 30-ти мільйонів) [320, с. 13].

3. Недостатня підготовка та відсутність навчання членів виборчих комісій створили передумови для маніпуляцій. Тиск з боку місцевої влади на роботу ТВК і ДВК (наприклад, на Волині члени ТВК різних рівнів, що представляли владну коаліцію, періодично отримували вказівки від місцевих державних адміністрацій; на Закарпатті у м. Рахів представники Партії Регіонів блокували роботу ТВК, а в м. Ужгороді місцева влада чинила тиск на ТВК з метою відстрочити офіційне оприлюднення результатів виборів; на Львівщині голова Львівської обласної ради М. Сенік, перебуваючи у відпустці, організував зустріч з головами районних ТВК; на Одещині керуюча справами Котовської міської ради особисто контролювала роботу ТВК; на Сумщині включення партійців у списки для формування ТВК відбувалося під контролем районних адміністрацій [320, с. 14].

4. Втручання влади у формування списків від опозиційних політичних сил. Наприклад, у Чернігові секретарем Чернігівської міської ради була проведена бесіда з директорами загальноосвітніх шкіл з пропозицією підтримати освітян-кандидатів від Партії Регіонів і проханням подумати про зняття своїх кандидатур директорами шкіл, що йдуть до міської ради за іншими партійними списками.

5. Втручання силових структур у виборчий процес. Так, наприклад, в Автономній Республіці Крим ВО «Батьківщина» так і не змогла розгорнути повноцінну діяльність своїх виборчих штабів через постійні переслідування податковими та правоохоронними органами бізнес-структур, які мали відношення до цієї сили. На Харківщині та Херсонщині на кандидатів від опозиції були заведені карні справи; в АРК були арешти опозиційних депутатів Верховної Ради Криму; на Сумщині представникам опозиційних сил відверто погрожували з метою змусити їх не брати участь у виборах.

6. Нерівні можливості у проведенні політичної агітації, розміщенні політичної реклами у ЗМІ. Так, на Закарпатті були випадки відмови

друкувати агітаційні матеріали опозиційних сил; на Кіровоградщині в бюджетних установах було розміщено плакати з інформацією про першу десятку кандидатів у депутати обласної ради від Партії регіонів; на Одещині були випадки встановлення головами сільських рад спеціальних місць для агітації та зобов'язання погодження з місцевою владою формату проведення агітаційних заходів

7. Масове голосування на дому. У деяких регіонах кількість тих, хто виявив бажання голосувати поза межами виборчої дільниці, різко збільшилась у порівнянні з другим туром президентських виборів 2010 року, коли це явище, завдяки внесеним за наполягання Партії Регіонів змінам у виборче законодавство, набуло особливо великого розмаху. Так, в Криму кількість тих, хто голосує вдома, зросла у порівнянні з президентськими виборами, у 2,5 рази. В 2 рази таких виборців стало більше на Вінниччині і Дніпропетровщині, в 1,6 – на Закарпатті, в 1,5 – на Луганщині, в 1,4 – на Одещині і Полтавщині [33].

8. Порушення заборони агітації в переддень та в день голосування.

9. Незадовільна організація дня виборів, загалом по Україні від 20 до 30% виборчих дільниць не відкрилися вчасно – безпрецедентний випадок в історії виборів в Україні. В той же час, за даними мережі ОПОРА, на 128 виборчих дільницях виборчкоми розпочали ранкові засідання раніше. Таким чином кандидати, їх довірені особи, спостерігачі та журналісти були позбавлені можливості засвідчити цілісність опечатаного сейфу та належного збереження виборчої документації [33].

9. Відсутність масштабного впливу на виборців, хоча в деяких регіонах спостерігалися поодинокі випадки примусового залучення громадян до заходів провладних політичних сил.

10. Залежність суддівського корпусу та прийняття заангажованих рішень.

11. Застосування найбрудніших методів адміністративного тиску на вибори: масове вкидання бюлетенів, використання на дільницях зайвих,

неврахованих бюлетенів, а також спроби використати зіпсовані чи підроблені; технологія «каруселі»; серйозні порушення, пов'язані з голосуванням на дому без підтверджуючих медичних довідок.

9. Організаційний, фінансовий, силовий та медійний адміністративний ресурс дозволив провладній політичній силі контролювати виборчий процес та впливати на його результати.

Експерти вважають, що адмінресурс займав значне місце у виборчому процесі під час останніх місцевих виборів. В цілому по Україні оцінили застосування адмінресурсу на 5,22 бали, меншим тиск був на Чернігівщині – 4,59, а найбільше втручань було в Криму – аж на 6,1 бал з 7 можливих. Про це стало відомо після оприлюднення результатів експертного опитування «Місцеві вибори – 2010». Як з'ясувалося, експерти оцінюють демократичність місцевих виборів на 5 балів із 7 можливих [85].

В той же час потрібно відзначити, що явка на місцеві вибори є найнижчою порівняно з президентськими та парламентськими. Так, однією з особливостей кампанії-2010 р. стала надзвичайно низькою явка, дільниці відвідали менше 50 % виборців. А найнижчий рівень явки був зафіксований в Кіровоградській області, і становив 29 %. [126].

Така диспропорція пояснюється тим, що уявлення громадян про значимість різних рівнів виборів дещо різняться. Результати дослідження проведеного соціологічною службою Центру Олександра Разумкова свідчать, що переважна більшість громадян вважає, що на вироблення державної політики найбільш впливає Президент (44,2 %) та Верховна Рада (27,9 %), а у впливовість органів місцевого самоврядування вірять лише 5,1 % виборців [503].

Водночас більшість експертів давали досить низьку оцінку якості роботи ТВК. По-перше, високою залишалася питома вага членів ТВК, котрі не мають досвіду участі у виборчих комісіях. Водночас, незважаючи на активний перебіг виборчої кампанії фактично із серпня 2010, чимало ТВК,

порушуючи виборче законодавство, досить пізно були зареєстровані як юридичні особи – і відповідно не мали змоги отримати печатки, відкрити рахунки, отримати передбачені на їх діяльність кошти та ефективно розпочати роботу із забезпечення виборчого процесу. Ці зволікання подекуди призвели до конфліктних іситуацій і навіть протистоянь між суб'єктами виборчого процесу [107, с. 133].

Отже, саме законодавство робить багато ходів для кандидатів, маніпулюючи ним та використовуючи в свої цілях.

Деякі науковці схильні вважати, що застосування «брудних» технологій та адміністративного ресурсу є закономірним етапом становлення електоральної культури в країнах, що перебувають у демократичному розвитку. Аби підвищити рівень застосування виборчих технологій, стимулювання відмову від «брудних» технологій, сприяння підвищення рівня культури ведення виборчої боротьби та зменшення абсентеїзму в суспільстві, необхідно:

- зробити більш жорстоким покарання за порушення правил передвиборчої кампанії, анонімне поширення інформації, підкуп громадян, обіцянки безоплатних послуг, агітація з боку посадових осіб – все це має закінчуватись дискваліфікацією кандидата;

- зобов'язати державні ЗМІ надавати рівні можливості всім претендентам, а суди – в найкоротші строки розглядати позови про образу честь та гідність кандидата;

- запровадити практику відкритих телевізійних дебатів учасників виборчої кампанії ;

- посилити фінансовий контроль за незаконними операціям з коштами;

- заборонити пожертвування від іноземних джерел, а також домогтись обов'язкового обнародування прізвищ осіб, які внесли значні суми до партійних кас;

- роз'яснювати виборцям завдання різних органів влади у виборчій кампанії;

– дозволити балотуватись державним службовцям тільки після складеннями ними службових повноважень;

– публікувати в пресі експертну оцінку програмних заяв та реальних справ партій і політиків, плану їх дій у разі обрання [321].

Автор констатує застосування політичного сприяння, маніпулювання, тиску, підкупу виборців та зловживання службовим становищем у виборчому процесі в усіх без винятку досліджуваних регіонах. Навіть південні та східні регіони, де при владі перебували конкуруючі політичні сили, демонстрували високий ступінь адміністративного впливу.

У складних умовах формування політичної системи в Україні виборчі процеси в переважній більшості випадків протікають не на засадах конкуренції політичних програм, їх цілей і досягнутих результатів конкретних політичних сил і персоналій, обраних на попередніх парламентських виборах. Виборчі стратегії й тактики суб'єктів політичного процесу переважно будуються не під час усього терміну перебування при владі, а лише напередодні виборів і з використанням якомога ширшого асортименту виборчих технологій і прийомів масованого впливу на свідомість виборця, в тому числі й адміністративного ресурсу [353].

Стало постійною практикою те, що практично кожна провладна політична сила, яка знаходиться при владі в Україні, в рамках виборів для досягнення вищого результату й максимізації голосів застосовує адміністративний ресурс. Більш того, перебуваючи в опозиції, політичні сили декларують чесні та прозорі вибори, постійно заявляють про механізми адміністративного впливу, але здобувши владу, відмовляються від демократичної організації виборчого процесу.

Замість конкуренції політичних програм та ідей переважає конкуренція адміністративних важелів. Замовники і виконавці «брудних» технологій, як правило, залишаються фактично безкарними, а їхні маніпулятивні дії здійснюються без перешкод.

Як зазначають дослідники аналітичного центру «Академія», впровадження пропорційної виборчої системи, окрім, позитивних наслідків (структурування політичних сил), в умовах недостатньої правової культури й громадського контролю за владою призвело до негативних ефектів:

- перетворення переважної більшості політичних партій і блоків на іменні політичні утворення, структуровані за принципом приналежності не до певної ідеології, а до конкретної політичної особи (в результаті – виборці не знають їх ідеологічних засад, не можуть визначитися зі своїми політичними симпатіями і спрогнозувати, яка саме сила відстоюватиме їх інтереси);

- перетворення виборів 2006-2007 та 2010 років на голосування за політичних лідерів, а не за партії, блоки, їх виборчі програми і зобов'язання;

- розриву безпосередніх зв'язків між виборцями і депутатами;

- непрозорого формування виборчих списків партій і блоків, брудних торгів прохідними місцями у списках;

- зловживання учасників виборів прийомами маніпулювання свідомістю виборців з метою покращення іміджу свого лідера та погіршення іміджу лідера-суперника-ворога [353].

У 2006 році вперше за роки незалежності вибори до обласних, районних та міських рад відбулися за пропорційною системою. Практика проведення цієї виборчої кампанії свідчить, що застосування адміністративного ресурсу не залежить від виборчої системи, що і було доведено під час останніх виборів 2010 року.

Адміністративний тиск на виборців здійснюється там, де існує патріархальний тип політичної культури та посадові особи безкарно використовують владні повноваження. Через відсутність механізмів громадського контролю, бездіяльність опозиції, неспроможність її активно протидіяти маніпуляціям, кожні вибори в Україні перетворюються на змагання ресурсів.

Підсумовуючи місцеві вибори 2010 р в узагальненій доповіді правозахисних організацій «Права людини в Україні 2009–2010» вказується на порушення, що були викликані недосконалістю виборчого законодавства та застосуванням політичної доцільності під час прийняття змін до нього. На рівень дотримання виборчих прав також вплинуло зменшення термінів підготовки до виборів, незадовільний стан підготовки виборів із боку влади, зокрема, і з боку відділів ведення державного реєстру виборців, організаційні проблеми, відсутність належного фінансування, низький кваліфікаційний рівень членів дільничних виборчих комісій. Також були зафіксовані несистемні факти застосування службового становища для агітації, «не грошового» підкупу виборців, інші випадки «політичної корупції», адміністративного втручання у виборчий процес, спроби перешкоджання діяльності спостерігачів та журналістів тощо. Кількість подібних фактів збільшилася у другому турі, але необхідно зазначити, що передвиборчі штаби головних конкурентів свідомо утрималися від спроб систематичного порушення виборчого законодавства та від фальсифікацій, й це стало найбільшим позитивним досягненням виборчої кампанії [377].

Під час місцевих виборів 31 жовтня 2010 року в Україні владою були застосовані технології фальсифікації волевиявлення виборців за зразком російських виборів.

Суть цієї адміністративної технології полягає у фальсифікації результатів голосування під час зведення результатів у територіальних виборчих комісіях, коли протокол територіальних виборчих комісій абсолютно не відповідає результатам голосування на виборчих дільницях. Вищезазначена технологія є найбільш небезпечною для демократичних основ виборів, адже нівелює сам вибір громадян.

Тобто, неважливо не тільки, як голосують, а й рахують – головне, щоб «вірно» намалювали вигідний владі результат.

Таким чином, місцеві вибори, протягом останнього десятиріччя проходили з використанням брудних технологій та адміністративного ресурсу.

Висновки до розділу III

Президентські, парламентські та вибори до органів місцевого самоврядування є великим і важливим соціально-політичним заходом, основна мета якого полягає в легітимному відтворенні стосунків соціального представництва в системі державного керівництва та управління.

Здійснивши порівняльний аналіз президентських виборчих кампаній (1999, 2004, 2010 рр.), автор виокремив загальні тенденції щодо впливу використання адміністративного ресурсу на хід і результати перегонів.

1. Початком застосування адміністративних важелів впливу на вибори стала кампанія 1999 р. Провладний кандидат мав найвигідніші можливості для політичної агітації. Зустрічі з виборцями відбувалися в державних установах, на підприємствах, в організаціях, ці заходи супроводжувались високопосадовцями РДА та ОДА. Іншим кандидатам відмовляли під різними приводами, постійно перешкоджали проведенню зустрічей з кандидатами, це відбувалося у різних формах, таких як: перевірка силовими структурами приміщень; відмова у проведенні зустрічі; відключення світла, теплопостачання; зрив зборів, мітингів через перенесення дати та місця проведення; негласна заборона працівникам бюджетних сфер брати участь в опозиційних заходах.

Масштабно використовувався адмінресурс під час збору підписів за провладного кандидата. Характерним моментом цієї кампанії стало використання службового становища, здійснювався адміністративний тиск на чиновників, працівників державних організацій та підприємств, застосовувалися силові форми адмінресурсу. Виборча кампанія 1999 р. стала

початком тиску на ЗМІ. Владні структури більш активно використовували адміністративні важелі контролю за медійними структурами, таким чином впливаючи на громадську думку та отримуючи важливий ресурс для реалізації своїх інтересів.

2. Адміністративний ресурс під час президентських виборів 2004 року став основним порушенням у виборчій кампанії і суттєво вплинув на подальший розвиток держави. Жодна виборча кампанія не мала такого масштабу ресурсів та можливостей, які використовувала провладна правляча верхівка. В той же час, незаконний вплив на організацію і проведення виборів спричинив громадський опір фальсифікаціям та втручання державних структур у виборчий процес.

Виборча кампанія 2004 року характеризується значними порушеннями виборчого законодавства, норм міжнародного права. Протягом виборчих перегонів простежувалися дві основні тенденції – з одного боку, прагнення органів влади, посадових осіб максимально задіяти адміністративний вплив на підтримку провладного кандидата і, з іншого, спроби опозиційних сил протидіяти подібній практиці

Події листопада-грудня стали реакцією суспільства на чисельні фальсифікації під час виборчої кампанії. Влада забезпечила підтримку інформаційній кампанії, агітаційним заходам та роботі штабів провладного кандидата. Під час виборів використовувалися всі форми адміністративного ресурсу: організаційний, медійний, силовий, бюджетний та фінансовий.

Посадові особи органів місцевого самоврядування і виконавчої влади активно застосовували у виборчій кампанії провладного кандидата як адміністративний, так і кадровий ресурс. Відомі також випадки залучення бюджетних коштів і матеріально-технічних засобів, що належали місцевим громадам та державі.

Загалом можна виділити такі особливості застосування адміністративного ресурсу у кампанії-2004 р.:

- масштабність задіяних ресурсів дозволило організувати всю владну вертикаль працювати на перемогу провладного кандидата;
- втручання правоохоронних органів у виборчий процес методами тиску, залякування, створенню штучних заборон під час проведення перевиборчої агітації та переслідування опозиційних кандидатів;
- регіональність адмінресурсу, який виражався у тому, що у східних та південних областях країни застосовувався значно сильніший тиск на виборця;
- державні та комунальні засоби масової інформації перетворилися на друковані органи обласних, районних виборчих штабів провладного кандидата;
- застосування медійного адміністративного тиску в умовах відсутності рівного доступу суб'єктів виборів до засобів масової інформації, висвітлення останніми виборчої кампанії фактично стало великомасштабним маніпулюванням громадською думкою, що безпосередньо керувалося місцевими органами влади та органами місцевого самоврядування;
- аналіз складу керівництва територіальних комісій в плані представництва кандидатів на посаду Президента України дозволяє твердити про його непропорційність, включення до складу територіальних і дільничних комісій при їх формуванні працівників бюджетної сфери і держслужбовців;
- залучення в масовому порядку працівників адміністрацій до організації мережі штабів В. Януковича;
- використання приміщень державних установ, ведення агітації в бюджетних організаціях, підприємствах та застосування до їх співробітників примусу при збиранні підписів і агітації на підтримку провладного кандидата;
- чинення силового адміністративного тиску на представників конкурентів;

– рушійною силою адмінресурсу були керівники регіону та міст і районів, які безпосередньо включилися в організацію виборчої кампанії єдиного кандидата, не цураючись й особисто вести агітацію.

3. Практика проведення останніх президентських виборів у 2010 р. свідчить про значно менший вплив механізмів адміністративного тиску в порівняно з кампанією 2004 р. Слід констатувати, що суттєво змінилися форми адмінресурсу. Вищі посадові особи, які брали участь у виборчих перегонах мали у своєму арсеналі достатньо потужні важелі впливу на електорат, в основному організаційні та бюджетні.

4. Проаналізувавши парламентські виборчі перегони 2002, 2006, 2007 років в Україні, можна простежити тенденцію, що починаючи від 2002 року і закінчуючи останніми кампаніями, вплив адміністративного тиску змінює свої форми та стилі. Виборча кампанія 2002 року від самого початку набула рис жорсткої безкомпромісної боротьби і виявилася багатою на приклади використання адмінресурсу провладним блоком «За єдину Україну». Активізація провладних політичних сил із залученням усіх наявних ресурсів створила умови, що унеможливило проведення чесних та прозорих виборів.

Аналіз компонентів виборів 2002 р. приводить до висновку, що мало місце жорстке використання владних повноважень для просування кандидатів від провладної більшості, обмеження доступу опозиційних кандидатів до засобів масової комунікації; психологічний та адміністративний тиск на опозиційних кандидатів і їх прихильників; залучення держслужбовців до ведення агітаційної кампанії, організації зустрічей з виборцями; більшість ЗМІ, незважаючи на задекларовану незалежну позицію, агітувала за владних кандидатів.

5. Вибори до органів місцевого самоврядування є не найрезонанснішим видом виборів в країні, а тому до них менше приковується увага з боку міжнародного товариства. Кожні вибори ознаменувались новими

політичними технологіями, застосуванням різноманітних форм адміністративного ресурсу.

Аналіз місцевих виборчих кампаній у 2002, 2006 та 2010 роках свідчить про значний вплив адміністративного ресурсу на хід та результати виборів в органи місцевого самоврядування. Автор констатує, що місцеві політичні організації невеликих політичних партій, які не представлені у парламенті, нездатні взагалі самостійно проводити місцеві виборчі кампанії; місцеві осередки опозиційних парламентських політичних партій неспроможні акумулювати ресурси для проведення місцевих виборів.

Таким чином, автор зазначає, що повноцінну виборчу кампанію обласні та районні організації політичних партій здатні провести лише за умови застосування адміністративного ресурсу.

Під час місцевих виборів 2002 р. органи самоврядування і державної влади не тільки були задіяні в забезпеченні проведення виборів на підзвітній їм території, але й втручалися у хід передвиборчої боротьби. На місцевих виборах 2006 р використання посадовими особами службового становища стало основним видом порушення серед суб'єктів адмінресурсу. Вибори 2006 р. ознаменувалися підкупом виборців, через механізм роздачі земельних актів, використання державного та комунального майна на користь партійних штабів.

В цілому всі парламентські партії застосовували адміністративні механізми проведення виборчої кампанії в залежності від регіону. Найкраще результати місцевих виборів 2002 та 2006 років пролюстрували вибори 2010 року, оскільки застосування адміністративних важелів впливу вирізнялося своєю різноманітністю, а з огляду на прийнятий новий закон про місцеві вибори були створені умови для неконкурентної політичної боротьби.

Вперше за останні роки в Україні сформовано виборчі комісії не на паритетних засадах, а при цілковитому домінуванні окремої політичної сили. Порядок формування виборчих комісій унеможлиблював демократичні принципи проведення вільних та чесних виборів, фактично заблокувало

участь політичних партій, які опонують владі. Тобто, виборче законодавство стало джерелом проблем та порушень.

Таким чином, під час проведення виборів до місцевих органів самоврядування залучення адмінресурсу здійснювалося по таких напрямках: політичне сприяння провладним силам, маніпулювання, тиск та зловживання службовим становищем у виборчому процесі в усіх без винятку регіонах, навіть ті області, де при владі перебували конкуруючі політичні сили, демонстрували високий ступінь залученості адмінресурсу до виборчої кампанії; активне застосування адміністративного впливу використовувала теперішня партія влади; висока заангажованість преси у виборчій кампанії та фактичну відсутність (або поодинокість) ЗМІ, котрі подавали збалансовану неупереджену інформацію стосовно учасників виборчого процесу.

6. Таким чином, виходячи з усього вищезазначеного, належить констатувати, що існування адміністративного ресурсу є цілком об'єктивним і закономірним процесом в політичній історії України. Витоками та джерелами цього явища став низький рівень політико-правової культури суспільства, відсутність поваги до встановлених Конституцією норм і принципів, збереження старої команди партійно-номенклатурних працівників, створення політичних партій адміністративним шляхом, усунення їх від політичного діалогу та вироблення концепції розвитку держави.

РОЗДІЛ IV

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТЕХНОЛОГІЙ АДМІНІСТАТИВНОГО РЕСУРСУ В КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

4.1. Проблеми застосування та протидії адміністративному ресурсу в Російській Федерації

Виборча система сучасної Російської Федерації досить складна, виходячи з особливостей як адміністративно-територіального устрою, політичного режиму, так і політичної ситуації, яка склалася на сьогоднішній момент.

На даний момент у РФ діють чотири виборчі системи, тобто, чотири способи організації прямих виборів: мажоритарна система абсолютної більшості в два тури (так проходить обрання Президента РФ); мажоритарна система відносної більшості (при ній буває тільки один тур), яка використовується на виборах половини депутатів законодавчих органів суб'єктів Російської Федерації і в деяких муніципальних утвореннях; змішана виборча система (місця діляться навпіл між партійними списками і кандидатами в одномандатних виборчих округах) і повністю пропорційна система, яка застосовується для виборів Державної Думи за законом 2005 року [192].

Вибори Президента Російської Федерації здійснюються за мажоритарною системою. Проводяться вони на єдиному федеральному виборчому окрузі, який включає в себе всю територію Російської Федерації.

Поріг явки виборців на виборчі дільниці повинен бути вище 50 % громадян, які мають право голосу. Обраним вважається кандидат, що набрав більше половини голосів від виборців, що проголосували. Вибори президента Російської Федерації проводилися в 1991, 1996, 2000, 2004 і 2008 роках.

Вибори депутатів Державної Думи Федеральних Зборів Російської Федерації, починаючи з 2007 року, проводяться за пропорційною системою. Вибори депутатів Державної Думи нового скликання призначаються Президентом Російської Федерації. У Державну Думу обирається 450 депутатів за єдиним федеральним виборчим округом. Депутати обираються пропорційно числу голосів, поданих за федеральні списки кандидатів у депутати Державної Думи від політичних партій. Отже, кандидати у депутати Державної Думи висувуються в складі федеральних списків від політичних партій, що мають відповідно до закону право брати участь у виборах. А таке право надається тільки федеральним партіям, зареєстрованим в установленому порядку не пізніше одного року до виборів, і що має свої регіональні відділення в суб'єктах Російської Федерації.

Рада Федерації Федеральних зборів Російської Федерації не обирається, вона формується з представників законодавчої та виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації (відповідно по два представники від регіону).

У сучасній Росії на формування виборчої системи впливають різні сили. Серед них є ті, хто щиро сподівається відшліфувати демократичні процедури формування реально представницької влади. Однак багато й таких політичних сил, які намагаються сформувати виборчу систему «під себе», гарантуючи собі перемогу в будь-якому випадку. У цьому сенсі зовсім не випадково у виборчому законодавстві Росії існує безліч так званих «дірок» для недобросовісних учасників виборчого процесу. До їх числа, поза сумнівом, належать використання адміністративного ресурсу у таких формах: зняття принципів суперників з виборів через суди іноді з надуманих причин і безпосередньо перед днем голосування, «вкидання» бюлетенів, за якими не з'явилися на виборчі дільниці особи, відверта підтасовка результатів виборів і т. д. Результат боротьби за формування нової виборчої системи в Росії багато в чому був зумовлений загальним напрямком змін, що відбуваються зараз в Російській Федерації [192].

Виборчі кампанії останніх років показують, що російська влада використовує нові адміністративні технології з тієї причини, що Федеральний закон «Про основні гарантії виборчих прав і права на участь у референдумі громадян Російської Федерації» містить прямі заборони на використання адміністративного ресурсу в політичних цілях.

Як зазначає російський політолог А.Бузін, період 1997-2004 рр. – це час пристосовування російської влади до прогресивного виборчого законодавства. З одного боку, влада удосконалювала використання на виборах адміністративних органів. З іншого боку, вона заново встановлювала контроль над органами інших гілок влади: виборчими комісіями, судами, прокуратурою, законодавчими зборами і представницькими органами місцевого самоврядування. Цей період характеризується втручанням владних органів в судову діяльність, суперечливою судовою практикою [45, с. 10].

З обранням нового складу Державної думи в 2003 році почався активний наступ на російське виборче законодавство, потім були внесені зміни до законів, які регламентують вибори. Ці зміни були спрямовані на збільшення управління виборами. Так закон «Про референдум Російської Федерації» практично унеможлиблює проведення референдуму за народною ініціативою [290].

Для того, щоб організувати масштабне управління виборами, потрібна добре організована і досить фахова управлінська структура. Коли мова йде про виборчу кампанію, створюється виборчий штаб, причому, чим більше кампанія, тим більший і численний в неї штаб.

Виборча кампанія, яку проводить адміністрація, природно, базується на структурах виконавчої влади, це досить ефективно. Фінансові, інформаційні, матеріальні, кадрові, адміністративні ресурси всебічно використовуються для забезпечення виборчої кампанії. Не тільки в Москві, але і по всій Росії основне навантаження з проведення адміністративної виборчої кампанії покладається на організаційні відділи та управління виконавчих органів або на аналогічні структури [45, с. 10].

Після переобрання в 1996 р. Б. Єльцина на посаду Президента Російської Федерації, в його владній команді зосередився найсильніший адміністративний ресурс на пострадянському просторі.

Тодішня «партія влади» – «Наш дім – Росія» після відставки В. Черномірдіна вважатися такою вже не могла. Тому близькі до влади політтехнологи вирішили створювати «партію нового типу», якою повинна бути, по-перше, повністю проурядова, по-друге, дійсно популярна, здатна змагатися з КПРФ структура. Такою стало Міжрегіональний рух «Єдність» («Ведмідь»). Популярність їй додала підтримка нового прем'єр-міністра В. Путіна. На президентських виборах 2000 року приймали участь 11 кандидатів, явка виборців склала 59,50 %, що є необхідним для визнання виборів дійсними. За В. Путіна виборці віддали 52,94 % голосів, за Г. Зюганова 29,21 %, за Г. Явлінського 5,80 % [1].

Більшість аналітиків відзначають виборчу кампанію 2000 року, як маніпулятивну, підживлену адміністративним ресурсом. Після президентських виборів в Російській Федерації адміністративне втручання у виборчий процес відбувалося по висхідній.

Наступним кроком у використанні адміністративних важелів та етапом «просунення» і поширення провладної партії В. Путіна стали місцеві вибори, що відбулись у 2006 році та стали свого роду репетицією виборів до Державної Думи Російської Федерації у 2007 році.

На регіональних виборах партія «Єдина Росія» здобула «тріумфальну», як стверджують експерти, перемогу за рахунок тотального використання адміністративного ресурсу. Ці вибори фактично були на грані легітимності, оскільки дві треті виборців не прийшли на виборчі дільниці. У підсумку середня явка на виборах 8 жовтня 2006 р. склала 35,6 %. Але цікаві не тільки підсумкові цифри. «Схоже, подекуди виборці демонстрували підозрілий сплеск активності чи не в самий останній час голосування. Наприклад, в Карелії, за даними на 12 годину – найпродуктивніший час, до урн прийшли всього 3 % виборців, до 15-ї години – вже 17 %, а підсумкова цифра

виявилася і зовсім 33 %», – зазначає редактор відділу внутрішньої і зовнішньої політики «Рідної газети» С. Борисов, що вказує на пряму підтасовку явки, а отже, і самих результатів. При цьому в самому Єкатеринбурзі явка склала менше потрібних 25 %, а значить, місто вибори фактично провалило. Як зауважив експерт «Горбачов-фонду» В. Соловей: «Явка виявилася значно нижче очікуваної, і це створило великі проблеми для влади. При низькій явці важко «грати» з бюлетенями, тому доводиться її штучно завищувати» [198].

Російські виборчі кампанії будь-якого рівня надають приклади масштабного застосування адміністративного ресурсу: активне втручання силових та виконавчих структур, підлаштування виборчого законодавства на користь провладних партій та кандидатів, виключення із бюлетенів кандидатів. неналежна організація виборів, фальсифікації на виборчих дільницях.

Причина апатії виборців Голова ЦВК бачить у вилученні з бюлетенів графи «проти всіх» (у червні 2006 р. Держдума прийняла чергові поправки у виборче законодавство). Тобто, влада сама спровокувала зниження явки, вилучивши з бюлетеня для голосування графу «проти всіх кандидатів». За результатами виборчої кампанії та регіональних виборів практично всі партії, що брали участь у виборах, звинувачували «Єдину Росію» у використанні адміністративного ресурсу в усіх регіонах. «На регіональному рівні адміністративний ресурс, звичайно, використовувався, перш за все, в інтересах «Єдиної Росії», – вважає Р. Туровський, – але Партія життя має федеральний адміністративний ресурс. Тому деякі губернатори поступово починають грати у подвійну гру, розуміючи, що Російська Партія життя – це теж одна із кремлівських фракцій. Не бажаючи псувати з нею стосунки, вони намагаються розкласти яйця по двох кошиках». З ним згодні й інші експерти. Так, О. Садчиков справедливо зауважує: «Обидві партії влади – і Єдина Росія, і новий альянс Російської Партії життя, політична партія «Родина» – звинувачують один одного у використанні адміністративного

ресурсу». Д. Орешкін вважає, що адміністративний ресурс на виборах 2006-2007 рр. «ділився між «Єдиною Росією» і Партією життя. Наприклад, в Туві адміністративний ресурс президента республіки працював на «Єдину Росію», а адміністративний ресурс сенаторів Л. Нарусової і О. Пугачова працював на С. Миронова. І ресурс місцевого Уралу працював на Партію життя. Вони один з одним змагалися, обидва тиснули всіма засобами. Це видно по тому, як там розділилися голоси. У Свердловській області губернатор Е. Россель з усіх сил працював на «Єдину Росію», тому що вона забезпечує йому продовження губернаторського терміну, і він використав адміністративний ресурс проти всіх, хто заважав «Єдиній Росії» [5].

Вибори у Державну думу РФ п'ятого скликання відбулися 2 грудня 2007 року в умовах підвищеного бар'єру для політичних партій з 5 % до 7 %. Законодавчо закріплювалась можливість застосування адміністративного ресурсу: враховуючи перспективу низького відсотка виборців, була встановлена норма про відсутній нижній поріг явки, виключена можливість голосувати проти всіх, заборонено членам однієї партії проходити за списками іншої, скасовані виборчі блоки; загосртилась ситуація із незалежними спостерігачами.

Вже на першому етапі законодавчого регулювання активно був задіяний адміністративний ресурс щодо створення нерівних умов проведення виборчих кампаній опозиційними партіями, нівелювання діяльності незалежних спостерігачів, наслідком цього стали масові фальсифікації на виборчих дільницях.

Відповідно до законодавства, партіям було надано безкоштовний ефірний час на чотирьох каналах: «Першому каналі», «Росія», «Культура», «ТВ Центр» та деяких державних та регіональних ЗМІ.

Партії «Єдина Росія» отримала офіційний дозвіл Президента В. Путіна на використання його імені та образу в рамках виборчої кампанії цієї партії, що вказує на пряме використання адміністративного ресурсу командою В. Путіна.

Напередодні виборів російська влада розробила заходи щодо підвищення явки виборців: в деяких організаціях (неділя, 2 грудня 2007 р.), оголошено вихідним днем і працівників примушують голосувати на підприємствах, взявши відкріпні посвідчення. На першому етапі видачі відкріпних посвідчень їх кількість в чотири рази перевищувала кількість виданих під час виборів депутатів Держдуми 2003 року. За даними громадської організації «Голос», що займається захистом прав виборців, відомі випадки примусу до голосування за «Єдину Росію». У Свердловській області адміністрація Кіровського району дала розпорядження керівникам бюджетних адміністрацій скласти списки співробітників, які проголосують проти партії «Єдина Росія». У Єкатеринбурзі керівництво залізничної магістралі видало наказ усім працівникам отримати відкріпні талони і проголосувати на своїх робочих місцях за «Єдину Росію» [69].

У ході передвиборчої кампанії парламенти Санкт-Петербурга, Карачаєво-Черкесії та Дагестану прийняли звернення до громадян із закликами підтримати партію «Єдина Росія». При цьому федеральний закон «Про вибори депутатів Державної думи РФ» прямо забороняє участь в агітації державних органів [98].

Були відзначені випадки медійного адміністративного ресурсу. Восени 2007 року на сайті ФОРУМ.мск був розміщений текст інтерв'ю В. Шандибіна, в якому ЦВК РФ угледів ознаки протиправної передвиборної агітації. ЦВК направив запит до правоохоронних органів, і 28 листопада 2007 р., відповідно до вимоги МВС РФ, сайт було відключено. На думку сайту Правда.інфо, приводом для закриття сайту послужила фраза В. Шандибіна зі словом «скандалістка» на адресу Л. Нарусової. Перший канал російського телебачення відмовився показувати ролик «Яблука» [62].

Тобто, виборча кампанія 2007 року проводилась з чисельними порушеннями та застосуванням адміністративного впливу на електорат, особливо це стосувалося медійної політики правлячої партії.

Спостерігачі від Парламентської асамблеї ОБСЄ і Парламентської асамблеї Ради Європи охарактеризували вибори 2007 р. як нечесні та недемократичні. Глава місії спостерігачів ПАРЕ Люк ван ден Бранде на прес-конференції 3 грудня 2007 року заявив, що при підготовці виборів були здійснені різні позитивні моменти. Однак поряд з цим були відзначені і негативні моменти, що стосуються таємниці голосування. Що стосується самих виборів, то вони, на думку Л. Бранде, були не справедливими. Він стверджував, що мало місце зловживання адміністративним ресурсом: призначені люди в різних структурах активно використовували свої ресурси на користь лідируючої партії. Л. Бранде заявив, що розподіл рекламного часу в засобах масової інформації було нерівномірним. На думку глави місії ПАРЕ, виборча кампанія і процес виборів явно мали схильність до правлячої партії, що неприпустимо з погляду політичного плюралізму. Якщо Росія є керованою демократією, то вибори були керованими, – вважає Л. Бранде. На його думку, в Росії відсутній реальний розподіл влади, а вибори до Держдуми були референдумом на користь Президента Росії. За його словами, мали місце негативні моменти, що стосуються таємниці голосування. Також, за твердженням Л. Бранде, вибори проходили під сильним впливом влади. Глава місії спостерігачів від Парламентської асамблеї ОБСЄ Й. Леннмаркер заявив: «На нашу думку, дані вибори не відповідали багатьом критеріям виборів, які прийняті в Європі. Тому ми не можемо назвати їх вільними» [375].

З найважливіших порушень Й. Леннмаркер відзначив наступне: «Перше – це злиття держави і політичних сил, що є порушенням міжнародних норм і неприпустимо. Друге – ЗМІ були необ'єктивні і віддавали перевагу правлячій партії – «Єдиній Росії». Третє – були створені нерівні умови в рамках виборів для невеликих політичних партій, четвертим моментом, є утиски, яким піддавалися опозиційні партії. Віце-президент Парламентської асамблеї ОБСЄ К. Кільюнен був заклопотаний 99 % голосів,

які були віддані за «Єдину Росію» в Чечні: «В усякому разі, це неможливо, коли всі голосують за одну партію» [376].

Отже, парламентські вибори 2007 р., за висновками експертів, були нечесними та недемократичними. На думку автора, їх можна назвати прикладом для використання адміністративного ресурсу.

Політичні експерти стверджують, що у Росії використання адміністративного ресурсу є основним і постійним порушенням виборчого законодавства. Дійсно, адміністративний ресурс в цій країні забезпечує перемогу на виборах.

Як зазначає відомий російський політтехнолог, дослідник механізмів адміністративного ресурсу А.Є. Чуклінов, зловживання адміністративним ресурсом з боку держави все більше визнається як інструмент, за допомогою якого провладні політичні сили, які переслідують свої політичні інтереси в багатьох країнах світу. Зокрема, використання таких ресурсів в електоральних цілях привертає все більш пильну увагу, перш за все, в пострадянських країнах. Зловживання адміністративним ресурсом є специфічною і особливо небезпечною формою електоральної корупції, безпосередньо підриває законність демократичного процесу і сприяє збереженню монополії на владу однієї партії або однієї політичної сили. У пострадянських країнах адміністративний ресурс є вирішальним чинником на багатьох виборах. Подібним чином, тією чи іншою мірою, цей засіб використовується по всьому світу, не виключаючи і країни, що традиційно вважаються демократичними [506].

Оскільки адміністративний ресурс є формою політичної корупції, він стає механізмом, за допомогою якого влада нівелює громадянський вибір та саму виборчу процедуру. Громадяни стають учасниками добре режисованого дійства, головне завдання яких – «проштампувати» вибір влади, при цьому робити вигляд, що ніякого беззаконня не відбувається.

Демократичні держави будуються на тому принципі, що адміністративні ресурси, що є невід'ємним атрибутом державних посад,

використовуються в цілях, які відображають суспільні інтереси. У демократичних державах принципи політичної рівності і процедурної справедливості закріплені в широкому наборі норм, правил і законів, що регулюють відправлення державних посад. Вони включають, серед іншого: заборону на використання ресурсів, що надаються державною посадою в особистих чи партійних інтересах; закони, які забезпечують незалежність державних посадових осіб; закони та процедури, спрямовані на запобігання використанню бюджетних коштів в інтересах якої-небудь однієї партії чи політика, норми, спрямовані на спробу обмежити вплив держави на засоби масової інформації; положення, що забезпечують рівний доступ політичних партій і кандидатів до засобів агітації під час виборів [506].

Використання адміністративним ресурсом відбувається за умов відстоювання політичних інтересів сил, що мають доступ до державних ресурсів, в порушення законодавчих та етичних норм.

Що ж стосується держав, що розвиваються, до яких, зокрема, відноситься і Російська Федерація, де вищеназвані положення або неадекватні, або погано дотримуються, або і неадекватні, і погано дотримуються одночасно, проблема зловживання адміністративним ресурсом набуває набагато більшого значення. У Росії та деяких інших колишніх соціалістичних країнах використання адміністративного ресурсу, ймовірно, відноситься до найбільш значущих чинників, що визначають результат виборів. У країнах, де здійснюється перехід від авторитарної системи управління, використання адміністративного ресурсу іноді може розглядатися як виправдане явище, і не тільки тими силами, до вигоди яких воно використовується. Наприклад, використання повноважень Адміністрації Президента в Російській Федерації, спрямованих на недопущення перемоги Комуністичної партії в ході президентських виборів 1996 р., можливо, розглядалося більшістю населення, як необхідний захід, так само як використання «силового» ресурсу для приборкання так званих «олігархів»,

чий вплив, як вважалося, надмірно посилюється, також могло розглядатися як необхідне зло [506].

Згідно з результатами голосування, «Єдина Росія зберегла кваліфіковану більшість, достатню для одноосібного ухвалення будь-яких рішень в законодавчому органі без урахувань думки інших депутатів.

Таким чином, зловживання адміністративним ресурсом негативно впливає на усталення політичних та громадянських свобод, недоторканність особистості, якість демократії, виконання державних функцій.

Наявність в Російській Федерації самого феномена адміністративного ресурсу визнають не лише науковці та журналісти, але і самі кремлівські чиновники. Так, у своєму виступі на розширеному засіданні Центрвиборчкому РФ 27 січня 2000 р. тодішній голова кремлівської адміністрації А. Волошин був відвертим: «Треба прагнути до того, щоб виключити адміністративний ресурс з виборного процесу. Це буде сприяти поверненню довіри виборців до виборів» [262, с. 112]. Тим самим, керівник президентської адміністрації визнав наявність даного деструктивного явища.

В Росії на відміну від України, адміністративні важелі впливу починаються набагато раніше самої виборчої кампанії, застосування адміністративного ресурсу повною мірою саме на законодавчому етапі виборчих кампаній. А вже використання адміністративного ресурсу на підготовчому етапі виборів відіграє надзвичайно важливу роль для перемоги провладних кандидатів, політичних партій.

Так, наприклад, підготовка до виборів у Державну Думу, які відбулися в 2007 році, почалася в кінці 2004 реформуванням Федерального закону «Про вибори депутатів Державної Думи». З початку 2007 року починається активне висвітлення на федеральних телеканалах діяльності представників партій «Єдина Росія» і «Справедлива Росія». Попередня підготовка до президентським виборам проявляється в спеціальній так би мовити «розкрутці» двох «наступників» чинного Президента. Те ж, зазвичай, відбувається і на регіональних, і навіть на місцевих виборах: регіональні та

місцеві ЗМІ ще до початку кампанії починають «знайомити» читачів і глядачів з діяльністю майбутніх адміністративних кандидатів (природно, не гадаючи при цьому про майбутніх виборах). Ще одна можливість «дострокової» адміністративної технології – резервування місць під вуличну агітацію. Наприклад, на виборах Президента Калмикії в 2002 році рекламні щити з зображенням майбутнього кандидата К. Ілюмжинова з'явилися на вулицях Елісти за рік до виборів [44, с. 68].

Аналізуючи адміністративний ресурс російський дослідник А. Бузін наголошує на тому, що до тих пір, поки в 2005 році не були встановлені «єдині» виборчі дні, у адміністрації була деяка можливість самій вибрати зручну для неї дату голосування. Вибори призначалися на більш ранній або більш пізній термін в залежності від готовності адміністрації до виборів, при цьому іноді навіть порушувалися встановлені законом терміни. Так, вибори муніципальних депутатів у Москві, які повинні були пройти в грудні 2003 року, були перенесені на березень 2004 року, оскільки московська адміністрація порахувала незручною для себе одночасне проведення федеральних, регіональних і муніципальних виборів. У грудні 2003 року московська адміністрація займалася організацією виборів мера і депутатів Державної Думи, а в березні 2004 року направила свої ресурси на вибори муніципальних депутатів [44, с. 69].

Таким чином, в рамках виборчих кампаній в Російській Федерації адміністративний ресурс проявляється в таких формах: зміна виборчого законодавства на користь провладних сил; підбір лояльних до влади виборчих комісій; призначення виборів на «вигідний» для адміністрації час; масована агітаційна кампанія через підконтрольні адміністрації ЗМІ; в резервуванні місць розташування зовнішньої реклами; в зняття партії або кандидата з виборів; у фальсифікації підсумків голосування; в адміністративному тиску, спрямоване на підвищення (або зниження) явки тощо.

Основними видами адміністративного ресурсу, який застосовується на виборах в Російській Федерації, є: початковий, агітаційний та між виборчий, також застосовуються силовий, інформаційний та бюджетно-організаційний варіант даної політичної технології.

Використання інформаційного адмінресурсу посадовими особами та державними структурами є одним із головних чинників перемоги провладного кандидата чи партії.

Вплив на громадську думку через ЗМІ – цілком поширене на будь-яких виборах явище. Однак «одержавлення» ЗМІ, встановлення контролю над більшістю ЗМІ, забезпечення максимальної доступності для виборців саме підконтрольних адміністрації ЗМІ (наприклад, шляхом безкоштовної доставки) – все це вимагає використання істотних суспільних ресурсів, у тому числі – матеріально-фінансових. На державні та муніципальні ЗМІ витрачаються бюджетні кошти, на безкоштовну доставку газет або загальнонаціональне транслювання телесигналу також йдуть бюджетні кошти. Здійснення контролю над недержавними ЗМІ може здійснюватися різними методами: адміністративним тиском, взаємовигідними комерційними угодами, в яких державний ресурс обмінюється на лояльність та інше. Крім того, деякі недержавні ЗМІ отримують прямі або непрямі субсидії від влади. У всіх цих випадках можна говорити про використання адміністративного ресурсу з метою впливу на результати виборів [44, с. 80].

В Росії за останнє десятиліття знищена сама можливість існування незалежної преси, що значно покращує шанси адміністративних структур та посадових осіб проводити інформаційну блокаду опозиції і, навпаки, проводити рекламну кампанію провладної політичної партії чи кандидата.

Найбільш агресивною формою прояву інформаційного адміністративного ресурсу слід визнати боротьбу компроматів, першість в якій належить найбільш популярним друкованим та телевізійним засобів масової інформації.

Масоване «інформування», супроводжуване позитивним чи негативним акцентом і з явним переважанням згадуваності «адміністративних» кандидатів та виборчих об'єднань, є, мабуть, найпоширенішою і ефективною адміністративною виборчою технологією.

Державні і муніципальні ЗМІ, а також інформаційні ресурси, які не є такими формально, але підконтрольні владі, ведуть постійну позитивну пропаганду діяльності «адміністративних» кандидатів, партій та асоційованих з нею структур, здійснюючи інформування про їх діяльність. Переважно згадка в цих ЗМІ про певних претендентів укупі з доступністю і широкою поширеністю цих ЗМІ забезпечує ефект масової «впізнаваності», який і визначає підсумки голосування в умовах, коли на виборчі ділянки приходять не дуже велика і не сама політично активна частина виборців [44, с. 81-83].

Таким чином, владні органи створюють умови для забезпечення інформаційного впливу на виборця та домінування в ЗМІ провладного кандидата, партії, забезпечення найбільш вигідних позицій для ведення виборчої кампанії, а саме: постійна присутність у новостійному ряду «своїх» кандидатів, показ у вигідному ракурсі, і в той же час, неможливість опозиційних кандидатів проводити медійну кампанію.

Наприклад, лютий 2008 – вибори президента Росії. Моніторинг чотирьох найбільших телеканалів (три державні – 1-й канал, Росія, ТВ Центр, і один приватний – НТВ), проведений Інформаційно-аналітичним центром Спілки журналістів Росії, виявив абсолютне домінування в ефірі пропагандистської машини партії влади. Зокрема, 54-60 % ефірного часу, що відноситься до президентської кампанії, довелося на В. Путіна, що в умовах підтримки «офіційного кандидата» однозначно грало на Д. Медведева. Та й сам Д. Медведев, заповнивши 26-43 % лімітного ефіру, в той час як іншим кандидатам дістався суцільний мізер – 2,5-8 % на трьох [402].

Якщо говорити про Росію в цілому, то, враховуючи її величезні розміри, найбільш ефективним засобом масової інформації є телебачення. Лише потужні федеральні телекомпанії мають можливість охопити

практично все населення Росії. Цей факт був усвідомлений політтехнологами середини 90-х років, коли загальноросійські канали стали предметом боротьби промислово-фінансових груп, що народжувалися. Саме завдяки телебаченню значне число депутатських мандатів на виборах 1999 року дісталось виборчому блоку «Єдність» (23% голосів). На початку нового століття розуміння цього факту привело до концентрації основних телеканалів в руках держави. Вплив практично монополізованого «новинного» телебачення на вибори, особливо федеральні, важко переоцінити. Наприклад, домінування «інформації» про «Єдину Росію» на державних телеканалах в період виборчої кампанії 2003 року, поза сумнівом, позначилося на її високому результаті [44, с. 71].

Медійно-організаційний адмінресурс під час російських виборів застосовувався з метою перешкоджання проведенню інформаційної кампанії опозиційних кандидатів і здійснювався шляхом використання таких форм адміністративного впливу: зрив зустрічей з виборцями (наприклад, виключення світла, опалення в приміщенні, заборона проведення агітації під приводом боротьби з тероризмом); неможливість трансляцій агітаційних радіо-і телевізійних виступів опозиційних кандидатів під надуманим приводом.

На регіональних і особливо місцевих виборах, в місцях компактного проживання виборців аналогічну маніпулятивну роль можуть грати газети. Наприклад, адміністрація міста Москви створила свою імперію державних, муніципальних і підконтрольних їй газет, загальний наклад яких перевищує кількість виборців в місті Москві (тобто, більше семи мільйонів екземплярів). Ці газети поширюються безкоштовно і у велетенських кількостях по поштових скриньках москвичів і ведуть масовану пропаганду (у формі інформування) за підтримуваних адміністрацією претендентів [44, с. 72]

Медійний адміністративний ресурс характеризується не тільки впливом на ЗМІ, останнім часом спостерігається тенденція розповсюдження даного виду на політичну рекламну кампанію.

Таким чином, можна відзначити, що найбільш негативно адміністративний ресурс проявляється по відношенню до засобів масової інформації, більш того, автор вбачає в даному випадку порушення прав свободи слова та вільного доступу до інформації.

Аналізуючи бюджетний адміністративний ресурс, російський дослідник А. Чуклінов зазначає, що виборча кампанія будь-якого рівня неможлива без фінансування, тому витрачання бюджету є виключною прерогативою виконавчих інститутів, так як ступінь їхньої лояльності в цьому питанні залежить від ступеня їхньої зацікавленості в тому чи іншому кандидатові. Застосування бюджетного адміністративного ресурсу в РФ спостерігається на всіх, без виключення, виборах. Незважаючи на те, що значна частина посадових осіб, які зареєструвались кандидатами в депутати, взяла відпустки на час виборчої кампанії, вони продовжували використовувати бюджетні кошти, передбачені на управлінські витрати. Практично всі кандидати від влади використовували службовий транспорт, технічні засоби, засоби зв'язку та персонал для проведення передвиборної агітації, а також бюджетні кошти, передбачені на оплату службових відряджень. За державний кошт здійснювалося виготовлення та поширення агітаційних матеріалів і політичної реклами. Виборчі кампанії дають приклад наступних, найбільш типових форм прояву бюджетного АР: перевитрата або нецільове використання бюджетних коштів, виділених з державного бюджету на виборчі потреби; соціальні платежі з бюджету, приурочені до виборчих кампаній; оголошення про початок реалізації соціально значущих проектів, в основі яких лежить бюджетне фінансування; неформалізоване використання коштів позабюджетних фондів; організація безкоштовного проїзду виборців до місць голосування; прямий підкуп за рахунок бюджетних коштів [506].

У Державному та регіональних бюджетах передбачені значні асигнування на виконання соціально-економічних програм та заходів зі здійснення соціальної політики відповідно до чинного законодавства.

Враховуючи російський стиль «ручного» управління бюджетом, представники виконавчої влади можуть здійснювати основні заходи, передбачені цими програмами у ході виборчих кампаній.

Російський політтехнолог В.Полуектов вказує на основні форми бюджетного адміністративного ресурсу: здійснення позачергових заходів з погашення заборгованості зарплатні на державних підприємствах, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям та сім'ям із дітьми, допомога із забезпечення обладнанням медичних закладів, комп'ютеризації навчальних закладів, кредитування житлового будівництва, підвищуються зарплати, стипендії і пенсії, призупиняється підвищення цін на комунальні послуги. У сільських регіонах органи виконавчої влади здійснюють позачергові заходи з газифікації, державної підтримки господарств, керівники яких беруть на себе зобов'язання вплинути на результати голосування. Як правило, такі заходи мають досить серйозний вплив у регіонах, де виборці не мають чітко визначених політичних уподобань. Наприклад, у єкатеринбурзькій 2003 року кампанії з виборів мера діючий градоначальник А. Чернецький прикрасив все місто створеними за рахунок міського бюджету білбордами зі своїми резолюціями: «Сучасний житлове будівництво. Затверджую. Глава міста», «Розвиток товарного ринку. Затверджую. Глава міста» та «Нове життя великих заводів. Затверджую. Глава міста» і т. п. Подібне соціальна творчість нікого не здатне обдурити, всі розуміють, що це – закомунікована агітаційна продукція VIP-чиновника, який дуже вільно обходиться з міським бюджетом [402].

Керівництво медичних, освітніх закладів, закладів культури, органів внутрішніх справ та військових формувань залучало до агітації своїх працівників у робочий час зі збереженням окладів. Досить часто такі заходи не зустрічають супротиву підлеглих, хоча останні часто йдуть на порушення виборчого законодавства (зриви зустрічей з іншими кандидатами, агітація в день голосування, багаторазові голосування з відкріпними талонами).

Особливу роль відігравали працівники міліції, які знаходилися «найближче» до виборця і дозволяли собі збирати підписи на підтримку провладного кандидата. Спрацьовували обіцянки щодо службових заохочень та пільг. До працівників, які виявляли бажання агітувати за інших кандидатів, застосовувалися тиск та погрози вжити дисциплінарних заходів, як правило, за посередництвом управлінців нижчої ланки та колег. Таке посередництво гарантувало уникнення відповідальності [44, с. 142]

Отже, використання бюджетного адміністративного ресурсу – це не тільки негативний вплив на виборчий процес, але і фактор формування фінансового монополізму: через розподіл бюджетних та податкових преференцій.

Поруч з бюджетним адмінресурсом постійно застосовується інституційний (організаційний) вид даного явища. Органами виконавчої влади для реалізації своїх виборчих інтересів нерідко використовуються додаткові організаційні можливості, надані їм автоматично, завдяки їхньому статусу державних службовців. В якості подібного ресурсу можуть виступати службові приміщення, фактично виконують функцію передвиборних штабів; оргтехніка, задіяна для копіювання агітаційних матеріалів; нарешті, самі державні службовці, які або в робоче, або в позаурочний час виконують роль «помічників» кандидата від адміністративної влади [506].

У якості «польових активістів» виборчих штабів іноді працюють співробітники житлово-комунального господарства. Наприклад, під час виборчої кампанії 2007 року у Башкирії працівникам ЖКГ веліли збирати з під'їздів агітаційні газети «для збереження чистоти» – всі, крім випущених «Єдиною Росією!» Школи також є сприятливим середовищем для «м'якого» підкupu виборців, прояви «рекламної» турботи про дітей і про освіту, а також для «ненав'язливої» агітації. У період виборчої кампанії поширене, наприклад, оснащення шкіл оргтехнікою, особлива турбота про вчителів, видання і передача нових підручників і зошитів, іноді – з згадкою провладного кандидата [530].

Знову ж, як приклад, виборча кампанія – 2007 р., коли працівники адміністрації міста Володимира роздавали першокласникам подарунки з символікою «Єдиної Росії», а у Воронежі на лінійках розповідали про діяльність цієї партії. Адміністрація може використовувати свій вплив також і на установи середньої професійної та вищої освіти, на установи культури, такі як кінотеатри, будинку культури і т. д. У корпусах Алтайського державного університету були розвішані плакати з символікою Єдиної Росії, де говорилося, що у молоді 20 % місць у списках, а в Ульяновському державному університеті висить розтяжка «Знання – сила! Єдина Росія» [530].

Широко поширена практика організації різних всенародних свят та інших заходів у період виборчої кампанії. Це може бути день міста, відкриття дитячого майданчика, день сміху, святкування Масляної, ювілею однієї з битв Великої Вітчизняної війни, нарешті, збори активу працівників освіти. На цих святах чи заходах, природно, «засвічується» потрібний кандидат чи партія. «Потрібний» кандидат може приймати участь у цих заходах особисто, при цьому агітувати за кандидата або виборче об'єднання може хто-небудь інший. Наприклад, у березні 2005 р. у розпал кампанії з виборів мера Челябінська діючий мер В. Тарасов запросив до міста популярну шоу-групу «Грай, гармонь!». Подано це було як турбота про культурне дозвілля населення, а насправді це недешевий захід влаштовувалося в основному як агітаційний, з пропагандистською спрямованістю [402].

Таким чином, бюджетний адміністративний ресурс в умовах бідності, безробіття, різкого розшарування соціальних верств є дієвим механізмом впливу на виборця, застосовуючи даний вид, суб'єкти політичного процесу намагаються купувати голоси електорату.

Варто зауважити, що в 2005 році із Закону «Про основні гарантії» був виключений пункт 6 статті 53, який звучав так: «Передвиборна агітація і публічні виступи зареєстрованих кандидатів на заході, що фінансується, організованому або проведеному для населення органами державної влади,

органами місцевого самоврядування, державними і муніципальними підприємствами і установами, допускаються тільки у разі, якщо про ці заходи були сповіщені всі зареєстровані кандидати по даному виборчому округу і їм була надана можливість виступити на цьому заході» [490].

Як зазначає В. Полуєтков, це обмеження сильно заважало «адміністративним» кандидатам. Останнім часом технологія «розкручування» адміністративних кандидатів на різних заходах, організованих адміністрацією, використовується в повному обсязі. Для того, щоб забезпечувати інформаційні приводи публікацій, в період виборчої кампанії може різко підвищуватися активність адміністрації. Губернатор, керівник муніципальної освіти, Президент РФ активізують діяльність по виданню різних розпоряджень, які, природно, публікуються за відповідним підписом. У вищих посадовців суб'єктів Федерації різко збільшується кількість заходів, що освітлюються в пресі, наприклад, відвідувань об'єктів обслуговування населення, промислових об'єктів, урочистих зборів і так далі [402].

Однією з найнебезпечніших форм адміністративного ресурсу є організаційний. Застосовуючи прямі фальсифікації голосування, неправильний підрахунок голосів органи влади протизаконно втручаються у виборчий процес.

В той же час, потрібно відзначити, що прямі фальсифікації не потрібні після повноцінного застосування адміністративного ресурсу на попередніх стадіях виборчої кампанії. Тим не менш, такі фальсифікації застосовуються у разі, коли «адміністративний» та «неадміністративний» кандидати, за соціологічними опитуваннями, мають приблизно рівні шанси на перемогу, особливо на муніципальних виборах. Так, на виборчій ділянці № 1702 (Даниловський р-н м. Москви) реальний підрахунок голосів виявив підтримку списку партії «Єдина Росія» в 192 голоси, але в окружному виборчому ця цифра збільшилась до 742. Таким чином, застосовуючи

організаційний адмінресурс правляча партія сфальшувала результати виборів [198].

Крім того, існують регіони, де подібна практика, судячи з усього, має традиційний характер. Навіть, якщо голосування проходило в рамках виборчого законодавства, його результати можна змінити підтасовуваннями при підрахунку бюлетенів. Наприклад, на виборах депутатів Державної Думи РФ 7 грудня 2003 р. використовувалися і явні маніпуляції голосами виборців типу додаткових вкидань виборчих бюлетенів в урни для голосування. Виявити такі маніпуляції можна було, наприклад, встановивши, що кількість виданих бюлетенів, перевищує кількість виборців, що прийшли на дільниці для голосування [195, с. 136].

Але змінити результати виборів на виборчій дільниці можна і без маніпуляцій з бюлетенями для голосування. Досить зробити підміну складеного на виборчій дільниці протоколу підсумків голосування під час його доставки в територіальну виборчу комісію [195, с. 153].

Влада використовує всі можливості адміністративного тиску на агітаторів: проведення інформаційної роботи серед населення щодо небезпечного контакту з ними; залякування опозиційних пропагандистів.

Отже, можна констатувати, що інституційний (організаційний) вид адміністративного ресурсу є найбільш небезпечною формою даного явища. Він загрожує демократичним принципам виборів, перешкоджає вільному волевиявленню громадян.

Найбільш типовими варіантами прояву інституційного адмінресурсу саме в цій сфері є: пряма підтримка кандидатів з боку посадових осіб; використання державних компаній, підприємств з державною участю, інститутів, наукових центрів, громадських організацій для участі у виборчій кампанії провладного кандидата; різноманітні соціологічні, політологічні дослідження, безкоштовна реклама в державних ЗМІ; виробництво агітаційних матеріалів, листівок, книг, плакатів; організація агітаційних заходів, наприклад, зустрічей кандидатів з керівництвом підприємств;

використання державних службовців як працівників виборчого штабу кандидата; використання громадських будівель для передвиборчих мітингів і зустрічей; надання громадського транспорту в агітаційних цілях; перевезення прихильників, організації мітингів і зустрічей з виборцями; використання працівників державних підприємств для збору підписів на користь кандидата чи партії [506].

Силовий адміністративний ресурс, за висловом А. Чуклінова, дещо не вписується в загальну типологію через те, що елемент силового впливу присутній в усіх формах прояву цього управлінського методу. Але все ж таки слід звернути увагу на те, що звичним явищем в історії російських виборів останнього часу стає безпосереднє втручання силових структур (прокуратури та МВС) у діяльність великих економічних компаній, засобів масової інформації, політичних партій, виборчих штабів. По всій видимості, наведений список є далеко не вичерпним. Більш того, цілий ряд із запропонованих положень вимагають своєї додаткової деталізації. Але, тим не менш, навіть з настільки приблизного аналізу можна зробити висновок, що проблема силового адміністративного ресурсу в сучасній Росії надзвичайно актуальна, а саме явище виключно багатогранно як за формою, так і за змістом [506].

Силовий ресурс застосовується владою в період, коли відповідно не спрацювали інші форми адміністративного ресурсу, в той же час, він застосовується як окремий елемент владного тиску і є найбільш загрозливим для опозиції.

Одним з головних суб'єктів адміністративного ресурсу є силові структури. Вони, з одного боку, можуть бути інструментом, за допомогою якого посадовці здійснюють адміністративний вплив на хід виборчої кампанії, але, з іншого, – дуже часто силові структури виступають самостійним суб'єктом адміністративного ресурсу. У цьому випадку вони мають найбільше можливостей та засобів для здійснення силового тиску під час виборів. Цей тиск силові структури можуть реалізувати не тільки на всіх

етапах виборчого процесу, але також задовго до офіційного початку виборчої кампанії. Головним видом силового ресурсу є недопущення до виборів «небажаних» кандидатів та політичних об'єднань. Відсіювання кандидатів і виборчих об'єднань відбувається шляхом відмов в реєстрації і відмін реєстрації. Якщо кандидат, список кандидатів реєструються за підписами, то найпростіший спосіб відмовити їм в реєстрації – направити підписи на перевірку і експертизу у органи внутрішніх справ. Ці органи завжди знайдуть достатню кількість (а досить усього 5 % на федеральних виборах і 10 % на регіональних і муніципальних) невідповідностей в адресах виборців і тим більше, – достатня кількість підписів, дата проставлення яких внесена не рукою виборця. Основою для відмови в реєстрації може бути неправильне оформлення або неповнота документів, поданих на реєстрацію. Зрозуміло, що до перевірки документів можна підійти з більшою або меншою мірою ретельності. Більше того, отримавши документи і перевібивши їх, виборча комісія може допомогти кандидатові у виправленні недоліків, а може, навпаки, приховувати ці недоліки аж до моменту прийняття рішення про відмову в реєстрації (за законом – за 3 дні до ухвалення цього рішення, коли на виправлення вже не залишається часу) [45, с. 36].

Аналогічно, можна допомогти кандидатові в представленні і завіренні копій документів, а можна відмовити йому в такій допомозі і використовувати відсутність завірених копій в якості основи для відмови в реєстрації. А оскільки часто збором і перевіркою документів, поданих на висунення і реєстрацію, займається куратор від адміністрації (він, втім, може бути членом або секретарем комісії), відношення до перевірки документів виявляється залежним від міри «бажаності» і «небезпеки» кандидата. Відмова в реєстрації або відміна реєстрації списків кандидатів виборчих об'єднань може бути заснована на претензіях, пов'язаних з порядком висунення кандидатів. Для цього притягується такий адміністративний орган, як Федеральна реєстраційна служба. Так, наприклад, відмова в реєстрації списку «Російській Партії Життя» у Свердловській області була заснована на

укладенні ФРС про те, що конференція, на якою висувалися кандидати, була нелегітимною, це рішення було надалі скасоване Верховним Судом РФ. Іншими прикладами є відміна реєстрації списку партії «Яблуко» в Карелії на виборах 8 жовтня 2006 року і відмова в реєстрації списку партії «Зелені» в Московській області на виборах 11 березня 2007 року. У двох останніх випадках Верховний Суд РФ підтримав зняття партій з виборів. Використання різних адміністративних інспекцій з метою «залякування» та подальшого отримання бажаного ефекту (одержання хабара або примушування до відмови від будь-якої діяльності) – це також використовується силовим адмінресурсом. Адміністративні інспекції – пожежні, санітарні, податкові та інші – є галузевими органами виконавчої влади і тому беруть безпосередню участь у виборчому процесі. Так, наприклад, під час виборів 1999 року редакція газети «Комерсант» піддалася ретельній двотижневій пожежній перевірці [44, с. 77].

Податкові інспекції особливо ретельно перевіряють діяльність бізнесу, що підтримує «неадміністративних» претендентів. Санітарно-адміністративні інспекції, які стежать за зовнішнім виглядом будівель і споруд, можуть пожвавитися у період виборчої кампанії і почати виписувати штрафи за розміщення на стінах будинків агітаційних матеріалів. При цьому можна бути впевненим у тому, що штрафи в основному торкнуться «неадміністративних» претендентів. Зафіксовані випадки прямого тиску на «небажаних» кандидатів з боку керівників адміністрації і навіть виборчих комісій. Так, наприклад, на виборах депутатів муніципальних Зборів московського району Сокіл, один з кандидатів отримав пряму пропозицію від заступника голови територіальної виборчої комісії зняти свою кандидатуру. Після його відмови прокуратурою було порушено абсолютно абсурдна кримінальна справа [45, с. 68].

Автор виокремлює основні форми силового адміністративного ресурсу під час виборів в Російській Федерації:

- використання податкової служби з метою фінансового тиску на спонсорів опозиційних кандидатів;
- створення перешкод для ведення громадсько-політичної діяльності опозиційним силам;
- тотальні перевірки контролюючими органами приміщень, агітаційної продукції альтернативних кандидатів;
- безпідставна заборона проведення мітингів, демонстрацій.

Отже, проаналізувавши основні форми застосування адміністративного ресурсу, потрібно зробити висновок, що у російській виборчій практиці зустрічається різноманітні механізми використання адміністративного тиску виборців.

Російський дослідник В. Л. Римський визначив основні групи адміністративного впливу. Першою групою методів можна вважати безпосередній адміністративний тиск на виборців з метою досягнення того чи іншого результату виборів, зокрема, через підкуп виборців, загрози погіршення їхнього становища при голосуванні проти підтримуваних адміністраціями кандидатів, фальсифікації результатів голосувань за рахунок примусу тих чи інших груп виборців голосувати за підтримуваних кандидатів та політичних партій. Другою групою методів застосування адміністративного ресурсу є тиск на кандидатів – конкурентів тим, кого підтримує та чи інша адміністрація. Третя група методів – це монополія агітації за так звану «адміністративну партію». До четвертої групи методів використання адміністративного ресурсу на виборах можна віднести маніпуляції виборчими бюлетенями в день голосування і підтасовування результатів голосувань [433].

Отже, силовий адмінресурс є найбільш небезпечною формою, оскільки використовує весь репресивний апарат правоохоронних органів та прокуратури. Втручання вище вказаних структур приводить до нівелювання вільного вибору громадян, знищенню політичних прав і свобод, що в свою чергу, негативно впливає на розвиток інститутів громадянського суспільства.

Таким чином, як зазначає дослідник В.Сороченко, вплив адміністративного ресурсу на виборчий процес має місце, коли:

1. Насильницьке втягування громадян (найчастіше – працівників держустанов) в партійні ряди.

2. Існує тиск на підприємців – місцева влада примушує їх перерахувати гроші в різні благодійні фонди, кошти з яких йдуть на виборчу кампанію провладних кандидатів.

3. Посадові особи під будь-якими приводами перешкоджають реєстрації потенційно сильних кандидатів.

4. Майже всі місцеві ЗМІ висвітлюють діяльність одного кандидата і замовчують існування іншого.

6. Тиск на виборців.

7. За два дні до виборів суд «на законних підставах» знімає одного з кандидатів, що має високий рейтинг.

8. Правоохоронні органи захищають інтереси лише провладних кандидатів і не реагують на звернення опозиційних сил.

9. Під час підрахунку голосів представники місцевої держадміністрації не допускають незалежних спостерігачів, повідомляючи про переконливу перемогу провладного кандидата [451].

Отже, проаналізувавши особливості застосування адміністративного ресурсу в Російській Федерації, автор спробував узагальнити рекомендації щодо нейтралізації цього явища.

1. Це рекомендації пов'язані: з особливою роллю Адміністрації Президента РФ та її впливом на хід виборчої кампанії, з реформуванням системи державних електронних ЗМІ, з питаннями громадської мобілізації у справі протидії зловживанню адміністративним ресурсом; з розвитком виборчого законодавства та вдосконаленням практики його застосування.

Аналіз політичних подій в Росії показує, що Адміністрація Президента РФ грає по суті вирішальну роль у формуванні та здійсненні державної політики.

Вибори в вищі органи влади країни є одним з ключових моментів у структуруванні змістовного образу політичної системи [367, с. 37].

2. Оскільки державні структури проявляють себе більш активно, ніж варто було б за законом, в організації та проведенні виборчих кампаній потрібно зменшити їх вплив на даний процес.

3. Дотримання принципу демократичної ротації влади, можливість участі у виборах опозиційних кандидатів, політичних партій.

4. Розподіл повноважень між органами влади послабив систему зловживання адміністративним ресурсом.

5. Найбільш помітно в Російській Федерації виявляє себе медійний адміністративний ресурс, який знайшов зовнішнє вираження у фактичній нерівності доступу кандидатів і партій в першу чергу до федерального ефіру. Вихідною причиною цьому є діюча система управління телерадіомовленням, при якій основні федеральні канали продовжують перебувати під прямим (у випадку з ТРК «Росія») або непрямим контролем центральної виконавчої влади. Така система повною мірою дозволяє їй ефективно координувати інформаційну політику основних засобів інформування населення. Вирішення даної проблеми пов'язано зі зміною системи управління телерадіомовлення, яка надалі виключала б прямо чи опосередковано тиск представників влади на редакційні колективи ЗМІ, а також перешкоджала укладанню неформальних домовленостей з приводу упередженого ставлення до того чи іншого учасника виборчої кампанії. Як показує зарубіжний досвід, найбільш адекватним шляхом до цієї реформи може бути такий: щонайменше, необхідна заміна нинішньої системи державного мовлення, при якій керівництво ВДТРК призначається безпосередньо Президентом, на систему суспільного мовлення, яке організовується під контролем представників суспільно релевантних груп і спеціального незалежного органу регулювання в галузі телерадіомовлення [367, с. 37].

6. Залучення громадян у суспільно-політичне життя і підвищення рівня загальної політико-правової культури виборців. У практичному сенсі в

період виборчих кампаній це безперечно має знайти своє вираження в участі громадян у комплексному громадському моніторингу ходу виборів, в подачі скарг і заяв у зв'язку з порушеннями виборчих прав, в інформуванні компетентних органів про випадки зловживання адміністративним ресурсом.

7. В законодавчій сфері для протидії адміністративному ресурсу необхідно закріпити детальний список прикладів того, які дії являють собою неправильне використання державних установ під час виборчих кампаній; більш чітко закріпити заборону на участь будь-яких державних органів виконавчої влади або державних службовців будь-якого рангу в будь-якій діяльності, пов'язаної з виборчою кампанією кандидата чи партії, включаючи надання консультаційної допомоги; законодавчо закріпити обов'язок державних і муніципальних властей активно спостерігати за тим, щоб офіційні громадські заходи, що проводяться під час виборчої кампанії, не були використані для агітації в будь-якому її прояві; визначити суворі санкції для державних і муніципальних органів влади і для кандидатів або партій за всі порушення правил ведення виборчих кампаній і особливо за незаконну агітацію; заборонити використання суспільних установ для агітації в порушення положення про рівні можливості та використання державних установ для проведення кампанії [367, с. 38].

8. Проведення нестандартних виборчих кампаній опозиційними силами, якісний склад представників політичних партій у виборчих комісіях, постійна робота в судах проти зловживань влади на виборах, цілеспрямована діяльність спостерігачів на виявлення та протидію адмінресурсу.

В даному підрозділі автор проаналізував в цілому хід та перебіг виборів Президента Російської Федерації 2000-2008 років та виборів до Держаної Думи Російської Федерації 1999, 2007 років, а також регіональні вибори і простежив тенденцію до посилення використання адміністративного ресурсу на виборах всіх рівнів, про що сигналізують як зарубіжні спостерігачі із-за кордону, так і опозиційні сили, але влада не реагує на ці зауваження та постійно модернізує виборче законодавство. Це явище робить

негативний ефект на громадянські свободи і недоторканність особистості, якість демократії, виконання державних функцій і розподіл ресурсів.

Отже, на сучасному етапі розвитку пострадянських країн, адміністративний ресурс можна розглядати як один з найвагоміших ресурсів виборчої кампанії. Він є універсальним чинником, який дозволяє нав'язувати виборцям ту чи іншу думку напередодні виборів, маніпулювати свідомістю електорату.

Зростання впливу адміністративного ресурсу на російських виборах всіх рівнів відзначають як сторонні спостерігачі, так і російські фахівці. Настільки ж очевидними є і причини цього явища: зміцнення владної вертикалі і звуження політичного поля, обмеження демократичних свобод, ослаблення незалежної позиції ЗМІ та бізнесу, витіснення за межі публічної політики найбільш помітних опозиційних постатей. Фактично найбільш серйозною проблемою сучасної Росії у зв'язку з цим є не сам факт застосування адміністративного ресурсу, оскільки, як було сказано вище, в тому чи іншій вигляді він має місце завжди і скрізь, у тому числі і в країнах, що відносяться до «старих демократій». Набагато більш актуальним є те, що саме в застосуванні адмінресурсу на виборах останнім часом помітна основна тенденція сучасного російського політичного життя: зрощування державних структур зі всіма іншими сферами життя суспільства. Найбільш це помітно на засобах масової інформації. Невипадково, що за результатами останніх парламентських виборів саме владне використання мас-медіа стало головною претензією до російської влади з боку незалежних спостерігачів. Згідно з дослідженням організації «Трансперенсі Інтернешнл – Росія», 89% випадків зловживань зафіксовані на федеральних телеканалах. У період передвиборної кампанії близько 50% всіх телевізійних програм «Першого каналу» і «Росії», присвячених виборам в Думу, були спрямовані на підтримку єдиноросів. При цьому була помічена і агітація проти інших партій (КПРФ - 24%, ЛДПР - 9%, «Родина» - 5%, СПС і «Яблуко» - 4%). За підрахунками експертів, у грошовому вираженні це склало 8,5 млн. доларів [6].

Автор відзначає, що причини застосування адміністративного ресурсу як в Росії, так і в Україні схожі.

По-перше, застосування адміністративного ресурсу як девіантної технології в Російській Федерації та в Україні здатне повністю контролювати виборчий процес і в цілому приводить до «вибору без вибору». Його застосування неминуче веде до того, що реальна роль населення у формуванні органів державної влади та місцевого самоврядування суттєво знижується. В кожному конкретному випадку відповідні технології та стратегії формуються задля використання адміністративного ресурсу.

По-друге, схема таких псевдовиборів не змінюється з часів КПРС: єдиний кандидат від «блоку комуністів і безпартійних»; маса людей, спеціально зібраних органами влади для агітації, роздача пільг та преференцій.

По-третє, особливо характерним для мажоритарних округів є тотальний вплив адміністративного ресурсу. Причина криється в тому, що більшість громадян не цікавиться політикою. На відміну від напівміфічних демократичних свобод, клановий патерналізм надає пересічній людині можливість непогано існувати вже сьогодні.

По-четверте, схильність пересічних громадян до васально-феодального мислення давно помічена політтехнологами, про це свідчить структурний аналіз діяльності провідних PR-агентств, що спеціалізуються в політичному бізнесі. З року в рік вони все більше орієнтуються не стільки на застосування пропагандистських методів впливу на електорат, скільки на встановлення відносин з людьми, які впливають на ситуацію в конкретних регіонах.

По-п'яте, незважаючи на те, що політична ситуація в Росії та Україні відрізняється, всі гілки влади в обох країнах беруть участь у забезпеченні адміністративного ресурсу. Там, де державні структури акумулюють весь арсенал ресурсів, шансів на перемогу чи оскарження результатів виборів майже немає.

По-шосте, проаналізувавши хід виборів та виборчого законодавства в Україні та Російській Федерації, автор доходить висновку, що в обох країнах відсутні прецеденти дійсної боротьби з цим явищем, складність доказової бази унеможливорює притягнення до відповідальності посадових осіб, які використовують дану технологію.

По-сьоме, адміністративні виборчі технології змістилися на стадію до часу голосування, причому починаються вони ще на стадії законодавства. Реформування виборчого законодавства за останні два роки явно йшло в руслі підтримки адміністративного ресурсу. При цьому воно надало переваги парламентським партіям: вони не зобов'язані вносити заставу або збирати підписи для реєстрації списків на виборах, квотні місця у виборчих комісіях, які вони мають, – це теж одна з адміністративних виборчих технологій.

Тобто, відбувається злиття державних органів та політичних сил, що є прямим порушенням міжнародних норм.

При такій великій кількості маніпуляцій, громадяни втрачають інтерес до виборів, постійно знижується явка виборця, навіть скасування в Росії графі «проти всіх» у виборчих бюлетенях не додає легітимності виборам. Громадяни стають «штампувальниками» вибору вищого керівництва держави, аж ніяк не учасниками вільного волевиявлення.

Аналізуючи основні загрози демократичним виборам у найближчих виборчих кампаніях в Україні та Росії, доцільно звернути увагу на деяких з них.

1. Майбутня президентська кампанія в Росії та парламентська в Україні не позбавлена імовірності виборчого рецидиву. Небезпека криється в посттоталітарному режимові, більш того суттєвої заміни старої системи влади ще не відбулося. Основний кадровий склад нинішньої російської та української влади залишається без змін – це працівники колишніх партійних, державних структур, співробітники правоохоронних органів, що суттєво впливає на процес прийняття політичних рішень, проведення виборчих кампаній. На слідуючих виборах не можна виключати латентних форм

адміністративного ресурсу.

2. Другим фактором, який негативно вплине на наступні виборчі кампанії є участь у них організаторів фальсифікації минулих виборів. Місцеві вибори 2010 року в Україні підтверджують дану тезу.

3. Слабкість правоохоронної системи країнах пострадянського простору суттєво впливає на протидію зловживань посадовими особами. Потрібно ставити питання про застосування санкцій стосовно всіх, хто порушив закон, але принциповий підхід полягає в тому, що слід чітко виокремлювати за ступенем суспільної небезпеки винних осіб. В даному випадку практика притягнення до відповідальності свідчить, що лише виконавці можуть постати перед законом, а замовники залишаються в стороні.

4. Загрозою майбутніх президентських та парламентських кампаній та місцевих виборів є участь у них так званих «технічних» партій. Такі партії порушують політичний баланс, штучно зміщують політичні аспекти виборів, дезорганізують та викривляють виборчий процес.

5. Відсутність у Росії та в Україні системної опозиції, яка б могла організувати протидію деструктивним політичним технологіям в цілому та адміністративному ресурсу, зокрема.

На противагу країнам пострадянського простору, західний світ створив більш-менш ефективну систему, яка здатна протистояти адміністративному свавіллю – розвинене громадянське суспільство, незалежне від органів влади. У потенціалі воно здатне не допустити застосування деструктивних технологій на виборах. Враховуючи політичні реалії, соціально-економічну ситуацію, рівень культури громадян, стан розвитку провладних еліт, для Росії та України це неможливо через те, що відсутні основні передумови формування громадянського суспільства.

Варіантом протистояння адміністративному ресурсу в Україні та Росії може стати партійна система поміркованого плюралізму, коли певна кількість сильних політичних партій активно конкурують між собою і тому зацікавлені в чесних та прозорих виборах. Аналіз виборчих кампаній

свідчить, що там, де була справжня політична конкуренція, адміністративний ресурс не ставав критичним фактором.

4.2. Сфери реалізації адміністративного ресурсу як некоректної політичної технології в Республіці Білорусь

Особливо актуальним залишається вивчення адміністративного ресурсу як девіантної технології в державах з посттоталітарним минулим, таких як Україна, Білорусь, Росія.

Вибори в Республіці Білорусь стають об'єктом дослідження науковців, які вивчають проблему використання адміністративного ресурсу, адже саме ця технологія є найбільш поширеною серед усього спектру виборчих та політичних технологій в республіці.

У Білорусі висувати кандидатів у депутати мають право політичні партії, трудові колективи, ініціативні групи громадян. Останні – шляхом збору підписів. У Білорусі вибори вважаються такими, що відбулися, якщо в них взяли участь більше 50 відсотків виборців. У Білорусі виборець може проголосувати проти всіх кандидатів. В даній країні мажоритарна система виборів. На відміну від своїх сусідів, в Республіці Білорусь конкурують тільки індивідуальні кандидати, але, що найголовніше, відсутня конкуренція політичних програм, проектів розвитку країни, ідеології різних політичних партій, виборчих блоків. Російський виборець вже звик розрізняти назви провідних політичних партій, оцінювати успіхи та недоліки їх діяльності. У Білорусі ж проективна діяльність політичних партій не є актуальною, тому що інституційно вони ніяк в існуючій політичній системі не представлені. Навіть ті з них, які мають своїх представників у парламенті, не створюють своїх фракцій, не пропонують партійних розробок законопроектів, не

формують партійний уряд і т. д. Таким чином, існуюча в Білорусі виборча система знижує значимість програмного компонента у виборі виборця, переносячи акценти на особистість кандидата. Тому політичні партії не виступають самостійними гравцями на політичному полі. Система сама відкидає їх як інститут, і багато в чому саме тому вибори із загальнонаціональної події, в рамках якої пропонуються різні проекти розвитку країни, стають пересічним локальним дійством [40].

Тобто, виборча система Білорусі виключає використання адміністративних важелів впливу на виборчий процес, проте результати та свідчення спостерігачів говорять про інше.

Вибори депутатів Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь відбулися 28 вересня 2008, на яких обрано 110 депутатів по одномандатних округах.

До виборів була прикута пильна увага, оскільки вони могли стати одним з ключових моментів в нормалізації відносин Білорусі з Євросоюзом. Починаючи з 1996 року, ЄС і США не визнавали результатів жодної виборчої кампанії, звинувачуючи білоруську владу в зловживаннях і фальсифікаціях. Претензії західних країн до білоруських виборів послужили причиною введення різних санкцій.

Перед виборами до парламенту 2008 року Президент Білорусі Олександр Лукашенко неодноразово заявляв про зацікавленість білоруської влади у визнанні цих виборів західними країнами. За ходом голосування спостерігали 21 426 національних і 925 міжнародних спостерігачів. Велику частину міжнародних спостерігачів становили місії від СНД (402 чол.) та ОБСЄ (465 чол.) [374].

Вибори до Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь 4-го скликання були призначені Указом президента Республіки Білорусь № 334 від 24 червня 2008 року [478]. Відповідно до цього указу вибори пройшли 28 вересня 2008 року. Також 24 червня був підписаний Декрет президента Республіки Білорусь № 113 «Про членів Центральної

комісії Республіки Білорусь з виборів і проведення республіканських референдумів з правом дорадчого голосу при проведенні виборів депутатів Палати представників Національних зборів Республіки Білорусь четвертого скликання». Цим декретом політичним партіям було делеговано право висунення по одному члену Центральної виборчої комісії з дорадчим голосом від кожної партії, члени якої беруть участь у виборах в якості кандидатів у депутати [478].

Опозиція в особі Об'єднаних демократичних сил сформувала єдиний список кандидатів у кількості 98 осіб, з яких було зареєстровано 85 осіб, а 13 кандидатам відмовлено в реєстрації з різних причин. Крім того зареєстровано понад 20 кандидатів, які представляли інші опозиційні структури. Середня чисельність одного виборчого округу – 64042 людини. Для голосування створено 6485 виборчих діляниць в країні і 40 за кордоном. Спостерігачі від ОБСЄ заявили, що підготовка до виборів ведеться «в атмосфері сильного контролю» з боку влади. Не забезпечено також рівний доступ кандидатів від опозиції до державних ЗМІ [374].

У виборах брали участь 263 кандидати. З них близько сімдесяти – представників опозиції. У їх числі лідер Об'єднаної громадянської партії (ОГП) Анатолій Лебедько, дочка одного з лідерів опозиції Олександра Козуліна – Ольга, глава партії комуністів Білорусі Сергій Калякін, керівник центру Мізеса Ярослав Романчук. У достроковому голосуванні з 23 по 26 вересня за чотири дні взяли участь 18,8 % виборців [64].

За даними Центральної виборчої комісії, вибори відбулися у всіх 110 округах, явка виборців склала до 18-ї години 66,7 % від спискового складу. За підсумками голосування, на парламентських виборах явка виборців після закриття виборчих ділянок на 20 годин місцевого часу склала 75,3 % . До нового парламенту не пройшов жоден кандидат, який представляв основні опозиційні організації. Так, лідер Об'єднаної громадянської партії А. Лебедько набрав 9,7 % голосів, лідер БСДПГ І. Ринкевич, лідер партії

комуністів С. Калякін – 15 %, О. Козуліна – 8,6 %, О. Михайлевич – 14 %, Л. Грязнова – 10,6 %, О. Абрамова набрала 24 % [358].

Місія спостерігачів від СНД визнала парламентські вибори в Білорусі вільними і відкритими, не виявивши фактів, що ставлять під сумнів їх легітимність і демократичність. Як заявив координатор групи спостерігачів від Міжпарламентської асамблеї держав-учасників СНД В. Пехтін, «були дотримані норми не лише білоруського національного законодавства, але й загальнодемократичні європейські норми» [147].

ОБСЄ, зазначивши окремі незначні поліпшення процедури голосування, разом з тим заявила, що «світовим демократичним нормам вибори не задовольняли». З цього приводу голова виконкому СНД Сергій Лебедев заявив, що спостерігачі ОБСЄ дотримуються подвійних стандартів в оцінці виборів [383].

Парламентські вибори 2008 року проходили в режимі невідповідності демократичним нормам організації та проведення виборів, масового застосування адміністративного ресурсу, про що свідчать заяви як опозиційних, так і зарубіжних спостерігачів. Не меншого впливу влади на виборчий процес можна було спостерігати і на президентських виборах, що відбулись у 2010 році та стали центром уваги і критики світової спільноти.

Президентські вибори в Республіці Білорусь відбулися 19 грудня 2010 року. ЦВК Республіки Білорусь оголосив переможцем чинного главу держави Олександра Лукашенка (з офіційним результатом 79,65 %), незважаючи на те, що, за даними численних опитувань громадської думки і за результатами екзитполів, він не міг набрати навіть 40 % голосів. День голосування ознаменувався масовою акцією протесту, жорстко подавленою силами міліції та внутрішніх військ. Разюча невідповідність даних досліджень і офіційно оголошених результатів – свідчення масових фальсифікацій результатів голосування. Репресії проти політичних лідерів і учасників маніфестації викликали різкий осуд з боку ООН, цілого ряду західних країн і міжурядових організацій. Головою Європейського

парламенту Єжи Бузеком було заявлено, що влада в Білорусі утримується режимом О. Лукашенка незаконно [410].

Під час виборчої кампанії 2010 року спостерігалось збільшення організаційного та медійного адміністративного ресурсу, зокрема, тиск на кандидатів, нерівні можливості проведення передвиборчої агітації.

Під час виборів були утворені 6390 ділянок в Білорусі і 44 дільниці за кордоном, в 34 країнах. Виборчою комісією були акредитовані понад 1000 міжнародних спостерігачів, у тому числі з місії ОБСЄ – 490 спостерігачів, з місії СНД – 326 спостерігачів. Крім того були акредитовані більше 30 тисяч внутрішніх спостерігачів. У прес-центрі білоруського виборчкому були акредитовані понад 1000 журналістів, з них дві третини – зарубіжних і третина – білоруських [410]

Керівник місії спостерігачів ОБСЄ Герт Аренс відзначив позитивні зміни у проведенні президентських виборів в Білорусі. «Ці вибори можуть бути оцінені краще, ніж попередні», – сказав Г. Аренс. Він побачив покращення в організації збору підписів і їх перевірки, організації реєстрації кандидатів і в тому, що кандидатам було простіше, в порівнянні з попередніми виборами, проводити зустрічі з виборцями. На цих виборах вперше спостерігачі ОБСЄ оцінювали дострокове голосування «більш систематичним способом»: кілька команд спостерігачів постійно працювали на деяких виборчих дільницях. Тим не менше, в підсумковому висновку Бюро з демократичних інститутів і прав людини та Парламентської асамблеї ОБСЄ процес підрахунку голосів був визнаний непрозорим, а самі вибори – не відповідними стандартам організації. Керівник місії спостерігачів СНД С. Лебедев заявив, що, за словами спостерігачів, вибори пройшли спокійно, а серйозних порушень виявлено не було [330].

Отже, результати президентських виборів Республіки Білорусь: перше місце у Олександра Лукашенка – 79,65 % голосів, Григорій Костусєв набрав 1,79 %, Алесь Михалевич – 1,02 %, Володимир Некляев – 1,78 %, Ярослав Романчук – 1,98 %, Віталій Римашевський – 1,09 %, Андрій Санніков –

2,43 %, Микола Статкевич – 1,05 %, Віктор Терещенко – 1,19 %, Дмитро Ус – 0,39 %. Проти всіх – 6,75 % виборців. Загальна явка 90,65 % [359].

На думку голови ПАРЄ, президентські вибори, що пройшли в Білорусі, «не відповідають міжнародним стандартам». Зокрема Ван дер Лінден зазначив маніпулятивний використання адміністративного ресурсу, недостатній ступінь свободи вираження та інформації і державний контроль над ЗМІ. Звідси випливають й інші відмінності. З найбільш видимих можна відзначити масштаб та можливості ведення агітації у ЗМІ. Так, в Білорусі взагалі неможливо побачити цікаві рекламні кампанії по телебаченню з використанням роликів, відкритих дебатів, дискусій і т. д. Теж стосується і преси [376].

Виборча президентська кампанія в Білорусі має певні особливості, а саме: короткий час передвиборчої агітації, обмежений фінансовий режим, нерівні медійні умови, практику дострокового голосування.

Так, зокрема на проведення передвиборчої агітації кандидатами в Президенти відводився один місяць – з 18 листопада (день реєстрації кандидатів) по 18 грудня включно. Така тривалість передвиборчої агітації сама по собі не є істотним обмеженням можливості вести передвиборчу агітацію. Однак в умовах обмеженого доступу до державних ЗМІ для всіх кандидатів, окрім чинного Президента, і обмеженого фінансування передвиборчої агітації, місячний термін передвиборчої агітації є явно недостатнім для отримання виборцями необхідної інформації про кандидатів і їхні програми. Виступи кандидатів на державному телебаченні і радіо, включаючи їх участь в теле–і радіодебатах, закінчилися 5 грудня. В результаті, протягом 13 днів до дня виборів всі кандидати, за винятком О. Лукашенка, позбавлені державного теле– і радіоефіру. Це ставить їх у нерівні умови порівняно з чинним Президентом та надає можливість говорити про застосування медійного адміністративного ресурсу. Зокрема, під час своїх виступів на Всебілоруських народних зборах (6-7 грудня), які тривали кілька годин і широко транслювалася національними теле– і

радіоканалами як у прямому ефірі, так в записі, О. Лукашенко докладно виклав свою передвиборну програму [15].

Таким чином, всі медійні ресурси зосереджені в руках однієї особи, яка наділена повнотою влади. Медійно-адміністративні важелі впливу стали суттєвою перешкодою в проведенні чесних та прозорих виборів в Білорусі.

Потрібно відзначити, що останні 5 днів агітації (14-18 грудня) збігаються з днями дострокового голосування. Компанія «Правозахисники за вільні вибори» вважає, що можливість проведення агітації під час голосування є очевидним промахом чинного виборчого законодавства. У ці 5 днів чинний Президент має незрівнянно більші можливості для ведення прямої чи прихованої агітації на свою користь, а також агітації за участь виборців у достроковому голосуванні, під час якого відбувалися масові фальсифікації на парламентських виборах 2008 року і президентських виборах 2006 року. Новою, в порівнянні з виборами 2006 року, є можливість участі кандидатів та їх довірених осіб в теле-і радіодебатів (тривалістю 1 годину кожний) в прямому ефірі. Теледебати відбулися 4 грудня (з 17.00 до 18.00) в ефірі Першого каналу Білоруського телебачення. У них взяли участь всі кандидати, за винятком О. Лукашенка. Белтелерадіокомпанія відмовилася взяти на роль ведучого кандидатуру, запропоновану учасниками дебатів. Дебати вели журналісти, відомі своєю участю в передачах, спрямованих на дискредитацію опозиції. Зміст деяких реплік ведучих було спрямовано на виставлення окремих учасників дебатів в негативному світлі. Доступ всіх кандидатів, за винятком чинного президента, до державних електронних ЗМІ був обмежений виступами і дебатами, згаданими вище. Для решти ефірного часу, присвяченого виборам на державних телебаченні і радіо, характерне позитивне позиціонування чинного Президента, створення образу «батька» нації, – на відміну опозиційним кандидатам – бразу ворога [15].

Білоруський варіант адміністративного ресурсу, це в першу чергу, політико-економічна обґрунтованість збереження посад командою О. Лукашенка, творення політико-адміністративних переваг при створенні

виборчих правил гри «під себе», при цьому вдаючись до псевдодемократичної демагогії та збереження цілісності держави.

Нерівність умов ведення передвиборної агітації не викликало занепокоєння Наглядової ради з контролю дотримання порядку і правил проведення передвиборної агітації в ЗМІ. Рада не включає в себе жодного незалежного експерта, і в ході виборів 2010 р. жодного разу не була скликана.

Кандидати Г. Костусєв, В. Римашевський і Д. Ус зіткнулися з небажанням редакцій газет друкувати програми в наданому вигляді. Наприклад, у програмі Г. Костусєва слова «лукашизму» і «лукашенківський режим» були замінені на «одноосібно» і «авторитарний» режими. У програмі Д. Уса викликало питання порівняння сьогоденної виборчої системи Білорусі з виборчою системою Німеччини 30-х років минулого століття. Голова ЦВК Л. Єрмошина прокоментувала цю ситуацію так: «Редакції так роблять тільки тоді, коли у них (програмах кандидатів) містяться явні порушення закону про ЗМІ та виборчого законодавства. Наприклад, один з кандидатів постійно намагався закликати виборців на несанкціонований мітинг. На прохання редакцій ЗМІ виключити зі своєї програми такі заклики, він відповів відмовою. Самі редакції за законом не можуть вносити поправки в передвиборні програми кандидатів [72].

Кандидат у президенти Білорусі Я. Романчук звернувся в провідні світові ЗМІ з заявою про відсутність рівних умов для агітації під час президентської кампанії. Про це йдеться в заяві кандидата, що надійшла 7 грудня 2010 року в редакцію ІА REGNUM Новини. У документі йдеться про відсутність свободи ЗМІ в Білорусі, монополізації медійного простору і відсутності можливостей донести до виборців зміст програм альтернативних діючому президенту кандидатів. За словами Я. Романчука, «на будь-якого з дев'яти альтернативних кандидатів за всю передвиборчу кампанію на білоруському телебаченні припадає тільки одна година ефірного часу. Сюжети ж з чинним президентом (він же кандидат у президенти) з'являються

на телеекранах щодня по кілька разів. Кількість його згадок в державних ЗМІ вже в тисячу разів перевищили згадування всіх інших кандидатів». У зверненні кандидата в Президенти Республіки Білорусь Я. Романчука до керівників зарубіжних ЗМІ говориться про відсутність рівних умов для агітації у кандидатів в президенти. «У громадян Білорусії в таких умовах залишається лише одна надія – отримати інформацію з доступних джерел, які не знаходяться під контролем правлячого режиму Білорусії», – заявив Я. Романчук [199].

Таким чином, в ЗМІ Білорусії висвітлюється діяльність лише одного політика – О. Лукашенка. Державні мас-медіа проводять масовану і цілеспрямовану пропагандистську кампанію за діючого президента.

Передвиборчі програми кандидатів подавалися в одних і тих же газетах по-різному. Програма О. Лукашенка завжди публікувалася раніше, при цьому в номері не друкувалися програми інших кандидатів. Як правило, програма О. Лукашенка друкувалася на першій сторінці на цілу смугу і супроводжувалася великими фотопортретами кандидата. Програми інших кандидатів, як правило, розміщувалися на внутрішніх сторінках, часто в кінці номера. Про нерівність умов свідчить також і той факт, що в районних газетах програми кандидатів не друкувалися. Однак майже в кожній з них була надрукована стаття «Білорусь повинна бути по справжньому сильною!», яка фактично є переказом програми О. Лукашенка [72].

Присутність у ЗМІ інших кандидатів відзначена негативним підтекстом, а інколи і відкритою неправдою, подачею заангажованого матеріалу.

Наприклад, редакційну політику державних газет щодо всіх кандидатів, крім О. Лукашенка, красномовно ілюструють заголовки статей: «Фальшиві люди» («Маяк», газета Березовського райвиконкому Брестської обл.), «Чому в армії не служив, кандидат?» («Вітебський робітник»), «Біда, коли пироги почне пекти швець ...» («Єдність», газета Борисівського райвиконкому Мінської обл.), «Тренуйся ... на кішках!» (Гомельська правда).

Заголовки і зміст матеріалів на підтримку О. Лукашенка мають протилежну тональність: «Все для людей і в ім'я людей» («Ошмянський вісник», газета Ошмянського райвиконкому Гродненської обл.), «На вибори треба йти з хорошим і народу пропонувати добро» («Єдність»), «Усвідомлений вибір» («Гомельський відомості», газета Гомельського міськвиконкому), «Вибираємо того, кого добре знаємо» («Гомельська правда»). Опитування виборців, наведені державними газетами, містять виключно позитивну оцінку О. Лукашенка і критику всіх інших кандидатів [72].

Президентські вибори також відзначились організаційним та бюджетним адміністративним ресурсом.

Агітація в підтримку О. Лукашенка здійснювалася виїзними бригадами інформаційними, що складаються з представників виконкомів, керівників установ та організацій. Вони проводили збори у колективах і організують зустрічі з довіреними особами О. Лукашенка. Зазвичай, такі зустрічі відбуваються у робочий час, виборців збирали примусово. Наприклад, у м. Шклові (Могильовська обл.) напередодні 1 грудня, коли була запланована зустріч довіреної особи О. Лукашенка, ректора Могилевського державного університету продовольства В. Шаршунова з виборцями, організації та підприємства міста отримали рознарядку, скільки людей вони повинні направити на цю зустріч. Разом з тим, адміністрації підприємств і установ залякують підлеглих з метою, щоб ті не брали участь у зустрічах з іншими кандидатами та їх довіреними особами. Наприклад, напередодні зустрічі опозиційного кандидата В. Некляева з виборцями, яка відбулася 1 грудня, керівництво деяких підприємств міста під загрозою звільнення заборонила своїм працівникам брати участь у зустрічі з кандидатом [72].

Фінансово-адміністративні важелі впливу на виборчу кампанію надають провладному кандидатові значні переваги.

Однією з явних відмінностей білоруських виборів є система фінансування виборчих кампаній. У Росії для кандидатів і партій створюються спеціальні іменні виборчі фонди, в яких акумулюються кошти,

що перераховуються юридичними та фізичними особами, а також кошти з федерального бюджету. Якщо хтось хоче підтримати конкретного кандидата або партію, то потрібно оформити переказ на відповідний рахунок цього кандидата чи партії (блоку). На жаль, в Білорусі це питання вирішено по-іншому. Фінансування виборчої кампанії здійснюється з державного бюджету. Відповідно до ст. 48 Виборчого Кодексу РБ, організації, громадські об'єднання і громадяни можуть також вносити свої грошові кошти, але тільки до загального позабюджетного фонду, який потім порівну розподіляється між кандидатами [222].

Так, наприклад, у Білорусі фінансування виборчої кампанії кожного кандидата в Палату представників здійснюється майже виключно з державного бюджету, на що виділяється мінімальна сума – до 500 доларів США. Залучення позабюджетних коштів у фонд кандидата в депутати обставлено такими обмеженнями, що робить його практично неможливим. У силу цієї обставини найбільші шанси на виборах отримують ті «свої» кандидати, яких влада республіки навмисно надають всі види підтримки за державний рахунок – приховану фінансову, юридичну, інформаційну, матеріально-технічну допомогу [193].

На думку дослідниці І. Бугрової, це є, принаймні, нелогічно. Виходить, що спонсор своїми засобами підтримую не стільки свого кандидата, скільки конкурентів. Безумовно, різняться на кілька порядків і масштаби фінансування. Навіть при явній різниці масштабів округів в Росії та Білорусії (в Росії чисельність виборців в окрузі більше, ніж у Білорусі десь в 7 разів), масштаби фінансування в Білорусі незрівнянно малі. Вибори в Росії, як парламентські, так і президентські, проходять також не в руслі розвитку демократичних принципів і також нагадують білоруську схему невиправданого використання адміністративного ресурсу. Отже, як в Республіці Білорусь, так і в Російській Федерації адміністративний ресурс активно задіяний і є основним ресурсом під час виборів [40].

Вибори в Білорусі проходять в традиціях радянської командно-адміністративної системи, тобто, безальтернативні вибори. Для цієї країни характерно нерозвинутий ринок політичних технологій, відсутність обговорення в ЗМІ аналітичних матеріалів, незалежних соціологічних кампаній, заангажованість ЗМІ та жорстка підпорядкованість державі.

Потрібно зазначити, що дослідники виділяє два сенси поняття «вибори» – вузький і широкий. У вузькому сенсі слова вибори – це юридична процедура, яка забезпечує формування органів влади на основі принципів змагальності, рівності претендентів, відкритості, гласності. І в цьому плані білоруським виборчим кампаніям ще дуже далеко до досконалості.

У широкому сенсі слова вибори – це просто вибір, це фіксація того, до чого готовий народ, кожна конкретна людина, кандидат, громадянин. І такий вибір завжди присутній в будь-якій виборчій кампанії, в тому числі і білоруської. Тут перевіряється компетентність, готовність підтримувати або відкидати ті обставини, які народу пропонують, готовність погоджуватися зі свавіллям і фальсифікаціями чи не приймати їх [40].

Як вже зазначалось, адміністративний ресурс – це основний ресурс, який використовує влада на всіх виборіах пострадянського простору. Посадові особи вважають, що мають право використовувати своє службове становище і бюджетні кошти для фальшування волевиявлення.

У будь-якої влади не тільки на пострадянському просторі виникає спокуса використовувати власне вигідне положення для утримання своїх позицій. У демократичних країнах для того, щоб уникнути таких ексцесів, існує ціла система обмежень, чітких процедур, юридичної відповідальності для тих, хто їх порушує. Крім цього сама політична культура виступає тут як стримуючий початок для зловживань. Будь-який чиновник у цих країнах знає, що, потрапивши один раз на такі зловживання, він буде назавжди позбавлений можливості продовжити свою кар'єру в цій якості. На пострадянському ж просторі в своїй більшості поки сформувалися системи авторитарного і напівавторитарного типу. Тому застосування ними

адміністративного ресурсу в якості одного з основних має приблизно одні й ті ж схеми, будь це Білорусь, Росія чи Україна [40].

Тобто, виникають протиріччя між декларованими принципами проведення виборів та безпосередньо виборчою кампанією, діяльністю органів влади та посадових осіб. Відсутність системи противаг та принципів політичного плюралізму, толерантності не дозволяють визначати вибори в Білорусі, як такі. Характер виборів передбачає вільне волевиявлення громадян, в якому державні структури відіграють організаційну та мобілізуючу роль на користь одного з кандидатів.

Таким чином, роль адміністративного ресурсу в білоруському варіанті можна визначити, як домінуючий владний ресурс, який нівелює основні виборчі принципи.

Як зазначає дослідниця І. Бугрова, в умовах сучасної Білорусі під терміном «адміністративний ресурс» розуміється тотальний контроль за виборами і їх результатами: процедура формування виборчих комісій «зверху»; активна участь у передвиборчій агітації і роботі виборчих комісій численного апарату чиновників виконкомів, інших державних органів, установ і правоохоронних структур; обхід представниками влади виборців «від дверей до дверей» для збору підписів та агітації за «потрібних» кандидатів; агітаційна кампанія в державних електронних та друкованих засобах масової інформації на користь президента і його прихильників; створення правових «рогаток» для опозиційних кандидатів, ліквідація непідконтрольних політичних партій [40].

До форм організаційного адміністративного ресурсу також слід віднести висування кандидатів у депутати на зборах трудових колективів, оскільки державні підприємства у Білорусі домінують, тому і кандидати висуваються відповідні.

Найбільш запитань у громадськості залишається за процедурою підрахунку голосів виборців, яку важко контролювати, оскільки формування виборчих комісій перебуває в руках виконавчої влади, немає традиції

складання на виборчій дільниці завіреної копії протоколу підрахунку голосів, а сам метод підрахунку, особливо бюлетенів, поданих під час широко практикуючого дострокового голосування, не може не викликати критики [193].

Силовий адміністративний ресурс в Білорусі масштабніший, навіть в порівнянні з Російською Федерацією. В силу специфіки білоруського авторитарного режиму, централізованого державного апарату, особливій ролі спецслужб, армії, правоохоронних органів – силові форми адміністративного примусу застосовуються в повній мірі.

У Білорусі спеціальні служби – Служба безпеки президента, Комітет державної безпеки, Міністерство внутрішніх справ – є дієвими акторами політичного життя, мають досить розвинену структуру, солідне фінансування та здійснюють повний контроль за групами та окремими політиками, діяльність яких може нести загрозу існуючій владі. Генералітет спеціальних служб, силових відомств (міністерства оборони, міністерства надзвичайних ситуацій), відданий діючому президентові, підтримує його політику. Дуже численний бюрократичний апарат республіки (близько 300 000 чиновників) займає міцні позиції в системі держави і діє тим ефективніше, чим більш зрозумілі, відповідні його внутрішньої консервативної філософії завдання ставить перед ним глава держави. Вищий ешелон управлінців змушений працювати на самозбереження, політичне та статусне «виживання», яке в принципі не може бути поєднане з будь-якими варіантами системної модернізації, радикальними реформами економіки [193].

Окрім силових структур, потужним чинником адміністративного впливу на вибори є білоруська бюрократія. До економічних виток використання масштабного адмінресурсу можна віднести – відсутність глибоких соціально-економічних, ліберальних перетворень та розподілу влади і власності.

Республіка Біларусь й Україна – держави, що виникли на єдиному постсоціалістичному просторі, що трансформують свої політичні системи,

але при цьому не завжди у бік демократизації, про що свідчать постійні авторитарні тенденції й спроби легітимізації недемократичних режимів. Організація політичної влади і в Білорусі, і в Україні за роки державної незалежності пройшла типовий для пострадянської країни шлях за висловом В. Горбача від «всевладдя ЦК» через «всевладдя Рад» до створення та «всевладдя» інституту президентства. Цей процес підтримувався та стимулювався шляхом референдумів [519, с. 255].

Як зазначають дослідники «Інформаційно-аналітичного бюлетня «Країни СНД. Росіяни та російськомовні в новому зарубіжжі», вищий ешелон республіканської влади спирається на державну власність, що робить могутньою політичною силою, недоступною ніякому соціальному та іншому контролю. Все це об'єктивно веде до надмірної монополізації в економіці, абсолютизації політичних функцій і єдиновладдя, поступово трансформуються в диктатуру і тяжіють до придушення конкуруючих груп і структур як в рамках політичного спектру, так і на господарській ниві. Сьогодні власність на всі засоби виробництва в Білорусі зосереджена в руках президента, який виступає не тільки як верховний керівник, але і як носій приватної власності на владу. На ділі законність приватної власності в республіці, яку влада тільки терпить в максимально обмеженому масштабі, повністю залежить від глави держави, від його примхи. Така централізовано керована модель держави при пріоритеті влади над власністю повинна характеризуватися як патріархально-азіатська. Вона сприяє всесильності держави, ліквідації громадського ресурсу, дозволяє впливати на політичну владу, призводить до позбавлення громадянина демократичних прав участі в управлінні державою, перш за все, через вибори. За цими параметрами Білорусь не може вважатися європейською державою [193].

Мова йде про інформаційний, освітній, ідейний, організаційний ресурс, ресурс довіри. У Білорусі ж існують прецеденти подолання адміністративного ресурсу на виборах до місцевих рад. Крім того, як зазначає І. Бугрова, завжди слід пам'ятати, що всякий адмінресурс сам може

стати жертвою адміністративного ресурсу. Але це вже питання технологій [40].

Таким чином, з приводу білоруського адміністративного ресурсу, автором підкреслюється, що під терміном «адміністративний ресурс» розуміється тотальний контроль за виборами і їх результатами, громадяни завдяки механізму адміністративного втручання у виборчий процес, позбавлені громадянських прав та свобод, і тільки «проштамповують» вибори.

Отже, проаналізувавши президентські, парламентські вибори в Республіці Білорусь, автор виокремив конкретні механізми застосування адміністративного ресурсу:

- унеможливлення використання інформаційного простору для альтернативних кандидатів та створення найбільш сприятливих умов у друкованих ЗМІ, на телебаченні діючому Президенту, а саме – необмежена можливість для О. Лукашенка користуватися державними ЗМІ – у порівнянні з опозиційними кандидатами;

- цілеспрямована критика інших кандидатів у державних ЗМІ – у порівнянні з виключно позитивним висвітленням особистості чинного Президента та його програми;

- відсутність можливості для всіх кандидатів, крім О. Лукашенка, користуватися державними ЗМІ протягом двох тижнів напередодні дня голосування;

- застосування бюджетного адміністративного ресурсу через механізм обмеження максимального обсягу фінансових коштів, який той чи інший кандидат може використовувати в цілях агітації (близько \$ 60 000) та значними фінансовими можливостями за рахунок державного бюджету діючого Президента;

- складності з виготовленням агітаційної продукції (відмови поліграфічних підприємств або затримки з печаткою і відвантаженням замовлених матеріалів) та її поширенням для інших кандидатів;

– перешкоди під час проведення зустрічей опозиційними кандидатами з виборцями – в порівнянні з примусовим участю студентів, робітників і службовців у зустрічах з провладним кандидатом;

– силовий адміністративний ресурс є вирішальним фактором на виборах.

Таким чином, автор, спираючись на результати незалежного спостереження на президентських виборах Республіки Білорусь [411], вважає за доцільне пропонувати наступні рекомендації щодо протидії впливу адміністративного ресурсу на виборчий процес:

1. Президентські укази не повинні використовуватися для регулювання рамкових умов виборів. У Виборчий кодекс слід внести зміни для того, щоб дільничні і територіальні виборчі комісії отримали право повторного підрахунку бюлетенів, особливо у разі виявлення розбіжностей в цифрах чи серйозних помилок при заповненні протоколів ДВК / ТВК. Подібний повторний підрахунок має проводитися у присутності всіх членів ДВК / ТВК. Виборчий кодекс і закон про ЦВК повинні бути змінені, щоб забезпечити багатопартійне плюралістичне представництво у виборчих комісіях усіх рівнів, а не просто право висунення. Всі рішення ЦВК повинні публікуватися і негайно представлятися зацікавленим сторонам.

2. Повинна бути створена єдина процедура подання апеляцій у вищі суди Республіки Білорусь з вимогою перегляду всіх рішень і дій ЦВК, а також надання можливості громадянам подавати скарги у вищі суди. Повинні бути сформульовані суворі кримінальні та адміністративні санкції на будь-які втручання з боку виконавчих влади у виборчий процес.

3. Слід змінити положення про дострокове голосування у Виборчому кодексі:

– обмежити можливість дострокового голосування до випадків голосування за попередньою заявкою на підставі поважних причин, викликаних неможливістю прибути на виборчу дільницю у день виборів;

– обмежити кількість днів проведення дострокового голосування;

– забезпечити повну прозорість і підзвітність процесу дострокового голосування, тобто в кінці кожного дня дострокового голосування, якщо воно проводиться протягом кількох днів, повинні складатися протоколи [411].

Отже, дослідження особливостей політичної системи та використання політичних технологій в Республіці Білорусь дає підстави стверджувати, що таке негативне явище, яке перешкоджає побудові демократії в суспільстві і являється некоректною політичною технологією влади, а саме – адміністративний ресурс – повною мірою задіяний в і Білорусі, і в Росії, і в Україні. У зазначених державах не вибудовані механізми протидії деструктивним політичним технологіям, незначний прошарок середнього класу не може протистояти фальсифікаціям та махінаціям під час виборів.

Тобто, існує високий ступінь застосування адміністративного ресурсу на виборах. Основні канали інформації закриті для використання, майже не існує можливості для проведення агітації, відсутня можливість контролю над підрахунком голосів і результатами виборів та багато іншого.

Висновки до розділу IV

Проаналізувавши приклади використання адміністративного ресурсу в таких пострадянських країнах, як Росія та Білорусь, автор виявив тенденцію, що не завжди важелі адміністративного ресурсу забезпечують абсолютну перемогу на виборах. Проте все частіше перемога на виборах досягається не у відкритій конкурентній боротьбі, не у відкритому зіткненні думок і програм, а шляхом грубого маніпулювання думкою виборців, тобто, на виборах використовується найширший спектр технологій – «чорний піар», адміністративний тиск, усунення опозиційних кандидатів, фальсифікації та інші деструктивні методи.

Автором зроблено акцент на особливостях виборчого законодавства Білорусі та Росії як нормативній основі застосування адміністративного ресурсу. Внаслідок цього автор прийшов до висновку, що вибори проходять не в руслі розвитку демократичних принципів і використання адміністративного ресурсу владою задіяне повною мірою. Також автором узагальнені шляхи демократизації виборчого законодавства.

На основі комплексного дослідження автором було вироблено таке розуміння адміністративного ресурсу, яке притаманне саме білоруському та російському суспільству. На думку автора, адміністративний ресурс по російські є специфічною формою політичної корупції, за якої провладні сили контролюють виборчий процес та втручаються у хід волевиявлення громадян.

Сутність адміністративного ресурсу в російському варіанті полягає в унікальній можливості держави (її чиновників) створювати дієві організаційні схеми мобілізації інших ресурсів для виконання своїх завдань. Ці схеми вже давно відомі, і у даному розділі про них йшлося на прикладі застосування адміністративного ресурсу в Російській Федерації: створення сприятливих інформаційних, фінансових, матеріальних та судових умов для «своїх» кандидатів, обмеження і жорстке відстеження дій конкурентів, дозована інформація, шантаж і примус державних службовців, працівників бюджетної сфери, економічні та фінансові санкції і це далеко неповний перелік. При цьому держава використовує дане їй унікальне право на легітимне насильство.

З приводу білоруського адміністративного ресурсу автором підкреслюється, що під цим терміном розуміється тотальний контроль за виборами і їх результатами.

Отже, розглянувши особливості проведення виборів в Республіці Білорусь, як президентських, так і парламентських, та проаналізувавши способи формування вертикалі влади, автор зазначає, що вибори в Білорусі

проходять під жорстким і тотальним контролем влади та під впливом авторитету О. Лукашенка разом із масштабним адмінресурсом.

Таким чином, якщо сконцентрували увагу на фактах і причинах, які суттєво вплинули на результати виборів, на фактах, які дали підставу спостерігачам від ОБСЄ визнати, що білоруські вибори не відповідають міжнародним стандартам, то потрібно відзначити, що, насамперед, виборчі комісії не були незалежними і були сформовані з порушенням виборчого кодексу, оскільки у більшості випадків вони були сформовані з прихильників одного кандидата – діючого президента О. Лукашенка.

Крім того, умови проведення агітації не дозволили громадянам отримати всебічну інформацію про кандидатів, чинний президент мав перевагу у друкованих та електронних ЗМІ. Велика кількість достроково голосуючих стало наслідком застосування повномасштабного адміністративного ресурсу. Закритість виборчого процесу сприяла фальсифікації виборів та недовіри громадян щодо їх результатів.

В той же час, автор схиляється до думки, що основним підґрунтям застосування у виборчому процесі адміністративного ресурсу є недосконала політична система, яка унеможлиблює справжню конкурентну політичну боротьбу.

Можна констатувати, що Росія та Білорусь підходять до завершення пострадянської моделі, яка сформувалася в 90-і роки і має на сьогодні основні риси радянської системи організації виборів.

Принципово ці країни не відрізняються в підходах владних структур, політичної еліти до застосування деструктивних технологій, незважаючи на наявність відмінностей в політичних режимах. Проте Білорусь була більш економічно успішною в пострадянському розвитку, ніж Україна, адже білоруська влада, спираючись на дешеві російські енергоносії, на позикові кошти, зберегла певний потенціал. У зв'язку з новими викликами, актуалізованими світовою економічною кризою, стала змінюватися

геополітична стратегія, економічна архітектура світу пострадянських країн, почали відбуватися зміни і в Республіці Білорусь.

В даний час, Білорусь опинилася перед викликами, які вже були в досвіді Росії та Україні періоду 90-х – початку 2000-х років. Виявилось, що існуюча в країні соціально-політична модель у цій ситуації неконкурентоспроможна. Сьогодні в Республіці Білорусь відбуваються величезні соціально-економічні зміни. За своїм масштабом їх можна порівняти з наслідками розпаду СРСР, коли зникнення планової економічної моделі спричинило розпад імперії.

Таким чином, можна прогнозувати трансформацію політичної системи Республіки Білорусь, білоруська влада буде змушена звертатися до того інструментарію, який випробували Росія і Україна – до неолібералізму, лібералізації економіки, приватизації, посилення соціальної політики, а отже, це все приведе і до зміни системи виборів.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених завдань та проведення детального дослідження теми, автор дійшов до таких висновків.

1. У роботі представлений цілісний і багатофакторний аналіз вітчизняною та зарубіжною політико-правовою думкою адміністративного ресурсу як недемократичного явища політичного процесу. В ході дисертаційного дослідження було виявлено, що в сучасній науковій літературі виокремлюються загальні аспекти застосування адміністративного ресурсу під час виборів. Крім того, на думку автора, аналіз джерельної бази дисертації засвідчує, що рівень висвітлення застосування некоректних політичних технологій в цілому та адміністративного ресурсу, зокрема, в українській політичній науці ще певною мірою відстає від рівня вивченості даного питання російською політичною школою. Проблематика дослідження показує, що такі аспекти проблеми, як узагальнююча класифікація ресурсів виборчої кампанії, з'ясування суті та особливостей застосування адміністративного ресурсу в країнах пострадянського простору, його правових аспектів вимагає більш глибокого дослідження.

Аналіз стану наукової розробки теми свідчить про те, що проблеми дослідження корупційної складової адміністративного впливу на вибори, історії використання та періодизації адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні з об'єктивних причин не знайшло належного висвітлення у вітчизняній політичній науці.

2. Масштабне використання адміністративного ресурсу в політичному процесі визначає щораз більший інтерес науковців до аналізу цього політичного феномена. Тож теоретико-методологічне осмислення поняття «адміністративний ресурс» є одним з актуальних завдань політичної науки.

Теоретико-методологічний аналіз проблемного поля адміністративного ресурсу як недемократичного явища політичного процесу

здійснений в роботах науковців М. Бучина, А. Бузіна, О. Радченка, В. Полуектова, А. Чуклінова, та інших вітчизняних і зарубіжних авторів.

Увага концентрується передусім на авторському баченні змісту терміна «адміністративний ресурс», при цьому іноді поза увагою залишається порівняльний аналіз різноманітних підходів до визначення його сутності. Тобто, наукова література переповнена надто суперечливими визначеннями того, що потрібно розуміти під цим явищем.

Автор дисертаційного дослідження погоджується з думкою російського науковця А. Чуклінова, що в першу чергу потрібно аналізувати корупційну основу адміністративного впливу, а потім аналізувати механізми його дії. Тобто, автор констатує, що розглядати адміністративний ресурс тільки як політичну технологію не зовсім коректно.

Таким чином, в дисертаційній роботі було розглянуто та проаналізовано основні підходи до визначення сутності адміністративного ресурсу. На думку автора, в вітчизняній та зарубіжній літературі досі не існує чіткого визначення поняття адміністративний ресурс. І таке визначення дуже важко віднайти, тому що це явище – широке і багатогранне.

Так, на погляд автора, адміністративний ресурс можна розкрити за допомогою наступних визначень:

– адміністративний ресурс – це використання органами державної влади, місцевого самоврядування чи кандидатами, які є держслужбовцями, своїх владних повноважень для досягнення політичних і корпоративних цілей, а також для доступу до ресурсів держави.

– адміністративний ресурс – це деструктивна політична технологія, за допомогою якої органи державної влади впливають на виборчий процес.

– адміністративного ресурс є одним із механізмів політичної корупції, використовуючи державні ресурси органи влади та посадові особи запроваджують неконкурентні методи політичної боротьби.

3. Автором було проаналізовано досить велику кількість видів адміністративного ресурсу та відповідно до цього здійснено його

класифікацію. Варто відмітити, що класифікувати адміністративний ресурс дуже складно, і це, насамперед, пов'язано з тим, що існує безліч різноманітних форм прояву цього явища, і влада розробляє і втілює в життя все нові види адміністративного тиску. Крім того, у вітчизняній та зарубіжній політологічній науці класифікація адміністративного ресурсу не розроблена в належний спосіб, тобто не існує чіткої типології цього явища. Однак, є багато критеріїв, за якими можна його класифікувати.

Автором відзначено, що кожна типологія характеризує певну грань та масштаб його прояву в конкретному вимірі.

Проаналізувавши різноманітні класифікації адміністративного ресурсу, автор пропонує власну, узагальнюючу, типологію даного явища. Дисертант класифікує адмінресурс в залежності від етапів застосування на початковий, агітаційний та міжвиборчий. Визначаючи за критерій спосіб його реалізації, автор виділяє наступні канали застосування: через державні засоби масової комунікації; через приватні засоби комунікації, що належать або активно підтримують провладного кандидата, партію; через державні установи та інші органи державної влади. По відношенню до учасників виборчого процесу, дисертант класифікує адміністративний ресурс на такі види, як підкуп електорату, погрози, обман, маніпуляція. В залежності від масштабу використання адміністративний ресурс поділяється на централізований та регіональний. Беручи за ознаку ступень прозорості, автор виділяє відкритий та закритий адміністративний ресурс. Автор класифікує адмінресурс по відношенню до законів і моральних цінностей як незаконний, позаконний та аморальний.

4. Автор здійснив аналіз українського виборчого законодавства та законодавчої бази протидії адміністративному ресурсу як механізму політичної корупції. Це дало змогу дійти висновку, що чинне виборче законодавство України, яке регулює вибори, на даний час є недостатньо дієвим механізмом нейтралізації адміністративного впливу.

Аналізуючи виборче законодавство, автор констатує, що його стан в Україні не забезпечує незворотності демократичних процесів. Більш того, окремі норми суперечать між собою, що в свою чергу, є причиною масштабного застосування адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній. Автор відзначає, що адмінресурс є серйозною загрозою побудови демократичної держави, оскільки він відкидає її основний принцип – чесні та прозорі вибори. Законодавством України передбачена система різних заходів правового реагування за правопорушення виборчого законодавства стосовно великої кількості категорій осіб. Проблема полягає в комплексності та адекватності такого реагування, які мають законодавчий та правозастосовчий аспекти.

Дисертантом обґрунтовано доцільність визначення поняття «адміністративний ресурс» та «політична корупція» в законодавстві України та доповнення відповідальності за їх порушення, розширення кола суб'єктів корупційних правопорушень. Аналіз адміністративного ресурсу в контексті корупційної діяльності владних структур дає підґрунтя для ствердження про його протиправну та аморальну сутність.

Варто констатувати відсутність системного підходу до визначення в чинному вітчизняному законодавстві підстав та критеріїв установа п певного виду відповідальності за те чи інше правопорушення, визначення санкцій за посягання на виборчі права громадян. Автор зазначає, що проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства про вибори та референдум належать до категорій, недостатньо досліджених у політичній та правовій науках.

5. У ході дослідження узагальнено форми застосування, механізми, стилі та сфера реалізації адміністративного ресурсу під час виборчого процесу. Автор констатує, що адміністративний ресурс включає в себе достатню кількість форм, які використовуються на всіх стадіях виборчої кампанії. В дисертаційній роботі доведено, що органи влади мають можливість організувати або дезорганізувати матеріальні та людські

ресурси таким чином, щоб опозиційні сили не мали змоги організувати власну виборчу кампанію, тобто, застосовуючи механізми адміністративного ресурсу, перешкоджати демократичному процесу виборів.

Автор зазначає, що найпоширенішим прикладом використання адмінресурсу є блокування інформаційних приводів інших кандидатів та поширення політичної агітації у засобах масової інформації передвиборчого матеріалу провладного кандидата чи політичної сили. Основним інструментом використання адмінресурсу є органи виконавчої влади та місцевого самоврядування, які впливають як на склад виборчих комісій всіх рівнів, так і на рішення, що приймаються ними. Величезною перевагою для кандидатів, що використовують адміністративний ресурс є залучення силових та судових органів, які можуть ефективно впливати на кандидата і його політичний штаб та на команду, шляхом силового впливу, так і на результат судових рішень, які іноді мають вирішальне значення.

Значну увагу автор приділив технологіям та індикаторам застосування, а також іншим проблемним аспектам адміністративного ресурсу на сучасному етапі українського державотворення.

6. Дослідивши витoki та джерела використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні, автор дійшов висновку, що проблема українського адміністративного ресурсу – це, насамперед, проблема сталої політичної традиції та сталої політичної культури. Тобто, свої витoki це явище бере ще з радянських часів. Головними причинами повномасштабного використання адміністративного ресурсу в Україні, починаючи з проголошення незалежності, стали: відсутність політичної волі у керівництва держави, недостатньо розвинена партійна система та мінімізованість покарання за його застосування.

Дисертант у ході дослідження виявив таку тенденцію, що після подій 2004 року в Україні роль та значення використання адміністративного ресурсу під час виборів поступово зменшується. В той же час автор

констатує, що адміністративний ресурс змінює свої форми та механізми реалізації на більш латентні, а отже, виявити його буде значно складніше.

В дисертаційній роботі розроблена авторська періодизація застосування адміністративного ресурсу в Україні. Дисертант поділив виборчу практику використання адміністративних важелів впливу на чотири етапи. Перший етап (1990-1994 рр.) характеризується незначним впливом адмінресурсу на політичний процес. Другий етап (1994-1999 рр.) – це етап, в якому адміністративний ресурс починає активно застосовуватися органами влади. Третій етап (1999-2004 рр.) – широке використання адміністративного ресурсу як девіантної політичної технології, яка суттєво впливає на результативність волевиявлення громадян та фальсифікує результати виборів. Четвертий етап (2005-2011 рр) – це період, який характеризується застосуванням адміністративного ресурсу, прихованим під зловживання службовим становищем та використання владних повноважень всіма суб'єктами політичного процесу. Використовуючи адміністративні важелі впливу, вони будують власні виборчі кампанії та впливають на хід і результативність виборчого процесу.

7. Проаналізувавши технології застосування адміністративного ресурсу в рамках президентських, парламентських та місцевих виборів в Україні, автор виокремив основні технології його застосування, притаманні українській виборчій практиці. Дисертант констатує, що застосування адміністративного ресурсу в Україні є досить ефективним способом отримання влади, оскільки його результативність доведена протягом останніх виборчих кампаній. Дослідивши президентські виборчі кампанії, автор зазначає, що під час виборів 1999, 2004 років відбувався процес збільшення впливу адміністративного ресурсу.

Президентська виборча кампанія 2010 року характеризується численними випадками застосування адміністративного ресурсу, але в значно меншому масштабі і більш прихованими формами.

На парламентських виборах 2002 р. вперше був задіяний медійний адміністративний ресурс, регулювання ЗМІ органами державного управління стало визначальним чинником та суттєво вплинуло на результати виборів. Основною формою застосування адміністративного ресурсу на парламентських виборах 2006-2007 років стало використання службового становища для проведення виборчої кампанії. По суті, адмінресурс був задіяний всіма найвищими посадовими особами держави.

Аналіз технологій адміністративного ресурсу під час місцевих виборів дозволяє констатувати, що суттєвий вплив на організацію, проведення та результативність виборів до органів місцевого самоврядування (2002, 2006, 2010 років) здійснювали адміністративні важелі впливу. Вибори 2010 року вирізнялись різноманітністю форм та механізмів адміністративного втручання у виборчий процес. Закон про місцеві вибори було ухвалено в такому варіанті, який дозволив правлячій партії та її союзникам контролювати весь процес виборів.

8. Висвітливши зміст застосування адміністративного ресурсу у виборчому процесі України, автор розкрив загальні тенденції цього недемократичного явища:

– кожна провладна політична сила завжди застосовує адмінресурс у політичному процесі;

– використання даної некоректної політичної технології акумулює виконавчі та силові структури держави, тим самим вони не виконують безпосередніх своїх професійних обов'язків, покладених на них законодавством України;

– адміністративний ресурс має різноманітні форми: починаючи від прихованих видів і закінчуючи зловживанням службовим становищем та фальсифікацією результатів виборів;

– залежно від типу і способу використання адміністративного ресурсу, це явище негативно впливає на політичні, громадянські свободи,

недоторканність особистості, якість демократії, виконання державних функцій та розподіл ресурсів.

9. Автором було розкрито питання щодо особливостей застосування адміністративного ресурсу в Російській Федерації. Відповідно до цього, автор дійшов таких висновків: прояви адміністративного ресурсу в період виборчих кампаній численні й різноманітні. Розглядаючи їх, автор визначив основні методи використання адміністративного ресурсу на виборах в Російській Федерації, а саме: адміністративні важелі впливу починають діяти вже на стадії законодавства, владні структури повномасштабно використовують медійні, бюджетні, організаційні, силові форми тиску на учасників виборчого процесу.

Автор констатує, що в період виборчих кампаній у Російській Федерації, адміністративний ресурс проявляється у таких формах, як тотальний контроль за засобами масової інформації, недопущення опозиційних кандидатів до ефіру; перешкоджання в реєстрації «небажаних» кандидатів, політичних партій та виборчих об'єднань; активізація діяльності органів влади в період виборчої кампанії; тиск на претендентів, тобто використання різних адміністративних інспекцій з метою «залакування» та подальшого отримання бажаного ефекту; допомога та забезпечення сприятливих умов «адміністративним» претендентам, фальшування підсумків голосування.

Особливості політичних інститутів Російської Федерації, відсутність справжньої партійної конкурентності, активне застосування механізмів адміністративної мобілізації та електоральної корупції – все це створює умови для масштабного застосування адміністративного ресурсу в політичному процесі в цілому та під час виборів, зокрема.

Тотальне використання адміністративного ресурсу, як девіантної політичної технології, підриває довіру населення до інституту виборів, не дозволяє громадянам зробити свідомий вибір свого представника в органах влади, що, підриває ефективність масової участі і стимули до електоральної

конкуренції, зрештою, дуже негативно позначається на становленні демократії.

Автор констатує, що застосування адмінресурсу як деструктивної політичної технології представляє головну небезпеку на виборах в Російській Федерації, оскільки порушуються політичні права громадян на формування представницької влади.

Звернувши увагу на питання боротьби з використанням адміністративного ресурсу під час виборів в Російській Федерації, автором були запропоновані засоби протидії використанню адміністративного тиску в російському виборчому процесі

10. Автором у ході аналізу виборчих кампаній в Республіці Білорусь, було вироблено розуміння адміністративного ресурсу, як застосування всього арсеналу методів силового адміністративного тиску: перешкоджання реєстрації та діяльності опозиційних кандидатів; арешти та обшуки неугодних режиму політичних діячів, пропагандистська кампанія в державних засобах масової інформації на користь діючого президента, заборона діяльності опозиційних політичних партій.

Зміни які відбуваються в Білорусі свідчать, що режим О. Лукашенка неспроможний надалі утримувати владу. Стає очевидним, що соціально-економічна криза білоруської економічної моделі підірвала базу підтримки діючого керівництва. Приватизація державного сектору економіки, втрата громадянами роботи, своїх заощаджень приведе до значних політичних зрушень, а, отже і змін в даній країні.

Підводячи підсумок, автор зазначає, що проведене дослідження ставить ряд нових проблем, які потрібно вирішувати політичним партіям, громадським рухам, науковцям, суспільству в цілому. На майбутніх виборах більше уваги приділяти механізмам протидії адміністративному ресурсу заради втілення в життя демократичних принципів вільного волевиявлення громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авченко В. Теория и практика политических манипуляций в современной России [Электронный ресурс] / В. Авченко. – Режим доступа: <http://psyfactor.org/polman.htm>
2. Адміністративний ресурс на виборах та методи протидії. – К.: НаУКМА 2004. – 24 с.
3. Админресурс: тема номера // Украинская инвестиционная газета. – 2004. – 28 сентября – 4 октября. – С.8 – 11.
4. Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації / [під ред. С. Грабовська, Л. Скочиляс та ін.]. – Львів: ЦПД, 2005. – 160 с.
5. Административный ресурс делили почти пополам между «Единой Россией» и Партией Жизни [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vsesmi.ru/news/207460/>
6. Алкснис И. Незаконный ресурс власти [Электронный ресурс] / И. Алкинс. – Режим доступа: <http://www.novopol.ru/text7102.html> Saturday, 19 July 2008 13.25.00.
7. Алескеров Ф. Ордешук П. Выборы. Голосование. Партии. / Ф. Алескеров, П. Ордешук – М.: Знание, 1999. – 468 с.
8. Амелин В.Н. Анохин М. Г. Технологии в политике и управлении / В. Н.Амелин, М. Г.Анохин. – М., 2000. – 301 с.
9. Аналіз практики реалізації виборчого законодавства на виборах 2002 року. – К., Агентство США з міжнародного розвитку. Проект «Вибори та політичні процеси» Development Associates, Inc. – 40 с.
10. Андрущенко Т. Зовнішні чинники президентської виборчої кампанії 2004 року / Т. Андрущенко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С.71–79.

11. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально–правова характеристика: / П. Андрушко [монографія]. – К.: КНТ, 2007. – 328 с.
12. Анохин М.Г. Политические технологи / М. Г Анохин // Вестник Российского университета дружбы народов. – Сер.: Политология.– 2000. – № 2. – С. 101–104.
13. Артемьев И. Что такое административный ресурс? [Электроний ресурс] / И. Артемьев. – Режим доступа: www.yabloko.ru.
14. Ар'єв В. Тема важлива і актуальна / В. Ар'єв // Дзеркало тижня – 2004. – № 5. – С. 3.
15. Асвятленне прэзідэнцкіх выбараў 2010 г. у беларускіх СМІ. [Электроний ресурс] / Бюлетэнь ГА «Беларуская асацыяцыя журналістаў» – Режим доступа: <http://baj.by>
16. Афанасьев Ю. Власть как цель и средство. Два возможных пути России в прошлом и настоящем / Ю. Афанасьев // Свободная мысль–XXI. – 2005. – № 1. – С. 52–59.
17. Балашова А. Технологии избирательной кампании в западной политической науке / А. Балашова // Вестник МГУ. Сер. 12: Политические науки. – 2000. – № 2. – С. 65–72.
18. Баликов Б. Передвиборна арифметика в Україні: з адмінресурсом два на два завжди п'ять. [Электроний ресурс] / С. Баликов. – Режим доступа :<http://www.ukipr.kiev.ua/ukrainian/epicenter/14/006>.
19. Баранов С. Финансирование избирательных кампаний и группы давления / С. Баранов // Вестник МГУ. Серия 18.:Социология и политика. – 1998. –№ 4. – С. 83–90.
20. Батрименко О. В. Розмежування понять «політик», «державний бюрократ» як проблема демократизації сучасного українського суспільства /О. Батрименко // Політологічний вісник. [збірник наук. пр.]. – К.:«ІНТАС», 2009. – Вип. 42. – С. 324–331.

21. Бебик В.М. Менеджмент виборчої кампанії: ресурси, технології, маркетинг: Навч.– метод. посіб. / В. Бебик // Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП). – К.: МАУП, 2001. – 214 с. – Бібліогр.: с. 212–213.
22. Бебик В. Пропорційна пастка для електорату / В. Бебик // Голос України. – 2007р. – 3 листопада. – С. 5.
23. Бебик В. Пропорційні вибори – 2007: уроки на майбутнє / В. Бебик // Віче. – 2008. – № 17. – С. 12–16.
24. Бебик В. Як стати популярним, перемогти на виборах і утриматись на політичному Олімпі: соціопсихологія і технологія політичної боротьби. / В. Бебик. – К.: Абрис, 1993. – 126 с.
25. Бебик В. Політичний маркетинг і менеджмент : [монографія] / В. М. Бебик; Міжрегіональна Академія управління персоналом. – К.: МАУП, 1996. – 144 с.
26. Без переможців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrrudprom.ua/digest/Bez_peremogtsv.html
27. Белоусов А. Мифы об административном ресурсе [Електронний ресурс] / А. Белоусов. – Режим доступу: <http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&dirid=172&tek=6561&issue=184>
28. Бесчастний В. Правопорядок як фундаментальний ресурс / В. Бесчастний // Віче. – 2009 – № 6. – С. 12–18.
29. Биковець В. Лобізм у системі представництва інтересів / В. Биковець // Політичний менеджмент. – 2006. – № 5. – С. 44–52.
30. Бисин С. Закон запрещает использовать административные ресурсы. [Електронний ресурс] / С. Бисин. – Режим доступу: <http://www.hotcom.smi-nn.ru/main/?id=11146&setprint=2>
31. Билевская С., Ваганов А. Явочный беспорядок [Електронний ресурс] / С. Билевская, А. Ваганов // Газета.ru. – Режим доступу: <http://gazeta.ru/politics/elections2007/articles/2361741.shtml>

32. Білоус О., Зернецька О. Право на комунікацію: концепція глобальної комунікаційної політики в інформаційну еру / О. Білоус, О. Зернецька // Віче. – 2000. – № 2. – С. 115-132.
33. Блог Олега Медведева: Звіт про порушення на місцевих виборах 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukipr.kiev.ua/ukrainian/epicenter/14/006.html>
34. Бондаренко К. Ігри фаворитів / К. Бондаренко // Галицькі контракти. – 2004. – 11 жовтня. – С. 27– 29.
35. Бондар М., Джагарян А. Голосування «проти всіх» як російський соціально-політичний феномен і його конституційні оцінки / М. Бондар // Вибори та демократія. – 2005. – № 3 (5). – С. 19 – 29.
36. Борисов И., Комиссаров Ю.Ю. Снова к вопросу о «Черных избирательных технологиях»/ И. Борисов, Ю. Ю. Комиссаров // Политика и общество. – 2005. – № 3. – С. 93–100.
37. Борисов Б. Л. Технологии рекламы PR: учебн. пособие/ Б. Л.Борисов – Москва., 2001, – 617 с.
38. Булавін О. Не адмінресурс керує суспільством, а якраз навпаки / С. Булавін // День. – 2001. – № 14. – С.3.
39. Булин Д. Большие выборы. Хроника политической мысли России: 2006-2008 / Д. Булавин – М.: 2008. – 168 с.
40. Бугрова И. Без политической конкуренции общество не развивается [Електронний ресурс] / И. Бугрова. – Режим доступу: <http://ucspb.org/arch/archive2004/34856-20040819000000-4076>.
41. Буслаев В. Административный ресурс не прошел [Електронний ресурс] / В. Буслаев, И. Столяров. – Режим доступу: <http://www.novosti.vl.ru/?f=lf&t=010529c06>.
42. Бут Ю. Як режимом Януковича фальсифікувалися вибори на Київщині. [Електронний ресурс] / Ю. Бут. – Режим доступу:

<http://sprotiv.org/2010/11/15/yak-rezhimom-yanukovicha-falsifikuvalisyavibori-na-kiivshhini/>

43. Бушанський В. Руйнація та стоїчна розрада / В. Бушанський // Віче.–2008.– № 15. – С. 12-14.
44. Бузин А. Административные избирательные технологии и борьба с ними / А. Бузин – М.: Центр «Панорама», 2007. – 271 с.
45. Бузин А. Административные избирательные технологии: московская практика / А. Бузин. – М.: РОО «Центр «Панорама», 2006. – 192 с.
46. Бузин А. Московские муниципальные выборы 2004 года: история фальсификации / А. Бузин. – М.: РДП «ЯБЛОКО», 2005. – 128 с.
47. Бучин М.А. Ресурси виборчої кампанії та особливості їх використання в Україні : [монографія] / М. А. Бучин ; М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львів. Політехніка». – Львів : [ЛІСВ], 2009. – 229 с.
48. Бучин М. Автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «політичні процесм та інститутти» / М. Бучин – Львів. нац. ун-т ім. І.Франка. – Л., 2007. – 20 с.
49. Бучин М. Силові ресурси як суб'єкт адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній в Україні [Електронний ресурс] / М. Бучин. – Режим доступу:http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/VNULP/Armia/2008_612/35.pdf
50. Бучин М. Ресурси виборчої кампанії як елемент виборчого процесу / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2005. – Вип. 16. – С. 88–92.
51. Бучин М. Адміністративний ресурс: суть та типологія [Електронний ресурс] / М. Бучин. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Unir/2007_19/09.pdf

52. Бучин М. Адміністративний ресурс як невід'ємний елемент виборчої практики сучасної України [Електронний ресурс] / М. Бучин. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua postua.info/buchyn.htm](http://www.nbuv.gov.ua/postua.info/buchyn.htm)
53. Бучин М. Адміністративний ресурс як важлива політологічна проблема / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. праць. – Львів: Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства НАН України, 2006. – Вип.18. – С. 28–32.
54. Бучин М. Адміністративний ресурс у політичній системі сучасної України / М. Бучин // Трансформація політичної системи України та Польщі в умовах європейської інтеграції: Тези міжнародної наук.-практ. конф. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – С. 52–58.
55. Бучин М. Використання адміністративного ресурсу під час виборів як важлива політологічна проблема / М. Бучин // Проблеми та перспективи викладання політології у вищій школі: Матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2004. – Ч.1. – С. 97–103.
56. Бучин М. Використання адміністративного ресурсу на Львівщині у 2004 р. / М. Бучин // Політичний процес в Україні у 2004 році: регіональні аспекти: Матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – С. 98–105.
57. Бучин М. «Помаранчева революція» як реакція українського суспільства на використання адміністративного ресурсу на президентських виборах 2004 р. / М. Бучин // Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: Матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – С. 37–41.
58. Бучин М. Аналітичний звіт за результатами моніторингу преси про використання адміністративного ресурсу [Електронний

- ресурс] / М. Бучин. – Режим доступу:
http://www.lnu.edu.ua/faculty/Phil/Posibnyk_admres/admres_buchyn-2.pdf
59. Бучин М. Адміністративний ресурс як «брудна» виборча технологія / М. Бучин // *Вибори-2006 у контексті розвитку суспільно-політичних процесів в Україні: Тези регіональної наук.-практ. конф.* – Тернопіль, 2005. – С. 13–15.
60. Бучин М. Виборча кампанія та її ресурси / М. Бучин // *Шлях України: колізії новітнього поступу: Тези Всеукраїнської наук.-теорет. конф.* – Тернопіль, 2006. – С. 9–11.
61. Бучин М. Вплив адміністративного ресурсу на хід парламентських виборів 2006 р. в Україні / М. Бучин // *Дотримання демократичних стандартів виборчого процесу в Україні у 2006 р.: Матер. міжрегіональної наук.-практ. конф.* – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 28–34.
62. В России начали ограничивать доступ к оппозиционным сайтам [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://korrespondent.net/russia/218728-v-rossii-nachali-ogranichivat-dostup-k-oppozicionnym-sajtam>
63. В Беларуси проходят парламентские выборы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.tut.by/118032.html>.
64. В Беларуси началось основное голосование на выборах депутатов Палаты представителей: 28.09.2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belapan.by/archive/2008/09/28/256669/>.
65. В украинському законодавстві мусить з'явитися нове поняття «політична корупція» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://belapan.by/archive/2008/09/28/256669/>.
66. Важенина О. Административный ресурс в государственном управлении – хорошо это или плохо? [Електронний ресурс] / О. Важенина. – Режим доступу:
<http://chinovnik.uara.ru/modern/article.php?id=640>

67. Варій М. Політико – психологічні передвиборчі та виборчі технології / М. Варій – К., 2003. – 400 с.
68. Ведерникова І. Будинок з химерами / І Ведерникова // Дзеркало тижня – 2010. – № 42. – С.1.
69. Веселые и находчивые против административного ресурса [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.politjournal.ru/index.php?action=Articles&issue=180&tek=6364&dirid>.
70. Вешняков В. обсудил с В. Яковлевым проблему использования административного ресурса на выборах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.rosbalt.ru/2002/10/31/72122.html>.
71. Вице-президент парламентской ассамблеи ОБСЕ назвал выборы в Госдуму «нормальными», но удивился 99 % ЕР в Чечне [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.factnews.ru/article/03dec2007_kilunen/.
72. Вибори Президента Республіки Білорусь 2010: попередній звіт за підсумками спостереження за етапом передвиборної агітації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://belhelcom.org/node/7490>.
73. Вибори народних депутатів України 2002 року: правозастосовча практика судів та виборчих комісій / [Барабаш О., Воробйов О., Кальченко С., Ковтунець В.] – К. : Нора-друк, 2003. – 70 с.
74. Вибори до Верховної Ради України 2002 р.: Інформ.-аналіт. вид. / [Редкол: М. Рябець (голова) та ін.] – К.: ЦВК, 2002. – 676 с.
75. Вибори Президента України 1999: Інформ.-аналіт.вид. / Центр. вибор. коміс./ [Редколл.: М. Рябець (голова) та ін.] – К.: ЦВК, 2000. – 400 с.
76. Виборчий процес – 2006 в Україні: політико–правові аспекти та регіональні особливості / [Укл. Романюк А., Скочиляс Л] – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 202 с.

77. Виборчі технології [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=23>.
78. Вибори Президента України 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 р.: Заключний звіт Місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами. – Варшава, 11 травня 2005 р. – 54 с.
79. Вибори до Верховної Ради України 2002 року: Інформац.-аналіт. вид. ЦВК України. – К., 2002. – С. 147.
80. Вибори–2002 під знаком заляканої преси та адміністративного ресурсу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2002/02/17/2987038/>.
81. Выдрин Д. Политика: история, технология экзистенция [Електронний ресурс] / Д. Выдрин. – Режим доступу: <http://www.vydrin.com/books/624/>
82. Видрін Д. Пентаграма–2002. Формула особливостей парламентської виборчої кампанії / Д. Видрін // Дзеркало тижня. – 2001. – № 39 (363). – С. 4.
83. Видрін Д. «Переміни, мій друже, переміни...» / Д. Видрін // Дзеркало тижня. – 2004. – № 11 (468). – С. 3.
84. Визначення поняття корупції та аспекти впливу на суспільство та державу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/popup_article?art_id=7063810].
85. Визначальним для перемоги на місцевих виборах був адмінресурс – експерти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pik.cn.ua/vibory-2010/2094-novosty-chernygovavyznachalnym-dlja-permogy-na-miscevyh-vyborah-buv-adminresurseksperty>
86. Використання «адміністративного ресурсу» під час президентських виборчих кампаній / Український незалежний центр політичних досліджень. — К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2002. – 146 с.
87. Винников О. Прозорі вибори та ЗМІ в Україні: правове регулювання / О. Винников, Л. Чорній // Український незалежний центр

політичних досліджень. – К. : Укр. незалеж. центр політ. дослідж., 2003. – С. 47–53.

88. Вешняков А. Международные избирательные стандарты / А. Вишняков // Международная жизнь. – 2001. – № 3. – С. 22–30.
89. Власенко О. Політика «за склом» або таємниці виборчих технологій / О. Власенко. – К.: Вид-во «Знання України», 2003. – 96 с.
90. Вместо административного ресурса – денежный [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zrpress.ru/2001/033/g002.htm>.
91. Вознюк П. Адмінресурс робить вибір / П. Вознюк // Смолоскип України – 2002. – № 4(81). – С.6–11.
92. Войко К. Президентські вибори 1999р. Моніторинг порушень виборчого законодавства / К. Войко // Політичний менеджмент. – 1999. – № 2. – С. 3–7.
93. Войтків В. Парти́йна система України: етапи становлення та їх особливості / В. Войтків // Політичний менеджмент. – 2007. – № 2. – С. 114–123.
94. Воробйов О. Особливості розгляду справ про оскарження результатів місцевих виборів: аналіз правозастосовчої практики судів у 2002 – 2003 роках [О. Воробйов, С. Кальченко, В. Ковтунець] – К.: Нора–Друк, 2003. – 44 с.
95. Воробйов О. Юридична відповідальність за порушення виборчого законодавства України: проблеми притягнення до юридичної відповідальності та шляхи їх вирішення / О. Воробйов, Г. Сенік. // Юридична відповідальність під час виборів: практика, проблеми перспективи: матеріали круглого столу. – Київ, 2001. – С. 2–6.
96. Воронцова А., Звоновский Б. Административный ресурс как феномен российского избирательного процесса / А. Воронцова, В. Звоновский // Полис. – 2003. – № 6. – С. 114–124.

97. Встановлення фактів порушення законодавства про місцеві вибори: аналіз правозастосовчої практики судів у 2002 – 2003 роках / [Барабаш О., Воробйов О., Кальченко С., Ковтунець В.] – К.: Нора-друк, 2003. – 44 с.
98. Выборы Государственную Думу (2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%C2%FB%29>
99. Выборы: подлинные, свободные и справедливые / [С. Альфер, И. Бугрова, А. Вашкевич, науч. ред. М.Ф. Чудаков]. – Минск: Тесей, 1999. – 328 с.
100. Ганжуров Ю. Правила гри та гра без правил: Парламент і Президент України в контексті політики комунікації / Ю. Ганжуров // Віче. – 2006. – № 3. – С. 48–51.
101. Ганжуров Ю. Політична реклама чи політична пропаганда? / Ю. Ганжуров // Віче. – 2004. – № 9. – С. 16–18.
102. Ганжуров Ю. Політична реклама як засіб формування парламентської еліти / Ю. Ганжуров // Політичний менеджмент. – 2008. – Спеціальний випуск. – С. 33–40.
103. Гаєвський Б. Культура державного управління: організаційний аспект: [монографія] / Б. Гаєвський – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 144 с.
104. Гедікова Н. П. Практика ліберального реформування радянської системи як передумова формування сучасної української реальності / Н. П. Гедікова // Сучасна українська політика: політики і політологи про неї : [зб.наук.праць / редкол. Михальченко М. І. (голова) та ін.]. – Київ ; Миколаїв, 2008. – Вип. 14. – С. 41–49.
105. Гедікова Н. Ф. Право и гарантии его обеспечения в современных условиях формирования правового государства в Украине: политико-правовой анализ / Н. Ф. Гедікова // Перспективи (Південноукраїнський державний педагогічний університет (м. Одеса) ім. К. Д. Ушинського, Одеський Національний політехнічний університет). – 2007. – № 1 (37). – С. 29–35.

106. Гиззатов Е. Искушение властью. Административный ресурс в избирательных кампаниях: сущность и методы противодействия. [Электронный ресурс] / Е. Гиззатов – Режим доступа: http://pressclub.host.ru/PR_Lib/report/gizzatov.shtml.
107. Гераськов С. В. Місцеві вибори-2010 на Донеччині: теоретичний і практичний аспекти / С. В. Гераськов // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.– 2011.– № 2 (213).– С. 132–142.
108. Гельман В. Уроки украинского / В. Гельман // Полис. – 2005. – № 1. – С. 36–49.
109. Гельман В. Избирательные кампании в России: испытания электоральной формулы / В. Гельман // Полис. – 1996. – № 2. – С. 84 – 100.
110. Гладков П. Как стать губернатором. Алгоритм победы на выборах. / П. Гладков, О. Кудинов – М.: Издательский дом «Люди», 2000. – 236 с.
111. Головатий М. Мистецтво здобувати владу / М. Головатий // Політичний менеджмент. – 2003. – № 1. – С. 49–58.
112. Гнап Д. Фальсифікатори виборів: безробіття скінчилося. [Электронный ресурс] / Д. Гнап. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/4b2f4fc59d1ad/>.
113. Гнап Д. Кандидати технічних наук [Электронный ресурс] / Д. Гнап. – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/12/25/4564186/>.
114. Гончрук В. Янукович готує адмінресурс під вибори [Электронный ресурс] / В. Гончарук. – Режим доступа: <http://vidgolos.com/23580-yanukovich-gotuye-adminresurs-pid-vibori.html>.
115. Головною особливістю місцевих виборів буде спільне застосування адмінресурсу [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ua.for-ua.com/politics/2010/09/13/134449.html>
116. Гражданское общество против коррупции в России / [Под ред. М.Б.Горного]. – СПб.: Норма, 2002. – 376 с.

117. Григоренко А.О. Основні недоліки виборчого процесу в ході парламентських виборів 2002 року [Електронний ресурс] / А. О. Григоренко. – Режим доступу : <http://www.univer.km.ua>.
118. Громадянська мережа Опора: Аналіз виборчої ситуації на Сході, Заході та Півдні України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidan.org.ua/static/lvivmai/1288022657.html>.
119. «Грязные» избирательные технологии — проблема, описание и тактика применения на примере президентских выборов 2000 года в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://meteor.narod.ru>.
120. Губернатори рвуться у Ради [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/bbc/2010/10/1/5436781/>.
121. Гудина Ю. Активность российских избирателей: теоретические модели и практика / Ю. Гудина // Полис. – 2003. – № 1. – С. 111–118.
122. Гунал А. Українські вибори: між Сходом і Заходом? / А. Гунал // Україна і світ сьогодні. – 2004.– № 42. – С. 3–6.
123. Дайко С. Європа високо оцінила наші вибори / С. Дайко // Віче. – 2006.–№ 9 – 10.– С. 27 – 29.
124. Данилов Ф. Челябинск: Административный ресурс или харизма? [Електронний ресурс] / Ф. Данилов. – Режим доступу: <http://www.789.ru/portal/modules.php?name=News&file=article&sid=1077>.
125. Динсе В. Административные технологии в региональных избирательных кампаниях / В. Динсе, А. Николаев // Власть. – 2000. – № 9. – С. 24–28.
126. Де була найнижчою явка виборців?[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bukovina.biz.ua/news/11779>.
127. Декрет Президента Республики Беларуси от 24 июня 2008 г. № 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rec.gov.by/elect/ppns4/ppns4dekret.html>.

128. Державне управління і менеджмент: [навч. посіб. у таблицях і схемах] / За заг. ред. проф. Г. С. Одінцової. – Х.: ХарПІ УАДУ, 2002. – 492 с.
129. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. проф. В.Б. Авер'янова – К.: Юрінком-Інтер, 1998. – 432 с.
130. Державне управління: філософські, світоглядні та методологічні проблеми: [монографія] / Кол. авт.; За ред. проф В. М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ; Міленіум, 2003. – 320 с.
131. Деятельность избирательных комиссий в России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.allsochi.ru>.
132. Дзюба А. «Брудні технології»/ А. Дзюба // День. – 2010. – № 12. – С. 8.
133. Дзюба А. Адмінресурс «у законі»/ А. Дзюба // День. – 2005. – № 159. – С.4.
134. Дзюба І. «Президентські вибори 2004 року – основа адмінресурсу» / І. Дзюба // Дзеркало тижня. – 2005– № 38. – С.8–9.
135. Джабасов А. Политические технологии: прошлое, настоящее и будущее / А. Джабасов – М., 1999. – 244 с.
136. Дмитричева О. Пісня про демократичний адміністративний ресурс / О.Дмитричева // Дзеркало тижня. – 2002.–№ 12. – С. 2.
137. Довготермінові спостерігачі ОПОРИ звітують про перебіг передвиборчої кампанії у Рівненській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.4vlada.com/index.php/analytics/2409>
138. Долженков О. О. Україна – Білорусь: досвід політичної трансформації: [монографія] / О. О. Долженков – Одеса: Астропринт, 2003. – 264 с.
139. Долженков О.О. Українська номенклатура в суспільно-політичних трансформаціях/ О. О. Долженков // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 3-8.

140. Долженков О.О. Феномен Олександра Лукашенка: антиноменклатурна електоральна революція в Білорусі / О. О. Долженков // Нова парадигма. – Запоріжжя, 2001. – Вип. 22. – С. 85–91.
141. Дотримання прав громадян на вільні вибори та участь у референдумах в Україні в 2009-2010 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1298356205>
142. Драйгал С. Мелодика влади / С. Драйгал // Деловая столица. – 2005 – 11 октября. – С.6.
143. Дунаєва Л.М. Влада і самоврядування: еволюція діалогу: [монографія] / Л. М. Дунаєва / Одеський нац. університет ім. І.І. Мечникова. – Одеса: Поліграф, 2009. – 356 с.
144. Дуда А. Адміністративний ресурс як фактор політичної боротьби на парламентських виборах 2002 року [Електронний ресурс] / А.Дуда // Вісник школи політичної аналітики «Економіка, технології, ефективність виборчої кампанії – попередні підсумки». – 2002. – № 1 .– Режим доступу до журналу: <http://www.spa.org.ua/vis/1/3.html>.
145. Дуда А.«Фальсифікаціям – так» [Електронний ресурс] / А. Дуда.– Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2009/08/5/4126107/>
146. Еволюція виборчої системи в Україні [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/visnyk/index.php?mID=12>
147. Ермошина Л. Никто из белорусских оппозиционеров не прошел в парламент 29.09.2008// [Електронний ресурс] / Л. Ермошина // Режим доступу: <http://news.tut.by/politics/118071.html>
148. Жабинец М. Как распознать админресурс [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://sprava.civicua.org/vibori/vi013adminresurs.html>
149. Жданов І. Вибори – 2002. Соло для адміністративного ресурсу? / І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2001.–№ 50. – С. 1.
150. Жданов І. Що день прийдешній нам готує? / І. Жданов // Дзеркало тижня. – 2004.–№ 14. – С. 3.

151. Жданов І., Якименко Ю. Україна у ХХІ столітті: виклик идля політичної еліти / І. Жданов, Ю. Якименко // Дзеркало тижня. – 2003. – № 44. – С. 6.
152. Жданов І. Політичні партії напередодні виборів: стан і тенденції / І. Жданов // Національна безпека і оборона.– 2001– № 12. – С.29–42.
153. Жданов І. «Єдиний центр» у Тернопільській області – 14%. Партія регіонів – 10%. Хто більше!? [Електронний ресурс] / І. Жданов – Режим доступу: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/zhdanov/49be230aef5db/>
154. Жиренко Д. Запитання «Дня». Що таке адміністративний ресурс? / Д. Жиленко // День. – 2001. – № 141 – С. 6.
155. Жуков К. С., Карнышев А.Д. Психология и технология политического соперничества / К. С. Жуков, А. Д. Карнышев – М.: ИМА-пресс, 2002. – 278с.
156. Жуков К. С., Карнышев А.Д. Азбука избирательной кампании. Организационно-методические и социально-психологические аспекты / К. С. Жуков, А. Д. Карнышев – М.: ИМА-пресс, 2001. – 328 с.
157. Журавський В. Политический процесс в Украине / В. Журавський – К. – 1995. – 389 с.
158. Загальнонаціональні опитування exit pool: Парламентські вибори-1998. Президентські вибори – 1999. Парламентські вибори – 2002. – К.: Заповіт, 2002. – 120 с.
159. Закон України «Про вибори Президента України». в редакції від 05.02.2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
160. Закон України «Про вибори народних депутатів України». в редакції від 11.06.2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
161. Закон України «Про державну службу» в редакції від 22.05.2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

162. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 5 жовтня 1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
163. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
164. Закон України «Про вибори народних депутатів України» в редакції від 07.05.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
165. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 6 квітня 2004 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
166. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 30 серпня 2010 р. № 2491-VI. – К. : видавництво «Преса України», 2010. – 176 с.
167. Закон Украины «О выборах Президента Украины»: [комментарий] / За ред. Кивалова С., Баймуратова М. — Одеса: Юрид. літ-ра, 2004. — 484 с.
168. Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р. № 2657- XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pilad.com.ua/zakony/24-2010-02-15-19-10-47>
169. Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу. Закон України від 16 листопада 1992 р. № 27820X11. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2782-12>
170. Закон України» Про інформаційні агентства» від 28 лютого 1995 р. № 74/95-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.zntu.edu.ua/zakon/95_ia.html

171. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 р. № 37590-ХП. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/an/285/T375900.html
172. Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 р. № 540/97-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rup.com.ua/?req=zakon&kat=>
173. Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalaid.com.ua/zu-pro-zasady-zapobihannya-ta-protydiji-koruptsiji/>
174. За фальсифікацію виборів на Донбасі возбуждено 92 уголовных дела [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://politics.comments.ua/2005/08/04/59575/Za-falsifikatsiyu-viborov.html>
175. Законодавство про місцеві вибори: пошук балансу між конституційністю, доцільністю та реальністю // Часопис Парламент. – 2005. – № 7. – С. 29 – 46.
176. Заключний звіт місії ОБСЄ/БДПЛ зі спостереження за виборами // Вибори та демократія. – 2005. – №2. – С.42.
177. Заява Мережі підтримки реформ щодо нового виборчого законодавства про місцеві вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://сраес.org.ua/news/view/291>
178. Збірник Ю. В. Політична корупція: сучасний стан та особливості протидії/Ю. Збірник// Державне управління та місцеве самоврядування: історія та сучасність: [зб. тез наук.-практ.конф.]. – Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – С.117-120.
179. Звіт за результатами довгострокового спостереження за виборами України 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://opora.rv.ua>

180. Звіт за результатами фокус-групового дослідження «Використання «адміністративного ресурсу» під час виборчої кампанії 2002 року»// УНЦПД – 2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ucipr.kiev.ua/Ukrainian/adminresurs/002.html>.
181. Звіт КВУ за підсумками моніторингу передвиборчої ситуації в Україні протягом березня–травня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/doc.php?ukr&mid=docs&id=672>.
182. Звіт КВУ за підсумками моніторингу передвиборчої ситуації в Україні у червні 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvu.org.ua/doc.php?lang=ukr&mid=docs&id=732>.
183. Звіт КВУ за підсумками моніторингу передвиборчої ситуації в Україні у 2004-2006 роках [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.polit.com.ua/?cgid=5&PHPSESSID=d1b71d947caaa03f2a29bcfa65015568&mpid=9®id=637&spoid=2&offs=50&poid=2&id=2463>
184. Зінченко І. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: [монографія]. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н., 2007. – 320 с.
185. Зірковий колгосп для Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravda.com.ua.
186. Зеленько Г. Прогностичний ефект нового виборчого законодавства / Г. Зеленько // Віче. – 2005. – № 11. – С. 62–65.
187. Зельницький А. Політичні партії і вибори [довідник партійного працівника] / А. Зельницький, П. Удовенко. - К.: ІУЕП «Гарант квалі», ФКП «НДІСЕП» ВПЦ «Тираж», 2003. - 600 с.
188. Зимоха А. Цели и методы воздействия на территориальную картину выборов / А. Зимоха // Актуальные проблемы современной науки.–2006. – № 1.– С.206–216.

189. Зливков В. Выборы і використання кризового менеджменту / В. Зливков // Соціальна психологія . – 2004. – № 2. – С.49–60.
190. Зливков В. Выборча кампанія «Президент – 2004». Тенденції конструювання іміджу вірогідного переможця / В. Зливков // Соціальна психологія. – 2004. – № 1. – С. 17–30.
191. Знайомтесь – «Адміністративний ресурс» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukipr.kiev.ua /ukrainian/adminresurs/001.html>
192. Избирательная система в современной России [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://art.ioso.ru/seminar/2009/projects11/election/1-5.html>
193. Информационно-аналитический бюллетень «Страны СНГ. Русские и русскоязычные в новом зарубежье» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.materik.ru>
194. Ильченко Д. Бесконечная история./ Д. Ильченко // Вечерний Херсон.- 2011. – № 8. – С. 2-7.
195. Интернет-мониторинг выборов 2003-2004 годов в России. Гражданская инициатива Проекта «Информатика для демократии» – 2000+. М.: Фонд ИНДЕМ, 2004. - Т.1- 360 с.
196. Интернет-мониторинг выборов 2003-2004 годов в России. Гражданская инициатива Проекта «Информатика для демократии» – 2000+. М.: Фонд ИНДЕМ, 2004, - Т.2- 308 с.
197. Эффективность политических манипуляций на практических примерах [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://sprava.civicua.org/vibori/vi013adminresurs.html>
198. Как приписывали голоса «Единой России» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsland.ru/News/Detail/id/424318/cat/10>
199. Кандидат в президенты Белоруссии заявляет об отсутствии равных условий для агитации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.regnum.by/news/1354221.html>

200. Кампо В. [Місцеві вибори 2002 року: політико-правовий аналіз](http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1853). – [Електронний ресурс]./ В. Кампо // Контекст. – 2002.–1(13). – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=1853>
201. Кампо В. Парламентські вибори 2002 р.: якими їм бути? / В. Кампо // Людина і політика. – 2002. – № 1. – С. 9–16.
202. Каплан Ю. Політичний процес в Україні: особливості переходу до парламентської республіки / Ю. Каплан // Віче. – 2005. – № 4. – С. 32–34.
203. Каплан Ю. Політичні технології в Україні: особливості адміністративного ресурсу президентських виборчих кампаній 1999 р. / Ю. Каплан // Віче. – 2000. – № 2 – С. 4–14.
204. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – К.:«Оріяни», 2003. – 500с.
205. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием / С. Кара-Мурза. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 832 с.
206. Кармазіна М. Деякі особливості президентства на пострадянському просторі (1998-2004 рр.) / М. Кармазін // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 28–41.
207. Кармазіна М. «Первісний гріх» президентів (грані політичної корупції в Україні 1991-2004 рр.). / М. Кармазіна // Наукові записки. – Том 45. – Політичні науки / Національний університет «Києво-Могилянська академія».– 2005. – С. 43-50.
208. Кармазіна М. С. Президентство: український варіант : [монографія] / М. С. Кармазіна ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. – К. : ІПіЕНД, 2007. – 365 с.
209. Категории политической науки / Под ред. А. Мельвиля. – М.: МГИМО (Университет); Рос. полит. энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – 656 с.
210. Кацман В. Метаморфози адмінресурсу/ В. Кацман // Дзеркало тижня. – 2005. – № 15. – С. 6.

211. КВУ оцінив ведення кампанії напередодні повторного голосування та визначив головні загрози на виборах Президента України 7 лютого 2010 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cvu.org.ua/?lang=ukr&mid=fp&id=2514&lim_beg=120].
212. Кин Джон. Демократия и гражданское общество: Пер. с англ.; Послесл. М. Абрамова / Кин Джон.– М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 400 с.
213. Кіс Т. Виборчі системи та їх політичний наслідок / Т. Кіс // Нова політика. – 1996. – № 2. – С. 15 – 20.
214. Кіссе А. І. Етнічний конфлікт: теорія і практика управління. Політологічний аналіз. [монографія] / А. І. Кіссе. – К.: Логос, 2006. – 380 с.
215. Кирилюк М. Політологія / М. Кирилюк. - К., 2004. – 697 с.
216. Кириченко В., Парамонов Д. Административный ресурс в избирательных кампаниях/ В. Кириченко, Д. Парамонов. – Ростов- на-Дону, 2003. – 80 с.
217. Климанська Л. Соціально-комунікативні технології в політиці: таємниці політичної «кухні». [монографія] / Л. Климанська. - Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2007. – 332 с.
218. Ключковський Ю. Вибори 2006: проблеми та перспективи / Ю. Ключковський // Аспекти місцевого самоврядування. – 2006. – № 1(33). – С. 2–7.
219. Князев В. Вибори – шлях до демократичного суспільства: Метод. матеріали з виборчого процесу / За заг. ред. В. Князева. – К.: Видавництво УАДУ, 2002. – 78 с.
220. Ковлер А. Избирательные технологии: российский и зарубежный опыт / А. Ковлер . – М.: Ин-т государства и права, 1995. – 115 с.
221. Коваль М. Як організувати вибори / М. Коваль // Віче. – 1999. – № 5. – С. 47– 50.

222. Кодекс Республики Беларусь от 11 февраля 2000 г. № 370-3 «Избирательный кодекс Республики Беларусь» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.levonevski.net/pravo/razdelb/text118/index.html>
223. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Редакція від 06.03.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
224. Козоріз В. Вибори президента за законодавством України та російської Федерації / В. Козоріз // Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. Ківалов; відп. за вип. Л. Кормич. – 2010. – Вип. 39 . – С. 619-623.
225. Конлан Д. Примарний вплив Європи, США та Росії на президентських виборах в Україні / Д. Конлан // Дзеркало тижня. – 2004. – № 35. - С.7.
226. Коммерсант: Административный ресурс распоясал регионы [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sps.ru/?id=224414>
227. Колодій А., Олійник А. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: [підручник] / А. Колодій . – К.: «Юрінком Інтер», 2003. – 464 с.
228. Колодій А. Політологія [підручник] / А. Колодій. – К.: Ніка-Центр, 2000. – 680 с.
229. Конончук С. Адмінресурс «у законі»? / С. Конончук // День. - 2005.- № 159.- С. 24.
230. Кондорсе Ж. Про вибори / Ж. Кондорсе. - Л., 2004. - 160 с.
231. Кондратюк Н. Вибори 2004року / Н. Кондратюк // Дзеркало тижня. – 2004. - № 24. - С. 17.
232. Конституционное право. Словарь / Отв. ред. В. Маклаков. – М.: Юристъ, 2001. – 560 с.
233. Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики. – К.: Ін-т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2001. – 356 с.

234. Конституція України – Основний Закон суспільства, держави, людини: Зб.–К.: Вид-воУАДУ, 1998.–256 с.
235. Коломієць А. Звіти місії спостереження за виборами та які політичні технології використовуються на виборчих кампаніях / А. Коломієць // Віче. – 2004. – № 12. – С. 28–46.
236. Колпаков В. К. Адміністративне право України / В. К. Колпаков - К.:Юрінком Інтер, 1999. - 736 с.
237. Комент-стаття. Агітація за власні-державні кошти [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://ualinks.blogspot.com/2009/12/blog-post_26.html
238. Коммуникативные технологии XX века / [под ред. Г.Г. Почепцова]. – М.: Киев: Ваклер, 1999.
239. Кориженко Д. Управління виборчим процесом / Д. Кориженко// Часопис «Парламент». – 2003. – № 6. – С. 32 – 36.
240. Корж В. Електоральна корупція в Україні: проблеми теорії, законодавства і практики / В. Корж// Вибори та демократія. – 2010. – №2-3. – с.24-28.
241. Корнієнко М.В. Проблеми боротьби з корупцією та шляхи її розв'язання / М. В. Корнієнко // Науковий вісник НАВСУ.– К., 2003. – №1, ч. 2. – С. 3-13.
242. . Корольков В. Президентські вибори 2010: чи буде перерахунок на спірній ділянці? / В. Корольков // Політична Херсонщина. – 2010.– № 32. – С. 5–11.
243. Корупція в Україні – не політика. [монографія] /В. Журавський ., М. Михальченко, О. Михальченко. – К.: Фенікс, 2007. – 408 с.
244. Костецький К. Масові порушення прав громадян на виборчих ділянках / К. Костецький // Національна безпека та оборона. – 2010. – № 12. – С. 5–19.

245. Костецький К. Виборчі кампанії: стан і тенденції адміністративного ресурсу/ К. Костецький // Національна безпека та оборона. – 2010. – № 3.– С.15–38.
246. Костецький К. Виборчі кампанії напередодні президентських виборів: стан і тенденції адміністративного ресурсу/ К. Костецький // Національна безпека та оборона. – 2001. – № 12. – С. 33–56.
247. Костецький К. Залучення адміністративного ресурсу/ К. Костецький // День. – 2001. – № 197. – С. 6–7.
248. Кочубей Л. Виборчі технології: Навч. посіб. / Л. Кочубей// К., – 2008.
249. Кочубей Л. Виборчі технології: політологічний аналіз (на прикладі виборів до парламенту сучасної України): [монографія] – К.: Вид-во «Юридична думка», 2006. — 280 с.
250. Кочубей Л. Справедливість виборів у легітимності результатів / Л. Кочубей // Віче. – 2003. – № 3. – С. 11– 15.
251. Кочубей Л. Проблеми дослідження електорального простору: методологічний аспект / Л. Кочубей// Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С.108 – 111.
252. Кочубей Л. Виборчі технології як механізм політичного результату / Л. Кочубей // Людина і політика. – 2003. – № 4. – С. 56–62.
253. Кочубей Л. Виборчі технології у ході виборів Президента України-2004 р:уроки «Помаранчевої революції». [Електронний ресурс] / Л. Кочубей. – Режим доступу: <http://bibl.kma.mk.ua/pdf/ukrpolituk/1/29.pdf>
254. Кочубей Л. Категоріальні осмислення виборчих процесів / Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 2004. – № 4. – С.57–62.
255. Кочубей Л. Методи соціально – психологічного впливу на електорат / Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 2004. – № 1. – С.99– 103.

256. Кочубей Л. Канівська четвірка як основна політична виборча кампанія 1999року/ Л. Кочубей // Політичний менеджмент. – 1999.– №6. – С. 23–34.
257. Кочубей Л. Відкритість як концепт сучасного наукового дискурсу [Електронний ресурс] / Л. Кочубей – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilosNauk/2011_1/11.pdf
258. Кошелюк М. Выборы: магия игры. Технология победы / М. Кошелюк. – М.: Макцентр, 2000. – 192 с.
259. Кравченко А. Избирательное законодательство Российской Федерации и Ростовской области (в помощь организаторам выборов) / А. Кравченко. - Ростов-на-Дону, 2002. – 464 с.
260. Кресіна І., Перегуда Є. Світ-це продажі! Принаймні до 30 вересня / І. Кресіна, Є. Перегуда // Віче. – 2007 – № 17. – С. 12-18.
261. Кримінальний кодекс України. Редакція від 16.02.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>
262. Крыштановская О. Анатомия российской элиты / О. Крыштановская. – М.: Захаров, 2005. – 384 с.
263. Кудинов О. Основы организации и проведения избирательных кампаний в регионах России. Теории, методы, технологии, практика / О. Кудинов. – Калининград, ГИПП «Янтарный сказ», 2000. – 468 с.
264. Кудинов О. Большая книга выборов: как проводятся выборы в России / О. Кудинов. – М.: Издательство «Арт Бизнес Центр», 2003. – 663.
265. Кузьмин П.В. Политическая деятельность: теория и практика в современной Украине: [монография] / П. В. Кузьмін– Симферополь: «Оригинал – М», 2007. – 456 с.
266. Кузьмин П.В. Политические дебаты как технология политической коммуникации / П.В. Кузьмін // Вестник СевГТУ. Вып. 71: Политология: Сб. научн. тр.; Севаст. нац. техн. ун-т. – Севастополь: Изд-во СевНТУ, 2006. – С. 57-68.

267. Кузьмин П.В. К вопросу о технологиях политической деятельности / П.В. Кузьмін // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К.: ТОВ «XX1 століття: Діалог культур», 2005. – Вип. 19. – С. 195-203.
268. Кульчицький С. Помаранчева революція: розщеплення адміністративного ресурсу / С. Кульчицький // День. – 2005. – № 88 – С. 6.
269. Кульчинський Р., Трофінова Н. Американські гірки: Президентські кампанії в Україні та США / Р. Кульчинський, Н. Трофінова // Галицькі контракти. – 2004. – № 42. – С. 14–17.
270. Купцов А. Выборы в Україні в контексті теорії і практики політичного маркетингу / А. Купцов // Соціологія: теорія, методологія, маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 125 – 136.
271. Купський Р. Админресурс / Р. Купський // Украинская инвестиционная газета. – 1999. – № 19 – С. 8-11.
272. Кучерносов В. Фандрайзинг: мифы и реальность / В. Кучерносов // Вестник благотворительности . – 2000 . – № 9 (51) – С. 4– 8
273. Кынев А. Эффекты «майдана»: политическая система Украины после кризиса 2004г. / А. Кынев // Полис. – 2005. – № 1. – С.34– 38.
274. Лавринович О. Реформа виборчої системи і Парламент України / О. Лавринович // Право України. – 2001. – № 1. – С. 97– 98.
275. Ларін Б. Голосування за кордоном. Зарубіжний досвід / Б. Ларін // Юридичний Вісник України. – 2005. – № 12. – С.11–16.
276. Левченко А. Выборы против всех [Електронний ресурс] / А. Левченко // Газета.ru. – Режим доступу: <http://gazeta.ru/politics/elections2007/info/s2366166.shtml>
277. Лейпхарт А. Конституциональные альтернативы для новых демократий / А. Лейпхар // Полис. – 1995. – № 2. – С. 23– 30.
278. Лещенко С. Прощальний акорд Тимошенко: у виборчий тур – за кошти бюджету [Електронний ресурс] / С. Лещенко – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/01/15/4622908/>

279. Лещенко С. Прийоми стратегій і тактики передвиборчої боротьби: адміністративний ресурс / [Електронний ресурс] / С. Лещенко – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2004/03/14/44625908/>
280. Лисовский С., Евстафьев В. Избирательные технологии: история, теория, практика / С. Лисовский, В. А. Евстафьев – М.: РАУ Университет, 2000. – 320 с.
281. Литовченко В. Агітація під час похоронів? [Електронний ресурс] / В. Литовченко. – Режим доступу: www.umoloda.kiev.ua/number
282. Лихова С. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): [монографія] / С. Лихова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
283. Логачова В. Вибори і адміністративний ресурс: негативні наслідки [Електронний ресурс] / В. Логачова. – Режим доступу: <http://intkonf.org/logachova-vv-vibori-i-administrativniy-resurs-negativni-naslidki/>
284. Лозунько С. Политики ушли в кулуары / С. Лозунько // 2000. – 2006. – № 13. – С. – 7.
285. Лозунько С. Об админресурсе Ющенко Янукович может только мечать / С. Лозунько // 2000. – 2004. – № 38. – С.6-7.
286. Лукач У. Справу завершено. Можна розходитись? – Помаранчева революція очима конфліктологів / У. Лукач // Віче. – 2005. – № 9. – С.66– 68.
287. Лукашенко А. Беларуси нужна конструктивная оппозиция [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/power/president/2008/09/28/557634.html>
288. Лукашенко – forever? // Дзеркало тижня. – 2004. – № 36. – С. 12.
289. Людина Януковича боїться адмінресурсу Тимошенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2010/01/8/4595927/>

290. Люберев А.Е. Референдум в Российской Федерации: история и проблемы законодательного регулирования [Электронный ресурс] / А. Е. Люберев – Режим доступа: <http://lyubarev.narod.ru/elect/referend.htm>
291. Мадрига Т. Особливості застосування виборчих технологій у парламентських виборчих кампаніях 2006-2007 рр. [Электронный ресурс] / Т. Мадрига – Режим доступа: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Vdakk/2010_1/40.pdf
292. Майбутні місцеві вибори в Україні будуть безконфліктними, але нечесними [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dif.org.ua/ua/events/ijoro>
293. Максимов А. А. Чистые и грязные технологии: российский опыт. / А. А. Максимов – М., 1999. – 448 с.
294. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства. – К.: Основні цінності, 2005. – 528 с.
295. Малкин Е., Сучков Е. Политические технологии / Е. Малкин, Е. Сучков. – М.: Русская панорама, 2006. – 680 с.
296. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий и партийного строительства / Е. Малкин, Е. Сучков. – М.: Русская панорама, 2002. – 464 с.
297. Малкин Е., Сучков Е. Основы избирательных технологий.– 4-е изд., расш. и допол. / Е. Малкин, Е. Сучков – М.:«Русская панорама» – 2003. – 480с.
298. Мальцева Н. Грязные избирательные технологии: мифы и реальность / Н. Мальцев. – М.: «Новости», 2003. – 207 с.
299. Макаренко Г. Виборча кампанія: випробування піар технологіями, або кілька запитань щодо майбутніх виборів / Г. Макаренко // Юридичний вісник України. – 2005. – 6– 12 серпня. – С.5.

300. Макаров Б. Выборы: декларации и действительность [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://left.ru/2003/11/makarov87.html>
301. Малярчук В. Від «партій влади» до влади партій / В. Малярчук // Віче. – 2005.– С.37– 39.
302. Матвейчев О., Новиков В. Предвыборная кампания. Практика против теории / О. Матвейченко . - Екатеринбург.Издательство Уральского университета, 2003. – 186 с.
303. Матвієнко В. Адмінресурс замість ідеології / В. Матвієнко// Газета АКБ Промінвестбанк. – 2001. – №7 (39). – С. 2.
304. Мацієвський Ю. – «Помаранчева революція» крізь призму міждисциплінарних соціальних досліджень / Ю. Мацієвський // Політичний менеджмент. – 2005. – № 6. – С.7– 19.
305. Мельник М. Правоохоронні органи і політика в Україні / М. Мельник // Дзеркало тижня. – 2004. – № 23. – С.15.
306. Мельник М. Політична корупція: сутність, чинники, засоби протидії / М. Мельник // Національна безпека і оборона. – 2009 . – № 7. – С. 67– 73.
307. Мельник М. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню виборчого або референдного права /М. Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9c>
308. Мельник М., Хавронюк М. Правоохоронці перед вибором: момент істини / М. Мельник, М. Хавринюк // Дзеркало тижня. – 2004. – № 44. – С.7.
309. Меркель В., Круассан А. Формальные и неформальные институты в дефектных демократиях/ В. Меркель, А. Круассан // Полис. – 2002. – № 1. – С. 6 – 17; № 2. – С. 8-16.

310. Метельова Т. Тяжка хвороба адмінресурсу [Електроний ресурс] / Т. Метельова.– Режим доступу: <http://www.forumspaskiev.org.ua/databox>
311. Метельова Т. Проблеми типологізації суспільства / Т. Метельова - К.:НУХТ, 2003. - 38 с.
312. Механізми фальсифікації виборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/news/2004/07/21/3001303/view_print/
313. Мирошниченко А. Выборы: от замысла до победы (Предвыборная кампания в российском регионе) / А. Мирошниченко. – М.: «Центр», 2003. - 304 с.
314. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н. Михальченко. – К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. – 440с.
315. Михальченко М., Михальченко О., Невмерижицький Є. Корупція в Україні: політико-філософський аналіз: [монографія] / М. Михальченко, О Михальченко, Є. Невмерижицький. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2010. – 615 с
316. Михальченко М., Андрущенко В. Україна розділена в собі: від Леонідії до Вікторії / М. Михальченко, В. Андрущенко – К.:ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2009. – 458 с.
317. Михайленко В. Аналіз виборчих технологій (Росія, Україна, США) / В. Михайленко // Актуальні проблеми політики. – Вип. 10 – 11. – 2001. – С. 321 – 325.
318. Мілова М. Президент у парламентській системі правління. Досвід Болгарії / М. Мілова // Віче. – 2003. –№ 7. – С. 66– 70.
319. Місцеве самоврядування: пошуки та здобутки [Збірник матеріалів та документів] / За ред. М. Пухтинського, О. Власенка. – К.: Атіка, 2007. – 896 с.
320. Місцеві вибори — 2010. Пульс країни / Відп. редактори Когут А., Сідаш К. – К.: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2011. – 228 с.

321. Місцеві вибори – перегони розпочато [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://provinciyka.rv.ua/lastnews/14301-miscevi-vibori-peregoni-rozpochato.html>
322. «Місцеві вибори 2002 року: політико-правовий аналіз» [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Українського незалежного центру політичних досліджень. – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/modules>
323. Можливі загрози проведенню прозорих і демократичних виборів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua/pda/index.php?id=1253536867>
324. Мостова Ю. Вибори Президента / Ю. Мостовая // Дзеркало тижня. – 2005. – № 1. – С. 1–2.
325. Молчанова О. У чому сила, брате? В адмінресурсі. /О. Молчанова // Віче. – 2007. – № 12 – С. 22–25.
326. Мороз О. Політична анатомія України /О. Мороз – К.: Парламентське видавництво, 2004. – 388 с.
327. Мордовець Л. Вибори 2007 року – не змагання ідеологій, а парад популізму! [Електронний ресурс] / Л. Мордовець. – Режим доступу: http://www.spu.in.ua/ua/news_regions/8523
328. М'ягков О., Щокін І. Фальсифікації чи домисли: досвід виборів у Росії та в Україні / О. М'ягков, І. Щокін // Соціологія: теорія, методи маркетинг. – 2005.– № 2.– С. 116–155.
329. На Донеччині комуністи повстали проти Партії Регіонів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2197579.html>
330. Наблюдатели от СНГ признали выборы свободными и транспарентными [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.rosbalt.ru/main/2007/12/03/436906.html>

331. Народная новость. Радиостанциям приказали крутить «песню про Саню» 7 раз в сутки? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://news.tut.by/otklik/207531.html>
332. Нальотов А. Выборчі технології як чинник впливу на масову свідомість / А. Нальотов // Політичний менеджмент. – 2007. – № 5. – С. 126–138.
333. Намагання влади будь-що перемогти на виборах перетворили народне волевиявлення на театр абсурду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dniprograd.org/ua/articles/politics/1765>
334. Наумов В. «Большая ложь» и «маленькая правда» / В. Наумов / Избирательные технологии и избирательное искусство: Сб. статей / Под ред. В. Устименко. – М.: Росс. полит. энцикл., 2001. – С. 72–75.
335. Наумкина С. М. Социально-политические аспекты управления: [монография] / С. М. Наумкина – Одесса, 1994. – 175 с.
336. Наумкіна С. М. Політико-правова регламентація політичної діяльності / С. М. Наумкіна // Наукове пізнання: методологія та технології. Спец. випуск. – 2008. – № 2. – С. 149–153.
337. Наумкіна С. М. Феномен української політичної еліти 90-х років / С. М. Наумкіна // Актуальні проблеми політики: Збірник наукових праць – Одеса, 1999. – Вип. 5 – С. 45–49.
338. Наумкина С. М. Процессы институциональных изменений политической системы Украины / С. М. Наумкина // Государственная власть и политическое участие: материалы междунар. науч. конф. / Редкол.: Ю. А. Бабинов и др. – Севастополь: Изд –во СевНТУ, 2007. – С. 118–122.
339. Ніколаєнко Т. Агітація за державний кошт [Електронний ресурс] / Т. Ніколаєнко. – Режим доступу: <http://pravda.com.ua/articles/2009/12/23/4560788/>
340. Ніколаєнко Н. О. Парти́йна система в сучасній Україні: новітній етап розвитку / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць /

- гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 6. — К. : ВІР УАН, 2006. — С. 289—294.
341. Ніколаєнко Н. О. Теоретико-методологічні проблеми визначення поняття “політична реклама” / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 16. — К. : ВІР УАН, 2008. — С. 175—180.
342. Ніколаєнко Н. О. Використання адміністративного ресурсу під час виборчих кампаній / Н. О. Ніколаєнко // Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї. — Вип. 13. — К. ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. — С. 180—185.
343. Ніколаєнко Н. О. Стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства в Україні // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 13. — К. : ВІР УАН, 2008. — С. 203—207.
344. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс як деструктивна політична технологія та відповідальність за його застосування / Н. О. Ніколаєнко // Наукові праці : наук.-метод. журнал. — Вип. 118 (Т. 131). — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. — С. 112—116. — (Серія “Політологія”).
345. Ніколаєнко Н. О. Причини виникнення та використання адміністративного ресурсу в Україні / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 35. — К. : ВІР УАН, 2010. — С. 395—401.
346. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс: методологічні підходи до визначення поняття та проблема типологізації / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 39. — К. : ВІР УАН, 2010. — С. 344—351.
347. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс: підходи до розуміння, основні парадигми / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб.

- наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 44(2). — К. : ВІР УАН, 2011. — С. 644—650.
348. Ніколаєнко Н. О. Форми застосування адмінресурсу в виборчій кампанії / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 41(11). — К. : ВІР УАН, 2010. — С. 474—482.
349. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс як політична технологія: питання класифікації / Н. О. Ніколаєнко // Актуальні проблеми політики : збірник наук. праць / керівник авт. кол. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. — Вип. 40. — Одеса : Фенікс, 2010. — С. 233—243.
350. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс в Україні: витоки та джерела / Н. О. Ніколаєнко // Актуальні проблеми політики : збірник наук. праць / керівник авт. кол. С. В. Ківалов ; відп. за вип. Л. І. Кормич. — Вип. 41. — Одеса : Фенікс, 2011. — С. 155—165.
351. Ніколаєнко Н. О. Адміністративний ресурс в контексті аналізу політичних технологій в Україні / Н. О. Ніколаєнко // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — Одеса : ОДЕУ, 2011. — № 9(134). — С. 160—168.
352. Ніколаєнко Н. О. Проблеми періодизації адмінресурсу / Н. О. Ніколаєнко // Гілея (науковий вісник) : зб. наук. праць / гол. ред. В. М. Вашкевич. — Вип. 49(7). — К. : ВІР УАН, 2011. — С. 633—638.
353. Небезпеки маніпулювань свідомістю людини під час виборів та можливі методи громадського контролю за владою і виборчими процесами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.academia.org.ua/?p=873>
354. Николаев А. Н. Административный ресурс в региональных избирательных кампаниях / А. Н. Николаев // Полис. — 2000. — № 4. — С. 171—174.

355. Новые данные независимых экзит-поллов: Лукашенко не побеждает в первом туре [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/1358243.html>
356. Окремі аспекти проведення передвиборної агітації та діяльності засобів масової інформації» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eli.org.ua/press/149?PHPSESSID=3e829882f260887f105cebed635093e9>
357. Опришко В. Актуальні проблеми парламентської реформи / В. Опришко // Парламентаризм в Україні: теорія і практика: матеріали науково-практичної конференції, 26 червня 2001 р. – К., 2001. – 240 с.
358. Оппозиционеры не попали в новый парламент Белоруссии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gazeta.ua/ru/articles/life/257034>
359. ОБСЕ не признает выборы в Беларуси соответствующими стандартам, Deutsche Welle [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,6361790,00.html>
360. Общая и прикладная політологія [учебное пособие] / Под ред. В. Жукова, Б. Краснова. – М.: МГСУ, Из-во СОЮЗ, 1997. – 992 с.
361. Ольшанский Д., Пеньков В. Політический консалтинг / Д. Ольшанский, В. Пеньков – СПб, 2005. – 448 с.
362. Оригинальные темники на «Украинской Правде»[Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravda.com.ua/rus/articles/2007/03/7/4414401/>
363. Основи демократії: [навч. посіб.для студентів вузів] / За заг. ред. А. Колодій; МОН України, Ін-т вищої освіти АПН України, Укр.-канад. Проект «Демократична освіта». – К.: Вид-во «Ай Бі», 2002. – 684 с.
364. Панарин И. Информационная война и выборы. / И. Панарин – М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2003. – 416 с.

365. Панкратов В. Управление людьми: Практическое руководство / В Панкратов. – М.: Из-во Институт Психотерапии, – 2002 – 336 с.
366. Панчук К. Влада не використовуватиме адмінресурсу під час виборів 2010 року / К. Панчук // Політичний менеджмент. – 2010. – № 6. – С. 1–10.
367. Панфилова Е., Шевердяев С. Противодействие злоупотреблению административным ресурсом на выборах: проблемы и перспективы / Е. Панфилова, С. Шевердяев. – М.: Де Ново, 2005 – 104 с.
368. Парамонов Д., Кириченко В. Административный ресурс в избирательных кампаниях / Д. Парамонов, В. Кириченко – Ростов -на - Дону, 2003. – 80 с.
369. Парамонов Д., Кириченко В. Методы фальсификации выборов. / Д. Парамонов, В. Кириченко – М.: Южно-Российский институт информационных технологий. – 2003. – 76 с.
370. Парламентаризм в Україні: теорія та практика: [матеріали міжнар. наук.-практ. конф]. – К.: Верховна Рада України, 2001. – 658 с.
371. Парламентские выборы // Корреспондент. – 2006. – № 12 – С. 20–44.
372. Парламентські вибори в Україні -2002, 2006, 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
373. Парламентські вибори – перегони розпочато [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://provinciyyka.rv.ua/lastnews/14301-miscevi-vibori-peregoni-rozpochato.html>
374. Парламентские выборы в Белоруссии (2008). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%CF>
375. ПАСЕ и ОБСЕ: выборы в Госдуме не соответствовали стандартам Европы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://korrespondent.net/russia/219152-pase-i-obse-vybory-v-gosdumu-ne-sootvetstvovali-standartam-evropy>

376. ПАСЕ: Мы разочарованы выборами в Белоруссии [Электронний ресурс]. – Режим доступу: <http://grani.ru/Politics/World/Europe/Belarus/m.103394.html>
377. Права людини в Україні 2009–2010. Узагальнена доповідь правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://khp.org/index.php?id=1298356222>
378. «ПР отримала мерів майже в половині областей» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bbc.co.uk/ukrainian/news>
379. Петров О. Стратегії політичних сил на парламентських виборах 2006 року / О. Петров // Політичний менеджмент. – 2006. – № 1. – С.18–26.
380. Пеньков В. Политический прогресс и политическая культура. / В. Пеньков. – М.:NOTA BENE, 2000. – 148 с.
381. Передвиборча війна. Хроніка першого місяця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ПРАВДА.com.ua
382. Перебіг виборчого процесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode=inject&url=http%3A%2F%2Ftomenko.kiev.ua%2Fdocs%2Fpc02-2002-07.html&tex>
383. Пехтин В. Парламентские выборы в Белоруссии состоялись без серьезных замечаний и нарушений [Електронний ресурс] / В. Пехтин. – Режим доступу: <http://www.regnum.ru/news/1062307.html>
384. Під час трансляції виступу Ю. Тимошенко в Лисичанську відключили кабельне ТБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.telekritika.ua/news/2010-01-12/50350?theme_page=70&
385. Підлеглі Л. Черновецького «загубили» 52 будинки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiyany.obozrevatel.com/news/2008htm>
386. Писарчук заявляє про застосування проти нього адмінресурсу з боку міської влади Львова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vgolos.com.ua/politic/news/38899.html?page=33>

387. Президентські вибори на Луганщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.tut.ua/politic/20041221/prezidentski_vibori_2004_na_luganschini/
388. Плохих В., Гриськова А. Адміністративний ресурс під час виборчої кампанії: сутність, механізми, індикатори застосування / В. Плохих, А. Гриськова // Наукові праці : наук.-метод. журнал. – Т. 79. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2008. – С. 94–98.
389. Побережний Є. Вибори –2002 і роль адмінресурсу. Перші уроки / Є. Побережний // Контекст. – 2002 – № 13. – С. 24–29.
390. Політична наука. Словник: категорії, поняття і терміни / Б. Кухта, А. Романюк, Л. Старецька та ін. – Львів : Кальварія, 2003. – 500 с.
391. Політична історія України: [посібник] / За ред. В. Танцюри – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 488 с.
392. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. [Редкол. І. Ф. Курас (голова) та ін.] – К.: Генеза, 2002 – 2003. – 298 с.
393. Політреклама - партійні ідеали знову в моді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/politichna/2006-02-07/6407>
394. Політичні партії напередодні виборів: стан і тенденції // Національна безпека і оборона. – 2001. – № 12. – С. 15–57.
395. Політологічний енциклопедичний словник: [Навч. посіб. для студентів вузів.] – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
396. Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії // Національна безпека і оборона. –2009. – № 7. – С. 2–66.
397. Поліщук І. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики. / І. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2005. – № 3. – С. 137–146.
398. Поліщук А. Порушення президентських виборчих кампаній 2010 року / А. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2010. – № 2 – С. 4–8.

399. Поліщук А. Виборчий процес та застосування адмінресурсу/ А. Поліщук // Політичний менеджмент. – 2002. – № 3. – С. 17–23.
400. Пустельник Л. Чим багаті кандидати? /Л. Пустельник // «СЛОВО Просвіти» – ч. 31 (251), 29 липня – 4 серпня 2004 р. – С. 6–8.
401. Полохало В. Стroeння політичних еліт в процесі виборчих кампаній в Україні / В. Полохало // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 3–8.
402. Полуэктов В. Чума Едроссии - административный ресурс в избирательных кампаниях [Электронный ресурс] / В.Полуэктов. – Режим доступа: <http://www.izbass.ru/tg-10-03-1a.htm>
403. Полуэктов В. Полевые и манипулятивные технологии. Настольная книга менеджера избирательных кампаний. / В. Полуэктов – М. Русская панорама, 2003. – 464 с.
404. Полуэктов В. От двери к двери: полевые технологии в избирательной кампании. / В. Полуэктов – М.: Русская панорама, 2002. – 253 с.
405. Полуэктов В. По следам думской кампании [Электронный ресурс] / В.Полуэктов . – Режим доступа: http://compromat.ru/page_22220.htm
406. Попередній звіт висновків місії спостереження ENEMO за парламентськими виборами 2006 року [Електронний ресурс]. – Режимдоступу: <http://www.enemo.org.ua/ENEMO%20FINAL%20STATEMENT%202006%20ukr.pdf>.
407. Попередній аналіз Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», прийнятого 10 липня 2010 року на відповідність положенням Конституції України [Електронний ресурс]. – Режимдоступу: <http://politiko.ua/blogpost35964>
408. Президентські вибори - 2004 на Луганщині [Електронний ресурс].
-

Режимдоступу: http://news.tut.ua/politic/20041221/prezidentski_vibori_2004_na_luganschini/

409. Президентські перегони 2004 року: ціна та перспективи вибору. Центр О. Разумкова // Національна безпека і оборона –2003. – № 12. – 26 с.
410. Президентские выборы в Беларуси [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D%29>.
411. Протько Т. Выборы президента Республики Беларусь. Результаты независимого наблюдения / Т. Протько – М., 2006. – 104 с.
412. Політична наука в Україні: стан і перспективи: матеріали всеукраїнської наукової конференції (Львів, 10-11 травня 2007 року) / Укл. Поліщук М., Скочиляс Л., Угрин Л. – Львів, ЦПД, 2008. – 308 с.
413. Политические технологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mirslovarei.com/contentpol686>.
414. Политические технологии [под общ. ред. О. Ф. Шаброва]. – М.: Изд-во РАГС, 2001. – 316 с.
415. Полторак В. Политический маркетинг и организация избирательной кампании / В. Полторак // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2002. – № 1. – С. 61–79.
416. Потерухин Е. Тайные пружины «административного ресурса». [Електронний ресурс] / Е. Потерухин. – Режим доступу: <http://www.arhpress.ru/ps/2001/12/5/10p.shtml>
417. Почепцов В. Как становятся президентами. / В. Почепцов. – К.: Знання – 1999.– 380 с.
418. Почепцов В. Коммуникативные технологии. / В. Почепцов. – К.: Знання – 2001.–370 с.
419. Пушкарева Г. Политический менеджмент / Г. Пушкарева. – М.: Дело, 2002. – 400 с.

420. Прибыловский В. Выборы как битва административных ресурсов. [Электронный ресурс] / В. Прибыловский. – Режим доступа: <http://www.kprf.ru/articles/2733.shtml?print>
421. Проект Федерального закона «О противодействии коррупции в России». [Электронный ресурс] / Национальный план противодействия коррупции. – Режим доступа: <http://archive.kremlin.ru/articles/corrupt2.shtml>
422. Проект Федерального закона «Основы антикоррупционной политики». [Электронный ресурс] / Национальный план противодействия коррупции. – Режим доступа: <http://www.transparency.org.ru/center/index.asp>
423. Радченко О. Інституціональна взаємодія народовладдя та органів державної влади на виборах [Електронний ресурс] / О. Радченко // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління. – Режим доступу: http://myalibi.at.ua/publ/disertaciji_z_pravoznavstva/radchenko_oleksandr_vitalijovich_institucijna_vzaemodija_narodovladdja_ta_organiv_derzhavnoji_vladi/13_resursne_zabezpechennja_derzhavnogo_upravlinnja_ta_jogo_vikoristannja_u_viborchomu_procesi/12-1-0-153
424. Радченко О.В. Адміністративний ресурс як форма взаємодії органів державної влади з електоратом у виборчому процесі [Електронний ресурс] / О. Радченко. – Режим доступу: http://myalibi.at.ua/publ/disertaciji_z_pravoznavstva/radchenko_oleksandr_vitalijovich_institucijna_vzaemodija_narodovladdja_ta_organiv_derzhavnoji
425. Радченко О. Влада і вибори: інституційна взаємодія в демократичному суспільстві: [монографія] / О. Радченко –Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – 243 с.
426. Радченко Є. Виборче законодавство: українська практика, міжнародний досвід та шляхи реформування [Електронний ресурс]

- /Є. Радченко. – Режим доступу: http://parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=6&iar_id=459&as=2].
427. Рахманін С. «Помаранчева революція. Подальше використання політичних технологій під час виборів 2004 року та застосування адмінресурсу» /С. Рахманін // Дзеркало тижня. – 2004. – № 52. – С.5.
428. Реалії політичних технологій в Україні/ Проект «Аналіз фінансування виборчої кампанії та застосування адмінресурсу» [під ред. Ю. Вінського]. — Київ. – 2002. — 168 с.
429. Розова Т. В., Барков В.Ю. Громадянин перед вибором: індивідуалізм чи колективізм?/ Т. В. Розова, В. Ю. Барков // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – Одеса. – Юридична література, 2003. – С.53–61.
430. Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: [монографія] / Т. В. Розова, В. Ю. Барков. – Одеса.: Юрид. літ., 2003. –336 с.
431. Рішення Верховного суду України «Щодо другого туру виборів Президента України» від 3 грудня 2004 р. // Вибори та демократія. – 2004. – № 2. – С. 37–40.
432. Римар Н. Використання засобів політичної реклами та Public Relations у боротьбі за політичну владу/ Н. Римар // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 58–62.
433. Римський В.Л. Административный ресурс на федеральных выборах 2003-2004 годов [Електронний ресурс] / В. Л. Римський – Режим доступу: http://www.indem.ru/idd2000/conf/4/Predlojeniya/Admin_Rim.htm
434. Рудик О. Політична корупція в умовах сучасної демократії [Електронний ресурс] / О. Рудик. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ua/project_ua_full.php?m_id=7787
435. Рудич Ф. Геополітичний вимір президентських виборів 2004р. / Ф. Рудич// Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 3–16.

436. Самар В. Сувій дракона / В. Самар // Дзеркало тижня . – 2010. – №1 – С. 6–8.
437. Самар В. Використання ЗМІ у виборчих кампаніях 2010 року / В. Самар// Вісник дня. – 2010. – № 17. – С. 7–9.
438. Семенюк Т. Фінансування політичних партій на парламентських виборах / Т. Семенюк // Політичний менеджмент . – 2008. – № 1 – С. 39– 45.
439. Симоненко називає метушню Ющенко прикриттям і пропонує альтернативу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2009/08/28/4500899/>
440. Сич О. Адміністративний ресурс у технологіях тіньової політики України / О. Сич // Визвольний шлях. – 2001. – № 11. – С. 28–40, № 12. – С. 3–8.
441. Сич О. Адміністративний ресурс в технологіях тіньової політики України / О. Сич / Івано-Франківськ: Вид-во «Місто-НВ», 2001. – 44 с.
442. Сіденко С. Глобальний розвиток і Україна / С. Сіденко // Розбудова держави. – 2000. – № 7. – С. 44–54.
443. Скандал у Кам'янці-Подільському. Міський голова в СІЗО, на вулицях – акції протесту. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vikna.stb.ua/ua/news/2010/10/12/41205/>
444. Скоболев Є. Владу яку не видавити / Є.Скоболев // Дзеркало тижня. –2004. – № 47. – С. 5.
445. Скрипнюк О. Поняття і види відповідальності за порушення виборчого законодавства. / О. Скрипнюк // Бюллетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 2. – С. 18–26.
446. Скрипнюк О. Забезпечення участі народу у формуванні органів влади як фактор функціонування державної системи державного управління / О. Скрипнюк // Право України. – 2006. – № 6. – С. 3–8.
447. Скорик Л. Майже весь адмінресурс працював проти Януковича / Л. Скорик // День. – 2004. – № 211 – С. 3–5.

448. Смирнова А. Административный ресурс победил еще раз. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.pravdasevera.ru/2001/02/16/9.shtml>
449. Соловьев А. Политология. Политическая теория и политические технологии: [Учебник для студентов вузов] / А. Соловьев – М.: Аспект пресс, 2006. – 559 с.
450. Соловчук Л. Вибір у стилі техно / Л. Соловчук // Галицькі контракти. – 2004. – № 43. – С. 14–16.
451. Сороченко В. Что такое «административный ресурс»? [Электронный ресурс] / В. Сороченко. – Режим доступа: <http://psyfactor.by.ru/adresurs.htm>
452. Союз против коррупции: СМИ, гражданский сектор и бизнес объединяют усилия в борьбе с коррупцией. – М.: Институт гуманитарных коммуникаций, 2000. – 360 с.
453. Спостерігачі розійшлися в оцінках виборів в Україні. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2208552.html>
454. Стріха М. Українські вибори: до і після. / М. Стріха // Сучасність. – 2005. – № 2. – С. 9–18.
455. Стоякін В. Адміністративний ресурс у виборчих кампаніях / В. Стоякін // День – 2001. – № 141 – С. 8–10.
456. Сучасний виборчий PR / В. Лісничий, В. Грищенко, О. Радченко та ін.; [Керів. авт. кол. В.В. Лісничий] – Северодонецьк: ВД «Еврика», 2001. – 480 с.
457. Сюмар В. Використання ЗМІ у виборчих кампаніях 2010 року / В. Сюмар // Вісник дня. – 2010. – № 17. – С. 7–9.
458. Таласова А. Административный ресурс власти не безграничен. [Электронный ресурс] / А. Таласова. – Режим доступа: http://www.dpkakzhol.kz/publikacii_2003/publ_170703_3.htm

459. Тараненко В. «Президентські вибори – 2010. Факти. Порушення. Тенденції»/ [Електронний ресурс] / В. Тараненко. – Режим доступу: <http://day.ua/>
460. Татур В. Тайны нового мышления: [Сб.] / В. Татур. – М., Прогресс, 1990. – 198 с.
461. Татарин А. Стратегія і тактика основних кандидатів на посаду Президента України: досвід виборчої кампанії 2009–2010 рр. (практика Західної України) [Електронний ресурс] / А. Татарин // Віче – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1964/>
462. Тенденції еволюції виборчих технологій в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=28&c=720>.
463. Телешун С. Структурні елементи вертикалі політичної влади і державного управління та органи місцевого самоуправління / С. Телешун // Право України. – 2001. – № 6. – С. 28–33.
464. Темник(ЗМІ) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/%>
465. Тернопіль. Політичні висновки [Електронний ресурс].– Режим доступу :<http://narodna.pravda.com.ua/politics/49c20bba6b964/>
466. Технология и организация выборных кампаний. Зарубежный и отечественный опыт. – М.: Российская академия управления, 1993. – С. 129–145.
467. Тищенко Ю. Уроки та підсумки виборчої кампанії 1999 року в контексті [виборів](#) -2004[Електронний ресурс] /Ю. Тищенко – Режим доступу: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?fmode=inject&ur>
468. Тищенко Ю. Використання «адміністративного ресурсу» під час виборчої кампанії 2002 р [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко – Режим доступу: <http://www.ucipr.kiev.ua/ukrainian/adminresurs/001.html>.

469. Толпыго А. Украинские выборы: кандидат избиратель / А. Толпыго // Полис. – 2001. – № 4. – С. 49–54.
470. Томенко М. Законодавча, виконавча та судова влади України до і після виборів 2002 року / М. Томенко // Універсум. – 2002. – № 9 –10. – С. 5–11.
471. Томенко М. Політичні технології у виборчій кампанії Президента / М. Томенко // Політична думка. – 1999. – № 3. – С. 56–61.
472. Топ-12 «грязных» технологий на местных выборах-2010 [Електронний ресурс]: Сайт Кременчуг онлайн. – Режим доступу: <http://www.kremenchug.ua/news/power/11732-top-12-gryaznyh-texnologij-na-mestnyx-vyborax-2010.html>
473. Трофімова Н. Адмінресурс «у законі»/ Н. Трофімова Н. // Дзеркало тижня – 2000.– № 12. – С. 3.
474. Трофімова Н. Адмінресурс у дії / Н. Трофімова // День. – 2005. – № 65. – С.8.
475. Указ Президента РФ «О Совете при Президенте РФ по борьбе с коррупцией» от 24.11.03. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stopcorruption.ru/1384.htm>
476. Указ Президента РФ «О федеральной программе «Реформирование государственной службы РФ (2003 – 2005 г.г.)» от 19.11.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.referent.ru/1/67634>
477. Указ Президента РФ «Об утверждении общих принципов служебного поведения государственных служащих» от 12.08.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tamognia.ru/doc_base/document.php?ID=1553148
478. Указ Президента Республики Беларусь «О назначении выборов в Палату представителей Национального собрания Республики Беларусь четвертого созыва» от 24 июня 2008 г. – № 344 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.rec.gov.by/elect/ppns4/ppns4ukaz.html>

479. Україна- 2004 рік: перебіг президентської кампанії очима громадян. // Національна безпека і оборона. –2004. – № 10. – С. 13–18.
480. Україна. Парламентські вибори 31 березня 2002 року. Заключний звіт Бюро по демократичним інститутам та правам людини ОБСЄ. – Варшава, 2002. – 38 с.
481. Україна після президентських виборів: становлення демократії та розвиток громадянського суспільства: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції [Укл. А. Романюк, Л. Скочиляс] – Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 152 с.
482. Україна: рік після виборів. Моніторинг регіонів / [під ред. І. Когут] Лабораторія законодавчих ініціатив – Київ-Львів. Видавництво «Мс», 2007 – 336 с.
483. Фролов А. Законное лобби / А. Фролов / 2000. –2006. – № 40. – С. 1–5.
484. Федеральный закон «О выборах депутатов Государственной Думы Федерального Собрания РФ» от 20.12.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.medialaw.ru/publications/books/medialaw3/21.htm>
485. Федеральный закон «О выборах Президента РФ» от 10.01.2003. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://constitution.garant.ru/act/president/185413/>
486. Федеральный закон «О Государственной автоматизированной системе РФ «Выборы» [Електронний ресурс] – Режим доступу:
<http://www.referent.ru/1/10538>
487. Федеральный закон «О системе государственной службы РФ» от 27.05.2003. [Електронний ресурс] – Режим доступу:
http://www.mchs.gov.ru/new/law/index.php?ID=4448&lang=eng&bitrix_preview_site_template=blue

488. Федеральный закон «Об административных процедурах»: инициативный проект с комментариями разработчиков / Фонд «Конституция». – М.: Комплекс – Прогресс, 2001. –184 с.
489. Федеральный закон «Об обеспечении конституционных прав граждан РФ избирать и быть избранным в органы местного самоуправления» от 26.11.1996. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.yabloko.ru/Themes/SG/konst-rights-msu.html>
490. Федеральный закон «Об основных гарантиях избирательных прав и права на участие в референдуме граждан РФ» от 12.06.2002. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.referent.ru/1/26499>
491. Федеральный конституционный закон «О референдуме РФ» от 28.06.2004. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.cikrf.ru/law/federal_constitutional_law/zakon_045fkz.html
492. Хаджирадева С.К. Теорія і практика підготовки державних службовців до професійно-мовленнєвої комунікації: [монографія] / С. К. Хаджирадева – О.: ОРІДУ НАДУ, 2005. – 294 с.
493. Хакамада И. Административный ресурс на выборах работает в жесточайшем режиме [Электронный ресурс] / И Хакамада – Режим доступа: www.abnews.ru/type_news_full.
494. Хмара С. Опозиційний рух не захлиснувся – він іде на вибори /С.Хмара// Україна Молода. –2001. – 6 листопада. – С.2.
495. Кто кого: журналистські стандарти на виборах [Электронный ресурс].– Режим доступа: <http://vv.lg.ua/novyny/57-khto-kogo-zhurnalistski-standarti-na-viborakh.html>
496. ЦВК винесла попередження Ющенку за використання держтелебачення [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://Л.ua/ukrayina/tsvk-vinesla-poperedzhennya-yushchenku-za-yikogI8Iaпya-derzhtelebachennya.html>
497. Центр Разумкова: соціологічні опитування [Электронный ресурс].– Режим доступа : <http://www.razumkov.org.ua/ukr/socpolls.php>.

498. Цветков В., Горбатенко В. Демократія – управління – бюрократія: в контексті модернізації українського суспільства: [монографія] / В. Цветков, В. Горбатенко – К.: Ін - т держави і права ім. В. Корецького НАН України, 2001. – 248 с.
499. Цуладзе А. Политические манипуляции или покорение толпы. / А. Цуладзе. – М.: Университет, 1999. – 276 с.
500. Часопис про свавілля влади та громадський спротив незаконним діям [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://sprotiv.org/category/vibori/vibori-prezidenta-ukra>.
501. Чи вплине адмінресурс на результати виборів: думка політологів [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ua.korrespondent.net/ukraine/267164-chi-vpline-adminresurs-na-rezultati-viboriv-dumka-politologiv>.
502. «Чесні та прозорі» вибори: як це робилося на Київщині [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://mykolenko.blogspot.com/2010/11/blog-post_9173.html
503. Чорновіл Т. Адміністративний ресурс в сучасній Україні / Т. Чорновіл // Політекс. – 2004. – № 1. – С. 26–31.
504. Чубкова О. Деякі принципи побудови інформаційного суспільства в Україні / О. Чубкова // Фінансова консультація. – 2000. – № 43 – 44. – С. 20–22.
505. Чуклинов А. Административный ресурс: проблемы управленческого метода [Електронний ресурс] / А. Чуклинов // Отечественные записки. – 2004 – №2 (16) – Режим доступу:
http://magazines.russ.ru/oz/2004/2/2004_2_29.html
506. Чуклинов А. Административный ресурс как специфическая форма политической коррупции: специализированный учебный курс / А. Чуклинов / [под редакцией доц. Е. Кобзевой] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.admin-pravo.ru/book_113.html

507. Чумиков А. Связи с общественностью /А. Чумиков. – М.: 2000. – 272 с.
508. Шабашов М. Административный ресурс «За единую Украину» пополнился финансовым. [Электронный ресурс] /М. Шабашов.– Режим доступа: <http://www.ukraine.ru/stories>
509. Шапиро И. Демократия и гражданское общество / И. Шапиро // Полис. – 1999. – № 4. – С. 17–29.
510. Шайгородський Ю. Електоральні настрої: травень 2004 / Ю Шайгородський // Політичний менеджмент. – 2004. – № 3. – С. 172–175.
511. Шевчук П. Корисні висновки з польської виборчої кампанії та процесу утворення після виборчої урядової коаліції / П. Шевчук // Економіст.–2006.– № 2.– С. 76–78.
512. Шестопалова Е. Политическое искусство, национальная идеология, «черный пиар» / Е. Шестопалова // Избирательные технологии и избирательное искусство: Сб. статей/ [под ред. С. Устименко] – М.: Росс. пол. энцикл., 2001. – 267 с.
513. Шкурат І. Становлення та розвиток політичних виборів в Україні (управлінський аспект): автореф. дис. канд. наук з держ. управління: 25.00.01 / І. Шкурат / Українська Академія держ. управління при Президентіві України. – К., 2002. – 20 с.
514. Шумляк О. Правове регулювання діяльності органів державного реєстру виборців / О. Шумляк // Віче. – 2010. – № 12. – С. 26–29
515. Шумельда О. Адміністративний ресурс як елемент ресурсної бази політичних партій / О.Шумельда // Адміністративний ресурс у виборчій кампанії та способи його нейтралізації / [під ред. С. Грабовська, Л. Скочиляс та ін.]. – Львів: ЦПД, 2005. – 160 с. – С. 19–27.
516. Щорічний статистичний довідник України за 2009 рік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://book.tr200.net/f.php?f>

517. Юрьев А. Выборы глазами политического психолога / А. Юрьев // Власть. – 1999. – № 4. – С. 21–27.
518. Юрійчук Є. «Раціональний вибір» громадян України шляхом референдуму в контексті національної безпеки / Є. Юрійчук // Політологічні та соціологічні студії [збірник наук. пр.]. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек» – 2008 – Т.5 – С. 59–64
519. Юрійчук Є. «Раціональний вибір» громадян України та Республіки Біларусь шляхом референдуму: порівняльний аналіз / Є. Юрійчук // Політологічні та соціологічні студії [збірник наук. пр.]. – Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2008.– Т.6. – С. 254–268.
520. Єрмолін В. До питання про співвіднесеність понять виконавчої влади і державного управління / В. Єрмолін // Право України – 2002. – № 9. – С. 29 – 34.
521. Ющенко не визначився хто поведе його на вибори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/199121/>.
522. Яковенко В. Інформаційні ресурси:[навч. посіб] / В. Яковенко / Донецьк: Дон Ну, 2005. – 202с.
523. Якушик. В. Українська революція 2004 – 2005р. Спроба теоретичного аналізу / В. Якушик // Політичний менеджмент. –2006. – № 2.– С. 18–23.
524. Ярема В. «Вибори 2004.Брудні технології під час помаранчевої революції» / В. Ярема // Політичний менеджмент. – 2005. – № 2. – С. 3-7.
525. Ярошенко А. Адміністративний ресурс як соціальна технологія у виборчому процесі / А. Ярошенко // Державне управління та місцеве самоврядування: історія та сучасність: [зб. тез наук.-практ.конф.]. – Х: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2010. – С.150–154.
526. Яцунська О. О. Революція місцевого самоврядування в Україні: чи можлива вона після виборів? [Електронний ресурс] / О. О. Яцунська. – Режим доступу: <http://novoros.ws>.
527. Яцунська О. О Миколаївська міська рада: порівняльний аналіз виборчих кампаній 1994, 1998, 2002 рр. [Електронний ресурс] / О. О. Яцунська. – Режим доступу: <http://novoros.ws>.
528. Яцунська О.О. Вибори 2002 р. у дзеркалі регіональних ЗМІ (порівняльний аналіз преси м. Миколаєва)/ О. О. Яцунська // Україна –

проблеми ідентичності: людина, економіка, суспільство [Конф. укр. випуск. програм наукового стажування у США, 18 – 21 вересня 2003 р.] Львів. – К., 2003. – С. 124–128.

529. Transparency International: «Единая Россия» и «Справедливая Россия» ведут массированную незаконную агитацию и задействуют административный ресурс [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.newsru.com/russia/31oct2007/nezakon.html>